

Lipovčič

STAZICA
DUHOVNA
VIVOTA

VIKOVICSNJEGA

OD

ELICSITH, I BOGOLJUBNIH

MOLITVAH

UCSINJENA,

POKOJOJ

Putnici Bogoljubni putujuchi po ovoi dol-

*izuzah, mogu lahko svi dati nepriatelje Duhffe,
velikim plodom molechi svaki dan, uputiti
se u slavu Kraljestva Nebeskoga.*

o Jerolimiu
Lipovčiču

ZBORNÍK O JEROLIMU LIPOVČÍČU

Knjižnica
TIHI PREGAOCI
Knjiga 15

Urednici
Tamara Tvrković i Marinko Šišak

ISBN 978-953-7823-71-9

ZBORNİK O JEROLIMU LIPOVČIĆU

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
„Jerolim Lipovčić i njegovo doba“,
Našice, 5. – 6. svibnja 2016.*

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, 2018.

KAZALO

<i>Predgovor</i>	7
<i>Franjo Emanuel Hoško, Lipovčičev životni put:</i> Od nastavnika do voditelja pokrajinske zajednice.....	11
<i>Pavao Knezović, Sjećanja na Jerolima Lipovčiča i njegove teze</i>	27
<i>Milan Vrbanus, Požega tijekom života</i> Jerolima Lipovčiča (1716. – 1766.).....	55
<i>Zlata Šundalić, „Trechi sadh“ – na svitlost dano posli</i> Lipovčičeva priminutja	79
<i>Daniel Patafta, Trećoređski časoslov fra Jerolima Lipovčiča</i>	107
<i>Ivan Karlić, Sakramenti kršćanske inicijacije u djelu</i> „Dušu čuvajuće pohođenje“ fra Jerolima Lipovčiča.....	131
<i>Branka Tafra – Petra Košutar, Sinonimija iz</i> slavonskoga dijakronijskoga kuta	145
<i>Marinko Šišak, Jerolim Lipovčič i tradicija</i> franjevačkih pučkih kalendara	159
<i>Silvija Lučevnjak, Našički franjevci i kulturni krajolik 18. stoljeća</i>	173
<i>Renata Bošnjaković, Prosvjetiteljska uloga našičkih franjevaca</i> i samostanska knjižnica u 18. stoljeću	193
<i>Zdenko Samaržija, Pastoralna djelatnost franjevaca na Valpovštini</i> i donjomiholjačkom kraju	208
<i>Zdravka Martinić-Jerčić – Tamara Tvrković,</i> Kronika znanstvenoga skupa „Jerolim Lipovčič i njegovo doba“	225
<i>Kazalo imena osoba i mjesta</i>	229

Predgovor

Pred čitateljem se, s malim zakašnjenjem, nalazi novi zbornik u nizu „Tihi pregaoci“, posvećen fra Jerolimu Lipovčiću, slavonskom franjevcu iz 18. stoljeća. Zbornik je rezultat znanstvenog skupa koji je održan u Našicama (5. – 6. svibnja 2016.) pod nazivom „Jerolim Lipovčić i njegovo doba“ povodom 300. obljetnice njegova rođenja. Skup su u okviru manifestacije Dani franjevačke kulture organizirali Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu uz suorganizaciju Zavičajnog muzeja Našice, Franjevačkog samostana u Našicama i Ogranka Matice hrvatske u Našicama.

Kroničar franjevačkog samostana u Osijeku piše 1766. o Lipovčiću: „Za provincijalnog vikara izabran je Jerolim Lipovčić, muškarac koji se odlikuje mudrošću, znanjem i redovničkim životom.“. Već iz ove kratke zabilješke jasno je da je, premda se radi o jednom iz niza tihih pregalaca, Jerolim Lipovčić osoba o kojoj se ima što reći i čiji je život i djelovanje potrebno istraživati.

Jerolim/Jeronim Lipovčić/Lipovčević (1716. – 1766.) bio je rodom iz Požege, a kao mladić od 15 godina pristupio je Franjevačkom redu. Nakon studija filozofije i teologije predavao je na Visokoj filozofskoj školi u Baji, a zatim i na Visokoj bogoslovnoj školi Generalnog učilišta u Budimu da bi 1755. godine bio proglašen lektorom jubilatom. Sudjelovao je u upravi Provincije Bosne Srebrene i Provincije sv. Ivana Kapistrana, gdje je najprije vršio službu definitora, a zatim je, kako je već rečeno, 1766. godine nakon smrti Josipa Blagoja izabran za provincijalnog vikara. Objavio je tri knjige na hrvatskom jeziku: *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.), *Stazica duhovna života vikovičnjega* (Osijek, 1767.) i *Treći sad iliti iztomačenje trećega reda* (Budim, 1769.).

U Zborniku koji se nalazi pred čitateljima objavljeno je desetak vrijednih priloga koji daju poznate, ali i nepoznate informacije o fra Jerolimu Lipovčiću te sagledavaju njegov životni put i književno djelovanje s različitih aspekata (filološkog, teološkog, povijesnog, itd.), dok ujedno pružaju uvid i u okolnosti razdoblja u kojem je živio i stvarao.

Franjo Emanuel Hoško u radu „Lipovčićev put: od nastavnika do voditelja pokrajinske zajednice“ daje kratak i jezgrovit uvod u život Jerolima Lipovčića

s posebnim naglaskom na njegovo obrazovanje i školovanje za nastavnika filozofije i teologije te na njegovo nastavničko djelovanje. Naglašena je i Lipovčićeva uloga u budimskom kulturnom krugu, a nabrojane su i odgovorne službe koje je obavljao u upravama Provincije Bosne Srebrene i Provincije sv. Ivana Kapistrana.

Pavao Knezović u radu „Sjećanja na Jerolima Lipovčića i njegove teze“ u prvom dijelu rada pregledno donosi sve dosad poznate činjenice o životu fra Jerolima, ali se i kritički osvrće na neke podatke iznesene u dosadašnjim biografijama. Drugi dio svojega rada autor posvećuje javnim raspravama, odnosno tezarijima koje je Lipovčić za života održao.

Milan Vrbanus u radu „Požega tijekom života Jerolima Lipovčića (1716. – 1766.)“ daje uvid u društvenu povijest Požege u Lipovčićevo doba. Detaljno opisujući demografske, crkvene, obrazovne i kulturne prilike ocrtava sliku ne samo Požege nego i Slavonije u 18. stoljeću. Posebni naglasak stavljen je na gospodarske prilike: pomoću desetak tablica i grafikona autor analizira gospodarstvo Požege i okolice i njegov utjecaj na razvitak tog kraja. Premda je Požega u upravnom smislu baš tijekom života Jerolima Lipovčića napredovala do statusa slobodnog kraljevskog grada, ipak zbog lošeg geografskog položaja gospodarski je bila prilično slabo razvijena što autor članka zorno prikazuje tablicama i grafikonima te njihovim detaljnim analizama.

Zlata Šundalić u radu „*Treći sadh* – na svitlost dano posli Lipovčićeva priminutja“ najprije ukratko iznosi podatke koji se mogu naći o Lipovčiću i njegovim djelima u povijesnim pregledima hrvatske književnosti. Nakon toga posebno obrađuje dosad zanemareno djelo *Trechi sadh* koje je tiskano 1769. godine u Budimu nakon Lipovčićeve smrti. Detaljno opisuje vanjske i unutarnje bibliografske elemente i time osvjetljava i ponegdje ispravlja dosadašnje podatke te donosi i niz novih informacija o djelu čime obogaćuje hrvatsku književnu historiografiju.

Daniel Patafta u radu „Trećoredski časoslov fra Jerolima Lipovčića“ također govori o Lipovčićevu djelu *Treći sadh, iliti istolmacsenje Trechega reda* stavljajući naglasak na njegov pobožni karakter i objašnjavajući razloge njegova nastanka. Ovaj trećoredski časoslov jedan je od rijetkih izvora na hrvatskom jeziku za poznavanje duhovnosti i života franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju.

Ivan Karlić u radu „Sakramenti kršćanske inicijacije u djelu *Dušu čuvajuće pohođenje* fra Jerolima Lipovčića“ najprije sažeto predstavlja to Lipovčićevo djelo tiskano u Budimu 1750., a zatim izlaže njegovo učenje i tumačenje o sakramentima kršćanske inicijacije (krštenje, potvrda, euharistija). Budući da je u to doba teološko-književni rad franjevac bio bitno određen njihovim pastoralnim potrebama, tako je i Lipovčić ovim djelom nastojao iznijeti i protumačiti temelje kršćanske vjere.

Branka Tafra i Petra Košutar u radu „Sinonimija iz slavonskoga dijakronijskoga kuta“ otvaraju teorijska pitanja o naravi sinonimije kod članova koji

pripadaju ili raznim dijalektima ili raznim vremenskim odsječcima. Na primjerima slavonske književnosti 18. stoljeća istražuju se međuleksemski odnosi istoznačnosti u hrvatskom jeziku. Polazeći od dvaju glavnih obilježja u povijesnom razvoju hrvatskog jezika (purizam i osobito sinonimija), autorice rada propituju i kriterije za određivanje sinonima i redefiniiraju i neke pojmove stvarajući pritom promijenjeni teorijski model.

Marinko Šišak u radu „Jerolim Lipovčić i tradicija franjevačkih pučkih kalendara“ kreće od podatka da je Lipovčić izdavao ilirske kalendare u razdoblju od 1745. do 1755. godine. Nadalje je dan pregled pučkih kalendara, tradicija njihova izdavanja na hrvatskom jeziku s posebnim osvrtom na područje Slavonije i Podunavlja u 18. stoljeću i na osječku tiskaru koja je dobila licencu za tiskanje kalendara krajem 18. stoljeća. Dokaza o tome da je Lipovčić izdavao kalendare autor ne nalazi, ali nam daje zanimljiv uvid u problematiku publiciranja i distribucije pučkih kalendara u Slavoniji.

Silvija Lučevnjak u radu „Našički franjevci i kulturni krajolik 18. stoljeća“ definira kulturni krajolik Našica u 18. stoljeću i ukazuje na utjecaj franjevaca na zavičajnu povijest Našica. Detaljno opisuje sve povijesne izvore za zavičajnu povijest s posebnim naglaskom na one iz franjevačkog kruga. Osim izvora koje možemo naći u samostanu u Našicama, dio izvora se nalazi ili je nastao i izvan Našica, a posebno su zanimljivi i izvori koji nisu isključivo u pisanom obliku kao npr. topografske karte. Opisujući kulturni krajolik Našica uz pomoć raznih povijesnih izvora, autorica osvjetljuje važan segment povijesti svojeg mjesta, a ujedno daje i smjernice budućim istraživačima kulturne i zavičajne povijesti.

Renata Bošnjaković u radu „Prosvjetiteljska uloga našičkih franjevaca i samostanska knjižnica u 18. stoljeću“ daje uvid u obrazovni rad našičkih franjevaca s posebnim osvrtom na 18. stoljeće. Najprije daje pregled školskog obrazovnog sustava u Našicama 18. stoljeća koji je bio usustavljen u okviru novicijata i gramatičkih škola na nižim razinama, a zatim i u okviru visokih filozofskih i teoloških učilišta. Utjecaj franjevaca je (pogotovo za vrijeme osmanlijske vladavine) bio od velike važnosti i oko njih se okupljala intelektualna elita s čitavog područja. O obrazovanosti franjevaca i njihovom utjecaju između ostalih govori i inventar knjižnice u samostanu sv. Antuna Padovanskog u Našicama. Autorica popisuje i samostanske knjižničare, navodi način nabave knjiga, popis fonda te ukazuje na potrebu istraživanja tog dijela naše baštine kao izvora za poznavanje povijesti školstva.

Zdenko Samaržija u radu „Pastoralna djelatnost franjevaca na Valpovštini i donjomiholjačkom kraju“ na osnovi objavljenih izvora rekonstruira povijest franjevaca Valpovštine i donjomiholjačkog kraja u 17. i 18. stoljeću.

Ovaj Zbornik svjedoči da je još jedan u nizu „tihih franjevačkih pregalaca“ potaknuo povjesničare, filologe, teologe, muzealce i ostale znanstvenike da krenuvši od jedne osobe, u ovom slučaju fra Jerolima Lipovčića, istraže ne samo njega i njegovo djelo, nego i razdoblje, prostor i okolnosti u kojima je on živio, djelovao i stvarao. Osim samog Lipovčića tako upoznajemo i događaje

vezane uz crkvenu, političku ili kulturnu povijest tog razdoblja, osobe koje su s njim radile ili u njegovo doba živjele, povijest Lipovčičeve rodne Požege i gospodarske prilike u Slavoniji. Obrazovni sustav i prosvjetiteljska uloga franjevac, književna produkcija tog vremena, jezik kojim su djela pisana i kulturni krajolik, samo su neke od tema koje se otvaraju uz Lipovčiča, ali i uz ostale franjevece kojima su dosadašnji zbornici bili posvećeni.

Sedamnaest znanstvenih skupova dosad posvećeno je tihim pregaocima. Neki od njih bili su poznatiji, ali za većinu su čuli tek poneki istraživači lokalnih tema. Ipak, svi oni tvore neprekinuti niz u kojem svaki član ima svoju ulogu i mjesto i u kojem je svatko važan i na svoj način nezamjenjiv. Njihovu veličinu i važnost naglasio je još na prvom skupu „Tihi pregaoci“ posvećenom Pavlu Posiloviću akademik Radoslav Katičić: „Ne možemo si stoga dopustiti da predamo zaboravu one tihe pregaoce koji su pisanom riječi predavali duhovne i kulturne vrijednosti, pučki jezik odmjeravali o izražajne zahtjeve svojeg doba i tako polagali temelje današnjem našem standardnom jeziku. Moramo ih pamtit i poznavati. U kulturi i književnom jeziku novoga doba tu je početak današnje hrvatske cjelovitosti.“ Stoga predajemo ovaj Zbornik čitatelju u nadi da će ga on ne samo zainteresirati nego i potaknuti na pronalaženje novih tema i novih tihih pregalaca.

Urednici

Franjo Emanuel Hoško

LIPOVČIĆEV ŽIVOTNI PUT: OD NASTAVNIKA DO VODITELJA POKRAJINSKE ZAJEDNICE

*Izvorni znanstveni rad
UDK 271.3 Lipovčić, J. 929*

Jeronim Lipovčić se rodio 28. X. 1716. u Požegi, gradiću koji je dao mnogo franjevacu u 17. i 18. stoljeću. Sam je pristupio Franjevačkoj pokrajini Bosni Srebrenoj 1731. u Velikoj, navršivši 15 godina života. Odgojitelj u Velikoj mu je bio Josip Cerničanin.

Premda bi se o samom Lipovčiću zasigurno moglo mnogo toga reći, zadržat ću se na sljedećim temama: njegovo srednje i visoko školovanje, osposobljavanje za nastavnika filozofije i teologije te nastavničko djelovanje, pripadnost budimskom kulturnom krugu i upravničko djelovanje među franjevcima.

1. Lipovčićevo srednje i visoko školovanje

Mjesto i trajanje Lipovčićevog srednjoškolskog školovanja nije ni teško ni lako odrediti. U Franjevačkoj pokrajini Bosni Srebrenoj je u vrijeme njegovoga pristupa franjevcima vrijedila zabrana provincijala Andrije Kutjevčanina iz 1721. godine, po kojoj se ne smije primati u samostane dječake ispod 13 godina, ako već nisu negdje bili poučavani. (AFSM, *Liber Archivalis*: 213). Ta uredba se odnosi na osnovno školovanje, dok su sami franjevci trebali dječacima pružiti srednjoškolsku izobrazbu adekvatnu isusovačkim latinskim školama, tj. gimnazijama.¹ No, franjevci tada nisu imali takve gramatičke škole već su vlastite pripravnike privatno poučavali u svojim samostanima. Gramatike Tome Babića i Lovre Šitovića Ljubušaka su im služile kao priručnici za učenje latinskog jezika.² Spominje se ipak 1711. takva gramatička škola ovdje u Našicama, ali nije dugo djelovala. (Hoško, 2011: 31).

Kad je riječ o Lipovčićevom srednjem školovanju, vremenski ga je mogla zahvatiti uredba provincijala Ivana Kopijarevića Stražemanca koji je 1730. ustanovio gramatičku školu u samostanu u Đakovu za franjevačke pripravnike, ali ni

¹ Isusovačke latinske škole, ako su bile potpune, imale su šest razreda: prvi razred *principia*, drugi razred - *parva*, treći - sintaksa, četvrti - gramatika, peti - poetika i šesti razred - retorika. (MATIĆ, 1937: 73).

² Toma BABIĆ, *Prima grammaticae institutio pro tyronibus Illyrico accommodata* (Venecija, 1712.) i Lovro ŠITOVIĆ, *Grammatica Latino-Illyrica* (Venecija, 1713.).

sam nije mnogo očekivao od nje jer je odmah tu naredbu promijenio i novom tražio da u prekosavskim samostanima Bosne Srebrene, tj. u samostanima u Budimu, Beogradu, Osijeku i Požegi, valja držati četiri do pet mladića i slati ih u isusovačke gimnazije u tim gradovima. U naseljima gdje nema isusovačkih srednjih škola, poglavari mogu primati samo mladiće koji nisu prešli 15 godina, ako znaju barem “declinare et coniugare”, tj. osnove latinskog jezika. (APPOS, *Spisi br 5: fol. 3*). Dakle, gotovo je sigurno da je Lipovčić pohađao isusovačku gramatičku školu, tj. gimnaziju u Požegi. Ostaje još uvijek pitanje bez odgovora je li on i završio gimnaziju u rodnom gradu ili nije, jer poslije godine novicijata, tek godinu kasnije, nastavlja školovanje na filozofskom učilištu. (Hoško, 2011: 32). Mladi franjevci su trebali tada provesti i godinu u tzv. profesorijima. Bila je to odgojna, a ponekad istodobno srednjoškolska ustanova u kojoj su boravili mladi franjevci poslije prve godine franjevačkog života u novicijatu. Zakonodavstvo Bosne Srebrene nije držalo do te odgojno-školske ustanove.

Godine 1733. počinje njegova filozofska i teološka izobrazba. Školska godina 1733./34. bila je prva godina njegovog filozofskog školovanja, i to u Kaloči. Kaločki nadbiskup Gabrijel Patačić je, naime, želio filozofsko učilište i bogoslovnu školu za svećeničke kandidate u svojoj nadbiskupiji. Pozvao je 1733. u pomoć franjevce Bosne Srebrene. Pošao je Emerik iz Budima, a Lipovčića je poveo sa sobom. (Hoško, 2002: 161). Lipovčić je tako u Kaloči slušao program prve godine nastave filozofije, zatim nastavio još dvije godine na franjevačkom filozofskom učilištu u Budimu i slušao predavanja Bartola Jurkovića (1734. – 1736.). (AFSB, *Protocollum conventus Budaë*, sv. 1: 322). Jurković je zapisao svoja predavanja u priručniku *Tractatus in artis philosophiam* (1735.).³ U taj rukopis je umetnuo i dva tiskana tezarija.⁴ Na tezariju nisu zabilježena imena branitelja teza, a nije isključeno da je Lipovčić branio teze barem jednoga od ta dva tezarija svoga profesora. Odmah je nastavio studij na bogoslovnoj školi u Budimu od 1736. do 1740. godine. Slušao je predavanja Stjepana Vilova, Petra Lipovca, Antuna Pavlovića i Josipa Jankovića. Kako se isticao sposobnostima i znanjem, njegovi su ga profesori Vilov i Lipovac često birali za branitelja svojih teoloških teza u javnim raspravama. Već 1738. nadbiskup Patačić mu je podijelio podđakonat, a za đakona ga je 1739. redio naslovni beogradski biskup Antun Engel. Svećenički red je primio 1739. u Budimu. Bilo je to teško vrijeme, jer je Podunavljem harala kuga i u samom Budimu je 1738. i 1739. od nje umrlo oko 7000 stanovnika. Lipovčić je te kritične godine proveo u Budimu kao student.

³ Jurkovićev spis zapravo sadrži *philosophiam particularem cum appendice Metaphysicæ*, vel. 15,5 x 19 cm, str. 370 + /14/, kartonski uvez; Knjižnica franjevačkog samostana u Budimu, oznaka k 127.

⁴ Prvi tezarij umetnut je poslije str. 226, a drugi poslije str. 370.

2. Osposobljavanje za nastavnika filozofije i teologije

Njegovo osposobljavanje za nastavnika filozofije moralo se dogoditi odmah po završetku studija u Budimu, jer je već 1741. počeo predavati filozofiju u Baji (1741. – 1743.). U povijesnim izvorima se spominje natječajni ispit za profesore filozofije 14. V. 1740. u Osijeku, ali među pet ispitanika nije bilo Lipovčića, što znači da je pristupio nekom prethodnom ili kasnijem ispitu.

Natječajni ispiti za profesore filozofije i teologije u Bosni Srebrenoj, a također u mnogim provincijama u Franjevačkom redu, obavljali su se po pravilima koja je 1742. u svom djelu *Promptuarium commissarii visitatoris* (Ravennae, 1742.) objavio Josip Janković.⁵ Kako je Janković svoj program ispita za profesore filozofije pripremio 1734. za Ivana Kopijarevića Stražemanca, tada generalnog vizitatora u Provinciji sv. Ladislava, valja zaključiti da je Lipovčić poslije 1740. po njemu polagao svoje profesorske ispite. Ta pravila su predviđala da ispite za profesora filozofije vodi komisija od šest članova, redovito profesora bogoslovnih škola u Budimu i Osijeku. Ona je određivala 60 teza, tj. postavki koje su sadržavale nastavno gradivo iz filozofijskih disciplina, tj. logike, fizike, metafizike i psihologije. Ispitanici su izvlačili iz žare po tri teze i onda od njih birali jednu da je nakon 24 sata razlažu barem pola sata, a druga dvojica kandidata na tom ispitu su po četvrt sata iznosili prigovore njegovu razlaganju. Šestorica ispitivača ocjenjivali su ispitanika bodovima. Tko od mogućih 60 nije dobio više od 30 bodova, nije imao više pravo pristupiti novom ispitu. Profesorska mjesta u filozofskim učilištima dobili su oni koji su najbolje ocijenjeni. Ispitanici s najboljim rezultatima na ispitu postali su profesori filozofskih učilišta u Budimu i u Osijeku, odnosno na učilištima gdje je profesoru istekao nastavnički mandat. (Jelenić, 1927: 72–73). Stoga činjenica da je Lipovčić dobio mjesto u Baji, a ne u Budimu niti u Osijeku, ne znači da nije bio među najboljim ispitanicima već da je u Baji bilo prije slobodno mjesto nastavnika. Kasnije je i sam Lipovčić bio ispitivač na više natječajnih ispita za profesore filozofije, sigurno 1754. godine.

⁵ Josip Janković je 1755. bio Lipovčićev drug u službi nastavnika, a uz njega su bili onovremeni nabožni pisci Antun Papušlić i Emerik Pavić. Rodio se oko 1710. u Vukovaru, a umro je 25. III. 1757. u Rimu. Filozofski i teološki studij je završio u Rimu gdje je predavao filozofiju i položio ispit za profesora teologije. Kada se je vratio u domovinu, predavao je filozofiju u Vukovaru 1738.–39., a teologiju na bogoslovnjoj školi generalnog učilišta u Budimu 1739.–49. Bio je vrstan crkveni pravnik i liturgičar pa mu je provincijal Filip Lastrić 1741. povjerio da s profesorom iste škole Petrom Lipovcem zastupa poslove Bosne Srebrene pred crkvenim vlastima u Požunu, a 1749. je branio interese samostana u Budimu. U vlastitoj provinciji je bio kustod 1748.–51., provincijal 1751.–54. te generalni definator. Tražio je diobu Provincije Bosne Srebrene i osnivanje nove provincije za samostane u Srijemu, Bačkoj i mađarskom Podunavlju. (*HFBL*, 2010: 259–260).

Završivši tri godine nastave na filozofskom učilištu u Baji Lipovčić je nastavio profesorsko djelovanje na bogoslovnoj školi u Budimu u desetljeću od 1745. do 1755. godine. Trebao je dakle u vremenu od 1743. do 1745. pristupiti natječajnom ispitu za profesora teologije. I taj ispit tekao je na isti način kao ispit za profesora filozofije, samo što je gradivo ispita bilo izraženo u 100 teza, koje su sadržajem obuhvaćale Lombardove *Sententiae*. Ispitnoj komisiji je redovito predsjedao generalni vizitator ili provincijal, a u njoj je bilo još šest članova iz reda profesora bogoslovnih škola u Budimu i u Osijeku. Ispitanik je trebao pred komisijom izložiti jednu tezu i odgovoriti na prigovore trojice kandidata na tom ispitu. Ispitivači su ocjenjivali bodovima od 1 do 10; i kod ovakvog ispita za profesore teologije je vrijedilo, da je nesposobnim za profesorsku službu bio proglašen onaj koji nije sabrao 30 bodova, i nije mogao više pristupiti ispitnom natječaju. Oni koji su skupili više od 30 bodova mogli su biti profesori na provincijskim teološkim školama, a samo najbolji s više od 60 bodova imali su pravo nositi naslov generalnog lektora i predavati na visokim bogoslovnim školama u Budimu i u Osijeku. (Jelinić, 1927: 73–76). Ne spominje se da je Lipovčić na nekom provincijskom teološkom učilištu predavao od 1743. do 1745. godine pa je jasno da je već na prvom natječaju stekao pravo na katedru u Budimu i u Osijeku.

3. Nastavničko djelovanje

Nastavni program franjevačkih filozofskih i teoloških škola naziva se skotističkim. Nasuprot izričite platonovske orijentacije djela *Sententiae* Petra Lombarda, franjevac Aleksandar Haleški je na pariškom sveučilištu promicao aristotelovsku dijalektičku metodu (Balić, 1938a: 278), a u *Summu* uvrstio mnoge aristotelovske elemente. (Balić, 1938b: 39). U to je vrijeme Franjevački red Aleksandra Haleškog smatrao svojim učiteljem, zatim sv. Bonaventuru i bl. Ivana Duns Scota. Tako je utjecaj Duns Scota prisutan u školama reda još od 14. stoljeća (Brlek, 1942: 92, bilj. 404), premda je u odredbama generalnih kapitula tek 1500. prvi put proglašen učiteljem Franjevačkog reda, i to zajedno s Haleškim, Bonaventurom, Franjom Mayronom i Richardom da Mediavilla. (*Chronologia I*, 1650: 163A). U odredbama školskog zakonodavstva od 16. st. uvijek se na prvom mjestu među učiteljima reda navodi ime Duns Scota (*Chronologia I*, 1650: 341A, 361A, 400B), a generalni kapituli poslijetridentskog razdoblja ističu ga jedinim učiteljem franjevačkih visokih škola. (*Chronologia I*, 1650: 401A; *Constitutiones*, 1663: 91, 15; APHZ, *Liber Encyclicarum Ministrorum Provincialium Provinciae S. Ladislai Regis* (=Lib. enc.), 33 B). Franjevci su tako njegovali svoju skolastičku filozofsku i teološku baštinu pod imenom skotizam. Vjerni su skotizmu i u 17. i 18. st. jer im papa Klement VIII. (1592. – 1605.) potvrđuje školske programe 26. lipnja 1603. bulom *Decet Romanum Pontificem*. (*Chronologia I*, 1650: 525-526). Tako je najviši crkveni

autoritet tada odobrio osobitu franjevačku, tj. skotističku, *ratio studiorum* i školsku organizaciju, uskladiвши je sa zahtjevima školske izobrazbe u duhu poslijetridentske crkvene obnove.⁶

Papa je tada odobrio uredbu Franjevačkog reda da svaka provincija, tj. pokrajina, mora imati tri škole: gramatičku, filozofsku i teološku. Dopustio je da u svakom generalnom učilištu budu tri nastavnika od kojih jedan predaje Prvu knjigu Lombardovih *Sententiarum*, drugi Drugu i Treću, a treći Četvrtu. Odredio je i povlastice nastavnika pa i trajanje školske godine koja se ne smije prekinuti u korizmno ili u adventsko vrijeme. Potvrdio je skolastičku metodu rada propisujući da se i nedjeljom održavaju tzv. „conclusiones“, tj. rasprave iz protumačenoga nastavnog gradiva kroz tri tjedna, i to svaki put pod vodstvom nastavnika koji je predavao gradivo. Svaka dva mjeseca trebalo je održavati opsežnije rasprave, „conclusiones“. Govori i o granicama vlasti gvardijana nad studentima i nastavnicima. (*Chronologia I*, 1650: 525–526). U ovoj značajnoj buli papa izričito ne spominje da predavači slijede tumačenja Lombardova djela *Sententiae* po Duns Scotu, ali to je jasno iz prethodne potvrde 1593. Valadolidskih generalnih konstitucija. (*Constitutiones*, 1663: 90, 9).

Na toj franjevačkoj tradiciji, koju je potvrdio Klement VIII, gradili su kasniji generalni kapituli, vrhovna zakonodavna tijela u Franjevačkom redu. Kapitul u Toledu 1633., ističe Duns Scota kao učitelja u Redu, a prijeti predavačima oduzimanjem profesorske službe, povrijede li njegov ugled direktno ili indirektno, riječju ili pismom. (*Chronologia I*, 1650: 697A, 701A). Duns Scota postavlja kapitul kao učitelja u filozofiji, a generala reda Ivana a Campanea obvezuje da sastavi komisiju od četiri sposobna profesora filozofije i stavlja im u zadatak prirediti skotistički priručnik obvezatan za sve predavače filozofije na školama reda. Kapitularci su izglasali još jednu važnu odluku i njezino oživotvorenje povjerali generalu, a to je izdavanje djela Ivana Duns Scota, tada općenito zvanog *Oštroumni naučitelj*. (*Chronologia I*, 1650: 697B).⁷

U Lipovčičevo vrijeme studija i nastave valjalo se držati nastavnog programa starješine Reda Bonaventure Poeriusa (1694.–1697). On je 1694. promijenio prethodni raspored predavanja (*Constitutiones*, 1663: 97, 6; *Prov. st. I*, 52, 7) i odredio nov popis školskog gradiva koje treba izlagati na franjevačkim visokim školama. (*Chronologia*, III/I, 334 A, 369 B). Taj *Elenchus materiae* imao je prije svega zadatak ujednačiti opći program visokih škola u cijelom Franjevačkom redu. Propisuje i postupak kvalifikacijskog ispita nastavnika, uvjete koje moraju ispunjavati

⁶ Na osobitosti skotističke filozofije i teologije ukazuju rasprave: Radonić, 1937: 176–243; Kržanić, 1937: 565–574; Vyskočil, 1937: 360–390; Galikowski, 1937: 55–80; Posavac, 1993: 127–132.

⁷ Scotova djela je tada izdao Luka Wadding.

nastavnici i naređuje da u teološkim školama ne smiju predavati četiri nastavnika. Predavačima filozofije u tančine razrađuje nastavni program: u tri godine školovanja moraju svršiti cijeli filozofski kurs, tj. *summulae*, logiku, fiziku, metafiziku, nauku o duši, o nastajanju i raspadanju, a preostane li im vremena, onda i pitanja o nebu, svijetu i atmosferskim prilikama. (*Chronologia*, 369) Predavača filozofije također zadužuje da drži rasprave na temelju teza koje će sastaviti svakog tjedna, mjeseca i školske godine, ili barem na kraju završenoga filozofskog studija. Rasprave iz cijele filozofije potrebno je tiskati i držati na javnom mjestu da mu mogu prisustvovati i u njima sudjelovati svi zainteresirani. Neispunjavanje ovih odredaba prijeći nastavnika filozofije da se prijavi na natječajni ispit za nastavnike teologije. (*Chronologia*, III/I, 369, 4).

Poeriusova *ratio studiorum* predviđa da studij dogmatske teologije traje četiri godine, a nastavno gradivo tumače nastavnici na temelju četiriju knjiga Lombardovih *Sententiarum* po tumačenjima Duns Scota.⁸ Nastavnicima ostavlja na volju izabrati najvažnija pitanja te da sami odluče hoće li se vjerno držati tumačenja Duns Scota ili će diktirati vlastite razrade. (*Chronologia* III/I, 369, 5). Pregled nastavnih predmeta iz dogmatske teologije u Lipovčićevo vrijeme nam je dostupan po zbiru u rukopisu zabilježenih teoloških disciplina osječkog profesora teologije Ivana Lukića. To su sljedeći dogmatski traktati: *De Trinitate*; *De visione beata*; *De rerum Creatore*; *De actibus humanis*; *De peccato*; *De gratia*; *De Angelis*; *De incarnatione*; *De virtutibus theologis*; *De virtutibus morabilibus in communi* (Essekini 1741); *De baptismo et ceteris sacramentis*; *De Ecclesia*; *De Romano Pontifice* (Essekini 1743); *De venerabili Eucharistiae sacramento* (Essekini 1744). Dakle, ukupno u rukopisu je sačuvano četrnaest Lukićevih razrada teoloških traktata.⁹ Najvjerojat-

⁸ Time se pojačavaju odredbe *Constitutiones* 1663: 90, 9; 91, 15. - Pod utjecajem odluke su i provincijske školske odluke g. 1705. (APHZ, *Monumenta*: 377, 9):... „iuxta statuta Generalia et punctum Capituli Provincialis eosdem quatuor libros (sc. Sententiarum) quatuor annis pro majori fructu Studentium tradere et explanare debeant, conveniens et necessarium est, ut etiam Studentes quatuor ad minus aut ad minus tribus annis in studiis maneat...“

⁹ Teološki spis *De peccatis et justificatione et De actibus humanis* (zabilježio je Antun Tomašević zajedno s Radićevim i Ivanovićeve predavanjima, vel. 15,5x19 cm, str. /1/+239+/5/; knjižnica franjevačkog samostana u Vukovaru). Zabilježio ih je i Lukić sam zajedno sa spisima *De Angelis* (rpk. vel. 16,5x21 cm, fol 404, knjižnica franjevačkog samostana u Baču, sign. F c 11). Spominjani svezak u vukovarskoj franjevačkoj knjižnici, gdje su također Radićeva i Ivanovićeve predavanja, sadrži Lukićev spis *De virtutibus* (vel. 17x22 cm, str. 518), a Lukić ga je osobno zabilježio u svesku sa svojim sljedećim traktatima: *De incarnatione* i *De virtutibus theologis* (vel. 17x21,5 cm, fol. 408, franjevačka knjižnica u Baču F c 11). Dogmatske traktate: *De Romano Pontifice*; *De Deo Trino*; *De purgatorio*; *De sacramentis in genere*; *De baptismo*; *De Confirmatione*; *De Eucharistia* sadrži isti rukopisni svezak u franjevačkoj knjižnici u Iloku (vel. 15,5x20 cm, str. /2/+101+/651/; sign. C 295), a zabilježio ih je i sam Lukić u dva rukopisa; prvi sadrži traktat *De Eucharistia* (vel. 17,5x22,6 cm, fol. 361 +/9/, sign. F c 11 u franjevačkoj knjižnici u

nije je i Lukić prema ondašnjim školskim propisima iz svih tih traktata ispisivao teze i o njima vodio javne rasprave sa svojim studentima. (*Constitutiones*, 1663: gl. 5 § 6, br. 4). Spomen se sačuvao samo za raspravu od 30. IX. 1742. ali nije poznat sadržaj rasprave.¹⁰ Nastavi daje praktičan karakter zahtjevom da se pronađe vremena za upoznavanje studenata sa Sv. Pismom, osnovama retorike i homiletike. (*Chronologia*, 335 A).

Lipovčić je 1745. preuzeo katedru na teološkoj školi u Budimu i ondje predavao jedno desetljeće. Nije u rukopisu ostavio nijedan teološki priručnik. To ne znači da studentima nije diktirao svoja predavanja, jer je vodio računa o školskim pravilima održavanja javnih rasprava. U tom razdoblju održao je sa svojim studentima sedam javnih godišnjih rasprava. Već na kraju prve nastavne godine vodili su njegovi studenti raspravu o tezama iz nauka o sakramentima. Sadržaj rasprave sljedeće godine objavio je tiskom pod naslovom *Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro* (Budae, 1747). Tako jasno potvrđuje da je slijedio raspored gradiva po Lombardovom djelu *Sententiae*. Tezarij treće rasprave bio je o ljudskim činima. Tiskom je Lipovčić također objavio 1748. tezarij *Amarum dulce seu uberimarum gratiarum dulcissimi fontes* (Budae, 1748). Teze tog tezarija branili su Stanko Lossgott i Luka Bebrić. Treći objavljeni tezarij je iz 1753. i nosi naslov *Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753). Teze su branili Josip Srimčević i Hijacint Peyer. Srimčević i Lovro Kozarović branili su Lipovčićeve teze također 1754. pred provincijalom Josipom Jankovićem i drugim uglednicima iz crkvenih i društvenih redova. Posljednju raspravu održao je 1755. na kraju svoje nastavničke službe na budimskoj bogoslovnoj školi pred mnogim plemićima, a teze su branili Emanuel Goldschinner, Đuro Gajtančić i Anđeo Kinnoter. Prigovore su iznosili profesori drugih redovničkih visokih škola u Budimu i dekan franjevačkih visokih škola u Budimu Ivan Lukić. I sam Lipovčić je rado sudjelovao u javnim raspravama. Tako je 1741. iznosio prigovore na teze svoga profesora Petra Lipovca u Somboru, a 1755. na teze svojih drugova u profesorskoj službi Emerika Pavića i Ilije Sove.

Baču), a drugi sve ostale traktate (vel. 17,5x22,3 cm, str. /2/+411+/15/, ista signatura u franjevačkoj knjižnici u Baču). U istoj knjižnici pod istom signaturom je i svezak u kojem je zapisao Lukić ove traktate: *De visione beata*; *De Sanctissima Trinitate*; *De spe et charitate*; *De rerum Creatore* (vel. 17x22,2 cm, str. 415+/9/).

¹⁰ Usp. AFSO, C-XXI-F-18: 76: U nedjelju 30. IX. 1742. poslije podne u 16. sati Lukić je predvodio javnu raspravu. Prigovore su iznosi kapucinski propovjednik i Antun Tomašević, a „benefactor fuerit Franciscus Bogatti, mercator Essekiensis“.

4. Pripadnost budimskom kulturnom krugu

Lipovčić je 1750. objavio knjigu *Dušu čuvajuću pohođenje*. To pastoralno djelo je namijenio hrvatskim katolicima u Ugarskoj, prvenstveno u Vesprimskoj biskupiji jer je knjigu priredio na poticaj vesprimskog biskupa Martina Biroa de Padany. Knjiga u prvom dijelu predstavlja pastoralni priručnik za biskupske pohode župama. Taj dio je Lipovčić preveo s mađarskog jezika. U drugom dijelu knjige Lipovčić je pružio opširno razlaganje osnovnih kršćanskih vjerskih istina, „vaskoliki nauk kerschanski“. (Lipovcsich, 1750: XIII; Šundalić, 1997: 223–234). Treći dio knjige sadrži opširnu raspravu o molitvi. Lipovčić je ovo svoje djelo pripremio s velikim marom,¹¹ a namijenio ga je ne samo svećenicima nego i narodu.¹² Stoga je u uvodu knjige iznio pravopisna pravila kojima zapravo usavršava i nastavlja nastojanja oko grafijskih rješenja pripadnika budimskog kulturnog kruga u prvoj polovici 18. st. Lovre Bračuljevića i Stjepana Vilova. (Vince, 1970: 775–777).¹³ Tada se znalo da je Lipovčić napisao još dvije hrvatske knjige, prvu pod naslovom *Stazica duhovna* (Osijek 1767) i drugu pod naslovom *Treći sad iliti iztomačenje trećega reda*. Nije ih objavio za života, čak ni u vrijeme kad je bio na čelu provincije. Učinili su to njegovi drugovi u profesorskoj službi. Osobito je bio zauzet Emerik Pavić. Nažalost te dvije knjige su mnogim suvremenim povjesničarima hrvatske književnosti nepoznate pa ih ne spominju u naše vrijeme u svojim povijestima književnosti i tako umanjuju njegovo značenje. Naravno, tako i podcjenjuju njegovo značenje u hrvatskoj poslijetridentskoj nabožnoj literaturi. (*HFBL*, 2010: 337- 338)

Lipovčić je svoje knjige priredio dok je bio nastavnik bogoslovne škole u Budimu. Neposredni povodi su bili različiti. Prvu knjigu je pripremio po želji biskupa Martina Biroa, a treću je namijenio članovima Franjevačkog svjetovnog reda.

¹¹ Lipovcsich, 1750: XIII: „... s ovim dilom ... koje sam naiveche radio iz spisa *Nuclea Catechetica*, iz djela Jakoba Marchancia, iz Reifenstühla, iz *Trina Perfecta*, Ivana Gerlicsa i ostalih.“

¹² Lipovčićevo djelo broji str. XVI+432+8/. Sastav mu je ovaj: naslov (str. I), posveta vesprimskom biskupu Martinu Birou (II–IX), dopuštenje za tisak cenzora Luke Čilića i Josipa Jankovića te provincijala Petra Lipovca (X, XI), uvodna riječ „bogoljubnove sstiocu“ s pravopisnim napomenama (XII–XVI), prvi dio knjige „u komu se dussa csuva, pazi i pohodi od Pastirah po Nauku kerschanskome“ (62–388) i „trechi dio u komu se Dussa csuva, pazi pohodi od vlastitih Pastirah po Molitvi“ (389–432); na kraju knjige je pregled sadržaja prema potrebama propovjednika (1–16) i stvarno kazalo (7,8). – Drugi i treći dio knjige rasporedom i sadržajem nisu ništa drugo nego za potrebe propovjednika razrađen sadržaj katekizma, jer i rasporedom Lipovčić slijedi uobičajeni red iz katekizma: razrada vjerovanja (62–134), molitve Očenaša (154–170), Zdravomarije (170–180), Božjih zapovijedi (180–285), crkvenih zapovijedi (285–292), sakramenata (292–354) te naučavanja o grijesima (354–378) i o posljednjim stvarima (379–388); na kraju je opširnija uputa u molitvu s nizom uobičajenih molitava (389–432).

¹³ O Lipovčiću uspoređi također: Pavić, 1766: 96; Jakošić, 1899: 123–124; Čevapović, 1823: 286, 320; Matić, 1945: 56, 57, 61, 154.

Ipak je njegovo književno djelovanje uvjetovano činjenicom što je kao budimski profesor prije svega bio ponesen pripadnošću franjevačkom budimskom hrvatskom kulturnom krugu. Njegova literarna djelatnost je izraz djelatnosti tog hrvatskog kulturnog kruga koji su pokrenuli profesori budimske filozofske¹⁴ i bogoslovne¹⁵ škole. Taj budimski kulturni krug je tijekom 18. st. dao značajne priloge hrvatskoj vjerskoj prosvjeti, historiografiji, novinstvu i književnosti. Širinom i plodovitošću svog stvaralaštva na različitim područjima kulture oblikovali su tako hrvatski franjevci uz svoje visoke škole u Budimu tijekom 18. st. i taj osobit budimski kulturni krug.

Postavlja se pitanje: kako je u to vrijeme u Budimu, tj. na krajnjem dijelu hrvatske etničke prisutnosti i u etničkoj dijaspori mogao nastati centar kulturnog stvaralaštva kojem se posvećuju hrvatski kulturni radnici s namjerom da plodovi njihova rada postanu svojina hrvatskog naroda? Dva su osobita razloga: najprije, pripadnici tog kulturnog kruga su hrvatski franjevci čija se pokrajinska zajednica početkom 18. st. proteže od Budima do Jadrana, a od 1735. do Dalmacije, a od 1757. od Budima do Save; drugi je razlog proširenost i brojnost hrvatskog življa u ugarskom Podunavlju i u samom Budimu što je kod stvaralaca budimskog kultur-

¹⁴ U godini mira u Srijemskim Karlovcima nakon velikog oslobodilačkog Bečkog rata (1699) održali su u Velikoj 18. VI. 1699. franjevci Bosne Srebrene svoj provincijski sabor. Sabrani predstavnici izabrali su za provincijala Franju Travničanina (1699. – 1702.), začetnika organiziranih napora oko podizanja škola za izobrazbu franjevačkog podmlatka. Franjo Travničanin je tada odredio samostane u Budimu i Šibeniku za mjesta gdje će započeti rad učilišta filozofije, visoke filozofske škole. On je također otvorio dva učilišta gramatike, tj. srednje škole, da ondje budući studenti filozofije mogu steći potrebnu srednjoškolsku izobrazbu (AFSM, *Liber Archivalis*: 20, 30; APOS, *Archivolum provinciale in quo adnotatae sunt actiones in Provincia ab a. 1693. usque ad reverendorum patrum Francisci a Travnik - Andreae a Cuttieva*: fol. 10).

¹⁵ Provincijal Bosne Srebrene Marko Bulajić (1705. – 1708.) osnovao je još dva filozofska učilišta: 1705. u Požegi i 1707. u Osijeku (AFSM, *Liber Archivalis*: 53, 59). Na kraju njegove upravne službe donio je 10. VIII. 1708. provincijski kapitul u Našicama važan zaključak da se, naime, poradi na osnivanju učilišta dogmatskog bogoslovlja u Budimu u koji će se upisati studenti koji su tada pohađali predavanja na budimskoj visokoj filozofskoj školi (AFSM, *Liber Archivalis*: 68). Visoka bogoslovna škola započela je u Budimu svoj rad 1710., tj. jedanaest godina nakon otvaranja budimske visoke filozofske škole koja je nastavila svoje djelovanje od 1710. zajedno s visokom bogoslovnom školom u budimskom samostanu hrvatskih franjevac (AFSM, *Liber Archivalis*: 82, 119). Novoosnovana visoka bogoslovna škola bila je najprije pokrajinskog značaja, tzv. „studium provinciale“, tj. škola fakultetskog stupnja ali samo za članove Bosne Srebrene. Nakon dvanaest godina uvrstila je 26. rujna 1722. vrhovna uprava franjevačkog reda budimsku visoku bogoslovnu školu među najviše školske ustanove u Franjevačkom redu, i to zajedno s visokom filozofskom školom, proglašivši te dvije visoke škole za generalno učilište prvog razreda (AFSM, *Liber Archivalis*: 154; Pavić, 1776: 65, 66). – Poblize informacije o stupnjevima i vrstama franjevačkih filozofskih i bogoslovnih škola pruža rasprava *Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove*, a također i studija *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću* u: F. E. Hoško, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2002., Kršćanska sadašnjost, str. 73-94 i 193-310.

nog kruga bilo dovoljno jamstvo pripadnosti hrvatskom narodu i svim zbivanjima u njemu. Drugim riječima: Budim je tada bio naravno mjesto hrvatskog kulturnoga stvaranja, i to kako zbog samih stvaralaca tako i zbog onih kojima su oni namijenili plodove svoga stvaralaštva.

Treba također istaknuti da su nastavnici franjevačkih visokih škola u Budimu bili začetnici i stvaraoci tog budimskog kulturnog kruga. Ta je povezanost vidljiva u sadržaju kao i u kontinuitetu tog kulturnog stvaralaštva. Ona je toliko bogata raznolikošću i plodovima da je pitanje, bi li se uopće pojavio i razvio taj i takav kulturni krug, da hrvatski franjevci nisu u Budimu otvorili svoje visoke škole. Osim toga, sigurno je da su budimske franjevačke visoke škole osigurale svojim kontinuiranim radom i kontinuitet djelovanja budimskog kulturnog kruga. Zato je za razumijevanje stvaralaštva tog kulturnog kruga potrebno poznavati i rad tih škola, jer su one bile nositelji određenih kulturnih stremljenja i sigurni prenosioci stečenih kulturnih ostvarenja.¹⁶

Kao što su u 18. st. nastavnici franjevačkih visokih škola bili nositelji djelovanja tog budimskog kulturnog kruga, tako su i nakon 1783. godine kada je jozefinistička država prekinula njihov rad, na prijelazu s 18. u 19. st. kao i u prvoj polovici 19. st. franjevci u tom krugu imali glavnu ulogu. Ona tada pripada Matiji Petru Katančiću, prevoditelju *Biblije*, a poslije njega Grgi Čevapoviću koji je za prijevod ishodio odobrenje mađarskog primasa kardinala Lekaia i objavio Katančićev prijevod.¹⁷ Povijesna povezanost i ovisnost rada budimskog kulturnog kruga o djelovanju franjevačkih visokih škola u Budimu očituje se prvenstveno u okupljanju djelatnika. Zato su događaji, koji razmeđuju franjevce Bosne Srebrene, značajni ne samo za povijest budimskih visokih škola nego i za povijest budimskog kulturnog kruga te uvjetuju i upravničko djelovanje među franjevcima te uvjetuju tri vremenski susljedna razdoblja.¹⁸ Tako u prvom razdoblju (1699. – 1735.), tj. do

¹⁶ Danas nisu poznati svi profesori franjevačke visoke filozofske škole u Budimu. Prvi poznati profesor te škole je Augustin Pjanić koji je predavao 1708. u Budimu (AFSM, *Liber Archivalis*: 67). Ipak je sigurno da je ta škola djelovala bez prekida od 1699. do 1708. (AFSM, *Liber Archivalis*: 19, 20, 30, 35, 40, 44, 46, 50, 66). Ni poslije Augustina Pjanića ne može se kroz daljnjih deset godina pratiti slijed profesora te visoke škole.

¹⁷ Budimski kulturni krug hrvatskih franjevaca postoji i djeluje, nema sumnje, sve do polovice 19. st. Njemu npr. pripadaju Josip Jakošić (Čevapović, 1823: 266, 279, 282, 306, 312–128, 321, 327; Čevapović, 1829: 210–212; Matić, 1945: 42, 91, 99, 116, 126–128; Gortan, 1970: 129, 130), zatim na svoj način Matija Petar Katančić (Matić, 1940: 59–110), kao i Grgur Čevapović (Švagelj, 1968: 49–51). Djelatnost tog kulturnog kruga završava tek s Marijanom Jaićem (*Katolički list* 11/1860: 180–181; *ME*, 1974: 243; Hoško, 1995).

¹⁸ O diobama Bosne Srebrene i osnivanju 1735. Provincije sv. Kaje u Dalmaciji i zatim 1757. Provincije sv. Ivana Kapistranskoga u Slavoniji i Podunavlju podrobnije govori u Hoško, *Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću*. u: F. E. Hoško, *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb 2002., Kršćanska sadašnjost, str. 73–94 i 193–310.

prve diobe Bosne Srebrene, djeluju u Budimu također prosvjetni i kulturni radnici rođeni u Hercegovini, Dalmaciji i Bosni, dok u drugom (1735. – 1757.) i trećem razdoblju (1757. – 1783.) među profesorima i kulturnim radnicima u Budimu nalazimo samo franjevce iz Slavonije, Srijema, Bačke i hrvatskih naseobina u južnoj Mađarskoj. Razmeđa među spomenutim razdobljima u povijesti budimskih visokih škola nisu toliko istaknuta u sadržaju kulturnog stvaralaštva budimskog kulturnog kruga. Valja naglasiti da su sve do razmahalog jozefinizma sedamdesetih godina 18. st. opredjeljenja i tendencije kulturno-književnog stvaralaštva bili upravljena idejama katoličke obnove u duhu Tridentskog sabora u hrvatskim kulturnim sredinama. Njegovali su i razvijali uglavnom iste kulturne poslove. Stoga su stvarali djela za molitvene i liturgijske potrebe puka, traženje prikladnih homiletičkih sadržaja, promicanje franjevačke pučke duhovnosti, teološke kontroverzije na narodnom jeziku, propovjedničku i katehetskú literaturu, rad na hrvatskom lekcionaru te zanimanja za pitanja hrvatskog pravopisa i gramatike. Tek sredinom drugog dijela druge polovice 18. st. javlja se u stvaralaštvu budimskog kulturnog kruga utjecaj prosvjetiteljstva, ali on ne vodi stazama racionalističke usmjerenosti iluminizma nego se zadovoljava vjerskim napretkom, vjerskom prosvjetom i općom kulturom, osobito zato što slijedi nadahnuća tzv. obnovnog katoličanstva, koje je na području Habsburške Monarhije potakao tzv. kasni jansenizam.

Lipovčić je bio profesor franjevačke visoke teološke škole u Budimu i ne iznenađuje što je bio ponesen tendencijama budimskog kulturnog ambijenta. Njegove knjige to potvrđuju.

5. Upravničko djelovanje među franjevcima

U posljednjem razdoblju života Lipovčić se posvećuje upravnim poslovima u svojoj Franjevačkoj pokrajini Bosni Srebrenoj, usredotočenim na njezinu diobu. Već je od 1754. do 1757. bio član definatorija i neposredno sudjelovao u rasprava-ma oko diobe u dva dijela: na dio u granicama geografske Bosne i dio u Posavlju i Podunavlju. Osobno je bio je za diobu i osnivanje prekosavske Provincije sv. Ivana Kapistranskoga, kad ga je 9. XI. 1755. provincijal Antun Bačić proglasio nakon desetljetnog nastavničkog djelovanja na visokoj bogoslovnoj školi u Budimu za lektora jubilata s osobitim pravom da može sudjelovati na provincijskim saborima, tj. kapitulima i sjednicama upravnog vijeća tzv. definatorija Franjevačke pokrajine Bosne Srebrene. (AFSB, *Protocollum conventus Budae*, sv. 1: 155–227; AFSI, *Liber commentarius Illokinum pertinens*: 42). Bio je to drugi razlog da sudjeluje u upravnim poslovima svoje pokrajinske zajednice. Nakon što je 1757. osnovana Provincija sv. Ivana Kapistranskog, Lipovčić nije izgubio to pravo. Bio je k tome član upravnog vijeća, definatorija od 1764. do 1766. za provincijala Josipa Blagoja. (HFBL, 2010: 63–64). Blagoje je nenadano umro 18. X. 1765. u Vukovaru, valjalo

je poslije njegove smrti izabrati novog voditelja provincije tzv. vikara provincije. Izbornici su izabrali Ivana Velikanovića, ali je vrhovna uprava Franjevačkog reda poništila njegov izbor. Nisu poznati razlozi zašto je Velikanovićev izbor poništen. Najvjerojatnije je bio koji od dva sljedeća razloga: prvi što je Velikanović bio vrlo mlad, imao je tek 32 godine, i do tada nije obavljao nikakve upravne službe, a drugi što je Velikanović tada bio profesor visoke bogoslovne škole u Osijeku gdje je njegovo djelovanje bilo vrlo važno. Lipovčić je naprotiv upravo bio član upravnog vijeća Josipa Blagoja i već je završio svoje nastavničko djelovanje pa je nosio naslov *lector jubilatus*. (Velikanović, 2003: 27). Kad su se izbornici sastali ponovno, izabrali su 24. I. 1766. njega za upravitelja provincije, provincijskog vikara. (Hoško, 2002: 260). On je prihvatio izbor i stolovao u rodnom gradu, gdje je 30. VI. 1766. nenadano i umro. Poslije smrti ljetopisac Provincije sv. Ivana Kapistranskoga Emerik Pavić, Lipovčićev drug u profesorskoj službi na visokoj bogoslovnoj školi u Budimu, zabilježio je za njega da je bio „znamenit po znanju i po pobožnosti“. Lipovčića je u službi provincijskog vikara naslijedio njegov negdašnji student na teološkoj školi u Budimu, Benedikt Zebić.

Premda Lipovčić, dok je vodio Provinciju sv. Ivana Kapistranskoga, nije značajnije utjecao na njezin život, pripremio se za poslove svoje nove službe. Uzeo je za tajnika Josipa Paviševića, hrvatskog i latinskog pisca te mudrog provincijala u teškim jozefinističkim godinama potkraj 18. stoljeća.¹⁹ Poznato je također da je dugogodišnjeg profesora visoke teološke škole u Osijeku Luku Matoševića proglasio lektorom jubilatom i pribrojenim stalnim članom upravnog vijeća provincije.²⁰

¹⁹ U Našicama je 5. i 6. svibnja 2016. održan znanstveni skup o Jerolimu Lipovčiću. Dobar poznavatelj demografskog stanja u prvoj polovici 18. st. u Požegi Robert Skenderović priopćio je da je Josip Pavišević bio Lipovčićev polubrat. Teško je da taj njihov rodbinski odnos nije utjecao na Paviševićev izbor za tajnika, ali Paviševićovo kasnije djelovanje pokazuje da taj rodbinski odnos nije nužno bio presudan. – R. Skenderović me je obavijestio da je podatak o rodbinskoj vezi Lipovčića i Paviševića pribilježio Josip Jakošić (Jakošić, 1899: 27).

²⁰ AFSB, *Spis XII-3/89*, god. 1766.

KRATICE

AFSB – Arhiv Franjevačkog samostana u Budimpešti
AFSM – Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj
AFSI - Arhiv Franjevačkog samostana u Iloku
AFSO – Arhiv Franjevačkog samostana u Osijeku
APHZ – Arhiv Provincijalata Franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu
APPOS – Arhiv Provincije Presvetog Otkupitelja u Splitu

LITERATURA

- Balić, Karlo (1938a), „Sredovječna universa“, *Nova revija* 17, Makarska, 278. – (1938b), *Sv. Toma i drugi naučitelji*, Nadbiskupska tiskara (preštampano iz Bogoslovske smotre 25/2 (1937) Zagreb.
- Brelek, Mijo (1942), *De evolutione juridica studiorum in Ordine Minorum: ab initio Ordinis usque ad an. 1517* Jadran, Dubrovnik.
- Chronologia historico legalis seraphici ordinis Fratrum Minorum Sancti Patris Francisci. Tomus Primus, capitulorum omnium e congregationum generalium a primo eiusdem ordinis exordio, usque ad annum M.DC.XXXIII.*, (1650), Napulj.
- Chronologia historico-legalis seraphici ordinis Fratrum Minorum Sancti Patris Francisci: Omnia Capitula, et Congregationes Generales, Constitutiones & Statuta emendata à A. 1633 – 1718* (1718), Venecija.
- Constitutiones et statuta generalia Cismontanae familiae Ordinis Sancti Francisci de Observantia*, (1663), Rim
- Čevapović, Grgur (1823), *Synoptico-memorialis catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae; a dimidio saeculi XIII. usque recentem aetatem*, Budim.
- Čevapović, Grgur (1829), *Recensio Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano per Hung. Austr. Inf. et Slavon. extensae; commentariis ethnol. philol. statist. geogr. hist. illustrata. Pro anno Dom. 1830.*, Budim.
- Galikowski, Antonius Maria (1937), „De praecipuis controversiis philosophico-theologicis inter thomistas et scotistas“, u: *Collectanea franciscana slavica*, sv. 1., Šibenik, str. 55–80.
- Gortan, Veljko (1968), „Hrvatski latinisti iz Slavonije“, *Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti*. Vinkovci-Zagreb, str. 127–136.
- Gortan, Veljko (1970), „Hrvatski latinisti iz Slavonije“, *I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, Osijek, str. 129–130.
- Hoško, Franjo Emanuel (1974), „Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentske obnove“, u: *Zborniku "Kačić"*, VI, Sinj, str. 53–70.
- Hoško, Franjo Emanuel (1976), „Dvije osječke visoke škole u 18. stoljeću“, u: *Zborniku "Kačić"*, (1. dio) VIII, Sinj, str. 135–191.
- Hoško, Franjo Emanuel (1995), *Marijan Jaić, obnovitelj među preporoditeljima*. Kateheza. Zagreb.

- Hoško, Franjo Emanuel (2002), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2011), *Slavonska franjevačka učilišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hrvatski franjevački biografski leksikon (HFBL)* (2010), Leksikografski zavod, Zagreb.
- Jakošić, Josip (1899), „Scriptores Interamniae vel Pannoniae Sauriae nunc Slavoniae dictae anno 1759 conscripti (cum continuatione a. 1830)“, objavio M. Šrepel (1988) u: *Gradi za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, Knj. II, pod naslovom „Jakošićev spis: Scriptores Interamniae“; hrvatski prijevod Stjepan Sršan, *Revija*, god. 28, Osijek, 1: str. 63–87.
- Jelenić, Julijan (1927), *Spomenici kulturnoga rada franjevaca Bosne Srebrničke*, Izdalo povjesno društvo za proučavanje prošlosti jugoslavenskih franjevaca, Monumenta Franciscana Iugoslavica, Mostar.
- Kržanić, Krsto (1937), „Temelji franjevačke filozofije“, u: *Collectanea franciscana slavica*, sv. 1., Šibenik, str. 565–574.
- Lipovcsich, Ierolyim (1750), *Dussu csuvaiuche pohogjenje*, Budim.
- Matić, Tomo (1937), „Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848.“, *Rad JAZU*, 115, Zagreb: 1–82.
- Matić, Tomo (1940), *Život i rad Matije Petra Katančića*. Stari pisci hrvatski, knjiga 26., Zagreb, str. LIX–XC.
- Matić, Tomo (1945), *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XLI, Zagreb.
- Pavić, Emerik (1766), *Ramus viridantis olivae*, Budim.
- Posavac, Zlatko (1993), *Filozofski rukopisi 18. stoljeća u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Radonić, Bonaventura (1937), „Sinteza Skotove filozofije“, u: *Collectanea franciscana slavica*, sv. 1., Šibenik, str. 176–243.
- Šundalić, Zlata (1997), „Jerolim Lipovčić i Vid Došen o sedam glava illi vrila pakleni“, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II* (ur. Stjepan Damjanović), Zagreb, str. 223–234.
- Švagelj, Dionizije (1968), „Ilirci iz Slavonije“, u: *Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“* (Vinkovci, 20.–22. septembra 1966.), zbornik referata, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, str. 19–125.
- Velikanović, Ivan (2003), *Ogledalo pokore* (ur. Milovan Tatarin), Riječ, Vinkovci.
- Vidaković, Albe (1974), „Jaić Marijan“, *Muzička enciklopedija (ME)*, 2. sv., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb.
- Vince, Zlatko (1970), „Neka metodološka pitanja književno-povijesnog studija značaja jednog dijela hrvatske književnosti“, u: *I. znanstveni sabor Slavonije i Baranje*, JAZU, Osijek, str. 775–777.
- Vyskočil, Capistranus (1937), „Brevis conspectus doctrinae philosophicae ac theologicae Ioannis Duns Scoti“, u: *Collectanea franciscana slavica*, sv. 1., Šibenik, str. 360–390; „Životopisne crtice otcu Marijanu Jaiću, kapistrancu“, (1860), *Katolički list* 11, str. 180–181.

LIPOVČIĆEV ŽIVOTNI PUT: OD NASTAVNIKA DO VODITELJA POKRAJINSKE ZAJEDNICE

Sažetak

Jeronim Lipovčić (Požega, 28. X. 1716. – Požega, 30. VI. 1766.) poslije gramatičke škole pristupio je Bosni Srebrenoj 1731. u Velikoj i postao franjevac Provincije Bosne Srebrene. Filozofiju je počeo studirati na Nadbiskupskoj filozofsko-teološkoj školi u Kaloči, gdje je prvi profesor filozofije bio fra Emerik Buday (1733./34.). Završio je studij filozofije u Budimu (1734. – 1736.), a ondje nastavio studirati teologiju na generalnom učilištu (1736. – 1740.). Osposobivši se za profesora filozofije predavao je na filozofskom učilištu u Baji (1740. – 1743.). Jedno desetljeće je bio profesor bogoslovne škole generalnog učilišta u Budimu i postigao najviši prosvjetni naslov u Franjevačkom redu „lector jubilatus”. Sudjelovao je u upravi Bosne Srebrene (1754. – 1757.) i Provincije sv. Ivana Kapistranskoga (1764. – 1766.) kao definitor, a poslije smrti provincijala Josipa Blagoja izabran je 24. I. 1766. za upravitelja provincije, provincijskog vikara. Stolovao je u Požegi i ondje nenadano umro, po riječima ljetopisca, „znamenit po znanju i po redovničkom životu”. U njegovoj literarnoj ostavštini preostala su njegova tri tiskana tezarija javnih teoloških rasprava i značajno pastoralno djelo *Dusseau csuvajuchu pohodjenje* (1750.) koje je namijenio hrvatskim katolicima u mađarskoj dijaspori. Emerik Pavić je poslije njegove smrti objavio priručnik *Stazica duhovna* (Osijek 1767.) i *Treći sad iliti iztomacsenje Trećega reda* (Osijek, 1769.) za vodstvo i duhovnost Franjevačkog svjetovnog reda.

Ključne riječi: Jeronim Lipovčić, franjevac, profesor filozofije i teologije, pisac latinskih objavljenih spisa i hrvatskih djela, crkveni upravnik

LIPOVČIĆ FROM TEACHING TO ADMINISTRATIVE SERVICE

Abstract

Jeronim Lipovčić (Požega, 28th October 1716 – Požega 30th June 1766). After graduating from Grammar School, he joined Bosnia Srebrene in 1731 at Velika where he became Franciscan. He began to study Philosophy at Archdiocesan Philosophy-Theologian School at Kaloča where the first professor of Philosophy was franciscan Emerik Buday (1733/34). He graduated the study of Philosophy in Budim (1734–1736) where he continued to study Theology at the General Institution of Learning (1736–1740). Having enabled himself for the professor of philosophy he taught at the Philosophy Institution of Learning at Baja (1740–1743). One decade he was professor at the Theological School of the General Institution of Learning in Budim where he achieved the highest educational title „lector jubilatus”. He took part in the administrations of Bosnia Srebrene (1754–1757) and the Province of

John Capistrano (1764–1766) as a definator, and after the death of provincial Josip Blagoje, he was elected provincial administrator, provincial vicar. He was keeping court in Požega and there he suddenly died, in chronicler's words, „famous for knowledge and monkish life“. In his literary heritage there remained three printed treatises of public theological treatises and an important pastoral work *Dusseu csuvajuchu pohodjenje* (1750) which was intended to Croatian Catholics in Hungarian diaspora. After his death Emerik Pavić published *Stazica Duhovna* (Osijek, 1767) and *Treći sad iliti iztomacsenje Trećega reda* (Osijek, 1769) for leaders and spirituality of the Franciscan secular order.

Key words: Jeronim Lipovčić, Franciscan, professor of philosophy and theology, writer of Latin published official papers and Croatian works, church administrator

Pavao Knezović

SJEĆANJA NA JEROLIMA LIPOVČIĆA I NJEGOVE TEZE

*Izvorni znanstveni rad
UDK 271.3 Lipovčić, J.*

Otkako postoje na zemlji racionalna bića prisutno je i nastojanje il' želja da jedno drugo „uvjeri“ kako je njegov nauk o nečem mnogo bolji i ispravniji. Otada postoje učitelji i učenici koji imaju obveza da sve narode učine Kristovim učenicima (Mt 28, 19). Sinovi sv. Franje Asiškog tu zapovijed prihvaćaju i svim silama nastoje oko njezina ostvarenju. Ni fra Jerolim Lipovčić nije iznimka, nego dobar primjer da svojim raznovrsnim djelovanjima i djelima znatno pridonese njezinu ostvarivanju u 18. stoljeću. Zbog toga će ovdje, u prvom dijelu rada, pažnja biti usmjerena na njegov „život“ kod povjesničara, a u drugom će se detaljnije osvrnuti na sačuvane javne rasprave, tj. tezarije, koje je on, kako se čini, posebno njegovao i stvarao.

Lipovčić u literaturi

1.1. Fra Jerolim Lipovčić, iako ga nema u *Hrvatskoj enciklopediji* niti među *Svjetlim likovima* u knjizi *Franjo među Hrvatima*, ipak je „privukao“ gotovo nevjerojatnu pažnju povjesničara, filozofa i teologa pored „službenih“ zapisa u samostanskim kronikama (*HE*, 2004: s. v.; *Svjetli likovi*, 1976: 197–287). Razumljivo je da ima više netočnosti u „starijim“ Lipovčićevim „životopisima“ ili natuknicama (odrednice, leme, naznake), a samostanski su kroničari uvijek „škrti“, nekompletni, ali uglavnom pouzdani. Osvrnut ću se samo na neke od njih, tj. tiskane (i netiskanu kroniku Franjevačkog samostana Sv. Duha u Požegi)²¹ i to na kraju prvoga dijela.

Jedino je fra Josip Jakošić (1783. – 1804.) napisao na latinskom Lipovčićev životopis koji se bez dvojbe može svrstati među najzanimljivije s obzirom na kompoziciju. U njemu progovara o podrijetlu fra Jerolimovih roditelja: otac mu je rođen u Visokom (zato su ga zvali Visočanin), a majku je njezina majka u utrobi donijela iz Olova (rodila se u „Blazkovii“ selu), a udala se u Požegu, gdje je tada živio Visočanin, i tu rodila sina, tj. budućeg bratra.²² Zatim Jakošić vrlo kratko kaže da

²¹ I ovom zgodom najsrdačnije zahvaljujem gvardijanu samostana u Požegi, fra Milanu Krišti na velikoj pomoći i slanju snimaka nekoliko stranica iz samostanske kronike.

²² Od Jakošića se ne doznaje je li fra Jerolim imao sestara i braće, nego samo piše o njegovim roditeljima: „Genuino paterno ac familiae nomine sic cognominatus, quamvis pater ejus Visočanin

je završio tzv. *humaniora* i stupio u franjevački red. Treću, znatno opširniju rečenicu iskoristio je da kaže kako je, gdje je i kod koga je završio prvu godinu studija filozofije,²³ a nakon toga vrlo kratkom rečenicom izvješćuje da je završio studije, postao profesor filozofije, jubilarni lektor i da je bio vrstan propovjednik.²⁴ Sve bitne Lipovčićeve djelatnosti i sav rad kao svećenika i profesora „zbio“ je u jednu vrlo kratku rečenicu. U drugom dijelu životopisa donosi iscrpne podatke o Lipovčićevu opusu.²⁵ Prvo od navedenih djela zapravo nije Lipovčićevo, nego Josipa Jankovića, ali je veoma interesantno pa i značajno to, što Jakošić ne spominje nijednu od sedam fra Jerolimovih javnih rasprava. Taj vid djelovanja smatrao je sastavnim i prirodnim kao nekom nužnom dužnošću lektora.

1.2. Prvi od naših povjesničara književnosti o Lipovčiću pisao je Hvaranin Šime Ljubić (1822. – 1906.) u drugoj knjizi *Ogledala književne povjesti jugoslavjanske* (Rieka, 1869) sakupivši građu vjerojatno dok je bio profesor u Osijeku. Sasvim je razumljivo da kod Ljubića ima krivih podataka jer je neke preuzeo od Šafařika, a neke od Kukuljevića. Griješi navodeći svaku godinu (rođenja, smrti, izbora provincijskog vikara), ali je točan u godinama izdanja djela.²⁶

Požegae vulgo audierit, quod Visokio ex Bosnia fuisset oriundus, et ipsa mater Plumbo pariter ex Bosnia ab avia in utero ad Slauoniam delata atque Blaezkovii progenita, postque illi Požegae nupta.“ (Jakošić, 1899: 123).

²³ „Cumque Gabriel Hermanus L. B. Patačić de Zajezda, Episcopus Syrmienensis et nominatus Archiepiscopus Volocensis, postulasset a P. Antonio Marković, Ministro Provinciali, duos sibi subministrari pro Seminarii Colocensis clericis Moderatores et Lectores, unum quidem pro docenda Theologia Dogmatico-Morali. Pro Philosophia alterum, horumque cuilibet ex Provinciae clericis adjungi unum, denominato P. Emerico Budaj pro Philosophiae Lectore et ipse Fr. Hieronymus Lipovčić, Clericus, ob praeclaram indolem ei fuit adjunctus permansitque in seminario Archiepiscopali Colocensi Philosophiae auditor.“ (Jakošić, 1899: 123).

²⁴ „Completo reliquis in Provincia studiis, Philosophiam docuit et Concionator insignis fuit: postea Lector Theologiae Jubi[la]tus et etiam Guardianus ac denique Vicarius Provincialis.“ (Jakošić, 1899: 123). I u nekim drugim Lipovčevićevim životopisima nalazi se podatak da je bio gvardijan, ali nitko ne navodi kojeg samostana. Budući da se obično navodi da je bio gvardijan poslije stjecanja titule jubilarnog lektora, otud bi se moglo logički zaključiti da je najvjerojatnije bio gvardijan franjevačkog samostana u Požegi.

25 „Emitit in lucem libros, primum lingua Latina, reliquos Illyrica: 1. Compendium sacrarum Caeremoniarum pro alma et antiquissima Provincia Bosnae Argentinae S. Crucis S. P. Francisci regularis Observantiae accomodatum. Venetiis 1751. in 8.; 2. Semita spiritualis, variis precibus et devotionibus spiritualibus referta. Budae 1755. in 12. iterumque Essekini impressa 1767. in 8.; 3. Animam custodiens visitatio, doctrinam moralem continens, etiam Concionibus efformandis accomodatam. Dedicata Martino Birò de Padany, Episcopo Vesprimiensis. Budae 1757. in 4.; 4. Tertia planta, seu expositio tertii Ordinis pe (sic!) S. Franciscum Seraphicum pro utroque hominum sexu plantati. Budae 1769. in 8.; 5. Calendarium Illyricum ab an. 1745. ad 1755.“ (Jakošić, 1899: 123–124).

²⁶ „Lipovčić Jerko, iz Požege, gdje je ugledao bieli sviet g. 1717, franjevac srebrno-bosanske države, učitelj mudroznanja u Baji, a za deset godina bogoslovja u Budimu, čuveni pripoviedalac,

Kao kustos Provincije Bosne Srebrene Jako Matković (1855. – 1909.) napisao je djelo *Bibliografija bosanskih franjevaca: tiskane knjige* (Sarajevo, 1896) u kojem donosi najkraći Lipovčićev životopis (ako ga se smije tako nazvati) prepun pogrešaka i čudnih podataka.²⁷

Prvi od Slavonaca o Lipovčiću će progovoriti Josip Forko koji, kako sam priznaje, o njemu zna vrlo malo: donosi, naime, pogrešne godine rođenja i smrti, a zna da ga se „spominje kano osobita propovjednika“ (Forko, 1884: 7). Zapravo, Forku je bilo poznato samo jedno Lipovčićevo djelo „prevod iz madjarskoga jezika raznih molitava, propovijedi i tumačenja, što jih je držao u svojoj biskupskoj crkvi Martin Biro de Padany, biskup vesprimski“ (Forko, 1884: 7). Odabrao „za primjer“ je Lipovčiću pjesmicu: *Nova pjesma* za koju kaže da ona „ne ima do duše velikoga pjesničkoga poleta ni formom svojom ni sadržajem“ (Forko, 1884: 8). Jedinu vrijednost toga Lipovčićeva djela Forko vidi u tome „jer se je po Slavoniji mnogo rabilo“ (Forko, 1884: 8) i svojevrсна je draga uspomena starijem svijetu.²⁸

Vrlo kratke natuknice o fra Jerolimu Lipovčiću objavljene su u knjizi *Znameniti i zaslužni Hrvati 925. – 1925.* koju je napisao V. D[eželić] i *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačka* (Beograd, 1927) koju je sastavio Đuro Körbler. Deželić je naveo pogrešnu godinu rođenja, ali on prvi put donosi točan nadnevak smrti i službe koje je Lipovčić obnašao, izuzev one provincijalnog vikara; ali mu

definitor i državni namjesnik u svom redu (1765.), preminu g. 1769. Od njega imamo: a) Dušu čuvajuće pohogjenje, iz magjarskoga u jezik ilirički prinešeno, u Budimu 1750. 4; b) Stazica nebeska, knjiga molitvena, 8 (po Kukulj[eviću]); a valjda je ovo: Stazica duhovna života vikovičnjega, u Budimu 1755. (Šaf. II.264); c) Treći sad iliti iztomačenje trećega reda sv. O. Frane, dielo posmrtno, izdano po Mir. Paviću u Budimu 1769. 8; d) Način falu uzdati prisvetomu trojstvu.“ (Ljubić, 1869: 493). Ljubić Lipovčiću pripisuje jedno „tuđe“ djelo. Kukuljević je u svoju Bibliografiju hrvatsku (1860.) uvrstio neka Lipovčićeva djela (Mateljak, 2012: 83).

²⁷ „Lipovčić Jeronim rođen u Požegi 1717. i kako sam piše, ‘reda sv. o. Francesca itd. ... provincie srebrene bosanske, generalni bogoslovac u gradu Budimu’, ostavio nam je: a) Dušu čuvajuće pohodjenje, t. j. onim koi na nebeskih darovih milosrdju i milostima fale, slave i uzvisuju jedno božanstvo trostruka slava, ili prisvetoga trojstva iz bogoljubnih promišljanja, uzdisanja i pismica sklopljena, na nebu početa i na zemlju poslana od tri desetine angeoska krunica, koju Pruz. privs. i pripošt. gospodin Martin Biro de Padany, vesprimski biskup godine 1746. jest počeo a sada na premilostivu naredbu njihove excellencie u jezik ilirički prenešeno po itd. U Budimu kod Veronike Nottenstein, udovice, 1750.; b) Treći sad iliti istomačenje trećega reda po sv. o. Francisku serafinskomu za obadve spole ljudske, t. j. mužke i ženske glave usadjenoga itd. (Djelo posmrtno) U Budimu kod Franciska Leopolda Landerere 1769., 8., str. 313. Izdao E. Pavić. c) ‘Stazica nebeska’ knjiga molitvena u 8.“ (Matković, 1896: 34-35)

²⁸ „... a kod starih ljudi možemo ga i još danas naći, gdje ga rabe u crkvi i kod kuće osobito po blagdanih i njim se zabavljaju“ (Forko, 1884:8).

je pored njegovih djela pripisao i mnoga tuđa.²⁹ Körbler pogrešno navodi godinu rođenja i smrti. Neobično je međutim da ne navodi nijedan naslov njegovih djela, ali mu pripisuje spis Josipa Jankovića³⁰. Ipak „izdašan“ je u navođenju izobrazbe i službi, a on prvi naglašava da se Lipovčić proćuo „kao izvrstan propovjednik“.³¹

U svojoj povijesti književnosti David Bogdanović, Slavko Ježić i Branko Drechler, odnosno Vodnik, posvetili su fra Jerolimu Lipovčiću tek jednu, odnosno dio jedne rečenice,³² a neki (npr. Krešimir Georgijević i Slobodan Prosperov Novak) ni slova o Lipovčiću.³³

Tomo Matić u poglavlju: „Biografske i bibliografske bilješke“ nevjerojatno je sažet, štur, škrt i, za svoje doba, nepotpun, a uz to pogrešno navodi godinu rođenja i smrti.³⁴ Pišući o knjigama nauka kršćanskog Slavonaca 18. stoljeća Matić se osvrnuo na Lipovčićevo djelo *Dušu čuvajuće pohođenje* tvrdeći da je djelomično

²⁹ „Lipovčić O. Jeronim. Franjevac. Rodio se 1717. Umro 30. XI. 1766. u Požegi. Vješt propovjednik. Napisao: „Dušu čuvajuće pohođenje“ (Budim, 1750.), „Stazica Nebeska“, „Treci red sv. Franje“. Izd. o. E. Pavić (Budim, 1769.), „Način falu uzdati presv. Trojstvu“, „Kalendar od g. 1745.–1755.“, „Compendium sacr. ceremoniarum (sic!)“ (Mleci, 1751.), „Semita spiritualis“ (Budim, 1755., i Osijek, 1767.). Bio je učitelj filoz. u Baji i bogoslovlja u Budimu, dva puta definator i provincijal. V. D.“ (Deželić, 1925: 161).

³⁰ „... a latinskim jezikom: Compendium sacrarum caeremoniarum pro alma et antiquissima provincia Bosnae Argentinae S. Crucis S. P. Francisci regularis observantiae accommodatum, koji je spis izdao drug njegov u rodu Emerik Pavić, nakon njegove smrti, u Mlecima 1797.“ (Körbler, 1927: 669).

³¹ „LIPOVČIĆ, Jerolim (1717. Požega – 1769.). Svršio je, kao franjevac, nauke u Kaloči i bio je do smrti učitelj filozofije u zavičaju. Proćuo se i kao izvrstan propovjednik. Materinim jezikom napisao je i štampao više pučkih knjižica pobožnog sadržaja ili koledara za puk,“ (Körbler, 1927: 669). Na podacima srdačno zahvaljujem kolegi Vladi Rezaru koji mi ih je snimio u NSK u Zagrebu i dostavio.

³² Bogdanović u poglavlju „Hrvatska književnost u Donjoj Hrvatskoj ili Slavoniji“ piše: „Prvi je slavonski pisac, koliko se dosada zna, Antun Bačić († 1759.) sa svojom ‘Istinom katoličanskom’, u kojoj se analiziraju prijeporne točke među istočnom i zapadnom crkvom, pa prijevod Agrade ‘Život Majke Božje’. U istom duhu su radili Stjepan Vilov Budimac, Nikola Kvesić, Lipovčić, Antun Knezović, kaločki kanonik, koji je napisao dramatičnu pjesmu ‘Život sv. Ivana Nepomuka’. Znamenita je ‘bila knjiga’ Budimca Emerika Pavića († 1783.) ‘Jezgra’ koja je bila glavna učevna knjiga za mlade slavonske svećenike od god. 1760. – 1806., po kojoj su se oni zvali ‘jezgraši’. (Bogdanović, 1933: 504–505). Ježićeva i Vodnikova rečenica gotovo su identične: „Jerolim Lipovčić iz Požege (r. 1717.)“ (Ježić, 1993: 170), a Vodnik: „Jerolim Lipovčić iz Požege (r. 1717.)“ (Vodnik, 1913: 342).

³³ Usp. Georgijević, 1969, Novak, 1999 i nedvojbeno mnogi drugi.

³⁴ „Lipovčić, Jerolim *Požega 1717.; † 1769. – franjevac; lektor filozofije i teologije; 1766. provincijalni vikar. D j e l a: Dušu čuvajuće pohođenje (Budim, 1750.). – Stazica duhovna života vikovičnjega od različitih i bogoljubnih molitva učinjena (1767. s.l.; Jakošić zna za dva izdanja: Budim, 1755. i Osiek, 1767.). Osim toga je Jakošić zabilježio, da je Lipovčić izdavao hrvatski kalendar od 1745. do 1755. – Literatura: Pavić, *Ramus viridantis olivae*, VIII i 96. – Jakošić 123–124. – Horanyi, M. II, 487. – Čevapović, C 286, 320. – Forko I, 7–8.“ (Matić, 1945: 154).

preveo s mađarskoga i da župnicima služi kao svojevrsni priručnik u pastoralnom radu posebno u Vesprimskoj biskupiji,³⁵ ali interesantno je da u njoj ne nalazi, odnosno ne spominje, ništa originalno.

Toliku je „pažnju“ privukao fra Jerolim Lipovčić u tzv. predratnom ili predkomunističkom periodu kada nastupa višedecenijska šutnja o njemu i mnogim drugim kulturnim djelatnicima koje smo nazvali i „tihim pregaocima“.

1.3. Između 1945. i 1990. objavljena je samo jedna natuknica o Lipovčiću i to u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* (1987), ali je poprilično nesređena i donosi neke nevjerojatne podatke pored većine točnih glede školovanja i službe, a prešućuje da je bio vrstan propovjednik i da je bio jubilarni lektor. Bibliografija je također nepotpuna.³⁶

1.4. Već krajem sedamdesetih godina prošlog stoljeća uvelike se proučavaju i nekoć „zabranjeni“ naši zaslužni Hrvati (koji su bili svećenici i/ili redovnici) za znanost i kulturu. Pojavljuju se i specijalizirani znanstveni časopisi, studije i razne monografije, kompletni životopisi, pa čak tamo gdje ih se i ne bi očekivalo kao i u specijaliziranim knjigama i/ili leksikonima. Sljedeću biografiju Lipovčića napisao je također A. S. Kovačić, i čovjek gotovo ne može pojmiti da je onu u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* (1987) i ovu u *Biobibliografiji franjevaca Bosne Srebrene* (1991) napisao isti čovjek. Tu Kovačić donosi veoma ozbiljnu, modernu i studioznu Lipovčićevu biografiju, a zasigurno je nastala prema Hoškovom radu tiskanom u *Nova et vetera* (Hoško, 1978: 152–155); sam opis djela Kovačić uvijek donosi *de visu* (*Dussu csuvaiuchu pohogjenje ... i Trechi sadh iliti istolmacsenje trechega reda, po S. O. Francisku Serafinskomu ...*)³⁷, a zatim navodi opširnu literaturu izo-

³⁵ „Uporedo s isusovcima izdavali su i franjevci kršćanske nauke za puk. Po želji vesprimskog biskupa Martina Bira preveo je Požežanin fra Jerolim Lipovčić s mađarskoga njegovu knjigu *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.). Knjiga je namijenjena župnicima kao priručnik u pastirskom radu, te zapravo samo drugi njezin dio sadržava kršćanski nauk. Lipovčić sam kazuje, da je upravo u tome dielu za upotrebu propovjednicima pribrao iz tuđih i domaćih vrela (od domaćih izriekom spominje Grličića) ‘različite hištorije’, no u izboru njihovu nije pokazao mnogo ukusa. Za biskupa Bira napose iztiče, da je već kao župnik s uspjehom nastojao oko obraćanja kalvinâ i luteranâ, pa je to jamačno utjecalo također na postanak i izradu knjige“ (Matić, 1945: 45–46).

³⁶ „Lipovčić, Jeronim (Požega, 1717. – Požega, 30. XI 1766.). Majka mu je od Olova, otac od Visokog u Bosni. U franjevački red stupio 1730. Filozofiju započeo 1733. u Kaloči, teologiju nastavio u Bosni. Po završetku studija bio lektor filozofije u Baji i teologije u Budimu, neko vreme gvardijan, dva puta definator Bosne Srebrene i provincijalni vikar provincije sv. Ivana Kapistrana. BIBLIOGRAFIJA – *Dussu csuvaiuche pohogjenje ...*, Budim, 1750.; *Stazica duhovna xivota vikovicsenja od razlicitih i bogoljubnih molitavah ucsinjena ...*, (1757.); *Put prisvetoga Krixa ...*, s. I. et s. a.“. Autor je potpisan: „A. S. Kovačić“ (Kovačić, 1987: 662).

³⁷ U bilješki donosi podatke o trećem Lipovčićevu djelu na hrvatskom: „Jelenić je u rukama imao i sljedeće Lipovčićeve naslove: ‘Stazica duhovna ... Tiskano je u 8° na 208 stranica 1757. Sadrži: ‘Put prisvetoga Krixa’, Put prisvetoga Krixa, ukratko postavljen, i na svitlost dan ... Djelo tiskano u 8° na 30 stranica.“ Pored toga upozorava na krive Deželiceve navode: „Način falu uzdati prisv. Trojstvu i Kalendar od g. 1745. – 1755.“ U sljedećoj bilješki upozorava da djelo *Compendium*

stavljajući arhivsku građu.³⁸

1.5. Franjo Emanuel Hoško objavio je najcjelovitiji životopis fra Jerolima Lipovčića izgrađen na veoma bogatoj arhivskoj građi mnogih samostana. Ali zapravo njegova tri životopisa o fra Jerolimu Lipovčiću gotovo su potpuno identična, a objavljeni su 1978. (*Nova et vetera*), 2002. (*Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*) i 2011. (*Slavonska franjevačka učilišta*) – u toj su knjizi tiskana dva Lipovčićeva životopisa iz Hoškova pera. Razlike su jedino lektorski „zahvati“ u tekst.

„Zajedno s Lukom Čilićem nastupio je 1745. kao profesor Visoke bogoslovne škole Generalnoga učilišta u Budimu također i Jerolim Lipovčić. Punih deset godina predavao je teološke predmete u Budimu, a onda se 25. X. 1755. vratio u svoj rodni grad Požegu, gdje se i rodio 28. X. 1716. U franjevački red je stupio 8. X. 1731. u Velikoj, a učitelj mu je u novicijatu bio Josip Cerničanin. Filozofiju je počeo studirati 1733. kod Emerika³⁹ iz Budima u Kaloči, kamo je pošao zajedno sa svojim profesorom u tek osnovanu filozofsku školu po želji nadbiskupa Gabrijele Patačića. Sljedeće⁴⁰ je godine nastavio slušati filozofiju u Budimu u⁴¹ Bartola Jur-

sacrarum caeremoniarum ... nije Lipovčićevo nego Josipa Jankovića. (Kovačić, 1991: 216).

³⁸ Ta biografija glasi: „*LIPOVČIĆ*, Jeronim (Požega, 28. X. 1716. – 30. VI. 1766.). U franjevački red stupio je 1731. u Velikoj, filozofsko-teološki studij završio je u Kaloči (1733. – 1734.) i Budimu (1734. – 1740.). Za svećenika je zaređen 1739. Bio je lektor filozofije na visokoj filozofskoj školi u Baji (1740. – 1743.) i teologije na visokoj teološkoj školi u Budimu (1745. – 1755.). Provincijal Antun Bačić proglasio ga je 1755. za lektora jubilate s pravom sudjelovanja na provincijskim kapitulima i sjednicama uprave Provincije. Neko vrijeme bio je gvardijan. Biran je za definitora Bosne Srebrenne (1754. – 1757.), te definitora (1764. – 1766.) i provincijskog vikara (1766.) u Provinciji sv. Ivana Kapistrana. Lipovčić se već kao student teologije isticao nadarenosti u tu su ga profesori Vilov i Lipovac izabrali za branitelja svojih teoloških teza u javnim raspravama. Kasnije, kao profesor, održao je sedam javnih rasprava u kojima su njegovi studenti branili njegove teološke teze. Dvije od tih rasprava objelodanio je pod naslovom *Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro* (Budae, 1747.) i *Ordo confusus seu conclusiones theologiac[ae] e de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753.). I sam je rado sudjelovao u javnim raspravama drugih. Tako je 1741. oponirao tezama svoga profesora Petra Lipovca, a 1755. kolege Emerika Pavića. Tiskano je više njegovih djela na hrvatskom jeziku namijenjenih prvenstveno hrvatskim katolicima na području Vesprimske biskupije. I on se poput Bračuljevića i drugih franjevaca budimskog kulturnog kruga 18. stoljeća bavio problemima pravopisa i grafije. Nije originalan, ali je bio vrlo rado čitan po svoj Slavoniji. Neki biobibliografi navode i neke njegove latinske naslove“ (Kovačić, 1991: 216).

³⁹ Razlike su vjerojatno lektorske, npr.: „... u Emerika ...“ (Hoško, 2002.), „kod Emerika iz Budima...“ (Hoško, 1978: 152 i Hoško, 2011: 356).

⁴⁰ „... Sljedeće ...“ (Hoško, 2002. i Hoško, 2011: 356), „Sljedeće je godine...“ (Hoško, 1978: 152).

⁴¹ „u Bartola Jurkovića...“ (Hoško, 2002); „kod Bartola Jurkovića“ (Hoško, 1978: 152 i Hoško, 2011: 356).

kovića. Teologiju je također završio u Budimu, i to u⁴² Vilova, Pavlovića, Lipovca i Jankovića (1736. – 1740.). Već kao student Lipovčić se je isticao sposobnostima i znanjem pa su ga Vilov i Lipovac bili izabrali za branitelja svojih teoloških teza u javnim raspravama. Svećeničko ređenje je primio 1739. u Budimu. Po završetku redovita filozofskoga i teološkoga školovanja Lipovčić se odmah opredijelio za profesorsku službu. Filozofiju je predavao na Visokoj filozofskoj školi u Baji (1740. – 43.), nakon što je najvjerojatnije 14. V. 1740. u Osijeku položio ispit za profesora filozofije. Kao profesor Visoke teološke škole u Budimu održao je sedam danas poznatih javnih rasprava. Već su na kraju prve godine njegova predavačkog rada 30. VII. 1746. studenti branili njegove teze iz nauke o sakramentima. Tezarij sljedeće rasprave objavio je Lipovčić pod naslovom *Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro* (Budae, 1747.) Benedikt Zebić, Mate Gassler i Pavao Vuković branili su 22. VII. 1751. Lipovčeve teze 'de statu naturae', a 10. IX. 1752. Antun Maljevac i Lovro Kozarović izlagali su teze iz traktata o ljudskim činima. Tiskom je Lipovčić objavio raspravu *Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753.), kad su njegove teze branili Josip Srimčević i Hijacint Peyer. Pred provincijalom Josipom Jankovićem i drugim uglednicima iz crkvenih i društvenih redova branili su 19. V. 1754. Srimčević i Kozarović Lipovčićeve teze. Posljednju je raspravu održao Lipovčić 6. IX. 1755. pred mnogim plemićima. Teze su branili Emanuel Goldschinner, Đuro Gajtančić i Anđeo Kinnoter, a prigovore su iznosili profesori različitih redovničkih visokih škola u Budimu i Ivan Lukić, u to vrijeme dekan franjevačkih visokih škola u Budimu. Lipovčić je rado sudjelovao pri⁴³ javnim raspravama. Tako je 1741. iznosio prigovore na teze svoga profesora Petra Lipovca u Somboru, a 1755. na teze svog druga u profesorskoj službi Emerika Pavića. Provincijal Antun Bačić proglasio ga je 9. XI. 1755. za lektora jubilata s osobitim pravom da može sudjelovati na provincijskim⁴⁴ kapitulima i sjednicama upravnoga vijeća provincije. Lipovčić je tada bio također definator Bosne Srebrene (1754. – 57.), a istu službu obavljao i u Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga za provincijalata Josipa Blagoja (1764. – 66.). Po smrti provincijala Blagoja izabran je Lipovčić 27. I. 1766. za upravitelja provincije, provincijalnoga vikara. Tada je stolovao u Požegi, ali je i on nakon deset mjeseci službe umro 30. VI. 1766. u svome rodnom gradu. U službi provincijskoga vikara naslijedio ga je njegov budimski student Benedikt Zebić. Kad je Lipovčić

⁴² „u Vilova ...“ (Hoško, 2002); „i to kod Vilova...“ (Hoško, 1978 i 2011: 356).

⁴³ „... kod...“ (Hoško, 2002. i 2011), „...kod javnih rasprava“ (Hoško, 1978: 153), „Lipovčić je i sam rado sudjelovao kod javnih rasprava.“ (Hoško, 2011: 357).

⁴⁴ „... na provincijskim kapitulima i sjednicama ...“ (Hoško, 1978: 153 i Hoško, 2002: 163), „... s osobitim pravom sudjelovanja na provincijskim kapitulima i sjednicama Upravnog vijeća Provincije...“ (Hoško, 2011: 357).

umro, smatrala su ga njegova franjevačka braća ‘znamenitim po znanju i redovničkom životu’ [AFSV, *Necrologium conventus Vukovar*, ad diem]. Lipovčiću su takav ugled pribavile osobito njegove tri tiskom objavljene knjige na hrvatskom jeziku: *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.), *Stazica duhovna* (Osijek, 1767.) i *Treći sad iliti iztomačenje trećega reda* (Budim, 1769.). Prvo od spomenutih Lipovčićevih djela nastalo je iz njegove brige za hrvatske katolike na području Vesprimske biskupije, a na poticaj vesprimskog biskupa Martina Birò de Padany. Zato knjiga u prvome dijelu predstavlja pastoralni priručnik za biskupske vizitacije koji je Lipovčić preveo s mađarskog jezika. U drugom dijelu knjige Lipovčić je pružio opširno razmatranje osnovnih kršćanskih vjerskih istina, ‘vaskoliki nauk kerschanski’. Treći dio knjige sadrži opširnu raspravu o molitvi. Lipovčić je ovo svoje djelo pripremio s velikim marom, a namijenio ga je ne samo svećenicima nego i narodu. U uvodu je iznio pravopisna pravila kojima zapravo usavršuje i nastavlja nastojanja oko grafijskih rješenja pripadnika budimskoga kulturnog kruga u prvoj polovini 18. st. (Hoško, 1978: 152–154; Hoško, 2002: 160–163 i Hoško, 2011: 356–358). Dok je Lipovčić predavao dogmatsko bogoslovlje na Visokoj bogoslovnoj školi budimskog Generalnog učilišta, predavali su na katedri Visoke filozofske škole istoga Generalnog učilišta Emerik Zomborlić, Andrija Stojčević i Ilija Sova. /.../ a o profesorskome djelovanju Ilije Sove (1753. – 56.) svjedoče tri javne filozofske rasprave. Prvu raspravu je Sova održao 8. V. 1755. i posvetio župniku u Földváru. Teze su branili Bernardin Novak i Marko Filipović, dok su prigovore iznosili profesori Jerolim Lipovčić i Emerik Pavić. (Hoško, 2002: 160–163).

Razlike među njima mogle bi se svesti na minimalne lektorske zahvate, npr. dok 1978. i 2002. mjeseca u nadnevcima piše rimskim brojem, u izdanju 2011. piše ih slovima, te neke sitne stilske zahvate (vidi bilješke od 19 do 24). Za svaki slučaj, odnosno da se ne zaboravi, Hoško je u knjizi *Slavonska franjevačka učilišta* pored onog opširnog Lipovčićeva životopisa i identičnog prethodnim, donio i jedan znatno manji u prilično čudno označenoj bilješci.⁴⁵

Natuknica, što se nalazi u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*, koju je također sastavio F. E. Hoško, s obzirom na životopise iz 1978., 2002. i

⁴⁵ Ta bilješka je u tekstu označena brojem 10, a među bilješkama brojem 7 i glasi: „Jeronim Lipovčić (Požega, 28. listopada 1716. – Požega, 30. listopada 1766.) služio je u Baji (1740. – 1743.), a od 1745. do 1755. bio je profesor bogoslovne škole Generalnog učilišta u Budimu. U svojstvu vijećnika sudjelovao je u upravi Provincije Bosne Srebrene (1754. – 1757.) i zatim u Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga (1764. – 1766.). Sam je vodio Provinciju sv. Ivana Kapistranskoga kao provincijski vikar pola godine (1766.). Od njegova školskog djelovanja ostala su dva teološka tezarija i tri tiskana djela na hrvatskom jeziku: *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.), *Stazica duhovna* (Osijek, 1767.) i *Treći sad iliti iztomačenje trećega reda* (Budim, 1769.).“ (Hoško, 2011: 385).

2011., ne donosi novih podataka, a ponavlja i pogrešan nadnevak smrti.⁴⁶ Tu pogrešku, koja je doista neobična, ponavljaju svi sastavljači fra Jerolimova životopisa nakon onog Hoškovog tiskanog 1978. u *Nova et vetera*. U još novijim Lipovčićevim životopisima kao što je onaj što su ga napisali Pejo Ćošković i Klara Pranjko (2013.) za *Hrvatski biografski leksikon* spominje se da je drugom izdanju *Stazice duhovne života vikovičnjega* što je „1767. tiskana vjerojatno u Osijeku, dodan *Križni put*“.⁴⁷ Čudno je da natuknica za tako ozbiljnu ediciju (tj. *HBL*) ne spominje nijedno Lipovčićevo djelo na latinskom jeziku.⁴⁸ Za djela na hrvatskom ističu da su pridonijela katoličkoj obnovi „slikovitim pripovijedanjem s naglašeno dušobrižničkom i prosvjetiteljskom svrhom, gipkim jezikom, barokno urešenim i funkcionalno prilagođenim stilom“ (*HBL*, 2013: 691).

U nizu „*Croatiae auctorum Latinorum bibliographia*“ nalazi se kraći Lipovčićev životopis koji je doslovno prepisan iz *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebrene* A. S. Kovačića.⁴⁹

U odlomku *Biografije* Marko Karamatić je sastavio kratki Lipovčićev životopis oslanjajući se ponajviše na one već spomenute Hoškove. Veoma je sažet, ali ne ispušta nijedan važniji podatak. U predstavljanju njegova opusa na hrvatskom znatno je veću pažnju posvetio djelu *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750.), nego ostalima, a znatno svjetlo unose odabrani odlomci iz Lipovčićevih djela tiskanih suvremenim pravopisom.⁵⁰

Iako pripada među najmlađe, ali i vrlo rabljene izvore, *Wikipedija* donosi krupne pogreške iz Lipovčićeva života. Navodi, naime, da je bio provincijal vjerojatno

⁴⁶ Usp.: „Lipovčić, Jerolim, provincijal (Požega, 28. X. 1716. – Požega, 30. VI. 1766.)“ I nejasnih podataka o tiskanim javnim raspravama. (Hoško, 2010: 337).

⁴⁷ Taj podatak je detaljnije opisao A. S. Kovačić: „Put prisvetoga Krixa, ukratko postavljen, i na svitlost dan da mogu karstiani lako ovi put csiniti kojie uzdignut na mnogo mistah u czarkva i u manastirii redovnokah od obsluxenja svetoga otca Francesca, provinciae s. Ivana Capistrana, i u ostali provinciasvega šrisvetoga reda.“ Djelo tiskano u 8° na 30 stranica“ (Kovačić, 1991: 216).

⁴⁸ Usp. „Kao student 1738. u javnoj raspravi branio teze profesora S. Vilova i P. Lipovca, a 1740. i 1751. branjene su njegove. ... U Budimu tiskao tezarije javnih teoloških rasprava 1747. i 1753.“ *HBL*, 2013: 691.

⁴⁹ Samo je u literaturi dodana ta Kovačićeva natuknica. Usp. <http://croala.ffzg.unizg.hr/basex/persona/lipovcied1e1008>.

⁵⁰ „Tiskao je nekoliko djela na hrvatskom jeziku, namijenivši ih u prvom redu katolicima Hrvati- ma na području Vesprimske biskupije. To se prije svega odnosi na njegovo djelo *Dušu čuvajuće pohođenje* (Budim, 1750). Prvi dio predstavlja pastoralni priručnik za biskupske vizitacije, što je ustvari prijevod s mađarskoga. U drugom je dijelu izložen ‘vaskoliki nauk kršćanski’, a treći dio sadrži raspravu o molitvi. Lipovčić je u uvodu izložio pravopisna pravila, što je ustvari nastavak kulturnog rada budimskih franjevaca na rješavanju pitanja grafije. Objavio je još djela *Stazica duhovna* (Osijek, 1767.) i *Treći sad iliti istolmačenje trećega reda* (Budim, 1769.)“ (Karamatić, 2011: 50).

ne razlikujući službe provincijskog vikara i provincijala,⁵¹ a inače se oslanja na Hoškove životopise.

1.6. Suvremeni zapisi u samostanskim kronikama, iako su vrlo rijetki, ipak pružaju pouzdana svjedočanstva koja su najčešće preštura. Ivan Kopijarević Stražemanac (1673. – 1757.) u *Expositio Provinciae Argentinae* zapisao je nekoliko podataka o fra Jerolimu Lipovčiću, tj. o njegovu izboru za definitora Bosne Srebrene 1754. godine,⁵² te da je izabran 1764. za definitora novouspostavljene Provincije sv. Ivana Kapistrana.⁵³ Potom donosi kratke zabilješke da je novoizabrani provincijal Josip Blagoje 18. listopada 1765. preminuo pa je za provincijskog vikara izabran J. Lipovčić, a nakon njegove te kratke službe izabran je za provincijskog vikara novi, tj. fra Benedikt Zebić.⁵⁴ Dakle, fra Ivan Kopijarević Stražemanac još sasvim jednostavno i jasno donosi da je fra Jerolim Lipovčić umro u Požegi 30. studenog 1766. godine – „Eodemque anno et vicarius provincialis moritur Possegae die 30. Novembris“.

Profesor Josip Bösendorfer je 1916. u *Starinama JAZU* objavio kroniku osječkog samostana (*Diarium sive Prothocollum venerabilis conventus s. Crucis inventae Essekini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851.*) u kojoj također ima nekoliko zapisa o fra Jerolimu Lipovčiću. Navodi se zanimljiv podatak da je 23. lipnja 1754. izabran za definitora Bosne Srebrene,⁵⁵ a zatim je zapisano: „Annus 1766. *Januarius*. 20. electus est in vicarium provinciale Hieronymus Lipovcsich vir prudentia, doctrina atque religiositate excellens“ (Bösendorfer, 1916: 39).⁵⁶ Iako

⁵¹ Npr. navodi se „Pripadao je franjevačkoj redodržavi Bosni Srebrenoj. 1766. je postao franjevačkim provincijalom u Požegi,“ (https://hr.wikipedia.org/wiki/Jeronim_Lipov%C4%8Di%C4%87) Taj podatak zasigurno je preuzet iz natuknice o J. Lipovčiću od V. Deželića tiskane u knjige *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. – 1925.*

⁵² „1754. die 23. Junii Valkovarini in Sirmio in conventu Ss. Philippi et Jacobi in ministrum provinciale electus est A.R.P. Antonius Bacsich lect. Theologus, exdefinitor et excustos ... in definitores: Hieronymus a Possega lect. Gen., ...“ (Kopijarević, 1993: 206 i 208).

⁵³ „1764. 7. Maji celebratum est Bajae capitulum praeside A. R. P. Modesto Dominkovich ac in provinciale electus est A. R. P. *Josephus Blagoje* custos immediatus, in custodem p. Jacobus Spaczirer, in definitores reelectus est Hieronymus Lipovcsich ac electi Aloysius Nimeti, Hyacinthus Campion et Bonaventura Baslych.“ (Kopijarević, 1993: 212).

⁵⁴ „1765. Suprafatus provincialis A. R. P. *Josephus Blagoje* Valcovarini in Syrmio die 18. Octobris (postquam prudenter ac laudabiliter gubernasset provinciam uno anno 4 mensibus et diebus 25) moritur. 1766. congregatum definitorium, in quo die 27. Januarii in vicarium provinciale eligitur R. P. Hieronymus Lipovcsich lect. Jubil. et exdefinitor praeside Maximiliano Leisner exprovinciali. Eodemque anno et vicarius provincialis moritur Possegae die 30. Novembris et ideo 1767. Definitorium die 14. Januarii Feldvarini vicarium provinciale elegit p. Benedictum Zebich lect. Ss. theologiae sexennalem.“ (Kopijarević, 1993: 214).

⁵⁵ 1754. Junius. 23. Erat Valcovarini capitulum, in quo pro Provinciali electus est ARP. Antonius Bacsich, pro custode Franciscus Tomich Bosnensis, pro diffinitores vero Hieronymus a Possega et Joan[n]es Gerkich, Michael Garzia et Adalbertus Pischoff“ (Bösendorfer, 1916: 18).

⁵⁶ Osječki je ljetopisac, kako vidimo, naglasio da se isticao znanjem, učenošću i redovničkim

ljetopisac ne navodi kada je fra J. Lipovčić umro, to se donekle može zaključiti iz podatka da je sljedeći provincijski vikar izabran također u siječnju iduće godine: „Annus 1767. *Januarius*. 14. Füldoarini in conventu s. Annae congressus patrum pro electione P[rovinciae] vicarii provincialis celebratus est et in vicarium legitime electus est Benedictus Zebich.“ (Bösendorfer, 1916: 40).

Gotovo iste podatke donosi i kronika franjevačkog samostana u Požegi (*Protocollum conventus Possegiensis S. Spiritus*), tj. da je fra Jeronim Lipovčić („R. P. Hieronymus a Possega“) 23. lipnja 1755. na kapitolu u Vukovaru izabran za definitora Bosne Srebrene,⁵⁷ zatim da je 25. listopada 1755. proglašen jubilarim lektorom,⁵⁸ te da je nakon smrti provincijala Josipa Blagoje 27. siječnja 1766. izabran za upravitelja provincije ili provincijskog vikara i u ovom momentu najvažnije – da je umro 30. studenog iste godine, tj. 1766.,⁵⁹ a nakon njegove smrti naslijedio ga je u toj istoj službi otac Benedikt Zebić, koji je izabran 14. siječnja 1767. godine.⁶⁰

Lipovčićev suvremenik i kolega u profesorskoj službi fra Emerik Pavić spominje ga dva puta u knjizi *Ramus viridantis olivae ...*: prvi put da je dopustio tiskanje

životom „...vir prudentia, doctrina atque religiositate excellens“, a Hoško navodi da je slično istaknuto i u vukovarskom nekrologiju: „Kad je Lipovčić umro, smatrala su ga njegova franjevačka braća „znamenitim po znanju i redovničkom životu“ (Hoško, 2002: 162 – u bilješci 360. navodi: „360 *AFSV, Necrologium conventus Vukovar*, ad diem), te opet 2011.: „Kad je Lipovčić umro, smatrala su ga njegova franjevačka braća ‘znamenitim po znanju i redovničkom životu’.“ (Hoško, 2011: 357) navodeći isti izvor, tj. Vukovarski nekrologij.

⁵⁷ „1754 die 23 Junii Valkovarini in Syrmio in conventu sanctorum Philippi et Jacobi in Ministrum Provinciale electus est A. R. P. Antonius Bachich, lector Theologus, ex-difinitor et excustos Provinciae. In custodem A. P. Franciscus Thomich. In Difinitores R. P. Hieronymus a Possega, lector Generalis, A. P. Michael Garzia, R. P. Joannes Berkich et R. P. Adalbertus Pischof.“ (*Protocollum conventus Possegiensis*, p. 788). I na ovom mjestu se još jednom najstidajnije zahvaljujem ocu gvardijanu Franjevačkog samostana u Požegi o. Milanu Krišti koji mi je ne samo snimio zatraženi dio rukopis samostanske kronike, nego je i pronašao stranicu na kojoj se nalaze ti podatci.

⁵⁸ „1755. eodem die 25. 8bris finita est lectura et celebrata Jubilatione Budae venit hinc a Possega de familia A. R. P. Hieronymus Lipovcsich a Possega, lector jubilatus et actualis noster difinitor.“ (*Protocollum conventus Possegiensis*, p. 788).

⁵⁹ „Anno Domini 1766 congregatur venerabile difinitorium Provinciae in quo die 27 Januarii in vicarium provinciale eligitur A. R. P. Hieronymum Lipovcsich, lector jubilatus, et ex difinitor provinciae ... Hoc eodemque anno supra nominatus vicarius provincialis moritur Possegae die 30 mensis Novembris, et ideo A. D. 1767. venerabile difinitorium die 14 Januarii Feldvarini in vicarium provinciale elegit A. R. Patrem Benedictum Zebich lectorem Sacrae Theologiae sexennale.“ (*Protocollum conventus Possegiensis*, p. 790).

⁶⁰ „Anno D. 1767. Venerabile Difinitorium die 14 Januarii Földoarini in Vicarium Provinciale electus A. R. Ptrjem Benedictum Zebich, Lectorem Sacrae Theologiae sexenalem.“ (*Protocollum conventus Possegiensis*, p. 790).

te Pavićeve knjige,⁶¹ a zatim u „sectio XIII“⁶² kao posljednjeg u tom nizu navodi: „1766. *Hieronymus Lipovcsich* a Possega, Lector Jub. & act. Vicarius Provincialis, vivat perennetque diu feliciter.“ (Pavić, 1766: 96).

Fra Jerolima Lipovčića od franjevac povjesničara još spominje Grgur Čevapović (1788. – 1830.) i to kada navodi provincijske vikare,⁶³ i u 12. poglavlju kod popisa autora koji su poslije 1674. („ab anno 1674.“) tiskali svoja djela na hrvatskom i na latinskom jeziku.⁶⁴

U samostanskoj kronici Slavenskog Broda nema o Lipovčiću mnogo podataka, ali su za ovaj slučaj veoma korisni i važni. Prvi od njih glasi: „Anno 1766. auditis protestationibus utriusque partis in provincia litigantis, videlicet Germanicae et Illyrica, invalidata fuit electio per curiam Romanam; atque congressus factus patrum venerabilis Deffinitorii Mohacsini, die 23. Ianuarii, praeside novae electionis A. R. P. Maximiliano Leisner; in quo congressu atque electione in vicarium provinciale adscitus fuit A. R. P. Hieronymus Lipovcsich a Possega, lector iubilatus et actualis diffinitor provinciae secundario; atque hoc modo, pulsus disturbiiis, pax in provincia consolidata fuit.“ (*Chronicon Brodii*, 1995: 178)⁶⁵, a drugi je još interesantniji i za ovu stvar važniji podatak: „Finita congregatione, praenominatus

⁶¹ „PERMISSIO Admodum Reverendi Patris Vicarii Provincialis. | *Fr. Hieronymus Lipovcsich a Possega Sacrae Theologiae Lect. Jub. Con. Gen. Bis Ex-Diffinitor; & in hac S. Joannis a Capistrano Provincia Vicarius Provincialis, & Servus. ad hoc* [i.e. opus quod inscribitur Ramus Viridantis Olivae,] facta, ut Typis excudatur permitto. In quorum fidem has Litteras manu mea subscriptas, officii mei Sigillo munivi. Possegae ad S. Spiritum die 16. Martii 1766. Fr Hieronymus Lipovcsich Vicarius Provincialis.“ (Pavić, 1766: VIII-IX.)

⁶² „Series Vicariorum, nec non Ministrorum Provincialium, in Lineam Capistranae Provinciae influentium. Adunatae, aequae ac divisim sumptae Vicariae, supra Sect. II. explanatae, isti, qui hic contextuntur, extiterunt“ (Pavić, 1766: 93).

⁶³ „U 9. poglavlju: „Eorum, qui huic Provinciae potestate Vicaria praefere – ab anno 1340.“ pod br. XXIV navodi: „Hieronymus Lipovcsich 1766.“, a slijedi ga pod br. XXV „Benedictus Zebich 1767.“ (Čevapović, 1823: 286).

⁶⁴ „XII. Eorum, qui ex hac Provincia editis in lucem Operibus Publico utiles evaserunt – ab anno 1674. ... 7. P. Hieronymus Lipovcsich a Posega, Lector Iubilatus, bis Diffinitor, et Vicarius Provincialis; edidit opuscula Illyrica: *De modo SS. Trinitati laudes persolvendi; Stazica nebeska; Praerogativae terti Ordinis S. Francisci*; et plura alia ad instructionem Tertiariorum.“ (Čevapović, 1823: 320). Prilikom razdiobe provincija Bosne Srebrene i Sv. Ivana Kapistrana 1757. kad je bio izabran za provincijala „Fr. Philippus Penich, Minist. Prov. Actualis“ i kustos provincije „Fr Emericus a Quinque-Ecclesiis Custos actualis“ tada je i fra J. Lipovčić izabran za definitora nove Provincije: „Fr. Hieronymus a Possega, Lector Jub. & Diffinitor immedia.“ (Pavić, 1766: 108).

⁶⁵ „Godina 1766. čuvši prosvjede i jedne i druge posvađane strane u provinciji, tj. njemačke i hrvatske, Rimski je kurija poništila i jedan i drugi izbor. Sastanak otaca časnog definitorija održan je u Mohaču 23. siječnja, a novom je izboru predsjedao mnogopoštovani otac Maksimilijan Leisner. Na tom je sastanku za provincijalnog vikara prihvaćen mnogopoštovani otac Jeronim Lipovčić iz Požege, lektor jubilat i djelatni definitor provincije po drugi put. Odagnavši tako razmirice, mir se u provinciji učvrstio.“ (*Chronicon Brodii*, 1995: 179).

admodum reverendus pater vicarius Possegam adveniens, ubi vitae suae terminum clausit, die 30. Novembris 1766. Sub cuius gubernio concessae sunt indulgentiae plenariae pro festo Omnium Sanctorum ordinis nostri a Clemente XIII feliciter regnante pontifice maximo.“ (*Chronicon Brodii*, 1995: 180).⁶⁶

Prema arhivskoj građi, koja je redovito najpouzdanija, izgleda da je Hoškov zaključak glede nadnevka Lipovčićeve smrti netočan i u radu iz 1978. i svim kasnijim kada piše: „Po smrti provincijala Blagoja izabran je Lipovčić 27. siječnja 1766., za upravitelja Provincije, provincijskog vikara. Tada je stolovao u Požegi, ali je i on nakon deset mjeseci službe, 30. lipnja 1766. umro u svom rodnom gradu. U službi provincijskog vikara naslijedio ga je njegov budimski student Benedikt Zebić“ (Hoško, 2011: 357)⁶⁷ Taj je pogrešni datum nakon Hoškovih spomenutih radova ušao u sve kasnije Lipovčićeve životopise ili natuknice, dakle, *quandoque bonus dormitat Homerus*. Nedvojbena je fra Jerolim Lipovčić doživio listopad (a vjerojatno i koji dan studenoga) godine 1766. Nema dvojbe da nije preminuo 30. lipnja 1766. godine.

2.1. Franjevačko visoko školstvo Bosne Srebrene

Tridentski sabor (1545. – 1563.) tražio je da svaka franjevačka provincija uspostavi svoje školske ustanove za srednje škole (gramatičke škole ili *humaniora*) i visoka, tj. filozofska učilišta i teološke škole. Generalni kapituli franjevačkog reda donosili su školske planove (*ratio studiorum*). Franjevačka nastavna osnova njegovala je u teologiji platonovsko-augustinovsko razmišljanje, a u filozofiji istu upravljenu s posebnom otvorenošću prema aristotelizmu u verziji srednjovjekovne „ujedinjene filozofije“ („philosophiae unitae“) ističući blaženog Ivana Duns Scota kao svoga učitelja, što potvrđuje i uzrečica: *qui scit Scotum, scit totum* (usp. Hoško, 2002: 20–22). Kada su franjevci uskladili svoj „ratio studiorum“ s odlukama i zakonodavstvom Tridentskog sabora, papa Klement VIII ga je odobrio. Iako se zakonodavstvo s vremenom mijenjalo, prema dorađenom programu generala Bonaventure Poeriusa 1649., kojeg je papa Klement VIII odobrio, nastavni program teološkoga školovanja zahtijevao je da tri nastavnika predaju svaki po jednu knjigu djela *Sententiae* Petra Lombardskoga prema Duns Scotovom tumačenju, a četvrtu

⁶⁶ „Vrativši se poslije kapitularne skupštine u Požegu, spomenuti je mnogopoštovani otac vikar umro 30. studenog 1766. godine. Za vrijeme njegove uprave papa Klement XIII slavno vladajući, podijelio je potpuni oprost za blagdan Svih Svetih našega reda.“ (*Chronicon Brodii*, 1995: 181).

⁶⁷ „Lipovčić 27. siječnja 1766. za upravitelja Provincije, provincijskog vikara. Tada je stolovao u Požegi, ali je i on nakon deset mjeseci službe, 30. lipnja 1766., umro u svom rodnom gradu. U službi provincijskog vikara naslijedio ga je njegov budimski student Benedikt Zebić“ (Hoško, 2002: 162).

knjigu trebala su predavati sva tri nastavnika u četvrtoj godini studija.⁶⁸ „Kombinacija“ cjelovitih spisa i kraće javne rasprave, koje su postale prilično popularne, postaju baština svakog visokog i/ili generalnog učilišta filozofije i bogoslovije kod nas (tj. Budim i Osijek), a pokrajinska učilišta nižeg reda pripadala su nekom generalnom učilištu.⁶⁹ Vrhovna uprava franjevačkog reda uzdignula je filozofsku i bogoslovnu školu u Budimu na stupanj generalnog učilišta 26. rujna 1722. zahvaljujući prvenstveno zalaganju fra Šimuna Mecića (Hoško, 2002: 138).⁷⁰ U budimskom kulturnom krugu prije fra Jerolima Lipovčića duže ili kraće vrijeme u raznim vidovima rada istakli su se: Mihovil Radnić, Augustin Pjanić, Ivan Srijemac, Ivan Kopijarević Stražemanac, Luka Karagić, Šimun Mecić, Jeronim Filipović, Petar Karapandžić, Stjepan Vilov, Lovro Bračuljević stariji, Antun Marković, Petar Lipovac, Nikola Kesić, Antun Bačić, Josip Janković i Antun Papušlić.⁷¹ Nastavnici tih dviju škola, tj. budimske i osječke, ostavili su brojne filozofske i teološke spise (uglavnom u rukopisu) „a tiskom su objavili postavke, tzv. teze, za javne rasprave“ (Hoško, 2011: 62), ali je najveći broj, kako će se vidjeti, i tih tezarija ostao u rukopisu.⁷²

⁶⁸ Tu nastavnu osnovu mijenja 1757. general reda Klement Giugnoni dijeleći teološko gradivo u tematske i nastavne cjeline pa ih opet povjerava trojici profesora. On objavljuje novi nastavni program za visoke bogoslovne škole dogmatske teologije u franjevačkome redu pod nazivom *Elenchus tractatum et quaestionum quae in nostris scholis singulis quadriennis iuxta mentem subtilissimi doctoris Ioannis Duns Scoti Revmus P. Clemens a Panormo, Min. Gen., omnibus sacrae Theologiae Lectoribus Generalibus mandat peragendos pro recta atque ordinata in universo Ordine studentium institutione*. Taj program gradiva je bio formiran u 427 teza, a 11. IX. 1757. ga je potvrdio papa Benedikt XIV.“ (Hoško, 2002: 21–22).

⁶⁹ „U međuvremenu su otvorena filozofska učilišta i u drugim samostanima [Baja, Petrovaradin] pa je 1710. u Budimu otvorena četverogodišnja Bogoslovna škola koja je 26. rujna 1722. ubrojena među najviše školske ustanove u franjevačkom redu i zajedno s Filozofskim učilištem proglašena Generalnim učilištem prvog razreda.“ (Hoško, 2011: 62).

⁷⁰ „Dok je zagrebačko veleučilište bilo jedino generalno učilište 1. razreda u Provinciji sv. Ladislava, dotle je Provincija sv. Ivana Kapistranskoga imala dva generalna učilišta 1. razreda, budimsko i osječko. Ta dva veleučilišta su najugledniji školski zavodi najprije u Bosni Srebrenoj, a zatim u Provinciji sv. Ivana Kapistranskoga. Stoga je razumljivo da su se u Budimu i Osijeku tijekom 18. st. okupljali znanjem i ugledom najistaknutiji franjevci u Slavoniji i Podunavlju.“ (Hoško, 2002: 24).

⁷¹ Lipovčićevo djelovanje nije vezano samo za Budim; filozofiju je počeo predavati najvjerojatnije već 1740. U Baji je i predavao tri godine, tj. od 1740. do 1743. jer je najvjerojatnije 14. 5. 1740. u Osijeku položio ispit za profesora filozofije (Hoško, 2011: 356).

⁷² To je pitanje najbolje obradio Hoško, 1978: 113–179, zatim Jelenić, 1912.

2.2. Tezariji budimskoga generalnoga učilišta

„U literarnoj ostavštini profesora skolastičke teologije potrebno je uvrstiti i javne rasprave, odnosno tezarije. Sačuvalo se 59 tezarija iz različitih sadržaja nastavnog programa bogoslovnih škola Provincije sv. Ladislava. Već iz naslova razvidna je njihova skotistička orijentacija (Hoško, 2002: 115–119). Jednaku praksu također su gajila generalna učilišta filozofije i teologije Provincije Bosne Srebrene (i kasnije sv. Ivana Kapistrana). Spomenut ću samo neke od njih da bi se donekle stekla slika o njihovoj frekventnosti. U Budimu je, čini se, prve javne rasprave, i to dvije, sastavio i održao Bartol Janković,⁷³ a zatim je fra Stjepan Vilov napisao „bilješke“ za dvije javne rasprave što su ih vodili njegovi studenti (Hoško, 2002: 149)⁷⁴. Potom je E. Pavić poveo Nikolu Kvesića na kapitul u Bač 1738. i tu je branio njegove filozofske teze u javnoj raspravi.⁷⁵ Profesor Antun Pavlović započeo je predavati na bogoslovnoj školi Generalnog učilišta u Budimu 12. 7. 1735. i predavao je deset godina. Iz tog razdoblja postoji niz svjedočanstva o njegovim javnim teološkim raspravama: studenti su u budimskoj franjevačkoj crkvi 8. rujna 1738. branili njegove teze iz dogmatike, zatim je teze iz teologije branio 2. srpnja 1741., a „još se dva puta spominje kako su Pavlovićevi studenti branili njegove teološke teze“ – najprije 2. srpnja 1742., a zatim 23. travnja 1745.“ (Hoško, 2002: 153). A i sam je fra Antun Pavlović rado sudjelovao u raspravama. Pored toga poznato je pet Lipovčićevih javnih rasprava iz teologije.⁷⁶ Profesor fra Josip Janković naslijedio je godine 1739. fra Stjepana Vilova na Visokoj bogoslovnoj školi budimskog Generalnog učilišta. Bio je veoma aktivan i utjecajan, a održao je, što se pouzdano zna, sedam rasprava.⁷⁷ S fra Josipom Jankovićem kao profesori budimskog Generalnog

⁷³ „U svome spisu *Tractatus in artis* (Buda, 1735.) Janković je sačuvalo spomen i na dvije javne rasprave iz filozofije što ih je održao sa studentima. ... Prvi tezarij je umetnut u rukopis poslije str. 226., a drugi poslije str. 370.“ (Hoško, 2002: 143).

⁷⁴ „U tek završenoj novoj franjevačkoj crkvi u Budimu predložio je 25. X. 1735. svoje [S. Vilov] teološke teze na javnu raspravu. Raspravi je predsjedao kaločki nadbiskup Gabrijel Patačić, a njemu je Vilov i posvetio teze. Uz Patačića bili su prisutni raspravi mnogi crkveni i gradski dostojanstvenici. Prigovore su u raspravi iznosili profesori teologije, i to jedan karmelićanin, jedan pijarist i Vilovljev drug u profesorskoj službi Petar Lipovac.“ (Hoško, 2002: 149).

⁷⁵ U toj raspravi kao prigovarači su sudjelovali Stjepan Vilov i Filip Lastrić. (Hoško, 2002: 152).

⁷⁶ „Najprije je 8. IX. 1738. Jerolim Lipovčić branio njegove teze iz dogmatike ... jednu javnu raspravu održao je Lipovčić u Somboru ... potom njegove teze iz traktata o utjelovljenju 10. IV. 1742., a 30. VIII. 1742. su opet pod Lipovčićevim predsjedanjem branili njegove teze L. Matošević i D. Sigl.“ (Hoško, 2002: 154).

⁷⁷ Prvu je 10. 5. 1739. održao iz filozofije, potom jednu ex tractatu de justificatione et merito (11. 9. 1746.), a osobito je bila svečana njegova javna rasprava „de visione beata“, održana 3. rujna 1747. koju su „branili Ivan Velikanović i Celestin Poyoro pred ostrogonskim nadbiskupom Franjom Esterházyjem i još drugom dvojicom biskupa kao i drugim crkvenim i gradskim

učilišta djelovali su M. Šišljagović, D. Seklić i E. Zomborlić koji je tiskom objavio svoj tezarij javnih rasprava iz različitih predmeta.⁷⁸ Na Visokoj bogoslovnoj školi u Budimu Josipa Jankovića naslijedio je 1749. fra Antun Papušlić, koji je od 1749. do 1756. godine, koliko je predavao,⁷⁹ održao tri javne rasprave: 9. rujna 1753. predložio je za tezu raspravu o sakramentu pokore. Josip Srimčević i Dominik Gasteiger su branili Papušličevu tezu 26. svibnja 1754., a prigovarali su neki dominikanci, kapucinski profesori filozofije i I. Sova, profesor filozofije na generalnom učilištu u Budimu. Papušlić je raspravu i objavio: *Decisiones controversiarum theologiarum ex tractatu de augustissimo et divinissimo Eucharistiae sacramento* (Budae, 1754.).

Hoško navodi naslove čak 152 tezarija raznih autora koja su tiskom objavljena.⁸⁰ „Posljednju raspravu održao je Papušlić 2. veljače 1756. kada je kao branitelj nastupio Josip Pavišević ...“ (Hoško, 2002: 159).⁸¹ Ista praksa s održavanjem javnih rasprava postojala je na ostalim visokim filozofskim i četverogodišnjim bogoslov-

dostojanstvenicima. Na kraju desetogodišnje profesorske službe u Budimu održao je Janković dvije sačuvane rasprave “pro coronide suorum laborum“, i to iz cijele teologije. Prvu je posvetio generalu grofu de Aroly, a drugu častima Bl. Dj. Marije, a branio ju je pred provincijalom P. Lipovcem“ (Hoško, 2002: 155–156).

⁷⁸ Zomborlić je u Budimu 14. svibnja 1747. održao javnu raspravu iz filozofije. Iste je godine održao i drugu raspravu objavivši njezine teze *Conclusiones ex universa philosophia*. Dvije godine kasnije objavio je tiskom teze iz logike - *Assertiones ex universa logica menti doctoris subtilis Joannis Duns Scoti conformes* (Budae, 1749.). (Hoško, 1978: 148–149; Hoško, 2002: 157–159). “U Petrovaradinu je predavao 1749. – 55. i postigao naslov profesora teologije. Ondje je također obavljao službu samostanskog starješine 1755. – 57. i dekana bogoslovne škole 1757. – 60. te je šest godina bio učitelj u novicijatu.... Tiskao je svoje teze iz filozofije, koje su sačuvane, dok su izgubljene tiskane teze javne rasprave iz filozofije, što ih je predstavio 1754. u Petrovaradinu.“ (Hoško, 2010: 579).

⁷⁹ Ispit za profesora dogmatske teologije položio je 1743. i radio je kao profesor u petrovaradinskoj školi, te visokoj bogoslovnoj školi u Osijeku najkasnije od 1745. godine, te bogoslovnoj školi u Budimu od 1749. do 1756. godine. Postigao je naslov profesora emerita te bio dekan generalnih učilišta u Budimu 1757. i Osijeku 1759. – 1764. godine. (Usp. Hoško, 2010: 427).

⁸⁰ Usp.: „Tiskom objavljeni tezariji javnih rasprava“. (Hoško, 2002: 411–426).

⁸¹ Hoško navodi: „U rukopisu je ostavio spise *Tractatus in universam Aristotelis logicam* (Požega 1738.; čuva se u samostanu u Požegi) i *De Verbi Dei incarnatione* (Osijek 1746.; čuva se u samostanu u Iloku), a tiskao je tezarij javne rasprave iz dogmatskoga bogoslovlja (*Praelectiones theologicae ex libro quarto Sententiarum de sacrosanctis sacramentis*. Osijek 1748.), knjižicu govora u čast sv. Josipu, sv. Franji i sv. Antunu Padovanskomu na latinskom jeziku (1754.) te teološko-homiletsko djelo na hrvatskom jeziku koje je sadržajno pučka mariologija (1751.). Međutim u odjeljku: *Djela* Hoško navodi samo dva: *Duxna slava sinovskoga bogoljubstva*. Budim 1751. – *Tres sacri sermones*. Budae 1754.“ (Hoško, 2010: 427–428). V. Frkin i M. Holzleitner pored spomenutih djela kod Hoška još navode: „Sacer mons Alvernae. Piis ac devotis seraphicae religionis cultoribus brevi ac humili methodo in Metropoli Slavoniae Essekini ad Sacram ad Sanctam Crucem. Anno Domini MDCCXLVIII. – Essekini, Ad Sanctam Crucem, 1748.“ (Frkin – Holzleitner, 2008: 340).

nim školama u franjevačkim provincijama Bosni Srebrenoj i Provinciji sv. Ivana Kapistrana.⁸²

3.1. Lipovčićevi tezariji *Amarum dulce*

Iz Lipovčićeva životopisa poznato je da je održao sedam javnih rasprava. Isto tako se zna da je sudjelovao u svim fazama rasprave, tj. kao branitelj, kao osporavatelj, kao predsjedatelj i kao autor, koji je neke tiskao.⁸³ Hoško navodi da je od sedam održanih javnih rasprava samo dvije objavio⁸⁴ i on navodi njihove “skraćene” naslove,⁸⁵ dok isti Hoško u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu* donosi te iste naslove sa znatno više podataka koje je „pokupio“ s naslovne stranice i druge

⁸² Usp. za Petrovaradin: Hoško, 1999: 201–220; Lucić, <http://www.bosnasrebrena.ba>; Hoško, 1978: 113–179. Sekulić, 1978: 225–249.

⁸³ „Već se kao student Lipovčić isticao sposobnostima i znanjem pa su ga Vilov i Lipovac bili izabrali za branitelja svojih teologijskih teza u javnim raspravama. ... Benedikt Zebić, Mate Gassler i Pavao Vuković branili su 22. VII. 1751. Lipovčeve teze ‘de statu naturae’, a 10. IX. 1752. su Antun Maljevac i Lovro Kozarović izlagali tezu iz traktata o ljudskim činima. ... Posljednju je raspravu održao Lipovac 6. rujna (sic!) 1755. pred mnogim plemićima. Teze su branili Emanuel Goldschinner, Đuro Gajtančić i Anđeo Kinnoter, a prigovore su iznosili profesori različitih visokih škola u Budimu i Ivan Lukić, u to vrijeme dekan franjevačkih visokih škola u Budimu. ... Lipovčić je sam rado sudjelovao pri javnim raspravama. Tako je 1741. iznosio prigovore na teze svoga profesora Petra Lipovca u Somboru, a 1755. na teze druga u profesorskoj službi Emerika Pavića.“ (Hoško, 2011: 356–357).

⁸⁴ A. S. Kovačić navodi, malo nejasno, „Dvije od tri rasprave objelodanio je pod naslovom *Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro* (Budae, 1747.) i *Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753). (Kovačić, 1991: 216). Nasuprot Kovačiću, Hošku i drugima, autor natuknice u „prvom“ mrežnom izdanju *HFBL* navodi da je Lipovčić bio tiskao tri svoje javne rasprave: „U doba nastavnčkog rada objavio je tri tezarija javnih teol. rasprava.“, a potom u popisu djela navodi: „*Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro ad mentem ... Joannis Duns Scoti ... proponunt Stanislaus Lasgott, et Lucas Bebrich ... Budae ... sub assistentia Hieronymi Lipovcsich a Posega 1747. Die 30 Julii*. Budae 1747. – *Amarum dulce seu Uberimarum dulcissimi fontes... ex Quarto Sententiarum libro ad mentem doctoris subtilis Ioannis Duns-Scoti per conclusiones theologicas eruderati, quas ... (publice disputandas proponunt rr. po. Stanislaus Losgott a Bruna et Lucas Bebrich a Brodio ... Budae in Civitate aquatica ad s Fransiscum ... sub assistentia reverendi patris Hieronymi Lipovcsich a Possega ... anno MDCCLVIII die 30 Julii)*. Budae, Typis Veronicae Nottensteinin, 1748. – *Dussu csuvajuche pohogjenje*. Budim 1750. – *Ordo confusus seu conclusiones Theologicae ... de peccatis, virtutibus moralibus et legibus ... offert Hieronymus Lipovcsich a Posega ... defedentibus Josepho Strimcsevich a Posega et Hyacinto Peyera a Vienna, Die Mensis Junii 1753*. Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1753.“ *HFBL*, 2010: 337–338.

⁸⁵ „*Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro* (Budae, 1747.) i *Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753).“ (Hoško, 1978: 153; Hoško, 2002; Hoško, 2011: 356–357).

(tj. prve stranice) i pored brojnih naznaka kraćenja.⁸⁶ Na naslovnici primjerka što se čuva u NSK Zagreb, nalazi se zapis prvog njegovog vlasnika: „*Ad simpl: usum R. P. Josephi Jankovich*“, a na drugoj je naznačeno kako je nekoć pripadala franjevačkom samostanu u Požegi: „*Ad Con[ven]tus Possega*“.⁸⁷ Iz naslova prve Lipovčičeve tiskane teze, kako ga F. E. Hoško navodi 1978., 2002. i 2011. uopće se ne može dokučiti sadržaj rasprave.⁸⁸ Zapravo na tiskanom primjerku u naslovu je kontrast s usporedbom, odnosno pomoćnim naslovom koji je znatno jasniji od onog nevezanog kontrasta: „*AMARUM DULCE seu Uberimarum gratiarum dulcissimi fontes ex amarissimo Crucis Ligno per Sacramentorum Canales in corda mortalium grato fluxu cum affluxu effluentes ex Quarto Sententiarum libro ad mentem doctoris subtilis Joannis Duns-Scoti per conclusiones theologicas eruderati*“ (tim naglašava njezin skotistički karakter ili nauk), a nakon toga navodi se kome je rasprava posvećena te kada je i gdje tiskana.⁸⁹ S prve stranice (a ne naslovnice) doznajemo koji su bogoslovi branili teze (i to javno), u kojoj je crkvi je održana obrana, zatim tko je autor rasprave i na kraju je naveden datum obrane.⁹⁰

⁸⁶ „*Amarum dulce seu Uberimarum (sic!) gratiarum dulcissimi fontes ... ex Quarto Sententiarum libro ad mentem doctoris subtilis Ioannis Duns-Scoti per conclusiones theologicas eruderati, quas ... (publice disputandas proponunt rr. p. Stanislaus Losgott a Bruna et Lucas Bebrich a Brodio ... Budae in Civitate aquatica ad s. Franciscum ... sub assistentia reverendi patris Hieronymi Lipovcsich a Possega ... anno MDCCLVIII die 30 Iulii)*. Budae, Typis Veronicae Nortensteinin, 1748.“ (Hoško, 2010: 338), dok je na prvoj stranici otisnuto samo: „*Amarum dulce seu uberrimarum gratiarum dulcissimi fontes, ex amarissimo crucis ligno per sacramentorum canales in corda mortalium grato fluxu cum affluxu effluentes ex Quarto Sententiarum libro, ad mentem doctoris subtilis Joannis Duns-Scoti per conclusiones theologicas eruderati. Quas sub faventissimis auspiciis spectabilis, ac perillustris domini domini Petri de Latinovich, nobilis possessionati incltyi Comitatus Bacsensis Tabulae Judiciariae Assessoris, Domini Patroni Benignissimi. BUDAE: Typis Veronicae Norttensteinin viduae, 1747.*“ Na drugoj stranici je otisnuto: „*Publice disputandas proponunt RR. PP. Stanislaus Losgott a Bruna, & Lucas Bebrich a Brodio, studentes Ss. Theologiae generales. Budae in Civitate Aquatica ad Sanctum Franciscum stigmatatum Ordinis minorum de observantia Provinciae S. Crucis Bosnae Argentinae sub assistentia reverendi patris Hieronymi Lipovcsich a Possega, ejusdem ordinis & Provinciae alumni ac in suprafato conventu Ss. theologiae lectoris generalis. Anno M.DCC.XLVII. Die 30. Julii.*“

⁸⁷ Sada se u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda ne nalazi nijedan primjerak Lipovčičevih tiskanih rasprava. (Frkin – Holzleitner, 2008: 283).

⁸⁸ Naslov prve rasprave uvijek navodi: *Conclusiones theologicae ex quarto Sententiarum libro*, tj. *Teološki zaključci iz četvrte knjige Sentencija*.

⁸⁹ „*Quas SUB FAVENTISSIMIS AUSPICIIS SPECTABILIS AC PERILLUSTRIS DOMINI DOMINI PETRI DE LATINOVICH, Nobilis Possessionati, Incltyi Comitatus Bacsensis Tabulae Judiciariae Assessoris, Domini Patroni Benignissimi,*“ a potom podaci o mjestu tiska i tiskari: „*BUDAE, Typis Veronicae Norttensteinin, viduae 1747.*“

⁹⁰ **Publice DISPUTANDAS PROPONUNT RR. PP. STANISLAUS LOSGOTT a Bruna & LUCAS BEBRICH a Brodio, Studentes SS. Theologiae Generales. Budae in Civitate Aquatica ad Sanctum Franciscum stigmatatum Ordinis Minorum de Observantia Provinciae S. Crucis Bo-**

Pohvalu ili eksplikaciju drva života (*Lignum vitae*) iznosi uglednom i presvijetlom gospodinu, gospodinu najdarežljivijem zaštitniku, a krasnim baroknim pripovijedanjem iznosi da je upravo pisac Otkrivenja (*Apocalypticus Vates*) nekoć vidio nasred grada Jeruzalema, i to s obje strane rijeke, drvo života čiji se ne samo plodovi, nego i listovi, prinose za zdravlje naroda.⁹¹ Nakon opširnog razlaganja toga nauka u skotističkom duhu o drvu života, tj. o sv. Križu, u drugom dijelu se iznosi 25 konkretnih teoloških zaključaka (*conclusiones*) od kojih se šest odnosi na krštenje, četiri na potvrdu ili krizmu i petnaest na euharistiju. Odmah poziva svog uglednog presvijetlog gospodina pokrovitelja na kušanje plodova toga drveta. Zatim iznosi neku antičku priču o djevicama vestalkama koje su svojom kosom, šišajući je, hranile to stablo te je ono bilo rodno tako slatkim plodovima da su svojom slašću oni tako privlačili sve koji su ih kušali i nakon toga ih se nije moglo odvući od drva života. Ali ovo pak drvo života, koje je spazio pisac Otkrivenja, obilno je plodonosno najslađim plodovima i njima rađa svakodnevno.⁹² Ali zapravo ti *capilli*, koje su vestalke na sebi šišale, simbol su *cogitationes & affectus*, odnosno plodovi toga stabla ljubiteljima ovoga svijeta daju veoma gorke plodove,⁹³ a sasvim je drukčije njegovu zaštitniku, zapravo je poput one slavne Mojsijeve šipke pomoću koje su iz živca kamena potekle vode i srca sinova Izraelovih ispunila onom ugodnošću i čudesnom slašću.⁹⁴ (Interesantne su i zagonetne priče o onom drvetu vestalki u poredbi s ovom Mojsijevom šipkom i vodama Amarath - primjer vrlo indikativan za

snae Argentinae SUB ASSISTENTIA Reverendi Patris **HIERONYMI LIPOVCSICH** a Possega, ejusdem Ordinis & Provinciae Alumni, ac in suprafato Conventu SS. Theologiae Lectoris Generalis. ANNO M.DCC.XLVII. Die 30. Julii.“ (Lipovčić, 1747: [1]). U Budimu crkva sv. Franje sa stigmama nalazila se u franjevačkoj župi Viziváros, a ona je pripadala franjevcima opservantima Bosne Srebrene. Usp.: „Nakon oslobođenja od Turaka vode franjevci Bosne Srebrene tijekom 18. st. pastoralnu službu samo za hrvatske katolike u tim gradovima kao i u okolici. Upravljaju tada hrvatskom župom u središnjem dijelu Budima (Viziváros, *civitas aquatica*), upravljaju također hrvatskom župom u budimskim predgrađima Tukulju (Tököly) i Tabanu, a brinu se također i za hrvatske vjernike u novome dijelu Budima (Uj Buda).“ (Hoško, 1978: 114–115). Pavić navodi da su Hrvati katolici imali župu i bili smješteni „Budae in Civitate Aquatica ad Stigmata D. Francisci quod Christicolae labii Illyrici. In suburbio autem Taban ...“ (Pavić, 1766: 170).

⁹¹ Rasprava je skotistička i ima dva sasvim različita dijela. U prvom se govori o najizdašnjim milostima najslađih izvora koje se primaju iz veoma gorkog drva križa putem sakramenata koji u srca smrtnika ugodno i obilno dotječu i istječu, a ti teološki zaključci izvađeni su iz četvrte knjige *Sentencija* prema nauku Ivana Duns Scota „... ex quarto Sententiarum libro ad mentem doctoris subtilis Joannis Duns Scoti per conclusiones theologicas eruderati.“

⁹² „Arbor haec, quam Tibi, *domine spectabilis* offero omnino fructifera est, copiosos, svavissimisque fructus cunctis diebus parit.“ (Lipovčić, 1747: [2v]).

⁹³ „Amatoribus saeculi hujus Arbor haec amaritudinem spirat“ (Lipovčić 1747: [3v]).

⁹⁴ Usp. „Tibi vero dulcedinem propinat, dum alter Moyses virgâ corporis sui gloriosi velut amonissimas aquas Amarath corda filiorum percutiens eâ svavitate miraque dulcedine replet.“ (Lipovčić, 1747: [2v]).

kršćansku posttridensku književnost)⁹⁵. Posvetitelj vješto povlači paralele između Petra Latinovića, kome je raspravu posvetio, i važnih ličnosti iz Svetog pisma (patrijarh Josip, Mojsije) pa i sv. Antuna Padovanskoga, a najrazigraniji je s njegovim imenjakom sv. Petrom uvjerivši ga da su „ove teološke istine s pravom i po zaslugi njemu posvećene („...has theologicas veritates Tibi dicari & merito.“), a to je svjetlo te istine tako jako da može uzbuditi nemoćne i slabe oči („Tanta enim hujus veritatis lux est, ut infirmos oculos reverberet...“), dok trpe hladni krajevi Tartara „... dum per haereticos omnes vires exerit infernus & spiritus malignus, ut eum e sublimitate sua possit exturbare“. Bezvrijedna su i uzaludna protivljenja heretika (izrijevkom tu spominje samo Kalvina kao Luterova pseudoučenika). Istina toga drveta utemeljena je na čvrstom kamenu („firma petra“) kojemu ni vrata paklena ne mogu ni najmanje naškoditi niti ga savladati.⁹⁶ I upravo zbog toga što je on i imenom i značajem pravi Petar,⁹⁷ čovjek u svakom pogledu savršen, posvećuje mu ovaj „solidum hujus arboris fructum, eucharisticum nempe cibum, ut vir omni ex parte perfectus ruminas, sacrae meditationis dentibus teris“ (Lipovčić, 1747: [3v]), nasuprot „galskih pijetlova“ koji i dalje uzaludno čeprkaju po smetlištu dok Latinović „virtutibus adeo fulgeas, ut discernere nequeam: an virtus sit honor Tuus vel Tu virtuti decus“ (Lipovčić, 1747: [4]). I posvetu privodi kraju intrigantnom igrom *Petrus* (kamen) i *Putres* (gnjilost, trulost) s neobičnim poticajem na domoljublje, odnosno na borbu – „qui evaginato gladio contra Principis servum pro Aris & focus Patriae⁹⁸ in Patre Tuo viriliter pugnasti, pugnando aeternum honorem tibi comparasti“ (Lipovčić, 1747: [4]). Pored toga neka nađe vremena i otvori oči za „hanc theologiam veritatem tantisper apud Te collige“ (Lipovčić, 1747: [4]).

U drugom dijelu rasprave, kako je već rečeno, iznosi 25 *conclusiones theologicas* i to šest o krštenju, četiri o krizmi i petnaest o euharistiji. Zapravo, svaka je konkluzija određena tvrdnja pa je zapravo nejasno što su mogli sadržavati prigovori i od čega su bogoslovi iznešene konkluzije branili. Vjerojatno su osporavale nešto izneseno u tvrdnji ili su vjerojatnije upotpunjavali neki vid ili dio tvrdnje. Iz prve

⁹⁵ „Et sicut olim Vestales virgines capillos suos tondentes dicebant eos arbori lotos, teste Pierio, unde & arbor capillaturae dicebatur, erat autem ferax fructuum svavissimorum ita, ut qui gustarant, allecti dulcedine, divelli ab ea non possent.“ (Lipovčić, 1747: [1v]-2).

⁹⁶ „Siquidem veritas arboris hujus fundata est supra firmam petram, adversus quam portae Inferni praevalere minime possunt“ (Lipovčić, 1747: [3v]).

⁹⁷ „Et si uno verbo concludi potest, quod integro vix absolvitur volumine, dico: Petrus es absque Putre, Petrus es, Putres ad vitia, Petrus es, crescis ad virtutes. Petrus es, qui evaginato gladio contra Principis servum pro Aris & focus Patriae in Patre Tuo viriliter pugnasti, pugnando aeternum honorem tibi comparasti.“ (Lipovčić, 1747: [4v]).

⁹⁸ Mislim da ovdje treba vidjeti aluziju na zamišljeno djelo „De Aris et Focis“ Pavla Rittera Vitezovića.

cjeline najinteresantnijom mi se čini peta konkluzija,⁹⁹ jer donekle dopunjava prvu i šestu. U četiri konkluzije što se odnose na sakrament potvrde donosi se što tvori materiju toga sakramenta te tko je izvršitelj (odnosno, može biti izvršitelj) i formu sakramenta.¹⁰⁰ U trećoj cjelini (*De Eucharistia*) od petnaest konkluzija svakako su najspornije ili najaktualnije konkluzije bile zašto je posveta, odnosno pretvorba baš beskvasnog kruha u Kristovo tijelo. To se, reklo bi se, sasvim slučajno dogodilo, jer se na Posljednjoj večeri (na kojoj je Krist ustanovio taj sakrament) prema židovskom običaju upotrebljavao samo beskvasni kruh. Iz te konkluzije donekle slijedi da je taj sakrament kojim slučajem ustanovljen pri objedu na kojem se po židovskom običaju rabi kvasni kruh, da bi se posveta danas obavljala s kvasnim kruhom. Nedvojbeno je tu Lipovčić pod utjecajem svoga učitelja fra Stjepana Vilova.¹⁰¹

3.1. *Ordo confusus*

*Ordo confusus*¹⁰² druga je objavljivanjem sačuvana Lipovčićeva rasprava, koja

⁹⁹ V. *Quia baptismus Joannis nec erat verum sacramentum, nec, eccata remittebat, nec conferebat gratiam ex opere operato.*“ (Lipovčić, 1747: [4v]). Prva iznosi što danas tvori sakrament krštenja: „**I.** *Conveniens, legitima, ac certa forma Baptismi est haec: Ego te baptizo in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti.*“, a šesta vjerojatnost kada je Krist ustanovio taj sakrament: „**VI.** *Probabilius est Christum instituisse suum baptismum ante mortem suam & circa initium suae praedicationis, licet usque ad promulgationem Euangelii non fuerit de necessitate praeepti, sed tantum de consilio & utilis.*“ (Lipovčić, 1747: [4v]–[5]).

¹⁰⁰ Materiju tvori krizmano ulje i blagoslovljena pomast; izvršitelj je biskup koji može dati tu ovlast župniku, a forma je: „*Signo Te signo crucis & confirmo te chrismate salutis in nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti*“ (Lipovčić, 1747: [5]).

¹⁰¹ Usp. Stjepanova djela: *Razgovor prijateljski meĝu kerstianinom i ristianinom*, (Budim, 1736.) i *Kratak i krotak razgovor meĝu kerstianinom i ristianinom pod imenom Franceska i Theodora*, (Budim, 1741).

¹⁰² Naslov je različito naveden u radovima o Lipovčiću, npr. „*Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budae, 1753.)“ (Hoško, 1978: 153; Hoško, 2011: 357); *Ordo confusus seu conclusiones Theologicae ... de peccatis, virtutibus moralibus et legibus ... offert Hieronymus Lipovcsich a Possega ... defedentibus Josepho Strimcsevich a Possega et Hyacinto Peyer a Vienna, Die Mensis Junii 1753.* Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1753.“ (Hoško, 2010: 338); *Ordo confusus seu conclusiones Theologicae ... de peccatis, virtutibus moralibus et legibus ... offert Hieronymus Lipovcsich a Posega ... defedentibus Josepho Strimcsevich a Posega et Hyacinto Peyer a Vienna, Die Mensis Junii 1753.* Budae, Typis Leopoldi Francisci Landerer, 1753.“ HFBL, 2010: 338. Naslovnica tiskanog primjerka: „**ORDO CONFUSUS**, |*seu*| **CONCLUSIONES THEOLOGICAE**, |DE| Peccatis, Virtutibus Moralibus,| & Legibus.| *Ad Mentem Doctoris Subtilis JOANNIS | DUNS SCOTI expositae.* |Quas|Inter Minores Majori, Inter Ma-|jores Minorum Maximo, Thaumatur-|gorum Magno, Mirabili, non amplius |Mirando, semper Miro, non ultro |Mirabili| **DIVO ANTONIO |PADUANO.**| *Offert in Clientelare obsequium* |R.P. HIERONYMUS LIPOVCSICH, |a Possega, |SS. Theologiae Lector Generalis in Ec-|clesia S. P. Francisci Stigmatizati Provinciae |S. Crucis Bosnae-Argentineae, Ordinis

kao i prva, ima dva dijela: *Praefatio* svojevrsno uvodno obraćanje sv. Antunu Padovanskom kao velikom i moćnom čudotvorcu, tj. kao neka priprava za veliki vjerski čin što ga tvori drugi (odnosno glavni) dio ove javne rasprave, a naslovljen je *Conclusiones*, odnosno *Conclusiones theologicae* (kojih ima 30, ali formalno nisu razdijeljene), a kako je u „drugom“ naslovu naznačeno odnose se na grijeh (de peccatis), moralne kreposti (*de virtutibus moralibus*) i na zakone (*de legibus*), a sve to izloženo prema nauku Duns Scota.¹⁰³ Branitelji (a zasigurno i autor) kao neki stražari ili noćobdije upravo na uočnicu pod zaštitom sv. Antuna izlaze na trkalište da kao dionici njegove časti uđu u studij blaženog Ante. A budući da je on čudotvorac, naravno da će i u njima potaknuti čudesa „ut vel in curis cuneos disputamus!“ jer ta naša borba najmanje je borba o dvoumlju – „erit minime certare de bivio“ jer će pristupiti tom „koracima“ dostojanstva i poštovanja (Lipovčić, 1753: [1]). Makar oni nisu veliki ipak znaju izdaleka oponašati velike, ali od njegove dike ništa nije veće „quam si TE pugnante imitemur. Aemula Studia majorem TE redunt“ (Lipovčić, 1753: [1]). Samo njegova pomoć braniteljima će dati snage da prodru u tamne bogoslovne rasprave i da suptilnijim razlozima ili zrelijom znanošću odbace od sebe i od nas taj mrak već u nježnoj dobi. „Verum cum TU vel tempestatum procellas percellis & has insidiosas obscurioris scientiae tenebras serenabis, ut ubi vortices difficultatum nos expectarent, TU in facilitatum vertices explicabis, qui tam multos annos in liceis publicis trivisti, tam multas noctes inter studia vigilasti.“ (Lipovčić, 1753: 2). Doista to nije nikad neki velik glas, jer sve veliko u tišini nastaje, kako veli blaženi Petar Krizolog: „O quanta silentio nascitur vox!“ Toga je dokaz i sv. Ivan Krstitelj koji je rođen uz šutnju oca, a „minus fortasse non est, vocem Antonii ex Antonii silentio natam esse. Hortensii, Tullii, Demosthenes ubi estis? Est ne vestro ex numero quispiam, qui si concubia nocte delatus esset, in vastos illos campos, in quibus tot millia oratorum morabuntur,..“ (Lipovčić, 1753: 2–

Minorum |Regularis Observantiae Budae in Aquatica. |*Defendentibus*| Relig. FF. P. JOSEPHO SRIMCSEVICH,| a Possega & F. HYACINTHO PEYER a Vienna |ejusdem Ordinis & Provinciae Studentibus |Generalibus |*Die 12. Mensis Junii 1753.* |**BUDAE**, |Typis Leopoldi Francisci Landerer Typog.|“

¹⁰³ Na naslovnici su, kako se vidi, doneseni svi podaci o javnoj raspravi: smišljeni red ili teološki zaključci o grijesima, moralnim krepostima i zakonima izloženi prema nauku tankočutnog doktora Ivana Duns Scota ... koje prinosi šticieničkom poslušnošću generalni lektor teologije o. Jerolim Lipovčić iz Požege u Budimu u crkvi sv. Franje sa stigmama franjevačke župe Viziváros (*Aquatica*) Provincije sv. Križa Bosne Srebrene franjevac opservanata. Teze brane bogoslovi fra Josip Srimčević iz Požege i fra Hijacint Peyer iz Beča a spomenute provincije i to 12. lipnja 1753., tj. na uočnicu blagdana sv. Ante Padovanskog, pa je sasvim razumljiv početak proslava: „Vigiles in vigilia sub tui tutela eximus ad stadium ...“.

[3]).¹⁰⁴ Upravo istinskim štovanjem sv. Antuna spašena je cijela Italija.¹⁰⁵ Međutim tako su brojna i neobična ta čudesa sv. Ante da se čini kako je Gospodin u njegove ruke položio onu čudnu šipku Mojsijevu i samog faraona podložio njegovim nogama. Pored tih svih nebrojenih čuda „izmamiti pohvalu od nijemih riba“ možda je najneobičnije čudo te studentima braniteljima (i autoru) upravo taj slučaj pruža dobru nadu da iznesene teološke konkluzije, točnije tepanja (*concertationes*), makar ih i iznose tepajući (*balbutientes*), neće prezreti svetac zaštitnik, nego saslušati kao pravo znanje (*scientia*) koja su još uvijek nejaka ili nježna (*adhuc tenellos*), a neće biti prezrena jer ih izriču upravo na uočnicu.¹⁰⁶

Drugi dio tvori trideset zaključaka (*conclusiones*) u kojima se iznose neke tvrdnje o grijehu, moralnim krepostima i o zakonu. Iako bi se očekivalo, a sam broj (tj. 30) sugerira po deset konkluzija za svaku cjelinu, konkluzije nisu razvrstane prema navedenoj ili osnovnoj građi, nego su međusobno izmiješane. Većina ih je tako formulirana i/ili iznesena da se ne može zamisliti što bi moglo činiti prigovor i od čega ih treba braniti, npr. „*Hinc omne peccatum ideo est peccatum, quia est contra aliquam legem.*“ ili „*Tot sunt prudentiae specie, quot sunt virtutes morales acquisite.*“, pa „*Justitia, ut est specialis virtus; est constans & perpetua voluntas: jus suum cuique tribuendi.*“, „*Justitia, ut est specialis virtus; est constans & perpetua voluntas: jus suum cuique tribuendi.*“ Tek se iz posljednje dvije može zaključiti da se radi o kršćanskim konkluzijama.¹⁰⁷

4. Zaključak

U prvom dijelu rada spomenute su i uglavnom interpretirane sve natuknice i/ili životopisi fra Jerolima Lipovčića. Razvidno je koliko su svjetonazori utjecali na njihovo sastavljanje kao i to kako su se „malo trudili“ raniji ili „prvi“ autori životopisa oko istinitosti podataka. Ta važna činjenica je pokazatelj vremena i vrijednosti u tom vremenu. Posebno je uočljiva činjenica da je do ovog rada sva pažnja posvećena Lipovčićevim djelima na hrvatskom jeziku (Maretić, Forko, Matić, Šundalić,

¹⁰⁴ „Valet Antonius & quidem adeo, ut plus silentio prodesse, quam vos eloquio obesse cuipiam poterit. O incredibilia unius hominis prodigia!“ (Lipovčić, 1753:[3])

¹⁰⁵ „Urbes Italiae prope omnes ea tempestate infestos haereticos sentiebant, liberavit illas Antonius. Templata profanabantur omnis generis turpitudinibus, sanctitatem illis reddidit Antonius vacua inquilinis erant sacra asceteria, habitatores submisit Antonius. Id quod non leve argumentum est conversionis illius admirandae, quam in mundo effecit, dum primus per vias publicas sanguinea spontaneorum martyriorum spectacula objecit.“ (Lipovčić, 1753:[3])

¹⁰⁶ Nec respues, spernamus; nam si ceciderimus, casu nostro TE venerabimur & prostrati in TUI vigilia, in TUIS quoque solemnibus TE glorificantes stabimus.“ (Lipovčić, 1753:[4])

¹⁰⁷ „XXIX. *Lex Mosaica defacto abrogata est & jam obligare desiit.* XXX. *Lex naturae quoad praecepta primae tabulae est indispensabilis etiam per Deum.*“

Mateljaka)¹⁰⁸, potom činjenicama njegova djelovanja, tj. opisivanja gdje je, kako dugo i što je radio (Kovačić, Hoško, Čošković i Pranjko). Da bi se mogli donekle razumjeti tezariji fra Jerolima Lipovčića, bilo je potrebno progovoriti o budimskom generalnom učilištu i frekvenciji sastavljanja javnih rasprava njegovih profesora, odnosno lektora. U svojevršnim predgovorima i/ili posvetama u tezarijima sačuvan nam je primjer vrsne znanstvene barokne proze latinskog izraza. Taj Lipovčićev izraz bit će mi preokupacija u nekom budućem radu.

Ono što je neposredno potaknulo nastanak ovoga rada jesu dvije neobične Hoškove rečenice koje su ključne za Lipovčićev životopis: “Po smrti provincijala Blagoja izabran je Lipovčić 27. siječnja 1766., za upravitelja Provincije, provincijskog vikara. Tada je stolovao u Požegi, ali je i on nakon deset mjeseci službe, 30. lipnja 1766., umro u svom rodnom gradu.” (Hoško, 1978: 153–154 do 2011: 357). Ta čudna, odnosno nelogična Hoškova pogreška, tj. da od 27. siječnja 1766. do 30. lipnja 1766. tvori deset mjeseci, ušla je u sve kasnije (tj. poslije 1978.) Lipovčićeve životopise iako u samostanskim kronikama, koje su mi bile dostupne, piše da je „umro 30. XI. 1766.“ kako piše Deželić, odnosno „...mortus Possegae die 30. mensis Novembris [anno Domini 1766]“.¹⁰⁹

LITERATURA

Bogdanović, David (1933³), *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, knjiga 1., Tiskara i naklada knjižare L. Hartmana (St. Kugli), Zagreb.

Bösendorfer, Josip (1916), „Diarum sive prothocollum venerabilis conventus s. Crucis Inventae Essekini intra muros ab anno 1686. usque ad annum 1851“, u: *Starine JAZU*, knj. 35., Zagreb, str. 1–198.

Čevapović, Grgur (1823), *Synoptico-memorialis catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae; a dimidio saeculi XIII. usque recentem aetatem*. Budae.

Čošković, Pejo, Pranjko, Klara (2013) „Jeronim Lipovčić“, *Hrvatski biografski leksikon* – <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=11830>, pristupano 18.2.2018.

Deželić, Velimir (1925), „Jeronim Lipovčić“, *Znameniti i zaslužni Hrvati 925. – 1925.*, Odbor za izdavanje knjige *Znameniti i zaslužni Hrvati 925. – 1925.*, Zagreb.

Forko, Josip (1884), „Crtice iz “slavonske” književnosti u 18. stoljeću”, *I, Izvješće o kralj. velikoj realci u Osieku koncem školske godine 1883/4*, Tiskom Julija Pfeiffera, Osiek.

Frkin, Vatroslav, Holzleitner, Miljenko (2008), *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, 1495. – 1850.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.

¹⁰⁸ Tomo Maretić obrađivao je pravopis na djelu *Dušu čuvajuće pohođenje*. (Budim, 1750), a isto tako Forko iz tog djela donosi *Pjesmu novu*, a i Zlata Šundalić (2003: 258–271) pod naslovom „Ierolym Lipovcsich (Jeronim Lipovčić)“, dok se Mateljaka bavi djelom *Stazica duhovna*.

¹⁰⁹ *Protocollum conventus Possegiensis S. Spiritus*, p. 790.

Georgijević, Krešimir (1969), *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb.

Hoško, Franjo Emanuel (1978), „Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu“, *Nova et vetera*, god. 28. Sarajevo, str. 113–179.

Hoško, Franjo Emanuel (1999), „Franjevačka bogoslovna škola u Petrovaradinu (1735. – 1783.)“, *Diacovensia: teološki prilozi*, VII., br. 1, Đakovo, str. 201–220.

Hoško, Franjo Emanuel (2002), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Analecta croatica christiana*, Zagreb.

Hoško, F. E. (2010), Lipovčić, Jerolim, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, LZ Miroslav Krleža – Vijeeće franjevačkih zajednica Hrvatske i BiH: 337-338.

Hoško, Franjo Emanuel (2011), *Slavonska franjevačka učilišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.

Hrvatska enciklopedija (HE) (2004) (6 Kn-Mak), (gl. urednik A. Kovačec), Leksikografski zavod M. Krleža, Zagreb;

<http://croala.ffzg.unizg.hr/basex/persona/lipovcicd1e1008>, pristupano 17.2.2018.

Jakošić, Josip (1899), „Scriptores Interamniae vel Pannoniae Savae nunc Slavoniae dictae anno 1759 conscripti (cum continuatione a. 1830)“, objavio M. Šrepel u *Građi za povijest književnosti hrvatske*, JAZU, Knj. II,

Jelenić, Julijan (1912), *Kultura i bosanski franjevci*, Sarajevo.

Ježić, Slavko (1993), *Hrvatska književnost od početka do danas (1100. – 1941.)*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.

Karamatić, Marko (2011), *Franjevačka književnost u Bosni u XVIII. stoljeću* (priredio Marko Karamatić), *Stoljeća hrvatske književnosti*, knj. br. 109, Matica hrvatska, Zagreb.

Körbler, Đuro (1927), „Jeronim Lipovčić“, *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, Bibliografski zavod, Zagreb.

Kovačić, A. S. (1987), Lipovčić, Jeronim, u: *Leksikon pisaca Jugoslavije*, III, (K-LJ), Novi Sad. Matica srpska. str. 662.

Kovačić, Anto Slavko (1991) *Bibliografija franjevaca Bosne Srebrene: prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture*, Svjetlost: Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine: Franjevački provincijalat “Bosne Srebrene”, Sarajevo.

Kronika Franjevačkog samostana u Brodu na Savi (1995): zapisnik ili knjiga bilješki Samostana Presvetoga Trojstva u Brodu u Slavoniji / za tisak priredio Josip Barbarić; uredio Egidije Stjepan Biber, Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod.

Lipovčić, Jerolim (1747): *Conclusiones theologicae ex Quarto Sententiarum libro ad mentem .. Ioannis Duns Scoto ... proponunt Stanislaus Losgott, et Lucac Brebrich ...* Budim.

Lucić, Ljubo (1978), „Filozofsko teološka učilišta Provincije Bosne Srebrene“, <https://www.bosnasrebrena.ba/filozofsko-teoloska-ucilista-provincije-bosne-srebrene>, pristupano 17.2.2018.

Ljubić, Šime (1869), *Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Knjiga II, Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod, Rijeka.

Mateljak, Anela (2012), „Stazica duhovna fra Jerolima Lipovčića u kontekstu molitveničke književnosti 18. stoljeća“, *Croatica Christiana periodica*, god. 36, Zagreb, 70: str. 79–103.

Matić, Tomo (1945), *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XLI, Zagreb.

Matković, Jako (1896), *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, str. 34–35.

Novak, Slobodan Prosperov (1999), *Povijest hrvatske književnosti: knjiga 3. – od Gundulićeva 'poroda od tmine' do Kačićeva 'Razgovora ugodnog naroda slovinskog' iz 1756.*, Antibarbarus, Zagreb

Pavić, Emerik (1766), *Ramus viridantis olivae*, Typis Leopoldi Francisci Landerer, Budaë.

Sekulić, Ante (1978) „Filozofska Baština hrvatskih podunavskih pisaca XVIII stoljeće“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. 4. (7–8), Zagreb, str. 225–249.

Sršan, Stjepan (1988), „Jakošićev spis: Scriptorum Interamniae“, prijevod, *Revija*, god. 28, Osijek, 1: str. 63–87.

Stražemanac, Ivan (1993), *Povijest franjevačke provincije Bosne srebrenne, Latina&Graeca i Matica hrvatska*, Zagreb.

„Svijetli likovi“ u: *Franjo među Hrvatima 1226–1976 : zbornik radova franjevačkih zajednica u povodu 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga (1226.–1756.)*, (ur. Hrvatini G. Jurišić). Središnji odbor za proslavu 750. obljetnice smrti sv. Franje Asiškoga, Zagreb 1976., 197–287.

Šundalić, Zlata (2003) „Studenac nebeski: Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)“, *Književni krug Split*, Split, str. 258–271.

Vodnik, Branko (1913), *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, Matica hrvatska, Zagreb.

SJEĆANJA NA JEROLIMA LIPOVČIĆA I NJEGOVE TEZE

Sažetak

U prvom dijelu rada razmotreni su svi, koji su mi poznati, tiskani životopisi fra Jerolima Lipovčića. Iz njih se vidi svojevrsni „razvitak“ biografije koji uključuje u „prvim“ životopisima znatno više pogrešaka na manjem prostoru: vjerojatno zbog „ljubomornog“ čuvanja samostanskih kronika u rukopisu tako da tek krajem prošlog stoljeća, u doba tzv. mekšeg komunizma, redovnici (E. F. Hoško) izrađuju Lipovčićev životopis na arhivskoj građi. Ali *quandoque bonus dormitat Homerus* (= Hoško) naveo je u četiri najbolja Lipovčićeva životopisa pogrešan nadnevak smrti (30. VI. 1766.) umjesto 30. studenog 1766. kako donosi većina samostanskih kronika. U drugom dijelu rada iznesena je ukratko povijest posttridentskog školstva (prvenstveno visokog) u Franjevačkom redu. Unutar toga osvrnuo sam se na stvaranje tezarija ili javnih rasprava u budimskom generalnom učilištu, a na kraju sam donekle osvijetlio sam pojam javne rasprave na dvjema tiskanim raspravama fra Jerolima Lipovčića.

Ključne riječi: životopisi Jerolima Lipovčića, posttridentski *ratio studiorum* Franjevačkog reda, tezarij ili javna rasprava, *Amarum dulce* – javna rasprava, *Ordo confusus* – javna rasprava

REMEMBERING JEROLIM LIPOVČIĆ AND HIS THESES

Abstract

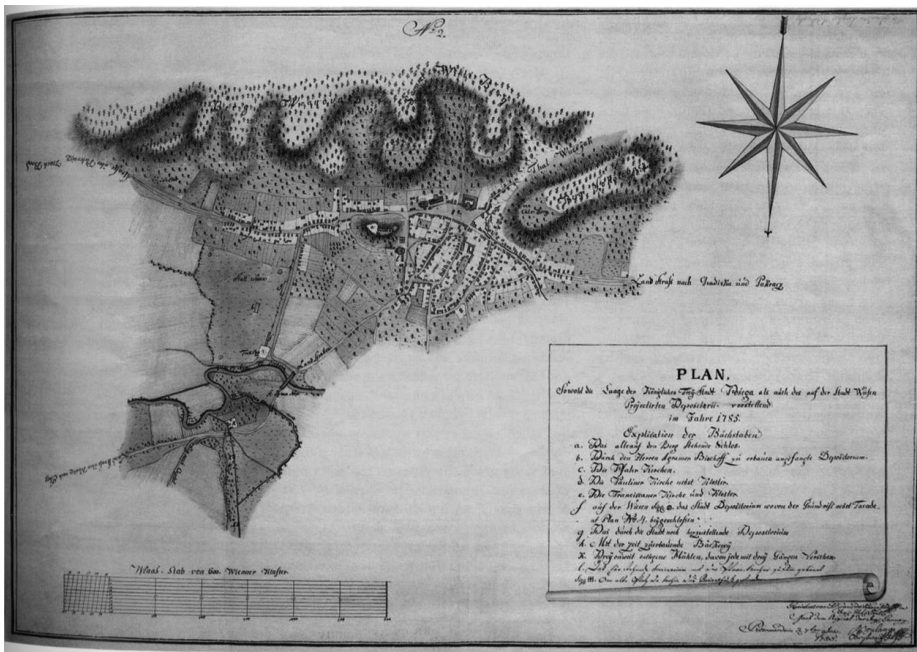
The first part of the paper reviews all the printed biographies of Fra Jerolim Lipovčić that are known to me. Assembled, they give an outline of, for want of a better word, development of biography, as there is quite a large number of errors found in a relatively smaller corpus; it is probably because manuscripts of monastery chronicles were guarded jealously and it was only later, in the so-called “soft communism” era when monks (E. F. Hoško) draft Lipovčić’s biography based on the archived information. Alas, *quandoque bonus dormitat Homerus* (= Hoško) as he reported in four of the best of his biographies a wrong date of Lipovčić’s death – June 30, 1766, instead of November 30, 1766, which is date that the majority of monastery chronicles operate with. The second part consists of a short history of post-Tridentine school system (predominantly of the higher education) in Franciscan order. The sections features a review on the naissance of theses or public debates at the Buda general college. In the final part I clarified to some extent the phenomenon of public debate using two printed debates by Fra Jerolim Lipovčić.

Key words: biographies of Jerolim Lipovčić, post-Tridentine *ratio studiorum* of the Franciscan order, thesar or a public debate, *Amarum dulce* – public debate, *Ordo confusus* – public debate

Slav. Požega, Franjevačka crkva i samostan.

Slavonska Požega, Franjevačka crkva i samostan, razglednica
(iz zbirke Gradskog muzeja Požega)

Plan grada Požege, 1785. (iz zbirke Gradskog muzeja Požega)

Milan Vrbanus

POŽEGA TIJEKOM ŽIVOTA JEROLIMA LIPOVČIĆA (1716. – 1766.)

Izvorni znanstveni rad

UDK 94 (497.5 Požega) 271.3 Lipovčić, J.

1. Uvod

Požega je oslobođena od osmanske vlasti krajem rujna 1691. godine. Nakon oslobođenja Požege i Slavonije od osmanske vlasti uvedeno je dvovlašće između Dvorske komore i Dvorskoga ratnog vijeća. Budući da je još uvijek trajao rat s Osmanskim Carstvom, bečki je dvor dao prednost zahtjevima Dvorskoga ratnog vijeća, pa su vojni zapovjednici na čelu s glavnim zapovjednikom generalom Guidom von Starhembergom preuzeli glavnu riječ na području cijele Slavonije. Stoga su, osim vojnih ovlasti, preuzeli i civilne ovlasti, odnosno onemogućili su komorske službenike u obavljanju civilnih poslova. Vojni su zapovjednici tijekom nekoliko godina počinili mnogo različitih zloupotreba i nasilnih djela prema lokalnom stanovništvu. (Herman Kaurić, 2004: 90–91; Mažuran, 1977: 196; Karaman, 1977: 199, Mažuran, 1986: 142; Mažuran, 1988: 39; Mažuran, 1991: 121; Mažuran, 1998: 268–269, 282; Šišić, 1896: 79; Lopašić, 1902: 30, 104; Kljajić, 1998: 29; Mažuran, 1993: 19–22; Mažuran, 1989: 20–21)

Budući da je 1697. kršćanska vojska porazila osmansku vojsku u bici kod Sente, bečki dvor odlučio je u Slavoniji urediti komorsku upravu i porezni sustav, razdvojiti vojnu od civilne uprave, popisati Slavoniju te uvesti prve vlasnike u posjed. Stoga je Dvorska komora poslala u Slavoniju komorsku komisiju na čelu s grofom Carlom Ferdinandom Caraffom di Stiglianom, koja je trebala obaviti povjerene aktivnosti. Odrađujući povjereni im zadatak komorska je inspekcija u jesen 1698. dodijelila Požegi magistratsku instrukciju čime je naselje steklo status grada. Tom je instrukcijom komisija gradu dodijelila i pravo na korištenje prihoda od sela Arslanovci, Vidovci, Komušina, Drškovci, Emovci i Seoci¹, a grad je zauzvrat morao godišnje uplatiti u komorsku blagajnu 2.500 forinti. Spomenutom instruk-

¹ Grad Požega predala je selo Seoci franjevačkom samostanu za financiranje upravljanja požeškom župom. Franjevački samostan držao je selo do 1753., kada je zagrebački biskup Franjo Thauszy predao požešku župu svjetovnom svećeniku. Pošto je svjetovni svećenik preuzeo požešku župu, grad Požega je oduzela selo franjevačkom samostanu. (Karaman, 1977: 199; Kempf, 1994: 332, 367; Karaman, 1997: 28)

cijom uređena je gradska uprava pa je na čelu grada bio gradski sudac, a uz njega su djelovali gradski kapetan, bilježnik, blagajnik i prisjednik. O pravnim stvarima brinulo se gradsko zastupstvo koje su činili senatori. Također, ovom su instrukcijom određena prava gradskih stanovnika. (Kempf, 1994: 329–330; Mažuran, 1984: 59, 138–144, 157–167; Mažuran, 1989: 23–26, 33–34; Mažuran, 1993: 22–24; Potrebića, 1994: 41; Kempf, 1994: 329; Karaman, 1997: 28; Mažuran, 2004: 61–62)

2. Stvaranje društvenih preduvjeta gospodarskom i demografskom razvoju

Dodjelom magistratske instrukcije Požega je stavljena pod upravu Dvorske komore, što znači da je komorski službenik kontrolirao djelovanje magistratske uprave. Grad je u takvom položaju ostao do 1722., kada su mu poveljom kralja Karla III. potvrđena već prije dodijeljena naselja te pridodana sela Laze i Vrhovci. Grad se obvezao isplatiti 30.000 forinti otkupnine u više rata, a pola iznosa isplatio je u duhanu. Požega je 24. listopada 1723. uvedena u posjed spomenutih naselja, čime je postala vlastelinstvo. Tim aktom gradu je omogućeno ubiranje svih prihoda u dodijeljenim naseljima, što znači da je prema poreznom sustavu koji je uredila Caraffina komisija svako kućanstvo u tim naseljima bilo obavezno platiti vlastelinu od cijele sesije 3 forinte zemljarine te 8 forinti otkupa, a Dvorskoj komori 12 forinti kontribucije. Kasnije će se iznos kontribucije povećati na 21,5 forintu pa će stanovništvo morati godišnje platiti od cijele sesije ukupno 32,5 forinte. (Buturac, 1967: 222; Karaman, 1977: 199; Kempf, 1994: 330–332; 367; Buturac, 2004: 26)

Kraljica Marija Terezija odlučila je 1741. prihvatiti molbu Hrvatskog sabora pa je 1745. obnovila županijski sustav u Slavoniji te ju podvrgla pod jurisdikciju hrvatskog bana i Sabora. Kraljica je usvojila ovu molbu hrvatskih staleža jer je bila ugrožena vojnim nasrtajem pruskog kralja Fridricha II. te ih je nastojala odobrovoljiti kako bi joj pomogli financijski i vojno u suprotstavljanju pruskoj vojsci. Uz to je Dvorska komora do tada prodala gotovo sve slavonske posjede, pa više nije mogla očekivati značajnije prihode od njihove prodaje. Naime, nakon što je krajem trećeg desetljeća završila druga faza procesa dekameralizacije, u posjedu Dvorske komore ostala su još samo sela Čepin i Retfala te grad Osijek pa je Komora samo ostvarivala prihode od ubiranja kontribucije, koji je primala i nakon uspostave županijskog sustava, odnosno podvrgavanja pod jurisdikciju hrvatskog bana i Sabora. Stoga je 1745. kraljevska komisija predvođena grofom Aleksandrom Patačićem od Zajezde obavila postupak obnove županijskog sustava čime su obnovljene tri županije: Virovitička, Srijemska i Požeška. Povjerenstvo je odredilo grad Požegu za sjedište Požeške županije, a za velikog župana imenovalo baruna Ladislava Vajaj de Vaya. Osim što je postala središte županije određena je i za središte požeškog kotara iste županije. Prema odluci o osnivanju županije, grad Požega imao je svog

predstavnik u županijskim skupštinama pa je gradski sudac sudjelovao u radu glavnih županijskih skupština. (Gavrilović, 1960: 25, 50–51, 53–56, 60–61; Buturac, 1967: 222, 224–225; Karaman, 1977: 201; Kempf, 1994: 200–204; Buturac, 2004: 26, 28–29)

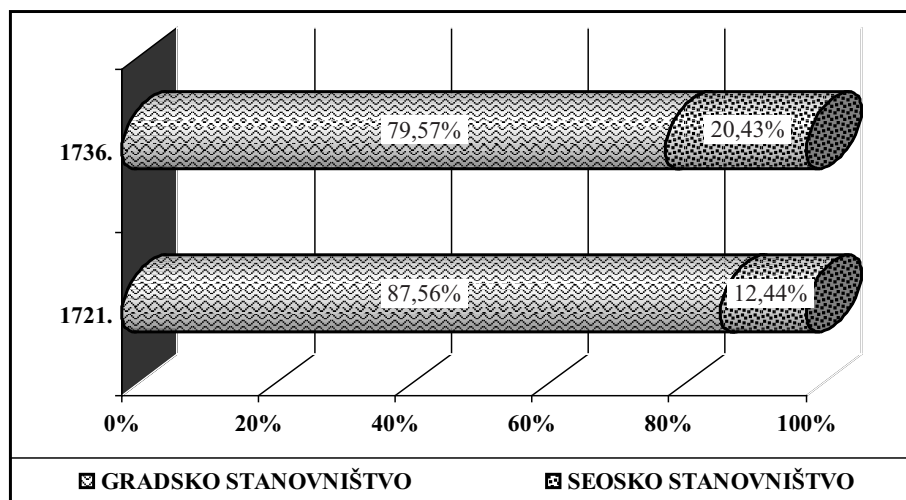
Ubrzo nakon obnove Požeške županije podnesena je na županijskoj skupštini molba kraljici Mariji Tereziji da uzdigne Požegu u status slobodnog i kraljevskoga grada. Sam proces uzdizanja grada na taj rang prilično se otegao pa je tek 1759. županijska skupština imenovala povjerenstvo koje je trebalo izraditi izvještaj o gradu Požegi, izvidjeti mogućnosti grada da podmiri pristojbu za oslobođenje od podložničkih obaveza te ustanoviti kako će uzdizanje grada na taj rang utjecati na jačanje naseljenosti i trgovine. Pošto je povjerenstvo izradilo traženi izvještaj koji je prihvaćen na partikularnoj županijskoj skupštini, upućen je Hrvatskom saboru koji ga je prihvatio i prosljedio u Beč. Samo gradsko poglavarstvo uputilo je u dva navrata u Beč izaslanstvo kako bi izmolili u kraljice izdavanje povelje o uzdizanju grada na rang slobodnog i kraljevskoga grada. Osim toga, uputio je i nekoliko pisanih molbi. Konačno je 1. rujna 1765. kraljica Marija Terezija izdala povelju o uzdizanju grada Požege na rang slobodnog i kraljevskoga grada, čime su stvoreni preduvjeti za brži razvoj gradskoga gospodarstva, što nije bilo vidljivo do kraja Lipovićevega života. (Buturac, 1967: 226; Karaman, 1977: 201–202; Kempf, 1994: 345–351; Buturac, 2004: 30)

3. Demografske prilike

Grad Požega sastojao se od grada i četiri sela, a od 1722. šest sela. Većina stanovnika živjela je u gradu, a tek manji dio u selima. Naime, u gradu je 1721. bilo sedam osmina, a petnaest godina poslije oko četiri petine svih kućanstava, dok je ostatak kućanstava boravio u gradskim selima. Iz navedenih činjenica vidljivo je da se neznatno smanjio udio gradskog stanovništva, što je prouzročeno i darovnicom kralja Karla III. iz 1722., kojom su gradu Požegi darovana dva sela (Laze i Vrhovci).² (Grafikon 1.)

² HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Grafikon 1. Udio gradskog i seoskog stanovništva u gradu Požegi 1721. i 1736. godine

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47-48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1-32, Mažuran, 1993: 626-641.

Osim povećanja broja seoskih naselja, povoljan utjecaj na promjene u udjelu broja kućanstava u gradu i selima imale su i povoljne društvene prilike na tom području, što je rezultiralo jačanjem naseljenosti samoga grada, ali i sela u njegovu vlasništvu. Povećanje broja kućanstava može se analizirati na temelju komorskih popisa od 1702. do 1736. godine te podataka o broju kućanstava iz 1760. Na temelju tih podataka broj kućanstava na gradskom području povećao se za nešto više od šest sedmina u odnosu na početak 18. stoljeća. Doduše, broj kućanstava u samom gradu povećao se za nešto više pet osmina broja, a u selima za više od 3,67 puta u odnosu na početak 18. stoljeća. Pri tome treba uzeti u obzir da je u selima u gradskom vlasništvu početkom stoljeća bilo puno manje kućanstava nego u gradu pa je i indeks rasta broja kućanstava u selima bio puno veći, nego u gradu premda se broj kućanstava u gradu u odnosu na broj kućanstava na selu povećao više nego dvostruko. Naime, tijekom gotovo šest desetljeća (od 1702. do 1760.) u gradu se broj kućanstava povećao za 141, a u selima za 79. Međutim, tijekom tog razdoblja demografski rast bio je prekinut velikom epidemijom kuge 1739., kada su Požega i naselja dodijeljena gradu izgubila gotovo 1.000 stanovnika. Međutim, ovaj gubitak većim je dijelom nadoknađen doseljavanjem novih doseljenika u grad iz austrijskih nasljednih zemalja te hrvatskih županija, ali i većim natalitetom. Naime, u gradu je 1740. bilo 1.200 stanovnika, što je značajan broj uzme li se u obzir da je prije izbijanja epidemije kuge u gradu živjelo 1.300 stanovnika, a grad je tijekom epidemije

izgubio 798 stanovnika.³ (Buturac, 1967: 43, 229, 540; Kempf, 1994: 715–716; Potrebeca, 1994: 307; Skenderović, 2003: 3, 164–168). Unatoč povoljnom statusu grada i gradskih naselja, koji je mogao povoljno utjecati na doseljavanje stanovništva, naročito obrtnika i trgovaca, iz prenaseljenih dijelova Monarhije, nije došlo do značajnijega demografskog rasta na gradskom području tijekom šest desetljeća.

Tablica 1. *Analiza broja kućanstava u gradu Požegi i seoskim naseljima dodijeljenim gradu 1702., 1721. i 1736. godine*

KATEGORIJE NASELJA	BROJ KUĆANSTAVA				INDEKS RASTA BROJA KUĆANSTAVA			
	1702.	1721.	1736.	1760.	1702.	1721.	1736.	1760.
POŽEGA	225	345	374	366	100,00	153,33	166,22	162,67
SEOSKA NASELJA	30	49	96	109	100,00	163,33	320,00	363,33
UKUPNO	255	394	470	475	100,00	154,51	184,31	186,27

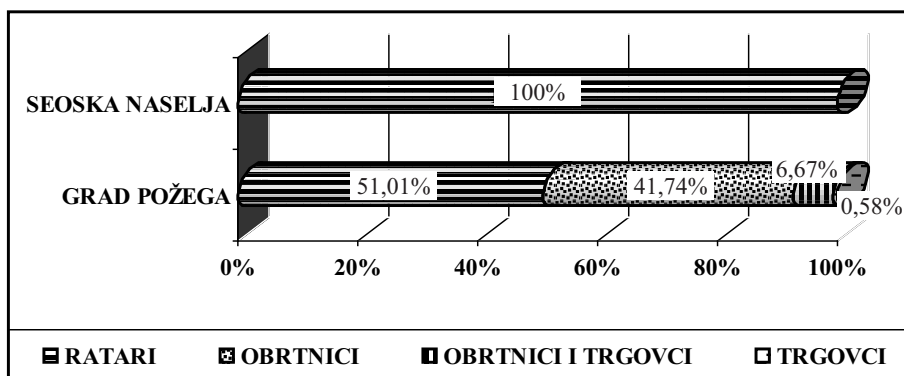
Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641, Buturac, 1967: 229, 289, 301–302, 306–307, 309; Buturac, 2004: 33, 93, 104, 106, 110–111, 113.

Požega je tijekom prva četiri desetljeća i dalje bila više poljoprivredni nego obrtničko-trgovački grad. Naime, u gradu i okolnim selima bilo je 1721. nešto manje od tri petine poljoprivrednih kućanstava, a ostatak kućanstava bavio se obrtom i trgovinom. Doduše, u samom gradu poljoprivredno stanovništvo činilo je 1721. tek nešto više od polovine svih kućanstava (51,01 %). U popisu iz 1736. nije navedeno zanimanje nositelja kućanstava već je u tablici navedeno da postoje obrtnici (bez navođenja zanimanja) i trgovci. Na temelju popisnih podataka može se zaključiti da su poljoprivrednici na gradskom području činili tek nešto manje od dvije trećine svih kućanstava, a u samom gradu oko tri petine svih kućanstava (59,89 %).⁴ To znači da se udio obrtničko-trgovačkih kućanstava u petnaestak godina smanjio. Doduše, i obrtničko-trgovačka kućanstava bavila su se poljoprivredom, iz čega proizlazi da prihodi od obrtničko-trgovačke djelatnost vjerojatno nisu bili dovoljni za podmirivanje poreznih obaveza te prehranjivanje članova kućanstava.

³ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, HFU, fasc. 419, spis br. 114, fol. 300–325; Mažuran, 1993: 626–641; Buturac, 1967: 229, 289, 301–302, 306–307, 309; Buturac, 2004: 33, 93, 104, 106, 110–111, 113.

⁴ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, HFU, fasc. 419, spis br. 114, fol. 300–325; Mažuran, 1993: 626–641.

Grafikon 2. Struktura kućanstava u gradu Požezi prema zanimanjima 1721. godine

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

4. Gospodarske prilike

Odlukom Caraffine komisije grad Požega oslobođen je, godišnjom uplatom 2.500 forinti u komorsku blagajnu, feudalne podložnosti, čime su stvoreni preduvjeti za aktivno djelovanje na razvoju lokalnog gospodarstva. Poveljom kralja Karla III. iz 1722., imenovanjem središtem novoobnovljene Požeške županije (1745.) te uzdizanjem na rang Slobodnoga kraljevskog grada (1765.) stvoreni su odgovarajući društveni preduvjeti, koji su trebali povoljno utjecati na razvoj lokalnoga gospodarstva. Naime, gradska je uprava bila puno bolji vlastelin selima dodijeljenim gradu od privatnih vlasnika slavonskih posjeda, što je značilo manju opterećenost seoskog stanovništva, a to im je omogućavalo posvećenije djelovanje na razvoju osobnoga gospodarstva. (Mažuran, 1984: 59, 144)

Stanovništvo Požege i poklonjenih sela bavilo se poljoprivredom, odnosno ratarstvom, stočarstvom, voćarstvom i vinogradarstvom te obrtom i trgovinom.

4.1. Ratarstvo

Na požeškom području postojali su tijekom prve polovine 18. stoljeća dobri preduvjeti za razvoj ratarstva. Iako je prema popisu Caraffine komisije iz 1702. u vlasništvu grada Požege bilo svega 1.042 jutara oranica, stanovništvo nije uspijevalo obraditi ovu površinu oranica.⁵ Nažalost, ne postoje podaci o površinama oranica u gradskom posjedu krajem drugog i početkom trećeg desetljeća 18. stoljeća, pa se

⁵ Finanz- und Hofkammer archiv, fond Hoffinanz Ungarn, fasc. r. Nr. 419, spis br. 114, fol. 300–325; Smičiklas, 1891: 2, 134–141.

analiza razvijenosti ratarstva može napraviti samo na temelju podataka o veličini sesije i obrađenih oranica iz komorskog popisa iz 1721. Na temelju tog popisa može se utvrditi da je stanovništvo obrađivalo tek nešto više od petine vlastite sesije (20,82 %). Pri tome je gotovo dvije trećine svih kućanstava (64,21 %) obrađivalo manje od prosječnog udjela obrađenosti sesije. Pri tome su ratarska kućanstva obrađivala nešto više od prosjeka za gradsko područje (24,63 %), a obrtničko-trgovačka manje od prosjeka (17,63 %). Među ratarskim kućanstvima postojao je i veći broj onih koja su obrađivala više od tri petine sesije, dok su kod obrtničko-trgovačkih utvrđeni manji udjeli obrađenosti, a samo je jedno kućanstvo obrađivalo 58,33 % sesije. Međutim, većina ratarskih kućanstava s većim udjelom obrađenosti posjedovala je maksimalno 3 ili 6 jutara, a samo jedno 9 jutara oranica.⁶

Stanovništvo je 1721. obradilo 372,9 jutara, a 1736. godine 319,9 jutara oranica, što je za oko sedminu manje (14,21 %). Slabljenje ratarstva vidljivo je i u smanjenju prosječne veličine obrađenih oranica. Dok je 1721. bilo obrađeno prosječno oko 1 jutro oranice po kućanstvu, a 15 godina poslije tek nešto više od dvije trećine jutra. (Tablica 2.) Još su zanimljivije razlike u veličini obrađenih oranica, odnosno prosječnoj veličini obrađenih oranica između ratarskih i obrtničko-trgovačkih kućanstava. Ratarska kućanstva u samom gradu obrađivala su 1721. manje oranica nego obrtničko-trgovačka kućanstva. Naime, ratarska su kućanstva u gradu obradila nešto više od tri sedmine svih obrađenih oranica, a obrtničko-trgovačka nešto manje od četiri sedmine. Ta je razlika vidljiva i u prosječnoj veličini obrađenih oranica po kućanstvu pa su obrtničko-trgovačka kućanstva obrađivala prosječno oko 1 jutro oranica, a ratarska samo 0,70 jutara. Ako gradskim ratarskim kućanstvima dodamo ratarska kućanstva na selu, tada su i ratarska kućanstva obrađivala podjednaku prosječnu veličinu obrađenih oranica.⁷

⁶ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

⁷ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Tablica 2. *Analiza veličine obrađenih oranica u Požezi 1721. i 1736. godine*
(u jutrima)

KATEGORIJE	1721.	1736.	RAZLIKA 1721.-1736.	RAZLIKA 1721.-1736. (%)
VELIČINA OBRAĐENIH ORANICA	372 ⁷ / ₈	319 ⁷ / ₈	-53,00	-14,21
PROSJEČNA POVRŠINA ORANICA PO KUĆANSTVU	0,95	0,68	-0,27	-28,09
MOD	0,00	0,00		
MEDIJAN	0,50	0,50		
1. KVARTIL	0,00	0,00		
3. KVARTIL	1,50	1,00		
RASPON	0-7,50	0-5,00		

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Premda je na gradskom području uglavnom živjelo poljoprivredno stanovništvo, najviše kućanstava nije imalo obrađenih oranica. Naime, takva su kućanstva 1721. činila oko trećinu svih kućanstava, a 15 godina poslije udio takvih kućanstava povećao se na oko tri osmine, čemu u prilog govori i vrijednost 1. kvartila. Slabljenje ratarstva na gradskom području vidljivo je i u smanjenju vrijednosti 3. kvartila. Dok je 1721. godine tri četvrtine kućanstava obrađivalo maksimalno 1,50 jutra oranice, 1736. obrađena površina smanjila se na samo 1 jutro, što je smanjenje od trećinu obrađene maksimalne površine. Slabljenje ratarstva vidljivo je i u smanjenju vrijednosti raspona koji se također smanjio za trećinu vrijednosti iz 1721.⁸ (Tablica 2.)

Najviše ratarskih i obrtničko-trgovačkih kućanstava nije imalo obrađenih oranica. Međutim, polovina kućanstava u objema kategorijama kućanstava obrađivala je maksimalno 0,5 jutara oranice. O razvijenosti ratarstva na gradskom području najbolje govori vrijednost 3. kvartila. Naime, više od tri četvrtine ratarskih kućanstava obrađivalo je maksimalno 1,5 jutro, a obrtničko-trgovačka kućanstva samo 1 jutro.⁹

Navedeni rezultati nimalo nisu iznenađujući za obrtničko-trgovačka kućanstva, ali jesu za ratarska kućanstva. Naime, u ratarskim kućanstvima ratarstvo je bilo glavna gospodarska grana, a u obrtničko-trgovačkim dopunska djelatnost. Činjenica da se više od tri četvrtine obrtničko-trgovačkih kućanstava bavilo ratarskom proizvodnjom upućuje na slabu razvijenost obrtničke i trgovačke djelatnosti,

⁸ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

⁹ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

odnosno da obrtničko-trgovačka kućanstva vjerojatno nisu mogla svojom osnovnom djelatnošću osigurati prehranjivanje članova kućanstava pa su im nastojali ratarskom proizvodnjom poboljšati životni standard.

Tablica 3. Veličina prikupljene desetine žitarica u gradu Požegi i dodijeljenim naseljima od 1716. do 1731. godine

(u okama)

GODINE	PŠENICA	MJEŠAVINA	RAŽ	JEČAM	ZOB	KUKURUZ	PROSO	PROSO I KRUPNIK
1716.	6.820,50		584,50	513,50	607,50	6.008,00	0,00	
1717.	7.469,50		312,50	404,00	791,50	5.065,00		204,00
1718.	7.720,50		542,50	28,00	335,50	1.471,00	0,00	
1719.	7.871,00		1.006,00	0,00	595,00	7.550,00	0,00	
1720.	5.008,00		572,00	174,50	699,00	6.467,00	0,00	
1721.	0,00		0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	
1722.	6.608,00		2.062,00	0,00	1.325,00	4.394,00		0,00
1723.	6.979,00	0,00	882,00	0,00	953,00	2.779,00	0,00	
1725.	9.829,00	170,00	831,00	63,00	1.358,00	4.097,00	0,00	
1729.	6.931,50	0,00	1.054,50	0,00	752,00	7.333,00	0,00	
1730.	7.856,50	0,00	2.090,00	0,00	1.176,50	7.429,00	0,00	
1731.	11.449,00	170,00	948,00	175,00	1.889,00	4.097,00		0,00

Izvor: NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

Stanovništvo je uzgajalo pšenicu, raž, ječam, zob i kukuruz te 1717. proso i krupnik. Glavne žitarice na ovom području bile su pšenica i kukuruz. Na gradskom području urodilo je u razdoblju od 1716. do 1731. između 50.000 i 114.500 oka pšenice te između 14.500 i 75.500 oka kukuruza. Ostale žitarice stanovništvo je požnjelo u manjim količinama. Pri tome nešto su važnije žitarice bile raž i zob, a manje ječam. Prema podacima o veličini prikupljene desetine lokalno stanovništvo u prva tri desetljeća vjerojatno nije proizvodilo dovoljno žitarica za podmirenje desetinskih obaveza te prehranjivanje članova kućanstava. Naime, lokalno je stanovništvo imalo prosječno dnevno između 123 i 283 oke pšenice za prehranu uku-

ćana na gradskom području. Stoga je vjerojatno lokalno stanovništvo nedostatak pšenice nadopunjavalo urodom ostalih žitarica ili kupovinom potrebnih žitarica na lokalnom tržištu.¹⁰ (Tablica 3.)

4.2. Stočarstvo

Prema popisu Caraffine komisije iz 1702. na području grada Požege popisano je 232 jutara livada. Na gradskom području bilo je 1721. obrađeno 445, a petnaest godina poslije 410 kosaca livade. Stanovništvo je 1721. obrađivalo prosječno nešto više od 1 kosca, a 1736. nešto manje od 1 kosca. Iz toga proizlazi da je stanovništvo tijekom promatranog razdoblja prikupljalo godišnje oko 1 voz sijena, što znači da je imalo slabe preduvjete za uzgoj većeg broja komada vučne stoke (konji, volovi te krave i junice) tijekom zimskih mjeseci. Najviše je kućanstava na požeškom području imalo obrađenih livada. Takva su kućanstva činila više od polovine svih kućanstava. Paralelno sa smanjenjem veličine obrađenih livada povećao se broj kućanstava bez obrađenih livada. Tijekom promatranih petnaest godina smanjila se i vrijednost 3. kvartila, što znači da se petnaest godina poslije kod $\frac{3}{4}$ kućanstava prepolovila maksimalna količina prikupljenog sijena, odnosno da su se na požeškom području pogoršali preduvjeti za bavljenje stočarstvom. Ovakav je zaključak vidljiv i u smanjenju vrijednosti maksimalne površine obrađenih livada. Naime, 1721. jedno požeško kućanstvo obrađivalo je 14 kosaca, a petnaest godina poslije također jedno požeško kućanstvo 8 kosaca livade.¹¹ (Tablica 4.)

¹⁰ Nadbiskupijski arhiv Zagrebačke biskupije, fond *Acta decimalia*, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

¹¹ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Tablica 4. *Analiza veličine obrađenih oranica u Požegi 1721. i 1736. godine*
(u koscima)

KATEGORIJE	1721.	1736.	RAZLIKA 1721.- 1736.	RAZLIKA 1721.- 1736. (%)
VELIČINA OBRADENIH LIVADA	445,00	413,00	-35,00	-7,87
PROSJEČNA POVRŠINA LIVADA PO KUĆANSTVU	1,13	0,87	-0,26	-22,76
MOD	0,00	0,00		
MEDIJAN	0,00	0,00		
1. KVARTIL	0,00	0,00		
3. KVARTIL	2,00	1,00		
RASPON	0-14,00	0-8,00		

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47-48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1-32, Mažuran, 1993: 626-641.

Stočarstvo je također bilo slabo razvijeno. Stanovništvo je uzgajalo konje, goveda, ovce i koze, svinje te pčele. Tijekom petnaestogodišnjeg razdoblja smanjio se broj konja, krava i junica, svinja te košnica pčela, samo se broj volova te ovaca i koza povećao. Podaci o brojnosti pojedinih kategorija stoke ukazuju na slabu razvijenost svih grana stočarstva. Na takav zaključak upućuje i prosječan broj pojedinih vrsta stoke. Najviše kućanstava nije posjedovalo pojedine vrste stoke. Kod svih vrsta stoke polovina kućanstava nije posjedovala niti jedan komad, a više od $\frac{3}{4}$ svih kućanstava nije se bavilo ovčarstvom i kozarstvom, svinjogojstvom te pčelarstvom. Doduše, stanovništvo na gradskom području uspjelo je ojačati ovčarstvo i kozarstvo, ali prema popisu iz 1736. to jačanje nije rezultiralo značajnijim povećanjem broja ovaca i koza. Osim, ovčarstva i kozarstva tijekom petnaestogodišnjeg razdoblja povećao se broj volova, koji su bili važni kao vučna stoka u razvoju ratarstva.¹² (Tablica 5.)

¹² HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47-48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1-32, Mažuran, 1993: 626-641.

Tablica 5. Analiza brojnosti stoke u gradu Požegi 1721. i 1736. godine

KATEGORIJE	KONJI		VOLOVI		KRAVE I JUNICE		OVCE I KOZE		SVINJE		KOŠNICE PČELA	
	1721.	1736.	1721.	1736.	1721.	1736.	1721.	1736.	1721.	1736.	1721.	1736.
BROJ KOMADA STOKE	279,00	253,00	106,00	182,00	325,00	172,00	57,00	83,00	59,00	47,00	20,00	15,00
PROSJEČAN BROJ STOKE PO KUĆANSTVU	0,71	0,54	0,27	0,39	0,82	0,37	0,14	0,18	0,15	0,10	0,05	0,03
MOD	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
MEDIJAN	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1. KVARTIL	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3. KVARTIL	1,00	1,00	0,00	1,00	1,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
RASPON	0-6,00	0-3,00	0-3,00	0-4,00	0-8,00	0-4,00	0-16,00	0-10,00	0-4,00	0-10,00	0-4,00	0-3,00

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Stočarstvo je bilo slabo razvijeno i u ratarskim i u obrtničko-trgovačkim kućanstvima. U objema kategorijama kućanstava nešto je bolje bio razvijen uzgoj konja te krava i junica. Pri tome su ipak obje grane stočarstva bile razvijenije u obrtničko-trgovačkim kućanstvima. U ostalim granama stočarstva (ovčarstvo i kozarstvo, svinjogojstvo, pčelarstvo te uzgoj volova) više od tri četvrtine svih kućanstava u objema kategorijama kućanstava nije posjedovalo niti jedan komad stoke (vol, ovca i koza, svinja te pčele). Premda su obrtničko-trgovačka kućanstva posjedovala nešto veći prosječan broj komada pojedine vrste stoke po kućanstvu, prosječna vrijednost pojedine vrste stoke nije značajnije utjecala na napredak stočarstva.¹³ (Tablica 6.) Prema podacima iz zapisnika tridesetničarskog ureda može se pretpostaviti da bi svinjogojstvo trebalo biti puno bolje razvijeno. Naime, požeški trgovci uglavnom su trgovali svinjama. Tako su, primjerice, u razdoblju od studenog 1719. do siječnja 1720. dopremili na brodsku tridesetnicu 431 svinju, što je značajno veći broj svinja nego što je popisano u komorskom popisu iz 1721. (Gavrilović, 1996: 481–483; Vrbanus i Skenderović, 2016: 16, 106, 134)

¹³ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

Tablica 6. Analiza brojnosti stoke u gradu Požegi 1721. godine

KATEGORIJE	KONJI		VOLOVI		KRAVE I JUNICE		OVCE I KOZE		SVINJE		KOŠNICE PČELA	
	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI	RATARI	OBRTNICI I TRGOVCI
BROJ KOMADA STOKE	130,00	149,00	54,00	52,00	156,00	169,00	28,00	29,00	48,00	11,00	8,00	12,00
PROSJEČAN BROJ STOKE PO KUĆANSTVU	0,58	0,89	0,24	0,31	0,69	1,01	0,12	0,17	0,21	0,07	0,04	0,07
MOD	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
MEDIJAN	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1. KVARTIL	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
3. KVARTIL	1,00	1,00	0,00	0,00	1,00	2,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
RASPON	0-3,00	0-6,00	0-3,00	0-3,00	0-4,00	0-8,00	0-12,00	0-16,00	0-4,00	0-3,00	0-3,00	0-4,00

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

O razvijenosti ovčarstva i kozarstva te pčelarstva govore i podaci o prikupljenoj crkvenoj desetini. Naime, desetinari u razdoblju od 1716. do 1723. nisu prikupili niti jedan komad desetinskih janjića i jarića. Tek su 1723. desetinari prikupili na gradskom području neznatan broj janjića i jarića, što ukazuje na slabu razvijenost ove grane stočarstva. Ovčarstvo i kozarstvo počelo se jače razvijati krajem trećeg i početkom četvrtog desetljeća 18. stoljeća, o čemu svjedoči veličina desetine janjića i jarića. Naime, nemoguće bi bilo prikupiti toliku količinu desetinskih janjića i jarića da se ovčarstvo i kozarstvo nije počelo jače razvijati. Na temelju tih podataka može se reći da je tada ovčarstvo bilo nešto razvijenije od kozarstva.¹⁴ (Tablica 7.)

Na temelju veličine desetine košnica u razdoblju od 1716. do 1731. može se reći da je pčelarstvo bilo prilično dobro razvijeno, što se ne bi moglo reći na temelju komorskih popisa iz 1721. te 1736. Doduše, desetinari nisu od 1720. do 1722. prikupili niti jednu desetinsku košnicu, što potvrđuje podatke o broju košnica pčela utvrđenih u komorskom popisu iz 1721. U ostalim godinama, na temelju veličine prikupljene desetine košnica, može se reći da je stanovništvo posjedovalo između 30 i 680 novih košnica, što je dokaz da je pčelarstvo bilo između 1716. i 1719. te 1725. i 1731. prilično dobro razvijeno.¹⁵ (Tablica 7.)

¹⁴ NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

¹⁵ NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

Tablica 7. Veličina desetine janjića, jarića i košnica pčela od 1716. do 1731. godine

GODINE	JANJIĆI	JARIĆI	KOŠNICE PČELA
1716.	0,00	0,00	14,00
1717.	0,00	0,00	15,00
1718.	0,00	0,00	37,00
1719.	0,00	0,00	68,00
1720.	0,00	0,00	0,00
1721.	0,00	0,00	0,00
1722.	0,00	0,00	0,00
1723.	17,00	12,00	3,00
1725.	0,00	0,00	30,00
1729.	244,00	130,00	45,00
1730.	176,00	92,00	12,00
1731.	239,00	172,00	30,00

Izvor: NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

4.3. Vinogradarstvo i voćarstvo

Najbolje razvijena grana poljoprivrede bilo je vinogradarstvo. Doduše, i u toj grani poljoprivrede došlo je do smanjenja obrađenih površina. Unatoč tomu stanovništvo je obrađivalo značajne površine vinograda. Naime, na gradskom području bilo je 1721. obrađeno 1.024 motike, a 15 godina poslije 922 motike vinograda. Slabljenje vinogradarstva vidljivo je i u smanjenju prosječne veličine obrađenih vinograda po kućanstvu pa se prosječna veličina obrađenih vinograda smanjila s 2,60 na nešto manje od 2 motike, što je i dalje bila značajna prosječna obrađena površina. Unatoč razvijenosti vinogradarstva najviše kućanstava nije obrađivalo površine pod vinovom lozom. Slabljenje vinogradarstva vidljivo je i u smanjenju vrijednosti medijana pa je 1721. polovina kućanstava obrađivala do 2 motike vinograda, a 15 godina poslije 1,5 motiku. Na slabljenje uzgoja vinove loze upućuje i smanjenje vrijednosti 3. kvartila. Naime, tri četvrtine kućanstava obrađivalo je 1721. do 4 motike vinograda, a 1736. godine 3 motike. Na slabljenje te grane gospodarstva još više upućuje smanjenje maksimalne veličine obrađenih površina pod vinovom lozom. Naime, 1736. smanjila se u odnosu na 1721. maksimalna površina obrađenih vinograda za tri puta.¹⁶ (Tablica 8.) Unatoč slabljenju vinogradarstva

¹⁶ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, HFU, fasc. 419, spis br. 114, fol. 300–325; Mažuran, 1993: 626–641.

tijekom trećeg i četvrtog desetljeća 18. stoljeća može se zaključiti da je lokalno stanovništvo obrađivalo značajne površine pod vinovom lozom.

Tablica 8. *Veličina obradivih površina pod vinovom lozom 1721. i 1736. godine*
(u motikama)

KATEGORIJE	1721.	1736.	RAZLIKA 1721.- 1736.	RAZLIKA 1721.- 1736. (%)
VELIČINA OBRAĐENIH VINOGRADA	1.024,00	922,00	-102,00	-9,96
PROSJEČNA POVRŠINA VINOGRADA PO KUĆANSTVU	2,60	1,96	-0,64	-24,52
MOD	0,00	0,00		
MEDIJAN	2,00	1,50		
1. KVARTIL	0,00	0,00		
3. KVARTIL	4,00	3,00		
RASPON	0-30,00	0-10,00		

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, Mažuran, 1993: 626–641.

Obrtničko-trgovačka kućanstva uzgajala su 1721. vinovu lozu na nešto manje od 600 motika ili prosječno na nešto više od 3,5 motike po kućanstvu, što je znatno više od prosječne površina pod vinovom lozom za cijelo područje. S druge strane ratarska kućanstva obrađivala su manje površina pod vinogradima, odnosno prosječno nešto manje od 2 motike po kućanstvu, što je značajno manja prosječna površina od prosječne površine za požeško područje. Razlike u razvijenosti vinogradarstva u ovim kategorijama kućanstava vidljive su i u vrijednostima ostalih statističkih pokazatelja. Primjerice, polovina obrtničko-trgovačkih kućanstava obrađivala je do 3 motike, a ratarskih samo do 1 motiku obrađenih vinograda. Isto tako su tri četvrtine obrtničko-trgovačkih kućanstava obrađivale do 5 motika obrađenih vinograda, a ratarska do 3 motike.¹⁷

¹⁷ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

Tablica 9. *Veličina vinske desetine i proizvodnje vina te kretanje rasta vinske desetine od 1716. do 1731. godine (u okama)*

GODINE	DESETINA VINA	PROIZVODNJA VINA
1716.	3.183,00	31.830,00
1717.	5.553,00	55.530,00
1718.	5.495,00	54.950,00
1719.	11.034,00	110.340,00
1720.	2.887,00	28.870,00
1721.	9.466,00	94.660,00
1722.	4.969,00	49.690,00
1723.	6.621,00	66.210,00
1725.	7.029,00	70.290,00
1729.	14.446,00	144.460,00
1730.	4.863,00	48.630,00
1731.	5.865,00	58.650,00

Izvor: NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, spis br. 662, 698, 700, 3/575.

O razvijenosti vinogradarstva govore i podaci o veličini vinske desetine od 1716. do 1731. Doduše, i ovdje je količina prikupljene vinske desetine oscilirala, ali u tom razdoblju nikada nije prikupljeno manje od 2.887 oka vinske desetine, što znači da je proizvedeno najmanje 28.870 oka vina. Tijekom petnaestogodišnjeg razdoblja najviše je vina proizvedeno 1729. kada je prikupljeno 14.446 oka vinske desetine, iz čega proizlazi da je proizvedeno nešto manje od 144.500 oka vina.¹⁸ (Tablica 9.)

U komorskim popisima postoje samo podaci o površinama šljivika pa je od svih grana voćarstva moguće govoriti samo o uzgoju šljiva. Na gradskom području bilo je 1721. godine 46,375 jutara šljivika, a 1736. površine obrađenih šljivika povećala se na 47,625 jutara. Unatoč povećanju površina obrađenih šljivika, smanjila se prosječna površina šljivika po kućanstvu pa je stanovništvo 1721. posjedovalo prosječno 0,12 jutara, a 1736. tek 0,10 jutara po kućanstvu. Povećanje površine obrađenih šljivika vidljivo je i u smanjenju udjela kućanstava bez obrađenih šljivika pa je 1736. još uvijek bilo više od tri petine kućanstava bez površina pod šljivama. Jačanje uzgoja šljiva vidljivo je i u povećanju vrijednosti raspona. Naime,

¹⁸ NAZ, AD, kut. 10, spis br. 535, 545, 551, 570; kut. 11, spis br. 587, 600, 610, 3/531; kut. 12, spis br. 642; kut. 15, 662, 698, 700, 3/575.

1721. stanovništvo je obrađivalo šljivik maksimalne površine od 1,50 jutra, a 1736. najveći šljivik imao je površinu od 2,75 jutara.¹⁹

Ratarska kućanstva obrađivala su 1721. nešto veću površinu šljivika, nego obrtničko-trgovačka kućanstva. Međutim, obje kategorije kućanstava obrađivale su jednaku prosječnu površinu po kućanstvu (0,12 jutara). U objema kategorijama kućanstava, većina ih nije posjedovala površine pod šljivama (više od tri petine svih kućanstava).²⁰

O razvijenosti uzgoja šljiva na gradskom području govori i podatak iz tridesetničarskog zapisnika brodske tridesetnice. Prema zapisniku spomenute tridesetnice na tridesetnici Požega beogradski trgovac Petar Pätsch platio je u prosincu 1719. tridesetnicu od 500 oka suhих šljiva, a beogradski trgovac Stephan Witmann u veljači sljedeće godine tridesetnicu od 250 oka svježih šljiva. (Gavrilović, 1996: 278 i 284) Na temelju tih podataka može se pretpostaviti da su 1719. na gradskom području ili u bližoj gradskoj okolici znatno urodile šljive ili je lokalno stanovništvo posjedovalo značajne površine obrađenih šljivika. Naime, dvojica beogradskih trgovaca nabavila su te šljive u samom gradu o čemu svjedoči podatak o naplaćenju tridesetini.

4.4. Obrt i trgovina

U gradu Požegi bavilo se 1721. obrtom i trgovinom nešto više od dvije petine svih kućanstava, a 1736. nešto manje od trećine. Međutim, samo popis iz 1721. donosi podatke o pojedinim vrstama obrta, dok se u popisu iz 1736. samo navodi da su pojedini kućedomaćini bili obrtnici. Većina obrtnika 1721. bavila se tekstilnim obrtima (grebenar, krojač, krznar, postolar i remenar), koji su činili dvije trećine svih gradskih obrtnika. Nešto veći broj obrtnika činila su metalska zanimanja (bravar, ključar, zlatar i kovač), prehrambena (pekar, mlinar i mesar) te drvodjeljska (kolar, stolar i proizvođač sanduka). Ostalim obrtima (građevinski, uslužni i ostali) bavila su se pojedini obrtnici. (Tablica 10.) Pojedini krojači i krznari bavili su se i trgovinom. U popisu iz 1721. ne navodi se čime su trgovali, ali se može pretpostaviti da su prodavali vlastitu robu koju su proizvodili u vlastitim radionicama.²¹

O brojnosti tekstilnih obrtnika, naročito krojača, govori i činjenica da je u gradu još 1694. osnovan krojački ceh. Također o razvijenosti pojedinih grana obrta svjedoči i osnivanje drugih cehova. Tako su tijekom pedesetogodišnjeg razdoblja 1714. osnovani ceh krznara i remenara, 1758. cehovi čizmara, kovača, bravara i

¹⁹ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48; FHKA, VUG, fasc. 42C, fol. 1–32, HFU, fasc. 419, spis br. 114, fol. 300–325; Mažuran, 1993: 626–641.

²⁰ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

²¹ HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

češljara, a 1761. cehovi zlatara i gumbara te opančara. (Kempf, 1994: 458–461; Potrebica, 112)

U gradu su prema popisu iz 1721. djelovala samo dva trgovca, ali su u gradu djelovala i čak 22 obrtnika, koji su i trgovali sa svojim proizvodima. Oni su uglavnom bili krojači i krznari, a tek pojedinačno zlatari, kovači i postolari.²²

Tablica 10. *Broj obrtnika i trgovaca prema kategorijama obrtničko-trgovačkih zanimanja u gradu Požegi 1721. godine*

VRSTE OBRTNIČKO-TRGOVAČKIH ZANIMANJA	BROJ	%
METALSKA	20	11,90
TEKSTILNA	112	66,67
PREHRAMBENA	16	9,52
DRVODJELJSKA	10	5,95
GRAĐEVINSKA	5	2,98
USLUŽNA	1	0,60
TRGOVAC	2	1,19
OSTALA	2	1,19
UKUPNO	168	100,00

Izvor: HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

Trgovci su svoju robu prodavali na lokalnim sajmovima, ali i na sajmovima u drugim dijelovima Slavonije, Hrvatske te drugim dijelovima Habsburške Monarhije. U Požegi su se održavali nedjeljni i godišnji sajmovi. Godišnji sajmovi održavali su se na Cvjetnicu, Duhove, blagdan sv. Filipa i Jakova te blagdan sv. Lovre. (Kempf, 1994: 482–483)

O požeškoj trgovini može se govoriti na temelju podataka iz zapisnika broskog, mitrovičkog i pakračkog tridesetničarskog ureda. Požeški trgovci nabavljali su robu u gradu te bližoj okolini (Kobaš i Brod). Osim domaćih trgovaca, u gradu su robu nabavljali i trgovci iz drugih dijelova Habsburške Monarhije te Osmanskog Carstva. Lokalni su trgovci trgovali uglavnom svinjama i kornjačama te u manjoj mjeri suhim kruškama, kestenima, orasima i voskom. Osmanski trgovci dopremali su različitu metalSKU (raonike, različite vrste čavala i sjekire) i tekstilnu robu (pokrivače, kabanice, različite vrste tkanine i kože, remenje, različite kožne konjske opreme i vunene vrpce) i pamuk. Robu su dovozili u Požegu, ali su je otpremali

²² HDA, AUCB, fasc. 134, spis br. 47–48.

i u udaljenija odredišta, kao što je primjerice Graz. Uglavnom su trgovali robom manje vrijednosti (do 100 forinti). (Gavrilović, 278, 284, 309, 481–483, 485–489, 491, 515)

Pedesetogodišnje jačanje upravnih pozicija grada Požege nije rezultiralo jačanjem gospodarske djelatnosti na području grada zbog udaljenosti od glavnih prometnih pravaca. Pri tome je grad smješten dosta daleko od svih važnijih riječnih pravaca (Drava, Sava i Dunav), pa uspostavljanje riječnoga plovnog pravca Dunav – Sava nije imalo znatnijeg utjecaja na gospodarsku djelatnost, naročito trgovačku na gradskom području.

5. Crkvene prilike

U crkvenom pogledu grad Požega bila je sjedište župe, koja je do 1753. bila pod upravom franjevaca. Upravitelji te župe bili su gvardijani požeškog samostana. Franjevci su već krajem 17. stoljeća morali braniti svoje pravo na upravu nad ovom župom pa im je do 1716. grad izdao nekoliko potvrda o franjevačkoj duhovnoj djelatnosti na gradskom području. Njihovo pravo na upravu ovom župom potvrdili su svojim pismom i kraljevi Leopold I., Josip I. te Karlo III. (Kempf, 1994: 531–534; Cvekan, 1983: 143–144)

Situacija se promijenila dolaskom na prijestolje kraljice Marije Terezije te ustoličenjem Franje Thauszyja za novoga zagrebačkog biskupa. On je 1753. odlučio oduzeti požeškim franjevcima upravu nad požeškom župom pa je prvim upraviteljem požeške župe imenovao svjetovnog svećenika Matiju Petrovića. Također, oduzeo im je i selo Seoce, koje je franjevačkom samostanu prepustio grad Požega kao alodij za upravljanje župom. Tijekom oduzimanja tog sela došlo je do sukoba između požeških franjevaca i Požežana s jedne te biskupa Thauszyja, njegovih pandura i gradske uprave s druge strane. Istovremeno s preuzimanjem župe biskup Thauszy osnovao je 1752. u Požegi konzistorij koji je postao podružnica zagrebačkog kaptola. Na čelo Subalternog konzistorija imenovao je opata Nikolu Petričevića, a bilježnikom Pavla Vučetića. (Karaman, 1977: 199; Cvekan, 1983: 143–144; Kempf, 1994: 332, 367, 531–534; Karaman, 1997: 28)

U gradu je od kraja 17. stoljeća djelovao i isusovački red. U početku je u gradu djelovala misija, a za osnivanje isusovačke misije bio je zaslužan, uz kardinala Leopolda Kolonića i glavnog zapovjednika Slavonije generala Guida von Starhemberga, i opat Josip Babić, koji je 1699. misiji darovao opatiju Kutjevo, što je 7. veljače 1700. odobrio i potvrdio kralj Leopold I., pa su isusovci uvedeni u posjed 7. rujna iste godine. Uvođenju isusovačkog reda u posjed opatije Kutjevo usprotivilo se lokalno stanovništvo, naročito sela Kutjevo. Nezadovoljstvo lokalnog stanovništva poticali su franjevci, koji su među stanovništvom širili glasine da će im isusovci biti loši gospodari. Međutim, međusobni odnosi između kutjevačkog stanovništva

i pripadnika isusovačkog reda te grada Požege s vremenom su se poboljšali. Ubrzo je 1700. misija uzdignuta na rang rezidencije, a 1731. na rang kolegija, a prvi rektor kolegija postao je barun Jakob Petar Pejačević. (Matić, 1935: 6–9; Buturac, 1967: 223; Kempf, 1994: 505–510, 515–517; Potrebica, 1994: 23–24)

Isusovci su upravljali kutjevačkom opatijom iz grada Požege. Odmah poslije preuzimanja darovanog posjeda počeli su raditi na unapređenju gospodarstva na kutjevačkom vlastelinstvu. Pri tome nisu opterećivali vlastite podanike pa se podanici kutjevačkog vlastelinstva nisu žalili 1755. Keglević-Serbellonijevoj komisiji na postupke svojih zemljišnih gospodara. O kvaliteti uprave kutjevačkim vlastelinstvom najbolje govori popis imovine iz 1773., prilikom ukinuća isusovačkog reda i preuzimanja imovine kolegija te kutjevačkog vlastelinstva, koji pokazuje da su pripadnici isusovačkog reda ostvarivali značajne godišnje prihode, koji su im omogućili financiranje djelovanja gimnazije te druge materijalne potrebe. (Buturac, 1941: 2, 153–166; Gavrilović, 1958: 3, 68)

6. Obrazovne i kulturne prilike

Isusovci su krajem 1698. osnovali gimnaziju u Požegi, čime je grad postao obrazovni centar u Slavoniji. Prvih godina djelovanja u gimnaziji su djelovali samo gramatički razredi, a od 1725. počela je djelovati i *humaniora*. Tijekom pedesetogodišnjeg života Jerolima Lipovčića gimnazijom su upravljala i dvojica članova obitelji Pejačević; od 1731. do 1734. barun Jakob Pejačević te potkraj Lipovčićeva života 1766. Jakobov bratić, barun Matija III. Franjo Ksaver Ivan Pejačević, koji je ovu službu obavljao do kraja travnja 1769. te ponovno od 6. kolovoza 1772. do ukidanja Reda 1773., pa je bio i posljednji rektor ove požeške obrazovne institucije iz isusovačkog reda. Uz njih dvojicu Gimnazijom je upravljao u dva navrata (od 1736. do 1738. te 1745. do 1746.) i ugledni isusovac Antun Kanižlić. (Vanino, 1934: 4, 97; Buturac, 1967: 223; Potrebica, 1994: 26–30, 54–55, 379; Košić, 1997: 34; Vrbanus i Demo, 2007: 9, 111–129; Matić, 1935: 18–31)

Osim gimnazije, u gradu je u franjevačkom samostanu djelovalo i filozofsko učilište, koje je pohađao franjevački pomladak. Filozofsko učilište u Požegi započelo je s djelovanjem 1705., kao treća obrazovna visokoškolska institucija Franjevačke provincije Bosne Srebrene, a prva takva obrazovna institucija u Slavoniji. Ta je obrazovna ustanova osnovana u Požegi zbog toga što je grad tada postao jedno od upravnih središta komorske Slavonije, ali i da bi se franjevci mogli natjecati s isusovačkim redom. U požeškom filozofskom učilištu predavali su neki od najuglednijih franjevaca toga doba, kao što su primjerice, Šimun Mecić, Filip Lastrić, Antun Medić, Antun Papušlić, Đuro Rapić i dr. (Hoško, 1977: XXVII, 89–106; Hoško, 2011: 260–278; Potrebica, 1994: 28)

Osim navedenih obrazovnih institucija u gradu je djelovala i osnovna škola. Prema kanonskoj vizitaciji zagrebačkog kanonika Ivana Paxija iz 1757. u gradu je djelovao učitelj Antun Mužević, koji je od grada primao godišnju plaću od 20 forinti te od svakog učenika kojeg uči čitati i pisati 4 groša, a od onih koji su učili i latinski jezik 5 groša. U kanonskoj vizitaciji zagrebačkog kanonika Josipa baruna Wernecka iz 1769. navodi se da je trivijalnu školu u gradu osnovalo gradsko poglavarstvo. Školu je pohađalo 120 učenika, koje je podučavao Požežanin Tomo Jugović, koji je primao za svoju službu plaću od 60 forinti godišnje. (Kempf, 1994: 583)

7. Zaključak

Tijekom pedesetogodišnjeg života fra Jerolima Lipovčića Požega je ojačala svoj upravni status. Grad je tijekom tog razdoblja prošao put od vlastelinskoga gospodara susjednih seoskih naselja, sjedišta jedne od najvažnijih obrazovnih institucija u Slavoniji i novouspostavljene županije do statusa slobodnog i kraljevskog grada. Jačanjem gradskog upravnog statusa stvorene su povoljne društvene prilike u gradu, a samim tim i preduvjeti za jačanje gospodarske djelatnosti na gradskom području. Međutim, povoljne društvene prilike nisu rezultirale značajnijim razvojem gradskoga gospodarstva.

O gospodarstvu se može govoriti na temelju komorskih popisa iz 1721. i 1736. Stanovništvo na gradskom području bavilo se ratarstvom, stočarstvom, vinogradarstvom te obrtom i trgovinom. Ratarstvo, stočarstvo i vinogradarstvo bilo je slabo razvijeno. Od svih grana poljoprivrede najrazvijenije je bilo vinogradarstvo. Na gradskom području bilo je prilično slabo razvijen i obrt te trgovina.

Unatoč povoljnim društvenim prilikama u gradu, vjerojatno je na razvoj gradskog gospodarstva više utjecao nepovoljan geografski položaj, odnosno prometna izoliranost grada te udaljenost od glavnih cestovnih i riječnih prometnih komunikacija. Naime, tijekom 18. stoljeća grad su zaobilazile sve važnije prometne komunikacije čime grad nije uspio kapitalizirati rezultate jačanja svog upravnog položaja.

Grad je tijekom polustoljetnog razdoblja postao značajan obrazovni centar u kojem su djelovale isusovačka gimnazija, franjevačko filozofsko učilište te pučka škola. Tijekom Lipovčićeva polustoljetnog života gradska župa je promijenila upravitelja. Premda je župa veći dio tog razdoblja bila pod upravom pripadnika franjevačkog reda, 1753. zagrebački biskup Franjo Thauszy odlučio je prenijeti njezinu upravu s pripadnika franjevačkog reda na sekularno svećenstvo. Grad je tada postao i sjedište Subalternog konzistorija.

LITERATURA

- Buturac, Josip, (1941), „Imovina požeških isusovaca“, *Hrvatska prošlost* 2, str. 148–166.
- Buturac, Josip, (1967), „Stanovništvo Požege i okolice 1700-1950“, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 43, str. 205–594.
- Buturac, Josip (2004), *Stanovništvo Požege i okolice 1700 – 1950*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Cvekan, Paškal, (1983), *Požeški franjevci i njihovo djelovanje – Povijesno-kulturni prikaz sedamsto godišnjeg dolaska i djelovanja Franjevaca u Slavonskoj Požegi*, Plamen, Slavenska Požega.
- Gavrilović, Slavko, (1958), „Uvođenje urbara u Požeškoj županiji (1745. – 1762.)“, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 3, str. 55–75.
- Gavrilović, Slavko, (1960), „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje sa Vojnom granicom (1745. – 1749.)“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 25, str. 49–92.
- Gavrilović, Slavko, (1996), *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj XVIII veka – carinarnice i kontumaci* 2, *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, drugo odeljenje - Spomenici na tuđim jezicima* 33, SANU, Beograd.
- Herman Kaurić, Vijoleta, (2004), *Krhotine povijesti Pakraca*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.
- Hoško, Franjo Emanuel, (1977), „Franjevačko visoko učilište u Požegi“, *Nova et vetera* god. XXVII sv. I, str. 87–111.
- Hoško, Franjo Emanuel, (2011), *Slavonska franjevačka učilišta*, Zagreb.
- Karaman, Igor (1977), „Požega i Požeška kotlina od oslobođenja ispod turske vlasti do 1848. god.“, u: *Požega 1227 – 1977*, Skupština općine Slavenska Požega, Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požge, Slavenska Požega, str. 199–207.
- Karaman, Igor, (1997), „Požega i požeški kraj od Karlovačkog mira 1699. do Revolucije 1848/1849.“, u: *Požega u srcu Slavonije* (studije iz gospodarske i društvene povijesti XVIII-XIX. stoljeća), Naklada Slap, Jastrebarsko, str. 25–50.
- Kempf, Julije, (1994), *Požega – Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest Slob. i kr. grada Požege i Požeške županije*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Kljajić, Josip, (1998), *Brodsko tvrđava*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod.
- Košić, Vlado, (1997), *Teolog Franjo Ksaver Pejačević (1707.-1781.) – Značajke*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Lopašić, Radoslav, (1902), „Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. veku (1633.-1709.)“, *Starine JAZU* 30, str. 1-176.
- Matić, Josip, (1935), „Isusovačke škole u Požegi (1698. – 1773.)“, *Vrela i prinosi – Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima* 5, str. 1–61.
- Mažuran, Ive, (1977), „Požega i požeška kotlina za turske vladavine“, u: *Požega 1227 – 1977*, Skupština općine Slavenska Požega, Odbor za proslavu 750-godišnjice grada Slavonske Požge, Slavenska Požega, str. 161–198.
- Mažuran, Ive, (1984), „Organizacija i djelovanje gradskog magistrata u Požegi od 1698. do 1703. godine“, *Starine JAZU* 59, str. 135–185.

- Mažuran, Ive, (1986), „Virovitica pod upravom vojske, Dvorske komore i vlastelina (1684. – 1736.)“, u: *Virovitički zbornik 1234 – 1984*, JAZU, Skupština općine Virovitica, Odbor za obilježavanje 750 obljetnice grada i 40. obljetnice oslobođenja, Virovitica, str. 141–156.
- Mažuran, Ive, (1988), „Rat za oslobođenje od osmanske vladavine od 1684. do 1691. godine i stanovništvo Slavonije krajem 17. stoljeća“, u: *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine, Radovi zavoda za znanstveni rad JAZU u Osijeku 2*, Zavod za znanstveni rad u Osijeku JAZU, Osijek, str. 27–42.
- Mažuran, Ive, (1989), „Slavonija nakon oslobođenja od osmanske vladavine i uspostava vojno-komorskog kondominija“, *Izvještaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Građa za historiju Osijeka i Slavonije VII, Sveučilište u Osijeku, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, str. 11–36.
- Mažuran, Ive, (1993), „Podjela Slavonije na Vojnu granicu (krajinu) i Provincijal 1702. godine i uspostava feudalnih odnosa na novim temeljima“, u: *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Osijeku 6*, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Osijek, str. 19–49.
- Mažuran, Ive, (1993), *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1736. godine i njihova ekonomska podloga*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Osijeku 6, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Osijek.
- Mažuran, Ive, (1998), *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb.
- Mažuran, Ive, (2004), *Valpovo – Sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Poglavarstvo grada Valpova, Ogranak M atice hrvatske Valpovo, Grafika d.o.o. Osijek, Valpovo.
- Potrebica, Filip, (1994), *Tri stoljeća požeške gimnazije*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Skenderović, Robert, (2003), „Kuga u Požegi i Požeškoj kotlini 1739.“, *Scrinia Slavonica 3*, str. 157–170.
- Šišić, Ferdo, (1896), *Županija virovitička u prošlosti*, Osijek.
- Vanino, Miroslav, (1934), „Franjo Ksaver Pejačević (1707. – 1780.?)“, *Vrela i prinosi - Zbornik za povijest isusovačkog reda u hrvatskim krajevima 4*, str. 96–97.
- Vrbanus, Milan i Demo, Šime, (2007), „Pisci iz obitelji Pejačević u 18. stoljeću“, *Našički zbornik 9*, str. 111–129.
- Vrbanus, Milan i Skenderović, Robert, (2016), „Trgovački promet na tridesetnici Brod od 19. studenoga 1719. do kraja lipnja 1721.“, *Scrinia Slavonica 16*, str. 91–146.

POŽEGA TIJEKOM ŽIVOTA JEROLIMA LIPOVČIĆA (1716. – 1766.)

Sažetak

Požega je tijekom pedesetogodišnjeg života fra Jerolima Lipovčića doživjela značajne promjene u društvenom, kulturnom, crkvenom, gospodarskom, obrazovnom, političkom i upravnom razvoju. Tijekom polustoljetnog razvoja grad je uspio prijeći put od lokalnoga grada, preko feudalnoga gospodara, sjedišta županije, do statusa slobodnog kraljevskog grada i sjedišta jedne od najvažnijih obrazovnih institucija (isusovačka gimnazija) u Slavoniji te je tijekom 18. stoljeća, uz Osijek, bio obrazovno središte Slavonije. Stjecanjem sve važnijeg upravnog statusa, stvoreni su na gradskom području povoljni društveni preduvjeti za razvoj gospodarstva. Premda je takav status grada trebao rezultirati značajnijim jačanjem gospodarske aktivnosti, komorski popisi iz 1721. te 1736. upućuju na to da je gospodarstvo bilo vrlo slabo razvijeno. Samo je nešto razvijenije bilo vinogradarstvo. Nepovoljan geografski položaj grada, koji se ogleda u udaljenosti od glavnih cestovnih i riječnih komunikacija, očito je imao puno veći utjecaj na gospodarski razvoj od upravnog statusa, što je vidljivo i u gospodarskom te demografskom razvoj grada. Tijekom polustoljetnog razdoblja dogodile su se u gradu promjene u crkvenom životu, koje su se očitovale u prenošenju uprave nad lokalnom župom s franjevačkog samostana na svjetovno svećenstvo.

Ključne riječi: Požega, upravno središte, gospodarstvo, školstvo, crkva

POŽEGA DURING THE LIFE OF JEROLIM LIPOVČIĆ (1716 – 1766)

Abstract

During the fifty years of life of Fr. Jerolim Lipovčić, Požega has undergone significant changes in social, cultural, religious, economic, educational, political and administrative development. The city has managed to evolve from being a local town, over being a feudal lord and the county seat, to becoming a free royal city and the seat of one of the most important educational institutions in Slavonia (the Jesuit Gymnasium), and together with the city of Osijek an educational center of Slavonia during the 18th century. With growing importance of its administrative status, favorable social prerequisites for economic development have emerged in the city area. Nevertheless, although such status could have resulted in a significant strengthening of economic activity, chamber lists from 1721 and 1736 indicate that the economy was poorly developed. Only the viticulture was somewhat advanced. Unfavorable geographical position of the city, which was reflected in its distance from the main road and river communications obviously had a much greater impact on the economic development than its administrative status, which is also visible in the economic and demographic development of the city. During the half century, changes in the church life also occurred, manifested through the transfer of administration over the local parish from the Franciscan monastery to the hands of the secular clergy.

Key words: Požega, administrative Center, Economy, Education, Church

Zlata Šundalić

„TRECHI SADH“ – NA SVITLOST DANO POSLI LIPOVČIĆEVA PRIMINUTJA

Izvorni znanstveni rad
UDK 821.163.42 (091)
271.3 Lipovčić, J.

1. Hrvatska književna historiografija o Lipovčiću

U godini u kojoj se obilježava tristota godišnjica rođenja i dvjesto pedeseta godišnjica smrti autora doista je pravi povod za iščitavanje i valoriziranje onoga što je autor napisao i ostavio u nasljeđe budućim generacijama. Upravo se prije tristo godina rodio požeški franjevac Jerolim Lipovčić¹ i nakon pedeset godina života preminuo u rodnom gradu (Požega, 28. 10. 1716. – Požega, 30. 6. 1766.). Školovao se u Kaloči i Budimu, bio „glasovit propovjednik“ (Jakošić, 1899 /1988/: 68), a kao „učitelj mudroznanja“, odnosno filozofije (Ljubić, 1869: 493) predavao u Baji i Budimu. Bio je član Bosne Srebrene, upravitelj Provincije sv. Ivana Kapistrana: „Dok je obavljao službu upravitelja Provincije, provincijskog vikara, stolovao je u Požegi i ondje nenadano umro.“ (Hoško, 2010: 337) Pisao je na latinskom i hrvatskom jeziku. Kao lektor održao je sedam javnih rasprava „od kojih su dvije objelodanjene: *Conclusiones theologicae ex Quarto sententiarum libro* (Budim, 1747.) i *Ordo confusus seu conclusiones theologicae de peccatis, virtutibus moralibus et legibus* (Budim, 1753.).“ (Karamatić, 2011: 50) Objavio je pastoralno djelo *Dussu csuvaiuche pohogjenje...* (Budim, 1750.), dva su djela uz nastojanje subrata Emerika Pavića posthumno objavljena (*Stazica duhovna... /Osijek, 1767./ i Trechi sadh ... /Budim, 1769./*). Ivan Kukuljević Sakcinski i Šime Ljubić kažu da je napisao i djelo *Način falu uzdati prisvetomu trojstvu*, bez navođenja mjesta i godine izdanja (Kukuljević, 1860: 85; Ljubić, 1869: 493), a Josip Jakošić mu pripisuje i *Kalendar ilirički* od 1745. do 1775. godine (Jakošić, 1899 /1988/: 68).

¹ Ime Jerolima Lipovčića ima nekoliko inačica. Djelo *Dussu csuvaiuche pohogjenje ...* (Budim 1750) potpisao je riječima: „Iz meĝu Slugah nai manji Fr. Hieronymus Lipovcsich à Poffega Lector SS. Theologiae Generalis“, a djelo *Trechi sadh...* (Budim, 1769) složeno je po „O. M. P. Fra Jerolimu Lipovcsevichu“. Šime Ljubić kaže da se zove **Lipovčić Jerko** (Ljubić, 1869: 493), a Josip Jakošić kaže da se zove **Jeronim Lipovčić** (Jakošić, 1899 /1988/:68).

Iako je ovo bio-bibliografsko predstavljanje kratko, ipak nije ga moguće pronaći u relevantnim povijestima stare hrvatske književnosti 20. i 21. stoljeća. I dok se u 19. stoljeću Lipovčićevo ime spominjalo u književnim pregledima i bibliografijama, počevši od Josipa Forka (1884: 7-8), preko Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1860: 85), Šime Ljubića (1869: 493) do Paula Jos. Šafařika (1865: 264) i Josipa Jakošića (1899 /1988/: 68), u 20. i 21. stoljeću nacionalna je književna historiografija Lipovčićevo ime prepustila zaboravu pa ga tako ne spominje ni Mihovil Kombol (2016), ni Krešimir Georgijević (1969), ni Ivo Frangeš (1987), ni Slobodan Prosperov Novak (2003), ni Dubravko Jelčić (2004), a tek pola rečenice dodijeljeno mu je u povijestima Branka Vodnika (1913: 342) i Slavka Ježića (1993: 170), potvrđujući još jedanputa sličnu sudbinu hrvatskih vjerskih pisaca dopreporodnog vremena². Ime mu nije spomenuto ni u *Leksikonu hrvatskih pisaca* (2000), ni u *Leksikonu hrvatske književnosti. Djela* (2008), ni u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji 1–4* (2009. – 2011.).

Ipak, postoje i vrijedni izuzeci, odnosno strpljivi i „tihi pregaoci“ čijom zaslugom fra Jerolim nije u cijelosti prepušten zaboravu. Ovdje se posebice misli na radove Tome Matića (1945), Franje Emanuela Hoška (1985; 2001; 2002; 2003), Istvána Nyomárkaya (1999)³, Ante Sekulića (1993), Zorana Velagića (2000), Zlate Šundalić (1997; 2005), Vatroslava Frkina i Miljenka Holzleitnera (2008), Marka Karamatića (2011), Anele Mateljak (2012).

U navedenoj je literaturi veća pozornost usmjerena na Lipovčićevu knjigu „s neobično dugim i ne baš jasnim naslovom“ (Hoško, 1985: 80), tj. na *Dussu csuvaiuche pohogjenje* (1750), na djelo koje otvara problem autorstva: je li autor vesprimski biskup Martin Biro de Padany, a Lipovčić samo prevoditelj ili je autor sam Lipovčić. I dok Tomo Matić piše da je Lipovčić samo preveo djelo s mađarskoga⁴, dotle Hoško svoja razmišljanja zaključuje: „Nakon svih tih navoda očito je da je Lipovčić stvarni autor ove knjige.“ (Hoško, 1985: 81) O ovoj se knjizi pisalo

² Do sličnog je zaključka došla i Katica Čorkalo proučavajući stvaralaštvo Bernardina Leakovića (1741. - 1815.). Ona kaže o fra Bernardinu: „Iako su ga tako uvaženi književni historičari kao što su Kukuljević i Šafařik uzimali u obzir kao književnika i navodili njegova djela, ipak se Bernardinu Leakoviću u drugoj polovici XIX. stoljeća i kroz cijelo XX. stoljeće gubi svaki trag u književnim historijama i pregledima književnosti, a pogotovo ga ne razmatra književna kritika.“ (Čorkalo, 1991: 362)

³ Autor kaže da je Lipovčićevo djelo *Dusu cuvajuće pohodenje* (Budim, 1750.) prijevod djela *Lellret orizo latogatas Martina Biroa de Padanya* (Padanyi Biro Marton). (Nyomárkay, 1999: 32, 157)

⁴ „Po želji vesprimskoga biskupa Martina Bira preveo je Požeženin fra Jerolim Lipovčić s mađarskoga njegovu knjigu Dušu čuvajuće pohodenje (Budim, 1750.).“ (Matić, 1945: 45–46)

i u kontekstu katoličke katekizamske tradicije⁵, u komparativnim studijama o sedam smrtnih grijeha (Šundalić, 1997), ali i u kontekstu molitveničke književnosti (Šundalić, 2005).

O *Stazici duhovnoj...* (Osijek, 1767), posmrtno objavljenoj Lipovčićevoj knjizi pisalo se manje te joj je stoga Anela Mateljak posvetila više pozornosti i to u okviru molitveničke književnosti (Mateljak, 2012).

Izvan interesa struke ostao je Lipovčićev priručnik *Trechi sadh iliti istolmacsenje Trechega reda*, tiskan posthumno 1769. godine u Budimu uz svesrdnu pomoć Emerika Pavića. Stoga se u radu donosi bibliografski opis ovoga, do naših dana pomalo zanemarenog fra Lipovčićeva djela. Kaže se „do naših dana“ jer se početkom 21. stoljeća počinju ipak javljati radovi u kojima se spominje i *Trechi sadh*, pa ga tako spominje Zoran Velagić u radu *Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća* (2000), a prisutan je i u Karamatićevoj hrestomatiji *Franjevačka književnost u Bosni u XVIII. stoljeću* (2011).

2. Bibliografski opis *Trechega sadha*

U opisu Lipovčićeva *Trechega sadha* u radu se razlikuju vanjski i unutarnji bibliografski elementi. U vanjske bibliografske elemente uključeni su: 1. ime i prezime autora, suautora, suradnika, 2. stvarni naslov s dodacima, 3. podaci o izdanju, 4. impresum (mjesto i godina izdanja, nakladnik, tiskar), 5. opseg ili paginacija, 6. podatci o tipu slova i tisku, 7. grafijski ukrasi i slikovni prilozi, 8. format.

Unutarnji bibliografski elementi odnose se na sadržaj i to na: 1. posvetu, 2. predgovor, 3. glavna poglavlja, 4. liturgijske oblike molitve, 5. privatne (individualne) oblike molitve, 6. psalme, 7. životopise svetaca, 8. liturgijske pjesničke tekstove.

Navedene metodologijske premise primijenjene na Lipovčićev *Trechi sadh*, koji je u vlasništvu franjevačke knjižnice u Našicama (signatura: R II – m8° - 41), donose informacije koje se prezentiraju u nastavku teksta.

2.1. Vanjski bibliografski elementi

2.1.1. Ime i prezime autora, suautora, suradnika

U literaturi je ovaj vanjski bibliografski element određen i ovako: „Ime i prezime autora, ravnopravnih i podređenih koautora (često s ličnim podacima o naučnom stepenu, zvanju, mjestu službovanja itd.), imena i prezimena drugih su-

⁵ „Tako se Lipovčić postavlja eklektički prema općim katoličkim katekizamskim tradicijama: sadržajem se priklanja Bellarminu, u tumačenju otajstva Crkve ovisan je o *Rimskom katekizmu* (122–126), a u rasporedu gradiva i kontroverzističkoj tendenciji slijedi Kanizija.“ (Hoško, 1985: 84–85)

radnika: izdavača, priređivača, komentatora, pisca napomena, sastavljača, pisce predgovora ili pogovora, opremača, ilustratora, komponiste itd.; ponekad je koautor i lice kojem je djelo posvećeno.“ (Logar, 1973: 21)

Na naslovnici *Trehega sadha* piše da je „sloveno, i upifano Po O. M. P. fra Jerolimu Lipovcsevichu, Lect. Jub. dvaput Ex Diff. i Vicaru Provincialnomu Reda S. O. Franciske od obsluxenja, Prov. S. Ivana Capift.“ Ime Jerolima Lipovčića kao ime autora djela spominje i Emerik Pavić koji je knjigu posmrtno objavio. Pavić zapisuje: „Odavnaje ovi put u drugima jezici ocsitovan, fada pak po milosti Boxjoj, i trudu pokojnoga mlogo Posftovanoga Oca fra Jerolyma Lipovcsevicha i nafsemu Illyricskomu narodu ocsitujefe.“ (13. nepag. str.⁶) Fra Emerik Pavić se, dakle, pobrinuo da djelo nakon piščeve smrti bude objavljeno, ali on se pobrinuo i da djelo bude zaokruženo i cjelovito te je on, možda, i „podređeni koautor“ jer sam kaže da je on dovršio ono što Lipovčić nije stigao: „Stazuje k-nebefam jofs za xivota dao recseni mlogo posftovani brat moj: a put k nebefam pripravioje prid famert svoju, to jeft, ovu od S. Treheg Reda Knjigu, Kojunoje meni na fmerti priporucsio, da oko nje ona, koja jofs zaofstaju, doverfsim.“ (14. nepag. str.)

2.1.2. Stvarni naslov s dodacima

Stvarni naslov djela obuhvaća 14 redaka i glasi ovako:

TRECHI SADH, | ILITI | ISTOLMACSENJE | TREHEGA REDA, | Po | S. O. Franciscu Serafinskomu, | za obadve spole ljudske, | to jeft: | Muvske i Xenske glave usagenoga: a od Sve-| ti Otaca Papih potvergenoga, i od mlogi po | fvitu opchinah obsluxenoga; s-razlicsitima mo-

| litvama, i pismama, za napridovanje duhovno, i vi- | csnjeg kraljestva zado-biche fviu pravovirni ker- | ftjanah.

Iz naslova se doznaje da je riječ o tumačenju Trećega reda koji je utemeljio sveti Franjo i kojemu su dodane i molitve i pjesme, što sadržaj knjige i potvrđuje.

2.1.3. Podaci o izdanju

Prema dostupnim podacima riječ je o prvom i do danas jedinom izdanju ovoga Lipovčićeva djela objavljenom tri godine nakon njegove smrti. Prema nadnevcima koje su potpisali cenzori knjige proizlazi da je knjiga bila zgotovljena godinu dana prije autorove smrti. *Approbatio* je u Budimu potpisao fr. Thaddhæus à Tekól 1. svibnja 1765. godine, fr. Emericus à Buda 15. svibnja 1765. godine, a fr. Josephus Blagoe 26. srpnja 1765. godine u Petrovaradinu. *Imprimatur* odnosno dozvolu za tisak potpisali su 6. rujna 1766. godine fr. Joseph Maria de Vedano i p. Emericus

⁶ Citati iz Lipovčićeva *Trehega sadha* donose se u izvornom obliku prema budimskom izdanju iz 1769. godine i to tako da se u zagradu stavlja broj stranice na kojoj se citat nalazi.

Vajkovic, dakle, dozvola je potpisana tek nešto više od dva mjeseca nakon piščeve smrti. Ako se navedeni datumi stave u kontekst riječi koje je napisao „doverssioc“ knjige i koji kaže - „a put k nebefam pripravioje prid samert fvoju, to jest, ovu od S. Trecheg Reda Knjigu, Kojunoje meni na smerti priporucio, da oko nje ona, koja jofs zaoftaju, doverfsim.“ (14. nepag. str.) – ostaje nejasno što je u knjizi još „zao-stajalo“, što još nije bilo napisano, što je to Emerik Pavić trebao dovršiti i zašto se čitatelju obraća kao „doverssioc“?

2.1.4. *Impresum (mjesto izdanja, godina izdanja, nakladnik, tiskara)*

Knjiga je tiskana u Budimu 1769. godine „S-trofskom Stampatura Budim-skoga Franciska Leopolda Landerera“. Prema podacima iz same knjige može se zaključiti da je nastajala u Požegi jer se običaji i primjeri vezuju upravo uz Pože-gu. Tako na primjer kada opisuje način i vrijeme kada bi trebali biti birani oficiri Trećega reda kaže: „Bilobi velim vrime najbolje na malu Gofpu, kakose i na niki drugi mifti obicsaje cfiniti; alli kao u Poxegi nie moguče: jere oni dan skoro vas puk otigje u blixnje mišto, koje radi pazara, koje radi oprosftenja, i zato kadase s-pomochu Boxjom jofs villie Brache uzmloxa, valjache drugi dan odrediti.“(101) Na drugom se mjestu donosi primjer pismene izjave kojom se potvrđuje primanje novoga člana u Treći red i to kao da se događa u Požegi, jer izjavu zaključuje nad-nevak „u Poxegi na N.“(159). Ili kada se govori o obavezi svih članova Trećega reda da se jednom mjesečno nedjeljom okupe na duhovni razgovor, onda se opet spominje Požega („/.../ zato ovdj u Poxegi Trechega Reda Nedilja jest perva po Nedilji mladaj.“ /161/) Na još jednom se mjestu spominje Požega. Naime, kada Lipovčić nabraja općenito dane u koje braća i sestre Trećega reda mogu dobiti najveće (*poglavito*) odrešenje grijeha, onda navodi 26 takvih dana/blagdana, a u Požegi se spominje samo njih 11: „(...) kako u Poxegi povagjenisu slidechi dnevi: Dan oblacsenja, Dan Professiona, Boxich, Tri Kralja, Cvitna Nedilja, Veliki Cse-tvertak, Uskersna Nedilja, Spafov dan, Duhovi, Blagovift, Dan S. Elizabete na 19. Novembra.“ (169)

2.1.5. *Opseg ili paginacija*

Odrediti opseg ili paginaciju, odnosno broj tiskanih stranica neke novije knji-ge ne bi trebao biti problem. U odnosu na Lipovčićevu knjigu to je ipak problem. Naime, u prelistavanju bibliografskih podataka o Lipovčićevu *Trechem sadhu* po-daci su različiti pa se tako može pročitati da djelo ima 313 stranica (Kukuljević, 1860: 85), na drugom mjestu piše da se na početku knjige nalazi 12 nepaginira-nih stranica nakon kojih slijedi 412 paginiranih, a nakon njih još 25 nepaginiranih stranica (Frkin, Holzleitner, 2008: 283), iako je na posljednjoj obročanoj stranici napisan broj 113. Zbog navedenoga u radu se donosi bibliografski opis na temelju podataka iz prve ruke (*de visu* – Logar, 1973: 51).

U odnosu na način označivanja stranica i listova knjiga ima trodijelnu strukturu:

- u uvodnom su dijelu (posveta, predgovor) listovi označeni kombinacijom oblika zagrada i arapskih brojeva: treći list je označen kao)(3, četvrti je list označen kao)(4, a peti je list označen kao)(5, a stranice su označene samo kustosama⁷ (bez paginacije).

- u središnjem dijelu knjige (regule Trećega reda, oficij Blažene Djevice Marije, oficij za mrtve, gradual ili pisme skalinske, pokornički psalmi) stranice su označene i kustosama i paginacijom (obrojčane stranice arapskim brojevima od 1 do 113, doduše pogrešno), a listovi kombinacijom velikih i malih tiskanih slova i arapskih brojeva. Iako je označivanje stranica i listova trovršno, ipak ima i grešaka. Najmanje je grešaka u označivanju stranica kustosama. Nešto ih je više u označivanju listova. Listovi su, naime, označeni tako da je označeno prvih pet listova tiskarskog arka dok su preostala tri lista brojana ali nisu označena. Na primjer, listovi prvog tiskarskog arka su označeni na donjoj margini na sljedeći način: A, A2, A3, A4, A5 + 3 brojana ali neoznačena lista; listovi drugog tiskarskog arka imaju oznake: B, B2, B3, B4, B5 + 3 brojana ali neoznačena lista, itd. Opisani princip označivanja listova zaključuje oznaka Ee3. Označivanje listova nije besprijekorno, pa se tako iza oznake lista: O5, S5, T5, Dd5 nalaze samo dva (a trebalo bi biti tri) brojana ali neoznačena lista. Najviše je grešaka u paginaciji stranica. Na primjer, stranica 121. pogrešno je otisnuta kao 221, stranica 281. kao 481, stranica 293. kao 298, stranica 323. kao 223, stranica 337. kao 237. Od stranice 337. obrojčavanje je pogrešno do samoga kraja knjige.

- u završnom dijelu knjige (tekst na latinskom *Benedictus papa XIII. Ad futuram rei memoriam* i *Pokazanje cslanaka, I glavni stvari ove knjixice*) stranice su označene samo kustosama, bez paginacije, a listovi su označeni kombinacijom velikih i malih tiskanih slova i arapskih brojeva.

Prema istraživanju opsega knjige *Trehega sadha* u ovom se radu, dakle, došlo do zaključka da je riječ o sljedećem opsegu: /12/+414+/23/.

2.1.6. Podatci o tipu slova i tisku

Djelo je pisano latinicom, jednobojno (crna boja). Nepčani su glasovi, zajedno s nenepčanim s ovako napisani:

č – cs: istolmacsenje (istolmačenje); cf: nacfin (način)

ć – ch: rechi (reći)

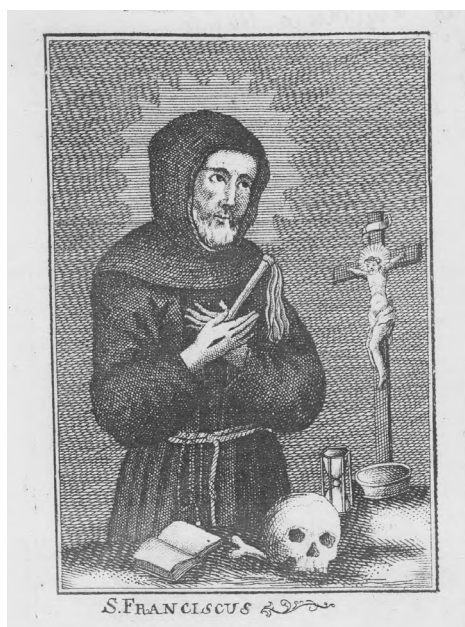
đ – gj: gvoxgja (gvožđa)

⁷ Kustode su starinski način paginacije i podrazumijevaju prvi slog ili riječ teksta sa sljedeće stranice. Kustoda je napisana na desnom donjem dijelu teksta i pojavljuje se kao prvi slog ili prva riječ prvog retka na sljedećoj stranici.

dž – cx: jecxek (jedžek, tj. jelo, hrana)
 lj – lj: ljubitelj (ljubitelj)
 nj – nj: njemu (njemu)
 s – ff: misfa (misa); f: Gofpod (Gospod); s: ispovidit (ispovudit)
 š – sf: sfto (što); ss: ssesti (šesti); ff: koffulju (košulju)
 ž – x: nemoxe (ne može).

2.1.7. Grafijski ukrasi i slikovni priloz

U knjizi se nalazi samo jedan slikovni priloz koji prethodi naslovu knjige na prvoj unutarnjoj stranici. Slika izgleda ovako:

Ispod slike piše *S. FRANCISCUS*, odnosno riječ je o Franji Asiškom (lat. *Franciscus Assisiensis*) koji se „općenito prikazuje u tamnosmeđem habitu svoga reda. Uz stigme njegove su glavne oznake: lubanja, ljiljan, raspelo, vuk i janje. Simbolički prizori svečeva vjenčanja sa Siromaštinom i primanje djeteta Isusa iz Marijinih ruku važne su pojedinosti toga likovnog ciklusa.“ (MG, 1985: 234) Lubanja i raspelo, kao jedne od bitnih oznaka svetoga Franje potvrđuje i slika iz fra Lipovčičeva *Trehega sadha*. U knjizi se osim navedene slike nalazi još nekoliko ornamentalnih prikaza (riječ je o 12. nepaginiranoj stranici, o prvoj i 113. paginiranoj stranici, koja je u biti 414. stranica), kojima se najavljuje i zaključuje središnji dio knjige.

2.1.8. Format

Knjiga je tiskana u formatu 11 x 17 cm, odnosno riječ je maloju osmini (m8°).

2.2. Unutarnji bibliografski elementi

Analizom unutarnjih bibliografskih elemenata dobivaju se informacije o sadržaju knjige. U fra Lipovčićevu *Trechem sadhu* riječ je o sljedećim sastavnicama:

2.2.1. Posveta

Naslovljena je riječima *Prikazanje pisaoca svomu s. ocu Franciscu* i u cijelosti je oblikovana kao apostrofa, kao obraćanje svetom Franji. To je ujedno do danas i jedini tekst iz knjige objavljen u hrestomatiji *Franjevačka književnost u Bosni u XVIII. stoljeću* Marka Karamatića (Karamatić, 2011: 417-419) nakon prvog izdanja iz 1769. godine. Pisac djelo posvećuje svetom Franji, svetom Ocu Serafinskome koji se u svojim molitvama i promišljanjima u potpunosti predavao Bogu. Lipovčić spominje i stigme svetoga Franje koje su sastavni dio priče o njegovu životu⁸: „(...) u duhu zanefsen veoma često jesife k nebefama uzdziao, i zato doftojan poftao, dasi Prifvete ranne Isukerftove na tvoje tilo primio.“ (9-10. nepag. str.) Pisac zatim podsjeća da je sveti Franjo zbog želje da spasi brojne narode i dovede ih u život vječni osnovao tri franjevačka reda, tri Reda male braće (lat. *Ordo fratrum minorum*): prvi je red namijenjen muškarcima koji žive u samostanu i ima tri ogranka (*mala braća / opservanti / minoriti / franjevci; konventualci; kapucini*); drugi je red namijenjen ženama koje žive u samostanu (*klarise*), a treći je red namijenjen svim zrelim ljudima obaju spolova (v. MG, 1985: 234). Lipovčić govori svetom Franji: „(...) obratiosife doli, to jeft k dufticam, u ovoj dolini od fuza pribivajuchima; rad koje sverhe posli kakosi po nadahnuchu Boxfjemu prvi, i drugi Red tvoj ufadio, odrediofi i trechi ufaditi, da kako u prvi famo muftske, a u drugi famo xenske glave narediosi i poftavio, tako u trechi muftsko i xensko primifs, i fvima za pokornoga vogja od fpafenja poftaneft.“ (10. nepag. str.) Osnivanje Trećega reda donijelo je brojne duhovne i spasonosne vrijednosti mnogim narodima te stoga Lipovčić zaključuje: „(...) odrediofam na slavu i diku Boxfju, na tvoje posftenje, a korift Illirickoga, iliti slovinskoga naroda naredbe tvoga S. Trechega Reda upifati: za datimu upravilo duhovno jednoduftnog i pokornog xivljenja: po kojemunofe lahko u Raj dochi moxe.“ (11-12. nepag. str.) Posvetom je tako Lipovčić najavio temu djela – riječ je o pravilima Trećega reda.

⁸ „Četrdesetodnevni post i molitva sv. Franje u planinskoj osami vrhunac je legende o njegovu životu. Dok je tako živio povučen od svijeta, ukazao mu se seraf prekrivajući svod nebeski svojim krilima. Usred prikaze stajao je lik Krista rassetoga, od kojega sv. Franjo primi ožiljke njegovih rana. Nosio ih je do kraja života, upriličujući se duhovno svome Učitelju, koga je nasljedovao sa svom poniznošću.“ (MG, 1985: 234)

2.2.2. Predgovor

Naslovljen je riječima *Doverssioc polubljenim sstiocem*, a potpisuje ga Emerik Pavić. Iz predgovora se doznaje da je Lipovčić znao da su čitatelji jako dobro primili molitvenik *Put nebeski* jer ih je vodio u život vječni te je stoga odlučio i sam napisati knjigu *Trechi Sadh iliti Trechi Red* jer će i uz njezinu pomoć vjernik pogoditi „dochi u nebefa“, kaže fra Emerik. U drugim jezicima ovakve knjige postoje već odavna, a u iliričkom se pojavljuje tek sada i to zaslugom pokojnog fra Jerolima: „Odavnaje ovi put u drugima jezici ocsitovan, fada pak po milosti Boxjoj, i trudu pokojnoga mlogo Posftovanoga Oca Fra Jerolyma Lipovcsevicha i našemu Illyricskomu narodu ocsitujefe.“ (13. nepag. str.) O svom subratu Emerik Pavić kaže da mu je Jerolim na samrti preporučio svoju knjigu o Trećem redu i zamolio ga da dovrši ono što još nije učinjeno: „(...) a put k nebefam pripravioje prid samert fvoju, to jeft, ovu od S. Trecheg Reda Knjigu, Kojunoje meni na smerti priporucio, da oko nje ona, koja jofs zaoftaju, doverfsim. Svidok jefam virni i sercsani, da, kogod ovim putem usputuje, neche zachi, veche uprav k-nebeskoj slavi odputovati, koju ja fvima iz Dufee xelim.“ (14. nepag. str.) Iako je predgovor potpisao *Fra Emerik Pavich, Lector Jubilati, recsenog Reda i Prov.* (14. nepag. str.), ipak nije jasno, kao što je već rečeno, što je on „dovršio“ u Lipovčičevoj knjizi, jer su cenzori knjige *Approbatio* potpisali godinu dana prije Lipovčičeve smrti (1765. potpisali su ga: fr. Thaddhaeus à Tekól, fr. Emericus à Buda, fr. Josephus Blagoe), što bi moglo značiti da je bila i tekstualno zgotovljena.

2.2.3. Glavna poglavlja

Glavna poglavlja slijede nakon posvete i predgovora i obuhvaćaju paginirane stranice (od 1. do 113, odnosno do 414. stranice jer je paginacija pogrešna). Za svetog se Franju kaže: „Riječi iz Evandjelja po Luki (9,3): ‘I reče im: Ništa ne uzimajte na put: ni štapa, ni torbe, ni kruha, ni novca! Niti imajte po dvije haljine’ – nadahnuše sv. Franju da sastavi jednostavna pravila za svoj red. To su: čistoća, poniznost i poslušnost, a k tome posvemašnje siromaštvo, gospođa Siromaština, kako bi on govorio.“ (MG, 1985: 233) U fra Lipovčičevoj su knjizi pravila (*Regule iliti Naredbe*) Trećega reda razdijeljena na 14 članaka, a svaki članak ima duži podnaslov kojim se najavljuje njegov sadržaj. Iako knjiga ima sadržaj, odnosno *Pokazanje cslanaka, i glavnii štvarih ove knjixice*, ipak je snalaženje otežano jer naslov poglavlja iz knjige ne korespondira uvijek s naslovom u sadržaju (npr. *Officie, Ili sluxba za mertve Dufse* u sadržaju ima naslov *Officie mertvacsko*), a probleme stvara i pogrešna paginacija. Tako je u sadržaju navedeno da se *Officie veliko B. D. Marie* nalazi na 288. stranici, a u samoj se knjizi zbog propusta u paginaciji na dva mjesta pojavljuje broj 288 – prvo je pojavljivanje broja 288 točno i na toj se stranici doista nalazi spomenuto *Officie*, ali drugo je pojavljivanje broja 288 pogrešno i nalazi se na listu

Bb2 (točnije na listu *Bb2 v /verso/*, dakle na drugoj, parnoj stranici lista *Bb2*), odnosno riječ je o 388. stranici i na njoj se ne nalazi spomenuto *Officie veliko*.

Regulama Trećega reda dodan je oficij Blažene Djevice Marije i oficij za mrtve, zatim gradual (*pisme skalinske*) i pokornički psalmi (ali bez tekstualne potvrde). Konkretno to izgleda ovako:

- Cslanak prvi. Od pocetka, i fverhe ovoga trechega Reda (str. 1–8)
- Cslanak drugi. Po csemuse razlucsuie ovi Red od Bratinftva istoga Oca Franciska, i od oftalih Bratinftvah? (str. 8–11)
- Cslanak trechi. Od Privilegjah, iliti povlafticah Brache, i Seftarah Trechega Reda. (str. 11–15)
- Cslanak csetverti. U komuse ftavlja Regula trechega Reda, onako, kakoie od Nikole IV. Pape potvergjena. (str. 16–29)
- Cslanak peti. U komuse ftavljaiu Statuta, iliti naregjenja fverhu Regule ozgo ftavljene, koiaie Sveti Otac Papa Innocentio XI. U Knjigi svoioi, pocsimiuchoi *Ecclesiae Catholicae* potverdio, i Innocentio XII. kakose u Rubrika osobiti Breviara Franciskanski nahodi n. 181 obsluxivati zapovidio. (str. 29–42)
- Nacsin fvgdafsnje Officie Terciarom u trechoi Reguli S. O. Franciska naregjeno moliti (str. 42–100)
- Cslanak ssesti. Nacsin s-koim valja obrati, i ucsiniti Officire Trechega Reda. (str. 100–126)
- Cslanak sedmi. Sfto u razlosftvih, iliti osobiti skupsftinah, i vichih valja cfiniti, i obsluxivati? (str. 127–132)
- Cslanak osmi. Nacsin primiti, i obuchi one, koi xele, i ifschu u ovi Sveti Red unichi. (str. 132–150)
- Cslanak deveti. Nacfin zavechanje, iliti Professfion fveti ucfniti. (str. 150–161)
- Cslanak deseti. Od Nedilje Mifecsne. (str. 161–165)
- Cslanak jedanaesti. Od odrifsenja Generaloga (str. 165–177)
- Cslanak dvanaesti. Od oftali razlicfiti oprosftenja Trechega Reda. (str. 178–206)
- *Od oprofschenja xalofnoga puta Krixa* (str. 206–217)
- Cslanak trinaesti. Od Redova, koisu iz ovog Reda izafsli. (str. 217–221)
- Cslanak cseternaesti. Stavljajuse poglaviti, koisu u ovom Trechem Redu bili. (str. 221–287)
- Officie Veliko B. D. Marie (str. 288–/258° tj. 358)

⁹ Brojevi napisani u kosim zagradama odnose se na brojeve koji su napisani u knjizi, ali nisu točni jer paginacija nije točna. Netočno paginiranoj stranici u knjizi u radu se dopisuje i broj točne paginacije bez kosih zagrada.

- Officie, Ili sluxba za mertve Dufse (str. /258/ tj. 358 – /301/ tj. 402)
- *Petnaest Piřamah skalinskih* (str. /301/ tj. 402 – /113/ tj. 414)
- *Sedam Pifmah Pokornih* (str. /113/ tj. 414)¹⁰.

Kroz četrnaest članaka čitatelj dobiva informacije najprije o povijesti Trećega reda i o njegovoj svrsi. Budući su brojni muškarci i žene, potaknuti propovijedi-ma sv. Franje, željeli stupiti u njegov red, on sam je odlučio osnovati Treći red i to „(...) zato da neraftavi Muxeve od xenah, dase fařvim nevide i da neoftanu opufčena fella, i Varofli, odlucsi niti fve divoike i xene primiti megju duvne, niti fve Muřske glave primiti u Manaftire; nego ucfini ovi trechi Red, u kome i oxeniti mogu kod kuchah svojih pokoru cfiniti, i vincsani pod slatkim jarmom Isukerřta, Bogu sluxiti: (...)“ (1-2).

U člancima se zatim govori o organizaciji Trećega reda – čine ga tercijari i tercijarke koji žive po manastirima i tercijari koji ne žive u manastirima nego kod rodbine ili u svojim kućama (*Cslanak pervi*). U *Cslanku drugom* objašnjeno je po čemu se ovaj Red razlikuje od drugih redova svetoga Franje, u *Cslanku trechem* o povlasticama braće i sestara Trećega reda, a u *Cslanku csetvertom* o Regulama Trećega reda i to onako kako ih je potvrdio papa Nikola IV. (Regule imaju 20 poglavlja). Prije stupanja u red provodi se „examina iliti izkuffanje“ (17) – pristupnici moraju vratiti sva tuđa dobra, a udana žena treba tražiti muževljevu suglasnost i privolu. U *Cslanak peti* ukomponirana je dnevna pobožnost, molitve i promišljanja u određene molitvene ure (*Nacsin fvagdařnje Officie Terciarom u trechoi Reguli S. O. Franciska naregjeno moliti*), a u sljedećem je objašnjen način na koji se biraju oficiri Trećega reda (*Cslanak ssesti*). Lipovčić pri tome naglašava nešto što je aktualno i u današnjim izbornim vremenima jer kaže da pri izboru „(...) negledaju na kerv, ili priateljstvo, ili koju fvoju vlastitu korift; nego da dadu vot fvoj po Duffi onome, kojje zato priftojnii, Redu koriftnii, i zato od drugi dořtojnii.“ (102-103) U *Cslanku sedmom* se objašnjava da se najmanje četiri puta na godinu treba održati skupřtina (*razlořtvo* ili *viche*) Trećega reda. U sljedećem se članku opisuje procedura kroz koju treba proći osoba koja želi ući u Treći red (onog dana kada će osoba biti primljena u Treći red treba se ispovijedati, pričestiti, sobom ponijeti na misu: skapular, pojas, križ, Regule, patrice i barem jednu svijeću; zatim svi zajedno mole *Litanije fvetih Triu Redova S. O. N. Franciska*, blagoslivlja se skapular i pojas, ...). Nakon što je *novic* ili *novica* obukao habit Trećega reda treba proći godinu dana provjere vladanja (kuřnje) za njegovo ili njezino pristupanje fvetom zavechanju (zavjetu) (150), piše u *Cslanku devetom*. U *Cslanku desetom* Lipovčić govori o

¹⁰ Psalmi nisu navedeni, ali se podrazumijevaju oni koji se nalaze „u knjixici: řtazica Nebeska zvanoj“ (Lipovcsevich, 1769: /113/ tj. 414), kaže autor.

tome kako je obaveza svakoga brata ili sestre Trećega reda da jedne nedjelje u mjesecu dođu zajedno u kapelu ili crkvu na duhovni razgovor. U sljedećem se članku *razgovara* o najvećem odrješenju koje se može udijeliti braćama i sestrama Trećega reda, a koja su dopustili pojedini sveti oci pape: „Ovo odrifjenje zove se Generalo, iliti Poglavitito, opchinsko, i največe: jere po njemuse odrifsuje svaki Brat, i Seftra od svakog proklestva večeg, ili manjeg, (...).“ (165) Iako je riječ o najvećem odrješenju, ipak se njime ne mogu oprostiti svi grijesi: „*Ovo odrifjenje neodrifluje od Neuredftva (Irregularitate) koje dolazi, i dobivase po ubojftvu, po drugo xenftvu iliti, koiseje dva puta xenio, i po oskernjenju; to jeft kada drugog tilo okernji ranivfti, i pokvarivfti koje udo tilesno.*“ (167) U *Cslanku dvanaestom* govori se o tome koje sve pobožnosti i dobra djela braće i sestara Trećega reda mogu donijeti oprostjenje grijeha njima (za koliko dana i godina) ili dušama u purgatoriju (čistilištu) ako su voljni moliti se za njih. U ovom se članku govori u kojim se crkvama u Rimu i u Svetoj zemlji (Jeruzalemu) mogu dobiti (i koliko¹¹) *oprofschenja* (oprosti grijeha), a na kraju članka nalazi se križni put (*Od oprofschenja xaloftnoga puta Krixa*)¹² s promišljanjima, molitvama i pjesmom za četrnaest postaja. Fra Lipovčić naglašava da je njegova inačica križnoga puta kratka („iz megju oštali kratak ovdi nacfin ftavljam“ /207/). U *Cslanku trinaestom* nabrajaju se redovi koji su proizašli iz Trećega reda: „(...) jere iz njega, kako loze mloge iz jednoga panja, ili tersa, mlogi drugi Redovi jesu izaftli, i po Brachi, i Seftrama njegovim jesu utemeljeni (...).“ (217) Lipovčić navodi takvih 12 redova (npr. red pustinjaka sv. Jerolima, red duvni sv. Ursule, red duvni kapucinski ili klarise, ...), iako kaže da „ima jofs i drugi Redova“ (221) ali ih on ovdje neće navoditi. U sljedećem, ujedno i posljednjem četrnaestom članku fra Lipovčić nabraja viđenije (*poglavitije*) ljude koji su stupili u Treći red i zaključuje da ih je doista mnogo: „Akolibi ja hotio sve ovdi ftavljeti, zaifto ilibi ocfti pokvario sftioca, ilibise na dillo veoma mucfno ftavio, (...).“ (224) Pored mnoštva crkvenih dostojanstvenika spominje i velik broj svjetovnih ljudi (careva, kraljeva, vojvoda, grofova, carica i kraljica, carskih kćeri) iz različitih gradova i zemalja (Jeruzalem, Carigrad, Rim, Milano, Češka, Cipar, Francuska, Portugal, Španjolska, Mađarska, Austrija, Belgija, Njemačka, Grčka, Bosna, Anglija, ...). Lipovčić naglašava da ne može spomenuti sve *poglavitije* ljude koji su stupili u Treći red jer „(...) famo u jednoj knjigi nahodise oko 281. Sveti, i Svetica, sluga,

¹¹ Oprost može obuhvaćati i 28 000 godina u odnosu na crkve u Rimu (189).

¹² Na početku poglavlja u kojemu se donosi križni put nalazi se objašnjenje njegova nastanka: „Ovi xaloftni put Krixa imade fvoj pocsetak od Kraljice Nebeske Matere Boxje, koja posli fmerti Sina fvoga cseftoje pohodila ona mifta, na koi Sin njezin bi mucfen, probugujuch u fvome fercu, i promišljajuchi one xalofti, kojeje onda imala, i one bolefti, kojeje ifti njezin Sin terpio za odkupit fvit. (...) Videchi ovo pravovirni, koise u Jeruzilimu nahogjaju, pocselisu Gofpu sliditi, i ifta mifta s-velikim Bogoljubftvom pohoditi, kako i fad cfine, koi u Jeruzolim dogju.“ (206-207) Kako svi kršćani ne mogu doći u Jeruzalem, dozvoljeno im je da i na drugim mjestima slave križni put.

i sluxbenica Boxji, koisu u Trechem Redu Bogu fvetu sluxili.“ (232) Ipak, on ne odustaje od nabranja i kaže: „Megjuto, da barem nike moxefs znati, evo ftavljam Kalendar godifsnji, u komuchefs nachi Poglavitie Svete, i Blaxene Reda S. O. Franciska, (...)“ (232-233), što znači da za svaki mjesec navodi određeni broj odabranih poglavitijih blaženih i svetih (taj popis broji od 28 do 31 primjera svetih). Pri tome nisu navedena samo njihova imena unutar određenog mjeseca nego je kratko naznačen njihov život, mučeništvo, često i godina smrti, ime pape koji ih je i kada proglasio svetima ili blaženima. Ponekad odlazi i u naturalističke detalje, kao na primjer: „B. Mikelina Udovica III. R. *dup. min. Offic. i Mif. Oprofsch. podp.* Ova buduchi Roda u Pisauru plemenita, udalafeje od 12. godina, i famo ofam godina s-muxem xivila; pak posli fmerti njegove, fva svoja prodala, i firomahom razdili-la; pakse ftavila na pokoru xivechi prosjacski; sfto nemoguchi vidjeti rodbina, nju jesu i tukli, i progonili; alli ona toje fve dragovoljno podnofila, i radechi firomahe podpomagala, njiove fmerdljive ranne lizala, i ozdravljala, i tako xivila do pedefet i fsefte godine 1356.“ (255-256) Među viđenijim pripadnicima Trećega reda nalazi se i jedan iz Dalmacije: „B. Adam Ispovidnik iz Dalmacie I. R. koji je i Duhom prorocsanstva bio nadaren, i oftala csudesa cfinio.“ (262) Značajno duži opis života i krjeposti fra Lipovčić posvećuje sv. Ivanu Kapistranu kojega naziva *maljem nevjernika i strašilom Turaka* (274–275).

Na kraju članka Lipovčić donosi i informaciju o izvorima kojima se služio za pisanje svoga „kalendarskog martirologija“ u kojemu je svoje mjesto našlo oko 350 *poglavitijih* članova Trećega reda: „Ova fva naodese u Menologiu S. O. Franciska. U Kronikah triu Redova njegovi, i u Martyrologiu Reda, i u drugima.“ (287)

Nakon četrnaest članaka, odnosno *Regula* Trećega reda slijedi *Officie Veliko B. D. Marie* u čije su molitvene ure ukomponirani liturgijski oblici molitve, psalmi koji se često nazivaju *pisme*, himni, čitanja.

2.2.4. Liturgijski oblik molitve

Govoreći o liturgijskim obrascima i molitvama Dragutin Kniewald kaže da je Crkva protkala „(...) svoje bogoslužje antifonama, doksologijama, molitvom Gospodnjom i pozdravom andeoskim, vjerovanjem, liturgijskim pozdravima i usklicima, litanijama, molitvama, zahvalama i pjesmama.“ (Kniewald, 1937: 52) Fra Lipovčić u svojim Regulama naglašava da članovi Trećega reda, tercijari, trebaju moliti po molitvenim urama svoj „svagdašnji oficij“ (*Molitva prid Jutarnju, i pofale od Muke Isusove, Molitva prid Pervu, iliti Primu, Molitva prid Trechu, iliti Terciu, Molitva prid Sseftu, iliti Sextu, Molitva prid devetu iliti Nonu, Molitva prid Vecsernju, Molitva prid doverfsenje, iliti Kompletu*). Dolazak na misu i moljenje molitvenih ura je dan su od načina, između ostalih, zadobivanja oproštenja grijeha: „(...) za Mifu 200. dana, za Matutinu 200. dana, za fvaku Vecsernju 200. dana, za fvaku uru, ili csas, kakonoje Perva, Trecha, Ssefta, deveta, i Kumplita, 160. dana.“ (181) U molitvene

ure ukomponirani su i liturgijski oblici molitve, pa se tako čita: „*Posli izmoli fedam Ocse naša, toliko Zdravi Maria, i toliko puta Slava Ocu, i iedno virovanje.*“ (46) Na početku i na kraju svakoga značajnog čina, kao što je npr. početak i kraj skupštine Trećega reda, zaziva se pomoć Duha Svetoga i moli se *Očenaš* (128), zatim se moli i u pokori, a u promišljanju muke Isusove u križnome putu moli se *Očenaš, Zdravo Marija* (149, 209).

Osim molitve Gospodnje, pozdrava anđeoskog i Vjerovanja, u *Trechem sadhu* se spominju i litanije ukomponirane u kakav obredni čin. Na primjer, u obrednom se činu oblačenja habita (skapulara) za jednogodišnju kušnju prije stupanja u Treći red nalaze i *Litanje svetih Triu Redova S. O. N. Franciska* (134), zatim prilikom mjesečnog nedjeljnog susreta i duhovnog razgovora članova Trećega reda mole se *Litanje S. O. Franciska* (162), a dostojno primanje najvećeg (*poglavitog*) odrješenja od sviju grijeha prije smrti terciari i svjetovni ljudi mogu ostvariti ako tijekom jedne godine svake nedjelje izmole „*fedam Pifama pokorni Davida, s-Litaniam, i molitvam*“ (173), a za odrješenje grijeha svima u općini mole se i *Litanje sviu sveti, i Blaxeni* (176).

2.2.5. Privatni (individualni) oblik molitve

Na kraju *Nacsina fvgdafsne Officie Terciarom u trechoi Reguli S. O. Franciska naregjeno moliti* nalazi se *Molitva za Papu*, a mogu se, kaže Lipovčić, ako terciari „budu hotili moliti“, moliti i *Molitvice od Gospe* (55). Privatna je molitva najčešće naslovljena uopćeno *Pomolimose* (106 i dalje) ili na latinskom *Oremus* (109). Određena je situacijom u kojoj se vjernik nalazi, ali i nekim obredom kao što je, na primjer, križni put (209) ili moljenje *Officia Velikog B. D. Marie* (321 i dalje). Navedeno dolazi do izražaja u molitvama koje su uključene u *Officie, Ili sluxbu za mertve Dufse* – ako se *Officie* moli „za jednog Muškog“, moli se jedna molitva, a ako se moli za žensku osobu, onda postoji *Molitva za koje xensko* (/267/ tj. 367). U ovom je *Officiu* privatni oblik molitve određen najčešće nekom osobom koja je preminula (muškarac, žena, otac, mater) ili određenim vremenom (molitva koja se moli na dan pokapanja ili na godišnjicu pokapanja umrle osobe).

U molitvoslovni diskurs prodire i Lipovčićeva svakodnevnica. Tako on u *Molitvu prid šestu iliti sextu* koju posvećuje Isusu koji je nosio preteški križ na Kalvariju, kojega su povlačili i udarali kaže da je to sve podnio „kao jedno živinče do kasapnice“ (48).

2.2.6. Psalmi

Fra Lipovčićeva je knjiga vrijedan prinos dugoj tradiciji prevođenja ili prepjevavanja psalama u staroj hrvatskoj književnosti (učinili su to npr.: Nikola Dimitrović, *Sedam salama pokornieh kralja Davida*, 1549; Šime Budinić, *Pokorni i mnozi ini psalmi Davidovi*, 1582; Ivan Gundulić, *Piesni pokorne kralja Davida*, 1621;

Bartol Kašić, *Psaltir ili prievod 50 pjesamah Davidovih*, 1634; Stijepo Đurđević, *Sedam pjesnih Davidovih*, 1686; Baro Bettera, *Ćutjenja bogoljubna varhu sedam pjesni od pokore Davidove*, 1702; Andrija Vitaljić, *Istomačenje pjesnih Davidovih*, 1703; Ignjat Đurđević, *Saltijer slovinski*, 1724).

U okviru triju oficija (*Nacsin fvgdafsne Officie Terciarom u trechoi Reguli S. O. Franciska narejeno moliti; Officie Veliko B. D. Marie; Officie, Ili sluxba za mertve Dufse*) i zasebnog poglavlja naslovljenog *Petnaest Pifamah skalinskih (psalmi graduales)* u knjigu je ukomponirano oko 70 psalama ili *pisama*, kako ih pisac naziva (Ps 94, 8, 23, 44, 45, 86, 96, 92, 99, 62, 66, 148, 149, 150, 53, 84, 146, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 109, 112, 121, 126, 147, 128, 129, 130, 114, 120, 119, 129, 137, 145, 94, 5, 6, 7, 22, 24, 26, 39, 40, 41, 50, 64, 62, 66, 148, 149, 150, 129 + 15 skalinskih psalama/*psalmi graduales*: Ps 119-133). Spominju se i pokornički psalmi (Ps 6, 31, 37, 50, 101, 129, 142), ali bez tekstualne potvrde (*Sedam Pifmah Pokornih*) jer se čitatelj upućuje na knjižicu *Stazica nebeska* iz koje se navedeni psalmi mogu pročitati. Neki se psalmi ponavljaju, a nekima je krivo otisnut broj pa se tako može pročitati i psalam odnosno *Pisma 172* (/307/ tj. 408).

U literaturi je već zabilježeno da su se u Slavoniji 18. stoljeća uvelike prepjevali psalmi, i to uglavnom pokornički, a svoj prilog prepjevavanju psalama dali su autori kao što su: Šimun Mecić, *Cvitak pokorni* (1726); Antun Kanižlić, *Bogoljubnost molitvena* (1766), *Mala i svakomu potribna bogoslovica* (1773), *Sveta Rožalija* (1780); Marijan Lanosović, *Bogomolna knjižica* (1782); Antun Ivanošić, *Svemogući neba i zemlje Stvoritelj* (1788); Grgur Peštalić, *Utišenje ožalošćenih* (1797); Matija Petar Katančić, *Sveto pismo starog zakona* (1831), spominje se i Emerik Pavić i njegov *Psaltir iliti Pisme Davidove* (na temelju podataka Ivana Kukuljevića Sakcinskog) (Tatarin, 1996: 232). Jerolim Lipovčić i njegov *Treach sadh* ne spominju se u okviru tradicije prevođenja i prepjevavanja psalama u staroj slavonskoj književnosti, iako u svom djelu donosi sedamdesetak psalama, što svakako ne bi trebalo previdjeti.

2.2.7. Životopis svetih

U znanosti o književnosti životopis odnosno biografija sveca/svetice naziva se i hagiografijom. Riječ je o proznom žanru u kojemu se donose povijesno provjerljivi podatci iz života i djelovanja nekog svetačkog lika, ali podrazumijevaju se i njegovi/njezini posebni, čudesni događaji i djela (Videk, 2006: 21–22). U životopisu se, dakle, naglasak stavlja na pouzdanost i točnost opisivanoga, a u hagiografiji na čudesne događaje koji nisu povijesne činjenice i koji nisu dostupni zbiljskoj provjeri (Videk, 2006: 22). Hagiografija se ponekad dovodi u svezu s legendom (više su zastupljeni nadnaravni podaci, a manje biografski), a ponekad se smatra podvrstom biografije (pored nadnaravnih podataka donosi i povijesne činjenice) (Solar, 2006: 115).

Kao stalni se motivi hagiografije navode: mučeništvo, nadnaravni poziv, poslanstvo, svečeva/svetičina čuda koja se često događaju nakon njegove/njezine smrti. Riječ je o izuzetnoj smrti svetoga lika, ali i o mogućnosti spasa. Vrijeme mučeničkog života odvojeno je od vremena kada se događaju njihova čuda (Zlatar, 2000: 73; Solar, 2006: 115). Hagiografija djeluje persuazivno, ona je primjer svetačkoga života koji za čovjeka treba biti imitabilan. Svetac zagovara čovjeka/kršćanina i donosi mu duhovnu i materijalnu korist (Zlatar, 2000: 71; Zlatar, 2001: 80; Bratulić, 2003: 544).

Elementi hagiografije mogu se pronaći i u fra Lipovčićevu djelu i to na početku *Trehega sadha*, kada u okviru *Cslanka pervoga. Od pocsetka, i fverhe ovoga trehega reda* govori o životu svetoga Franje Asiškoga (rođen u Assisiju 1182. godine, a umro 1226. godine u Porcijunkuli, tj. u crkvi Svete Marije od Anđela na asiškom polju). U *Cslanku* autor donosi određene vremenske i prostorne provjerljive podatke: u okolici Assisija u Umbriji brojni vjernički puk počinje slijediti svetoga Franju i on osniva *Treći red* 1221. godine; *Regule* (ili *Naredbe*) Trećega reda potvrdili su sveti oci, a među njima i Honorio III. i brojni drugi; Treći se red proširio po cijelome svijetu, a posebice u Španjolskoj i Luzitaniji. U opis nastanka Trećega reda ukomponirano je i hagiografsko štivo o stigmama o kojima piše sv. Bonaventura, inače životopisac Franje Asiškog:

„Koliko pak bi Bogu drag i ovi Trechi Red, evo ukazuie S. Bonaventura Naucfiteľ serafinski u xivotu fvoga Svetoga Oca Franciska: ukaza se, veli, na planini od Alvernie u prilici iednog letcheg Serafina Spafiteľ fvita Svetomu Ocu, i recse njemu: damu sftogod lipo, i plemenito prikaxe, udili, i pokloni; zacsudise ovomu zaktivanju Sveti Otac; koi fva fvitovna biaľfe iurve oftavio, i febe fvega za dar Bogu prikazao; i evo nagje tri iednaka zlatna novca, i nji Spafiteľju prikaza, koi nji kano pridraga tri kamena po grifih csovicanskih izgubljena fvefelim licem ieft primio, govorechi: znai Francisko, da ova tri zlatna novca, nisu drugo nego tvoia tri Reda, koiafi s-tolikim milotvorjem i s-toliko goruchim fercem ucsinio, uzdigao; zato ia tebi za dar, i plachu daiem moih fvetih pet Ranah, koiechefs kano Kapetan, i Bariaktar osobiti moie Muke i krixia, noľiti na tebi, i po tvoioi Brachi, Seľtrama razneľti po fvem sfirokom fvitu. Kakoseie posli i dogodilo.“ (5–6)

O brojnim svetim Božjim ugodnicima doznaje se u sažetu obliku u *Cslanku cseternaestom*, u svojevrsnom martirologiju („mučeniškoslovlju“), koji broji oko 350 *poglavitijih* članova Trećega reda koji su mučeničkom smrću potvrdili svoju vjeru u Gospoda. Ako je martirologij „Knjiga koja sadrži službeni popis mučenika, svetaca i blaženika i kratak opis (mjesto, vrijeme i način) njihova mučeništva odnosno smrti.“ (AB, 1985: 398), onda dobar dio opisa iz fra Lipovčićeva kalendarskoga martirologija donosi navedene podatke, a česti su i hagiografski čudesni detalji. Na primjer:

„B. Humiliana Udovica III. R. *Dup. min. Offic. i Mif.* Ova premdaje u Florencii od velikog, i bogatog roda bila, fa fvim tim posli smerti fvoega muxa, fveje odbacila, i dragovoljnoje podnila ftojoj Roditelji dobra nepravedno uzefse, fstoju ifta slufskinja verlo u cselo ranni, i fstoju Bog s-razlicsitima bolefitima pohodi, zatoje posli tefska, i mloga csudesa cfnila: jere fada vodu u vino, fad u ulje jeft obratila, fvoju kcher od mertvi uskrifila, i oftala mloga 1246.“ (253)

Osim ovoga mogli bi se navesti brojni drugi primjeri iz *Trechega sadha*.

2.2.8. Liturgijski pjesnički tekstovi

U literaturi se liturgijska lirika razlikuje od religiozne lirike: „Pod liturgijskom lirikom imamo na umu pjesničke oblike namijenjene da posluže u vršenju kakve obredne radnje, najčešće mise ili molitve.“ (Kravar, 1992: 3–6, 205) Pojam religiozna lirika odnosi se na lirske tekstove s religioznom temom, pretežno umjetničkoga karaktera i estetičke namjene, a pojam liturgijska lirika odnosi se na tekstove s religioznom temom i obrednim funkcijama, kaže Kravar. Na svoj način potvrđuju to i riječi Emerika Pavića iz 1769. godine kada je on na početak svojega molitvenika *Putovanje duhovno* zapisao: „*Na pocselu fvakoga glavnoga dilla, kakono i prid Prediku, imase ili pomnjivo izmoliti, ili skrufseno ispivati ova od Duha Svetoga Pisma.*“ (Pavich, 1769: 1) U Lipovčićevoj knjizi glavni je posao (*dillo*) izbor *officira* Trećega reda koji se obavlja, kaže pisac, u jednoj sobi franjevačkog samostana u kojoj starješina i ostali „(...) prid propechem na terpezu stavljenim z-dvima csiraci, i fvihama goruchim klekavfifsa fvima na kolina, pocsmo moliti kako slidi:

Pisma.

Dufše Sveti! K-nam u tmine,
Sini Raja od vifine,
Sini Sunce od Milofti,
Razum slipoj u tavnofiti,
Prosvitli s-rakom svitlofti.“ (104)

U Lipovčićevu se *Trechem sadhu* pojavljuju, dakle, i liturgijski pjesnički tekstovi pisani samo hrvatskim (tj. *illyrskim*) jezikom ili usporedno i na hrvatskom i na latinskom. Dobrim je dijelom riječ o himnima (hvalospjevima). Za himne se kaže da su „Metrički i ritmički tekstovi koji se recitiraju ili pjevaju u liturgijskim činima.“ (AB, 1985: 254) Starim su Grcima himni značili „popijevku u čast bogova“, kaže Milan Pavelić i dodaje: „Rano se već služe kršćani tom riječi za izvanbiblijske pjevane tekstove u službi Božjoj, i to su eto himni u širem značenju. Himan u užem značenju jest kasnija crkvena popijevka, složena u vezanom govoru i podijeljena u strofe. Himnima u najužem smislu zovu se danas ovakve popijevke svećeničkoga brevijara.“ (Pavelić, 1945: 15, 16) Nekim se himnima ni danas ne zna autor. U literaturi ih razlikuju prema *porabi* (liturgijski himni – javljaju se u bogoslužju i

prema Paveliću sredinom 20. stoljeća bilo ih je oko 200; neliturgijski himni – himni složeni za privatnu uporabu i prema Paveliću sredinom 20. stoljeća bilo ih je oko 30 000) i prema *obliku* (metrički – određuje ih duljina i kračina slogova; tonički/sintonički/ritmički – određuje ih naglasak).

U Lipovčićevu se *Trechem sadhu* pojavljuju sljedeći naslovi:

Pisma (104–105) – ovom se pjesmom zaziva Duh Sveti kako bi prosvijetlio zemaljske tmine. *Pisma* (tj. himan *Veni Creator Spiritus*¹³) je ukomponirana u postupak izbora čelnih ljudi Trećega reda i uz njezinu bi pomoć trebalo, dakle, napraviti najbolji izbor, odnosno *Pisma* je obilježena (opterećena) obrednom funkcijom. Zazivanje Svetoga Duha ispjevano je u sedam strofa koje broje pet osmeračkih stihova rimovanih *aabbb*. Pjesma ima i svoju latinsku inačicu. Pisac kaže: „*Ako-libi bilo zadofta Brache, koibi latinski znali, tada mogu latinski ove molitve ovako moliti.*

Veni Creator Spiritus,
Mentes tuorum vífita,
Imple fuperna gratia,
Quæ tu creafsti pectora.“ (107)

Rascviljena Majka stafe (208–217) – riječ je o plaču Blažene Djevice Marije koji je ukomponiran u četrnaest postaja križnoga puta i koji nema zasebni naslov. Ipak, na kraju križnoga puta Lipovčić kaže da je riječ o *Placsu Gofpinu* (216), odnosno o himnu *Stabat Mater*¹⁴. Plač je ispjevan u osmeračkim tercinama rime *aab*, s izuzetkom prve tercine u kojoj je ostvarena rima *aaa* (21 tercina). Slično su činili i drugi slavonski pisci. Četrdesetak godina prije Lipovčićeva *Trechega sadha* u svoj je križni put stihove *Rascviljena Majka stafe* ukomponirao, na primjer, i Šimun Mecić. O kakvim je podudarnostim i razlikama riječ nazire se već iz prvih triju tercina koje se donose usporedno:

¹³ U nabranjanju pjesnika crkvenih himana Milan Pavelić navodi i Hrabana Mavra i to kao autora himna *Veni Creator Spiritus*: „Hraban Mavro, rodio se oko 776. u Mainzu. Bio je benediktinac, profesor u Fuldi, od 847. biskup u Mainzu, gdje i umire 856. Zvan je „učitelj Njemačke“. Dokazano je, da je njegov glasoviti himan: „Veni Creator Spiritus“, koji je na njemački preveo i Goethe: „Komm, heil’ger Geist, du schaffender...“ (Pavelić, 1945: 25).

¹⁴ U razvoju crkvenog himna Milan Pavelić razlikuje šest razdoblja, a u „šesti odsjek“ tj. u kasni srednji vijek (1300. – 1500.) smješta nastanak himna *Stabat Mater*: „U kasnom srednjem vijeku *himan* pada. Ipak u to doba nastaje krasna „*Stabat Mater*“, koju pripisuju Jakoponu iz Todija.“ (Pavelić, 1945: 21) Lipovčić ga naziva *Placsem Gofpinim*.

Simun Mecich, <i>Cvitak pokornih</i> (1726.)	Jerolim Lipovcsevich, <i>Treachi sadh</i> (1769.)
Razcuigliena Maika stafše polak Kriixa ter plakafše, Siinka propet kad bialše. (...) Sueta Maiko tomi fluori Rane Siinka ti ottuori u moyiyemu far-dafczu. (...) Koiye Duffuh uzdiffuchiu, uztuxenu, i razcfuiglienu, Macfyu-Proge prigorki. (Mecich, 1726:373, 374, 378)	Rascviljena Majka stafše, Polak Kriixa ter plakafše, Kad Sin propet vifafše, Sveta Majko tonam tvori Rane sinka ti otvori U naffemu ferdascu. (...) Koje duffu ucviljenu, Vele mlogo oxalofschenu, Skrozi gorki macs projde. (Lipovcsevich, 1769:208, 209)

Hymnus, ili pofaljenje (290–291) – riječ je o himnu sv. Fortunata *Quem terra, pontus, sidera*. Ispjevan je u pet osmeračkih katrena rime *abcd*. Ukomponiran je u „jutarnju uru“ *Officia Velikog B. D. Marie*.

Pofaljenje Svetog Ambroxe, i Augustina (308–309) – u okviru istoga *Officia Velikog B. D. Marie* neki se himni najprije spominju samo naslovom: „*I akochefs Te Deum; iliti: Tebe Boga falimo, posli trechega sftenja govoriti; a ti ovdi nadometni, i reci (...)*.“ (303), da bi tek naknadno bio donijet i njegov cjelovit tekst. Takvu situaciju potvrđuje himan *Te Deum laudamus (Tebe Boga hvalimo)* čiji naslov u knjizi glasi – *Pofaljenje Svetog Ambroxe, i Augustina* (308–309). Tekst nema strofičku strukturu i njime se zaključuje molitvena ura *Na jutarnjoj*.

Pofaljenje u svako vrime (319) – u drugi sat dnevne pobožnosti *Na Pofaleh* ukomponirana je pjesma *Pofaljenje u svako vrime* bez ustaljenog metra i strofičke strukture.

Pofaljenje (324–325, 329, 334, /238/ tj. 338, /255–256/ tj. 355–356) – riječ je o pjesmi na početku trećeg, četvrtog, petog, šestog i osmog sata dnevne pobožnosti (*Na prvoj, Na Trechoj, Na Sseftoj, Na Devetoi*) u okviru *Officia Velikog B. D. Marie*. Sastoji se od tri nerimovana katrena s prevladavajućim osmeračkim stihovima.

Pofaljenje u svako vrime (/248–249/ tj. 348–349) – riječ je o nerimovanom himnu *Ave, Maris stella*¹⁵ koji je ukomponiran u sedmi sat dnevne pobožnosti (*Na Vecsernji Officia Velikog B. D. Marie*).

3. Redovnička svakodnevica

Nakon što je u dosadašnjem dijelu rada *Treachi sadh* bio predstavljen bibliografskim opisom kroz njegove vanjske i unutarnje sastavnice, pokazalo se da je fra Lipovčičeva knjiga zanimljiva i kao izvor informacija o redovničkoj svakodnevici. Ako se prihvati određenje svakodnevice Fernanda Braudela koje kaže da

¹⁵ Milan Pavelić pojašnjava da himan *Ave, maris stella* ima i rimovani oblik: „Isti himan rimovani nalazi se u Dodatku.“ (Pavelić, 1945: 121)

su svakodnevnica „(...) sitni događaji koji se jedva ukazuju u vremenu i prostoru.“ (Braudel, 1992: 16) i ako se prihvati novohistoricistički tip čitanja u kojemu se kombiniraju fikcionalni i nefikcionalni tekstovi kulture određenog razdoblja, onda i *Trechi sadh* na svoj način pomaže da *povijest postane razumljivijom*.¹⁶ Valentina Gulin kaže: „Smatram da bi bilo potrebno sistematski proučavati hrvatsku književnost kako bi se dobio potpuniji, komparativni, sinkronijski i dijakronijski uvid u određene teme (konkretna znanja o ljudima, objašnjenje njihovog ponašanja, vjerovanja, doživljaja svijeta). Radi se, naime, o kombinaciji gledanja: književnog u povijesnom, povijesnom u književnom, antropološkog u povijesnom ili književnom – u gledanju nastaje nova kvaliteta. Predmet istraživanja tako postaje upravo ono što izviruje ispod debelih konstruktivnih stupova tradicionalno usmjerene povijesti i etnologije.“ (Gulin 1996:167)

Fra Lipovčićevim djelom iza *debelih konstruktivnih stupova tradicionalno usmjerene povijesti i etnologije* izvire svakodnevije trećoredaca 18. stoljeća, jer svijet kulture, iako reduciran, ulazi u strukturu pisanja. Stoga se u nastavku teksta naznačuju oni sitni događaji koji upotpunjuju sliku o prošlosti, one sastavnice koje obuhvaćaju i ljude i stvari: „Materijalni život, to su ljudi i stvari, stvari i ljudi. Proučavati stvari – prehranu, stanovanje, odjeću, raskoš, oruđe, novčana sredstva, okvire sela ili grada – ukratko, sve ono čime se čovjek služi, nije jedini način da se procijeni njegov svakodnevni život. I broj onih koji među sobom dijele bogatstva zemlje ima svoj smisao.“ (Braudel, 1992: 19) Stoga u nastavku rada nekoliko naznaka o sitnim događajima koji upotpunjuju današnju sliku o prošlosti.

Odijevanje. Iz Lipovčićevog se *Trecheh sadha* ponešto doznaje o redovničkom načinu odijevanja. Tako se kaže da braća i sestre nose habit, ali postoji i jedna povlastica namijenjena gospodi. Kako bi se i viši društveni slojevi, gospoda, uključili u Treći red, dozvoljeno im je habit nositi ispod svjetovne odjeće: „Prem da u vrime iftog Svetog Oca fva Bracha, i felfre iesu habit nofili; fasmus; tim ofobitu povlasticu, dao ieft Julio drugi Papa za privuchi Principe, i ofталu Gospodu u ovi Red, da nenose habit zdvora; nego pod haljinam; i to ne kao habit; nego napriliku iednog povelika Skapulara, i poias od kono-plje; premda i izvanske haljine nevalja dafu fasmus ohole, gizdave, i ocsi csovicsanske varaiuche; nego dasu na fvakome, i fvafoi posftene prama ftanju fvome.“ (12–13) Odjeća mora biti i cijenom i bojom („u cini i farbi“) ponizna. Ne preporuča se baš ni bijela ni crna boja: „Bracha ovoga Drusftva fvittom poniznom (u cini, i farbi) ne bafš bilom, ili cernom nekse zaodivaiu; (...).“ (19) Izgled haljine potvrđuje skromnost – izbjegavati skupe tkanine (svilu), kićenost i „srozanje“ (cigovanje?). Posebno se naglašava kako tre-

¹⁶ „Novim historizmom naziva se smjer koji zastupa „povratak povijesti“ u proučavanju književnosti: njihova je osnovna postavka da književni tekstovi ne odražavaju povijest, već nam pomažu da ta povijest postane razumljivijom.“ (Zlatar, 2002: 47)

ba izgledati čurdija (*churdia* < tur. *kürde* – zobun, kratak kožuh, duga ženska haljina bez rukava). To je, vjerojatno, drugi dio habita, odnosno redovničkog odijela koji se sastoji od više dijelova: od široke haljine do gležnja s rukavima (habit u užem smislu) i oplečka (škapular, kapuljača), tj. uskog i dugoljastog komada tkanine koji se prebacuje preko ramena i prsa i seže do ruba odjeće (habita) sprijeda i straga. Fra Lipovčić savjetuje: „Takogjer churdie, i koxice dobro skopcsane, a ne otvorene (kakoie posštenie) i rukave zatvorene nek imaiu. Plasfte, i tunike priproftite, ili sřida razrizane; ili fařsivene, elle s-rukavi ne sřirokima; nego tisnim, i zatvorenima, kakoie (kako reko) posštenie, neka nose. Sefre takogjer neksu-splasftem, i tunikom pripořtitom zahodivene; ili barem s-churdiom nek imaiu fuknju bilu, ili cernu, ili plastich od konoplje, ili od lana brez řvakoga srozanja, i nakichenja. U poniznosti řvitte, pripořtitosti, i u koxicah řeftara po řtanju řvakoga, i obicsaiu miřta moxese diřpenfati, i drugoiacsie dopuřtiti. Elle nekse nesluxe s-pantljikam řvilenim, kofice řamo ianjeche, kese od koxe, i řveze brez řvake řvile nacřfinjene, a ne drugoiacsie koliko Bracha, toliko řefre nek imaiu: odbaciřři ořtalah (po nauku Blaxe-nog Petra Apostolskog Principa) isprazna řvita ovog nakichenjah.“ (19–20)

Dok se u svakodnevnom redovničkom životu naglašava važnost skromnosti i poniznosti, postoje situacije u kojima se inzistira i na svečanosti, kao što je, na primjer, potvrđivanje izabranih novih čelnih ljudi Trećega reda (*pridřtojnřik, ministar, sekretar, boleřtnicsar, vikar, ...*). Taj čin treba biti što svečaniji: „(...) i neka bude, řftose, muxe svecsanie ućfinit, i s-vechom slavom. Izmeřju ořtali nekse obucse u kotu jedan ili Laik, ili Diak, dva za cřirake, cřetiri, ili řseřt Pivaocah, i O. P. Pridřtojnřik u kofřulju, i Pluřial nekse obucse. A Otac Pohoditelj u kotu i Stolu kao jedan Ceremoniar (...) nekje obucsen, pak tako obucseni nek izigju iz Sakriřřtie na veliki Otar; (...)“ (119) Njihovo se potvrđivanje deřava za vrijeme svete mise u kojoj se u propovijedi treba govoriti o sreći, plodu ili uzviřenju Trećega reda, ali ne predugo. Propovjedniku se savjetuje da propovijed bude „(...) řfto muxe bit kracha, to bolje, i da od řertalja nedura.“ (120)

Regulama se propisuje i post, pa se o *prehrani* doznaje da se ponedjeljkom, srijedom, petkom i subotom treba suzdržati od mesa: „Od blagovanja meřa u pone-diljiak, řridu, řetak, i řubotu nekse uzderxe, već akobi boleřt, ili slabofřt drugoiacsie zaktivala.“ (20)

Iz *Regula* se, odnosno iz zabrana koje one propisuju poneřto doznaje i o *kulturno-druřtvenom životu*, pa tako i o glumcima komedija, općenito o igrama, tj. o predstavama i o plesu, tj. kolima koja nisu poželjna: „Přiřtupanja na cřařti nepořřtene, i ne priřtoine, ne gledanjah, iliti komedie, na igre, i u kollo řvima řasřim iest zabranjeno. Prikazaocem, ili onima, koi komedie cřsine, radi ispraznořti, neka niřta nepoklone, i neudile, i neka dobro zapovide, i paze, da kuchani njima řftogod nedadu.“ (20) Iz ovih se zabrane doznaje da su se komedije prikazivale i da je postojao običaj da se glumce daruje poklonima.

Navedene zabrane *Statuta fverhu Poglavlja csetvertoga* pojašnjuje i još dodaje: „Na fvitovne komedie, na isprazna, zloizgledna, i neposftena prikazanja, na igre s-vikom, tarlabukom, na Maskare pokladnje, i prioblacsenja od fvoie vlaftite volje neka neigju; iofs manje u drusftvo neposfteno, i prigode pogibljive. Ali mogu ichi na pirna prikazanja duhovna, na komedie, koiese po Redovnici cfine, i na igre posftene, elle vazda nekse fpominjaiu fvoga ftanja.“ (36)

Braća ne trebaju nositi vojničko oružje, osim „za obranjenje Rimske Cerkve, vire kerschanske, ili Vilaeta fvoiga, ili po dopufschenju Ministra.“ (22) Trebaju svaki dan čitati ure ili časove (matutinum – *Jutarnja*, laude – *pfale*, prima – *Perva*, tertia – *Trecha*, sexta – *Ssefta*, nona – *Deveta*, vesperae – *Vecsernja*, completorium – *nadopunjenje*) (23), a oni „nenaucsni“ ili oni „koi sftiti neuznadu“ neka mole određen broj Očenaša i Vjerovanje. Također trebaju tri mjeseca nakon stupanja u Red napisati testament kako nagla smrt ne bi bila uzrokom „od Parbe, i fvdajne megju Rodbinom“ (60). Braća i sestre trebaju izbjegavati karanja i svađe.

Iz *Regula* se ponešto doznaje i o obrazovnoj razini ljudi (*novica* i *novice*, *brata* i *seftre*) koji žele obući habit Trećega reda i koji se žele zavjetovati i služiti Trećemu redu. Tako se doznaje da je među njima bilo i onih koji nisu znali čitati i pisati¹⁷: „I ako Novic nezna fam sftiti; neka O. Pohoditelj prid njim govori *Zavechanje*.“ (152)

U *Trechem sadhu* se može ponešto pročitati i o *položaju muškarca i žene u društvu*. U tom je smislu zanimljiv Članak peti u kojemu se donosi *Statuta* (ili naređenja) *Regula* i u kojemu se može pročitati da u Red ne mogu stupiti svi: „Nemoguse primiti Mladichi, ni divoike, premda iurve izrasle, brez privolja fvoi Roditelja, doklegod na njiovu kruhu ftoie. Ni xene brez volje fvoi muxeva; premda mogu muxevi brez volje fvoi xenah: iere mux nie toliko podloxan xeni, koliko xena Muxu.“ (30) Rodna neravnopravnost dolazi do izražaja i onda kada „pohoditelji ili naftoinici“ Reda provjeravaju kako se braća i sestre pridržavaju *Regula* i *Statuta*, posebice ako je riječ o pritužbama: „Po ifti nacfm nevalja da Pohoditelj fvakoi tuxbi, i obtuxenju viruje, navlaftito xenskome, nego pomnjivo, i oprezno neka promisli xivot, i dilla toliko onoga koi tuxi, koliko onoga, koga tuxi, da moxebit netuxiga od pizme, omraze, ili Nenavidofti, s-jednom ricsju valja daje Pohoditelj fvgdi u ovima pomnjiv, oprezan, i fverhu febe ftojech.“ (76) Ova problematika dolazi do izražaja i onda kada autor navodi različite situacije i djela kojima tercijari i svjetovni ljudi mogu zadobiti oproštenje grijeha. Tako se specijalno naglašava: „Oni, koi po Varoflu, po mifti, i Sokaci obilaze za ucfti xene, i dicu nauku Kerfschanskom, primaju sedam godi-

¹⁷ Kada *gofpodin*, *gofpoja* ili *divoika* uspješno odrade godinu kušnje i kada dobiju dozvolu zavjetovati se služenju Trećemu redu, potrebno je sve to i pismeno potvrditi. Lipovčić kaže: „*Posli toga nekse upiffe Ime, Pridivak zavitioca, Godina, Mifce, Dan, u koiseje zavitovao, i ako zna pisat, nekse fam podpifse daje tako bilo, pak nekmuse pismo dade, daje Trechega Reda, (...)*“ (158)

na oprofschenje.“ (184) Poučavanje žena i djece kršćanskome nauku nagrađuje se, dakle, određenim brojem godina oprosta od grijeha, a da se pri tome ne spominje i poučavanje muškaraca kršćanskome nauku, iako se na više mjesta u djelu navodi kao mogućnost da ni oni ne znaju čitati ni pisati pa onda ni samostalno učiti kršćanski nauk.

4. Zaključni pripomenak

Uz Lipovčičevu se knjigu *Trechi sadh iliti istolmacsenje Trechega reda* vezuje žanrovska označnica priručnik franjevac trećoredaca (Mateljak, 2012: 86) ili trećoredski časoslov (Patafta, 2016: 19) kojim su se služili franjevci trećoredci u Slavoniji i Podunavlju, odnosno na području Provincije sv. Ivana Kapistrana. Nakon što je na prethodnim stranicama ovoga rada *Trechi sadh* bibliografski opisan svojim vanjskim i unutarnjim elementima, u zaključnom se dijelu treba pripomenuti da je djelo zanimljivo ne samo po svome središnjem predmetu bavljenja (Regule Trećega reda), nego i po nekim drugim sadržajnim sastavnicama. Tako se treba još jedanputa istaknuti da je *Trechi sadh* vrijedan prilog dugoj tradiciji prevodenja ili prepjevavanja psalama u staroj hrvatskoj, odnosno slavonskoj književnosti, što u dosadašnjoj literaturi nije zabilježeno. Djelo je također instruktivan izvor informacija dragocjenih za rekonstrukciju naše slike o suvremenosti jednog prošlog vremena (npr. o svakodnevlju trećoredaca), a zanimljivo je i nekim svojim jezičnim inovacijama. Tako na primjer, fra Jerolim koristi riječ *antiphona*, ali dodaje i hrvatsku inačicu „*iliti špridnjica*“ (55), bolničar je „*Boleštnicsar*“ (tj. „Pohoditelj boleštnika“ /72/), bolničarka je „*Boleštnicsarica*“ (65), sluga je „*sluxar*“ odnosno „*sluxarica*“ (65), a kustod je „*Csuvalac štvari Cerkveni*“ (116), itd. O duhu jednog prošlog vremena svjedoče i turcizmi, pa se tako u *Trechem sadhu* mogu pročitati i ove riječi: *čurdiya* (oplećak), *kasapnica* (mesnica), *haznadar* (blagajnik), *esapiti/hesapiti* (računati), *cfirak* (svijećnjak), *terpeza* (stol), *elcsia* (elčija – poslanik, ambasador, poklisar), itd.

Da bi se naznačeni segmenti mogli korektno istraživati (psalmi, liturgijska lirika, svakodnevlje, jezik), bilo bi potrebno za početak ponovo otisnuti fra Lipovčičev *Trechi sadh* i u njemu ispraviti na brojnim stranicama pogrešnu paginaciju.

LITERATURA I IZVORI

- AB (Anđelko Badurina) (1985), „Himan“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića (ur. Anđelko Badurina), Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Bratulić, Josip (2003), „Propovjedna i hagiografska književnost“, u: *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost. III: Barok i prosvjetiteljstvo (XVII – XVIII. stoljeće)* (ur. I. Fisković), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga, Zagreb, str. 533–549.
- Braudel, Fernand (1992), *Strukture svakidašnjice. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, August Cesarec, Zagreb.
- Čorkalo, Katica (1991), „Bibliografska građa o fra Bernardinu Leakoviću i značenje njegovih djela u hrvatskoj književnosti“, u: *Peti znanstveni sabor Slavonije i Baranje – zbornik radova* (ur. Dušan Čalić, Đuro Berber), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni rad Osijek, Osijek, str. 359–372.
- Forko, Josip (1884), „Crtice iz ‘slavonske’ književnosti u 18. stoljeću“, I, *Izvešće o kralj. velikoj realci u Osijeku koncem školske godine 1883/4*, Tiskom Julija Pfeiffra, Osijek.
- Frangeš, Ivo (1987), *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske – Cankarjeva založba, Zagreb – Ljubljana.
- Frkin, Vatroslav – Holzleitner, Miljenko (2008), *Bibliografija knjiga hrvatskih autora u knjižnicama Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda, 1495.-1850.*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, Zagreb.
- Georgijević, Krešimir (1969), *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Gulin, Valentina (1996), „Antropološka vizura povijesti: Držičev Dubrovnik“, *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva*, god. 26, Zagreb, 19: 151–169.
- Hoško, Franjo Emanuel (1985), *Negdašnji hrvatski katekizmi*, Salezijanski provincijalat, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2001), *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Analecta croatica christiana*, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2002), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, *Analecta croatica christiana*, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2003), *Josip Pavišević, svjedok jozefinizma u Slavoniji i Podunavlju*, *Analecta croatica christiana*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2010), „Lipovčić, Jerolim“, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (ur.: Franjo Emanuel Hoško, Pejo Čošković, Vicko Kapitanović), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Zagreb.
- Hrvatska književna enciklopedija 1–4* (2009 – 2011), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Jakošić, Josip (1899), „Scriptores Interamniae vel Pannoniae Sauriae nunc Slavoniae dictae anno 1759 conscripti (cum continuatione a. 1830)“, objavio M. Šrepel u *Građi za po-*

- višest knjizevnosti hrvatske*, JAZU, Knj. II, pod naslovom „Jakošičev spis: Scriptorum Interamniae“; hrvatski prijevod Stjepan Sršan, *Revija*, god. 28, Osijek, 1: 63–87, 1988.
- Jelčić, Dubravko (2004), *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Naklada P.I.P. Pavičić, Zagreb.
- Ježić, Slavko (2019), *Hrvatska književnost od početka do danas (1100-1941.)*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Karamatić, Marko (2011), *Franjevačka književnost u Bosni u XVIII. stoljeću* (priredio Marko Karamatić), *Stoljeća hrvatske književnosti*, knj. br. 109, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kniewald, Dragutin (1937), *Liturgika*, „Tipografija“ D. D., Zagreb.
- Kombol, Mihovil (2016), *Povijest hrvatske književnosti do narodnog Preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Kravar, Zoran (1992), „Barok u staroj slavonskoj književnosti“, *Književna revija*, god. 32, Osijek, 3–6: 195–231.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (1860), *Bibliografija hrvatska*. Dio prvi – Tiskane knjige, Brzotiskom Dragutina Albrechta, Zagreb.
- Leksikon hrvatskih pisaca* (2000), (ur.: Dunja Fališevac, Krešimir Nemeč, Darko Novaković), Školska knjiga, Zagreb.
- Leksikon hrvatske književnosti. Djela* (2008), (ur. D. Detoni-Dujmić), Školska knjiga, Zagreb.
- Lipovcsich, Jerolim (1750), *Dussu csuvaiuche pohogjenje...*, Budim.
- Lipocsevich, Jerolim (1769), *Trechi sadh, iliti istolmacsenje TRECHEGA REDA, Po s. o. Francisku Serafinskomu, za obadve spole ljudske, ...*, Budim.
- Logar, Janez (1973), *Uvod u bibliografiju*, Svjetlost, Sarajevo.
- Ljubić, Šime (1869), *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Knjiga II, Emidija Mohovića Tiskarski Kamen. Zavod, Rijeka.
- Mateljak, Anela (2012), „Stazica duhovna fra Jerolima Lipovčića u kontekstu molitveničke književnosti 18. stoljeća“, *Croatica Christiana periodica*, god. 36, Zagreb, 70: 79–103.
- Matić, Tomo (1945), *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XLI, Zagreb.
- Mecich, Simun (1726), *Cvitak pokornih Aliti Knifxice SEDAM PISMI POKORNI, ...*, Budim.
- MG (Marijan Grgić) (1985), „Franjo Asiški“, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju* Radovana Ivančevića (ur. Anđelko Badurina), Sveučilišna naklada Liber – Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Novak, Slobodan Prosperov (2003), *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Golden marketing, Zagreb.
- Nyomárkay, István (1999), „Iz mađarsko-hrvatskih književnih veza u XVIII. stoljeću“, *Filologija*, Zagreb, 32: 157–166
- Patafta, Daniel (2016), „Trecoredski časoslov fra Jerolima Lipovčića“, u: *Jerolim Lipovčić i njegovo doba. Knjižica sažetaka*, Našice.
- Pavelić, Milan (1945), *Crkveni himni* (preveo Milan Pavelić D. I.), Naklada „Glasnika srca Isusova“, Zagreb.

- Pavich, Emerik (1769), *Putovanje duhovno...*, Sa slovi Eitzenpergerovi, Pesfta.
- Sekulić, Ante (1993), *Hrvatski pisci u Ugarskom Podunavlju od početka do kraja XVIII. stoljeća*, Prinosi za povijest književnosti u Hrvata. Autori i djela, Knjiga II, Zagreb.
- Solar, Milivoj (2006), *Rječnik književnoga nazivlja*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Šafařík, Paul Jos. (1865), *Geschichte der südslawischen Literatur. II. Illirisches und kroatisches Schriftthum*, Prag.
- Šundalić, Zlata (1997), „Jerolim Lipovčić i Vid Došen o sedam glava illi vrila pakleni“, u: *Prvi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova II* (ur. Stjepan Damjanović), Zagreb, str. 223–234.
- Šundalić, Zlata (2005), *Studenac nebeski. Molitvenici u hrvatskoj književnosti od 16. do kraja 18. stoljeća (s posebnim osvrtom na Antuna Kanižlića)*, Književni krug Split, Split.
- Tatarin, Milovan (1996), „Kako su se u Slavoniji u 18. stoljeću prepjevali psalmi“, u: *Dani hvarskog kazališta. Hrvatska književnost 18. stoljeća - tematski i žanrovski aspekti* (uredništvo knjige: Nikola Batušić, Rafo Bogišić, Rudolf Filipović, Milan Mogaš, Franjo Švelec, Josip Vončina, Književni krug), Split, str. 229–291.
- Velagić, Zoran (2000), „Nekoliko vidova prosvjetnog rada na hrvatskom sjeveru osamnaestog stoljeća“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 17, str. 111–131, <<http://hrcak.srce.hr/15838>>, (zadnji pristup 15. 4. 2016.)
- Videk, Nevenka (2006), *Tri stoljeća s pjesnikom Brata Sunca. Franjo Asiški u hrvatskome pjesništvu i prozi od 16. do kraja 18. stoljeća*, Disput, Zagreb.
- Vodnik, Branko (1913), *Povijest hrvatske književnosti*. Knjiga I. *Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća*. S uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, Matica hrvatska, Zagreb.
- Zlatar, Andrea (2000), *Ispovijest i životopis. Srednjovjekovna autobiografija*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
- Zlatar, Andrea (2001), „Transformacije hagiografske matrice u Marulićevu djelu *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum*“, *Colloquia Marvliana*, Vol. 10, Split, str. 77–86, <http://hrcak.srce.hr/2481>, (zadnji pristup 20. 4. 2016.)
- Zlatar, Andrea (2002), „Transformacija biblijskog predloška u Marulićevoj Juditi“, *Colloquia Marvliana*, Vol. 11, Split, str. 47–55, <<http://hrcak.srce.hr/file/12191>>, (zadnji pristup, 21.4.2016.)

„TRECHI SADH“ – NA SVITLOST DANO POSLI LIPOVČIĆEVA PRIMINUTJA

Sažetak

U središtu pozornosti rada naslovljenog „*Trechi sadh*“ – *na svitlost dano posli Lipovčićeva priminutja* nalazi se Lipovčićeva posthumno objavljena knjiga „*Trechi sadh ili ti istolmacsenje Trehega reda po s. o. Francisku Serafinskomu, za obadve spole ljudske, ...*“ (Budim, 1769). Knjigu je autor pripremio neposredno prije smrti, doznaje se iz riječi

„doverssioca“ fra Emerika Pavića: „Stazuje k-nebefam jofs za xivota dao recseni mlogo posftovani brat moj: a put k nebefam pripravioje prid famert fvoju, to jeft, ovu od S. Trecheg Reda Knjigu, Kojunoje meni na fmerti priporucsio, da oko nje ona, koja jofs zaoftaju, doverfsim.“ U povijestima stare hrvatske književnosti Lipovčiću nije posvećena naročita pozornost pa ga tako Mihovil Kombol ([?]1961), Krešimir Georgijević (1969), Ivo Frangeš (1987), Slobodan Prosperov Novak (2003), Dubravko Jelčić ([?]2004) niti ne spominju, a tek pola rečenice dodijeljeno mu je u povijestima Branka Vodnika (1913) i Slavka Ježića (1944; [?]1993). U bibliografijama i zasebnim studijama o Lipovčiću se govori nešto više (Paul Jos. Šafařík /1865/, Josip Forko /1884/, Tomo Matić /1945/, Franjo Emanuel Hoško /1985/), ponegdje se i djelo *Trechi sadh* vezuje uz njegovo ime (Ivan Kukuljević Sakcinski /1860/, Šime Ljubić /1869/), ali i uz ime „doverssioca“ fra Emerika Pavića (Ante Sekulić, 1993; Anela Mateljčak, 2012). Stoga se u radu djelo bibliografski opisuje kako bi se za trajno upisalo u Lipovčićevu bibliografiju.

Ključne riječi: Jerolim Lipovčić, *Trechi sadh*, bibliografski opis

“TREČI SADH” – PUBLISHED AFTER LIPOVČIĆ’S DEATH

Abstract

The centre of attention in the work entitled „*Trechi sadh*“ – *na svitlost dano posli Lipovčićeva priminutja* („Third fruit“ – published after Lipovčić’s death) is focused at Lipovčić’s posthumously published book „*Trechi sadh iliti istolmacsenje Trechega reda po s. o. Francisku Serafinskomu, za obadve spole ljudske, ...*“ (Budim, 1769). The book was prepared by the author just before his death. According to the words of the “doverssioc” (possible editor and publisher) friar Emerik Pavić: „Stazuje k-nebefam jofs za xivota dao recseni mlogo posftovani brat moj: a put k nebefam pripravioje prid famert fvoju, to jeft, ovu od S. Trecheg Reda Knjigu, Kojunoje meni na fmerti priporucsio, da oko nje ona, koja jofs zaoftaju, doverfsim.“ (“On his deathbed my beloved and much respected brother gave me this book to finish what is still needed.”) In the histories of Croatian literature Lipovčić does not get a lot of attention. Mihovil Kombol ([?]1961), Krešimir Georgijević (1969), Ivo Frangeš (1987), Slobodan Prosperov Novak (2003) and Dubravko Jelčić ([?]2004) do not even mention him, while Branko Vodnik (1913) and Slavko Ježić (1944; [?]1993) dedicated only half of a sentence to him. In bibliographies and individual studies there is more said about Lipovčić (Paul Jos. Šafařík /1865/, Josip Forko /1884/, Tomo Matić /1945/, Franjo Emanuel Hoško /1985/). In certain places even the work *Trechi sadh* is associated with his name (Ivan Kukuljević Sakcinski /1860/, Šime Ljubić /1869/), but also with the name of the „doverssioc“ friar Emerik Pavić (Ante Sekulić, 1993; Anela Mateljčak, 2012). Therefore in this paper Lipovčić’s book is bibliographically described so that it can be permanently inscribed in Lipovčić’s bibliography.

Key words: Jerolim Lipovčić, *Trechi sadh*, bibliographical description

TRECHI SADH,
ILITI
ISTOLMACSENJE
TRECHEGA REDA,

P O
S. O. Francisku Serafinskomu,
za obadve spole ljudske,

to jest :

Muške i Xenske glave usagenoga: à od Sve-
ti Otaca Papih potvrđenoga, i od mnogi po
svitu opčinah obiluxenoga; s-razlicitima mo-
litvama, i pismama, za napredovanje duhovno, i vi-
csnjeg kraljevstva zadobice svig pravovirni ker-
stjanah sloveno, i upisano.

P O

O. M. P. Fra Jerolimu Lipovesevichu,
Lect. Jub. dvaput Ex Diff. i Vicaru Pro-
vincialomu, Reda S. O Franciske od obiluxenja,
Prov. S. Ivana Capist.

Na Svirlost dano posli njegovoga priminutja.

Pro uste P. Josany Paulovich

S-trofskom Stampatura Budimskoga Franciska Leopold-
da Landerera, Godine 1769.

Naslovnica Lipovčićeva djela „Treći sadh“

Daniel Patafta

TREĆOREDSKI ČASOSLOV FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA

Izvorni znanstveni rad

UDK 264-15

271.3 Lipovčić, J.

Trećoredski časoslov fra Jerolima Lipovčića, tiskan 1769. u Budimu, bio je namijenjen članovima Trećeg reda sv. Franje na području Provincije sv. Ivana Kapistranskog, odnosno slavonskim i podunavskim trećoredcima kojima je hrvatski bio materinji jezik. Ovaj trećoredski časoslov punog naziva *Treći sadh, iliti istolmacsenje Trechega reda* napisan je kako bi potaknuo i usmjerio pobožnost franjevacu svjetovnjaka u baroknom razdoblju. Očito je postojala potreba za jednim ovakvim djelom kako franjevački trećoredci ne bi upali u mehaničko moljenje i razmatranje Kristovih otajstava. U isto vrijeme on je odraz barokne pobožnosti franjevaca Provincije sv. Ivana Kapistranskog, ali i franjevačkih trećoredaca. Sam časoslov izvrstan je primjer barokne nabožne književnosti s jakim elementima prosvjetiteljstva kontinentalne Hrvatske u 18. stoljeću, osobito kako bi se putem ovakvih edicija podigla razina pobožnosti franjevačkih trećoredaca kojima je bio namijenjen. U isto vrijeme on je jedan od rijetkih izvora na hrvatskom jeziku za poznavanje duhovnosti i života franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju.

1. Povijest Trećeg reda sv. Franje s posebnim osvrtom na barokno razdoblje

1.1. Pokornički pokreti u srednjem vijeku i Treći red sv. Franje

Krajem 12. i početkom 13. stoljeća javlja se snažna težnja za obnovom vjerskog života koja je obuhvatila sve strukture tadašnjeg društva. Kao idealan uzor postavlja se prva kršćanska zajednica, koja je nastojala biti solidarna sa svim članovima i sve joj je bilo zajedničko u duhu savršenog opsluživanja Evanđelja, kako to opisuju Djela apostolska. U tom svjetlu nastaju novi pokornički pokreti, od kojih su neki bili odobreni od Crkve, dok su neki završili kao heretički pokreti. Već tijekom 12. stoljeća do prve polovice 13. stoljeća na javnu scenu izašao je veliki broj pokornika, propovjednika i vjerskih reformatora od kojih su neki od njih prekinuli vezu sa službenom Crkvom jer su prekoračili ovlasti ili su naučavali krivo vjerske istine. Mnogi su htjeli što dosljednije živjeti Evanđelje, tako da je u tim brojnim pojedinačnim nastojanjima kao i u organiziranim pokretima, zajednicama, od kojih

su neke imale i redovnička obilježja, bilo i onih koji su graničili s heretičkim naučavanjem i od strane Crkve bili osuđivani radi heretičkih pogleda i zastranjenja. Međutim i pravovjernima i heretički sklonim pojedincima i pokretima temeljna je bila iskrena želja živjeti evanđeoski i apostolski put prve kršćanske zajednice (Pazzeli, 1989: 23; Etzi, 1996: 24).

Od samih početaka Crkve javlja se težnja za što savršenijim življenjem Evanđelja. Pokornici i pokora bili su zlatna nit savršenijeg življenja kršćana tijekom prošlosti. Pokornička praksa mijenjala se u oblicima ali je u srži ostajala ista: dosljedno živjeti Evanđelje, odnosno promjena života. Rascvjetali pokornički žar nastao nakon grgurovske reforme javio se u monaškim zajednicama i među laicima. Od ovih pokorničkih laičkih pokreta s vremenom je nastala organizirana masa vjernika koja se okupljala oko duhovnih vođa redovnika, samostana, redova i nastali su takozvani treći redovi afilirani osobito uz redovničke zajednice dominikanaca, franjevaca i drugih novonastalih prosjačkih redova. Tijekom 12. stoljeća u naslijeđenu pokorničku tradiciju unose se dvije važne novine. U prvom redu ne radi se više o pojedinačnim pokornicima nego o grupama i bratstvima pokornika, osoba, koje iako ne žive zajedno vežu se uz određeni *Propositum vitae* i uz izvjesni autoritet grupe. Drugo ovi oblici pokorničkog života postali su pristupačni i oženjenima, koji su prihvaćenjem *Proposituma* mogli nastaviti obiteljski život, dok su neoženjeni ulaskom u takvo bratstvo bili obvezani na celibat. Odobrenjem pape Honorija III. od 1221. smatraju se svojevrsnim „Redom pokornika“ kao što su to do tada bili red monaha i klerika (Pompei, 1973: 37).

Tijekom stoljeća srednjeg vijeka nastale su dvije kategorije vjernika koje su željele savršenije živjeti Evanđelje; jedni koji su živjeli u samostanima, a drugi dobrovoljni pokornici. Prvi su bili *regulares*, samostanci-redovnici, a drugi *saeculares*, svjetovnjaci-pokornici. Polovicom 12. stoljeća Crkva je počela razlikovati klerike u užem smislu riječi, koji su pravno bili priznati kao redovnici i svećenici, dok su klerici u širem smislu bili oni koji teže za savršenosti poput pokornika koji su u svijetu. I ovi su kao i klerici u užem smislu bili izuzeti od civilne vlasti i spadali pod crkvenu hijerarhiju (Pompei, 1973: 39; Pazzeli, 1989: 27).

Povjesničari kada govore o postanku sljedbenika sv. Franje u svijetu obično stavljaju njegov postanak u kasnije razdoblje Franjinog života. Godine 1221. nastalo je *Memoriale propositi*, pravilo za pokornike, koje su preuzeli pokornički pokreti pod različitim redovničkim pokroviteljstvom. Tako je to pravilo vjerojatno godine 1228. papa Grgur IX. donekle preuredio i prilagodio sljedbenicima sv. Franje u svijetu koje je ostalo na snazi sve do preuređenog pravila pape Nikole IV. iz 1289. godine (Matanić, 1973: 43). Činjenica je da postoje razlike u izvornom materijalu *Memoriale propositi*, što se može tumačiti time da je pojedina zajednica ili sredina mogla nadodavati ili ponešto mijenjati od onog općenitog što je Crkva zahtijevala. Dobro je podsjetiti da upravo u 13. stoljeću nastaju brojne bratovštine

i organizirane zajednice vjernika, a da je Franjo Asiški bio onaj koji je sve želio staviti na put Gospodnji (Flood, Matura, 1975: 15).

U počecima širenja Manje braće po Europi širili su se i nicali u različitim zemljama u različito vrijeme i sljedbenici sv. Franje u svijetu. „Red pokornika“ ili „Treći red“ imao je posebno značenje i u pravnoj praksi Crkve. Pravno su smatrani crkvenim osobama, redovnicima i izuzetima od svjetovne vlasti, a biskupi su im bili neposredni viši poglavari (Matanić, 1973: 51). Iako je u Crkvi postojalo pravilo koje je uređivalo život pokornika već od 1221. na temelju izvora, u prvome redu papinskih dokumenata, izvora franjevačke i nefranjevačke provenijencije, Giovanni Odoardi zaključuje kako je Franjo ustanovio i započeo svoj red pokornika nadahnut njegovim duhom življenja pokore, tj. Evanđelja (Odoardi, 1973: 99). Rasprostranjenost pokornika sljedbenika sv. Franje širila se kako se širio i organizirani red Manje braće. Prve vijesti o postojanju pokornika nalazimo u Faenzi godine 1221. i u susjednim mjestima. Nakon toga po cijeloj Italiji red se širio velikom brzinom. Tako već Honorije III. godine 1225. piše biskupima Italije u svezi reda pokornika, a dvije godine kasnije, 1227., papa Grgur IX. piše pismo i upravlja ga „Braći reda pokore u Italiji“. Od godine 1225. do 1297. u papinskim dokumentima spominju se „Braća pokornici“ Italije, Francuske, Njemačke, Lombardije, Sicilije ili Napuljskog kraljevstva, Tiringije, Bavarske, zatim u Beču i Budimpešti (Fregona, 2007: 99).

Zasigurno se ne može govoriti o crkvenom priznanju sv. Franje kao utemeljitelja pokorničkog reda do bule pape Nikole IV. iz 1289. godine. No bibliografski podaci navode na zaključak kako je Franjo imao presudnu ulogu u davanju poticaja pokorničkom pokretu kao i to da je utvrdio propise i usmjeravao projekt evanđeoskog življenja u svijetu. Kajetan Esser, povjesničar Franjevačkog reda, vidi u *Pismu vjernicima*, koje je napisao sveti Franjo, pobudnicu braći i sestrama pokornicima (Esser, 1973: 65-78). Temeljem toga svjedočanstva može se vidjeti kako je svijest o utemeljenju toga pokreta i te kako nazočna kod Sveca. Tomu ide u prilog i prvo spominjanje braće pokornika u buli Honorija III. biskupu Riminija od 16. prosinca 1221. godine, kojega je zadužio da uzme u zaštitu pokornike od građanskih vlasti koji su ih prisiljavale da uzmu oružje u ruke i stanu u obranu komune. Također se iz drugih bula, upućenih talijanskim biskupima, od 1225. do 1234. može vidjeti kako se pokornički pokret u vrlo kratkom razdoblju brzo raširio (Matanić, 1973: 43).

Godine 1221. napisana je prva redakcija teksta *Memoriale propositi*, koji se drži prvim pravilom pokorničkoga reda franjevačkog nadahnuća. Smatra se uratkom kardinala Hugolina. Sam tekst *Memoriale* sadrži niz sastavnica preuzetih iz *proposituma* humilijata, koje je 1201. odobrio Inocent III. Tekst *Memoriale* poznat je putem jedne revizije iz 1228. godine. Novo Pravilo sastavio je 1284. vizitator Caro iz Firenze, koje je papa franjevac Nikola IV. bulom od 18. kolovoza 1289. nametnuo svoj *sadašnjoj i budućoj* braći i sestrama pokornicima. U toj se buli

sv. Franju priznavalo *utemeljiteljem pokorničkoga reda*. Tekst *Memoriale* iz 1228. ušao je gotovo netaknut u novo Pravilo. Papa je Carinu Pravilu dodao uredbu prema kojoj *vizitatori i izvjestitelji* moraju biti Manja braća, čime je pokornički red stavio pod upravu Prvoga reda. Drugom bulom iz 1290. Nikola IV. naložio je svim članovima pokorničkog reda, rasutima po cijelom svijetu, da prihvate manju braću kao vizitatore i prokure, a kao razlog tomu navodi se da je sv. Franjo bio njihov utemeljitelj (*Seraphicae legislationis*, 1892: 78-94).

U srednjem je vijeku pokornički red bio obdaren mnogim izuzećima, od kojih su neka bila jednaka onima što su ih uživali pokornici iz prijašnjih vremena, dok su neka dodjeljivali ili prilagođavali pape. Najvažnije izuzeće bilo je ono vezano uz prisegu vjernosti feudalnom gospodaru i gradskoj vlasti, što je bila vrlo važna povlastica u strukturi društva utemeljenoj na odnosima uživanja blagodati i podložništva. Prisega na vjernost povlačila je sa sobom obvezu uzimanja oružja u svrhu obrane gospodara ili komune. Također treba spomenuti i izuzeće prema kojem su se članovi pokorničkog reda trebali držati podalje od određenih javnih službi koje su bile nespojive s vjerskim položajem pokornika. S druge strane papa Grgur IX. podijelio im je povlasticu da slobodno raspolazu svojim dobrima u bilo čiju korist. Mnoga su bratstva raspolagala s velikim dobrima čijim su prihodima podupirali važna karitativna djela. Ova iznimno široka autonomija pokorničkih skupina izazivala je negodovanje civilnih i crkvenih vlasti, pa su pape bili prisiljeni intervenirati u više navrata (Iriarte, 2013: 475-476).

Kraj srednjega vijeka, napose 15. stoljeće, bili su vrijeme velike krize i ponovnog procvata pokorničkog reda u Europi. Crna kuga i veliki raskol doveli su da opadanja znatnog broja članova. Iako u smanjenom obliku ostali su i dalje vrlo brojni. Prema statističkim podacima iz 1358. postojala su 244 bratstva kojima su duhovnu skrb pružala manja braća; od toga 141 bratstvo u Italiji i na Istoku, 23 u Španjolskoj, 29 u Francuskoj, 37 u njemačkim krajevima i 6 na neutvrđenim mjestima (Iriarte, 2013: 478). Ponovni procvat doživjet će trećoredske bratovštine u vrijeme opservantske obnove u 15. stoljeću djelovanjem sv. Bernardina Sienskog, sv. Ivana Kapistrana i Bernardina de Bustisa.

U kasnijim razdobljima izgled Trećeg reda pretrpio je pozornost vrijednu promjena. Veliku krizu u Italiji pretrpio je Treći red pojavom humanizma, da bi zatim potpuno nestao u zemljama koje su prihvatile reformaciju. No, paralelno s time pojavio se novi procvat u Španjolskoj i Portugalu, kao i u španjolskim dominijima u Europi – Napulju, Lombardiji i Flandriji – i u Novom svijetu (Iriarte, 2013: 481). Ovome je pridonijela i kapucinska reforma Franjevačkog reda u 16. stoljeću. Nova kriza nastupila je u vrijeme prosvjetiteljstva i regalističkih režima koji su uvelike ograničili djelatnost Trećega reda svodeći ga na pobožno društvo. Osobito težak udarac zadala je Francuska revolucija i revolucionarne ideje koji su se krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća širile Europom.

1.2. Pojava Trećeg reda u hrvatskim zemljama do 17. stoljeća

Prva sigurna vijest o sljedbenicima sv. Franje u svijetu u hrvatskim zemljama zabilježena je u Zadru. Papa Grgur IX. piše 22. studenog 1235. zadarskom nadbiskupu pismo u kojem mu najstrože zapovijeda da ne ometa plodonosni rad franjevac a i dominikanaca i veli da su se mnogi vjernici, koji su bili zaraženi heretičkim naukom, na njihovo plodonosno propovijedanje i na primjeran način njihova života povukli i čine pokoru u vlastitim kućama, a neke žene su si ostrigle kosu i čine pokoru u svojim domovima (Smičiklas, 1905: 466). U samostanu sv. Frane u Zadru nalazi se papinska bula od 28. rujna 1253. sastavljena u Asizu kojom zabranjuje nositi franjevačko odijelo onima koji nisu pravi redovnici (*Codex diplomaticus*, 1998: 195). K tomu još znamo da se u Zadru već 1251. spominju pokornici sv. Franje koji žive eremitski život (Ivančić, 1910: 17). U dokumentu od 2. travnja 1281. vidi se da je pokornički red osnovan i u Dubrovniku, spominju se trećoredice koje žive uz crkvicu *Asigurata* (Nazor, 1986: 180). Slično svjedoči i splitski nadbiskup Stjepan Cosmi krajem 17. i početkom 18. stoljeća, koji u Konstitucijama sinode spominje kako u Splitu postoje tri kuće trećoredica sv. Franje (Cosmi, 1688: 89). Dubrovački statut iz 1272. godine spominje u kapitolu 65. IV. knjige kako su postojale picokare, bicoke - trećoredice, žene koje su živjele u svijetu ali su preuzele i duhovne obveze živjeti u čistoći i udovištvu. Sav svoj život posvećivale su molitvi, karitativnoj i odgojnoj djelatnosti. Kao mlađe i odvažne žene utjecale su na sredinu i oduševljavale za molitvu i kršćansku karitativnu djelatnost, dok su kao starije i iskusne vjernice bile odane molitvi i skromnom življenju. Statut određuje i propisuje kako su roditelji dužni brinuti se za njih i njihovo uzdržavanje, kao i njihova braća. Nakon smrti tih pobožnih žena imovina je prelazila u posjed njihove obitelji (Marinović, 1985: 48). Takvih žena bilo je i u manjim sredinama kao što su Obrovac (Bianchi, 1870: 301), Pag i Šibenik (Bianchi, 1870: 33).

U Krku uz samostan sv. Franje postojala je bratovština sv. Franje prije 1300. godine, koja se brinula o svojim članovima, crkvi i samostanu (Smičiklas, 1909: 363-367). Statut bratovštine sv. Franje u Krku naglašava brigu cijele zajednice za siromašne, bolesne i nemoćne (Smičiklas, 1909: 363-367). Početkom 15. stoljeća u stonskoj kancelariji napisana je matrikula bratovštine Trećeg reda sv. Franje. Matrikula je pisana gotičkom minuskulom i zapisi su na njoj do druge polovice 16. stoljeća. Dio je pisan i bosančicom (Lupis, 2000: 207). Zadarski trećoredci i trećoredice oporučno ostavljaju, često u novcu i naravi, franjevcima darove uz preporuku da se mole za pokoj njihovih duša. U Splitu, Zadru, Dubrovniku, Vrani, Dugom otoku kao i nekim priobalnim mjestima vjernici oporučno traže da budu pokopani u franjevačkom habitu.¹ Franjevac Agostino Gemelli kaže kako su Manja

¹ Arhiv provincije Franjevaca trećoredaca glagoljaša Zagreb (dalje: APFTGZ), Petrus de Pago, sv. IV., Op. br. 111. U oporuci Andrije Jadrijevića iz Sali na Dugom otoku piše kako se sprema na put u Rim i ako na putu umre neka bude pokopan uz neku crkvu, a ako umre u Salima neka ga

braća budila svijet i dizala Treći red gdje god su propovijedali (Gemelli, 1935: 63). Godine 1732. u Zadru se spominje zavjetovanje franjevačkih trećoredaca (Ivančić, 1910: 18). Franjevačkih trećoredaca bilo je i izvan Hrvatske među hrvatskim iseljenicima. Tako se u Padovi u 15. stoljeću spominje Eustahio, sin pokojnog Rade iz Kotora (Rigon, 1980: 305). Također i u Asizu u 15. stoljeću postoje franjevački trećoredci porijeklom iz hrvatskih zemalja (Cenci, 1974a: 244, 706, 708, 722, 799; Cenci, 1974b: 514, 674, 703-704, 759, 763, 781, 815, 1012, 1028, 1036-1037, 1188, 1488-1489).

Fra Franjo iz Korčule, vikar Franjevačke opservantske vikarije u Dalmaciji, 14. siječnja 1504. godine u zadarskom samostanu sv. Frane pred svjedocima imenuje fra Bernardina iz Skadra, člana vikarije, svojim zastupnikom u pitanju oblačenja, zavjetovanja i upravljanja *pizocharorum et pizocharum* Trećega reda sa redovnicima franjevcima trećeg reda u provinciji Dalmaciji.² Ovdje je važno napomenuti kako se pojam *pizochar* u muškom i ženskom rodu odnosi na franjevačke trećoredce svjetovnjake. U primorskim gradovima bilo je bratovština u čast sv. Franji, a u isto vrijeme bilo je i žena koje su živjele po Pravilu sv. Franje. Uz samostanske trećoredce i trećoredice bio je veliki broj pobožnih žena i udovica, *pichochare*, koje su nosile posebno odijelo, a postojale su i *manjurice* žene koje su obdržavale Pravilo trećeg reda sv. Franje. Izvori spominju kako je u hospitalu sv. Bernardina *minoriza* Trećeg reda sv. Franje u Zadru, Stanica, pok. Luke Cvitanovića ovdje sastavila svoju oporuku.³ Isto tako izvori spominju Stanu *minoriza tertii ordinis* koja 9. veljače 1519. pravi oporuku u svojoj kući u Zadru i želi biti pokopana u grobu *minorizarum* u crkvi sv. Frane.⁴ Godine 1514. Milka, ud. pok. Tomašina Skorobogat iz Vrane oporučno traži da bude pokopana u habitu Trećeg reda sv. Franje u crkvi sv. Duha u Vrani.⁵ Matej Lovričević, sin pok. Jurja iz Žmana piše oporuku 6. lipnja 1571. i želi da ga pokopaju u franjevačkoj crkvi u Zaglavu.⁶

Manjurice nisu u strogom smislu bile redovnice, ali nisu bile ni obični vjernici svjetovnjaci. Iako je postojala egzempcija, odnosno franjevački trećoredci nisu bili crkvene osobe u pravnom smislu, na ove pobožne žene primjenjivao se status crkvenih osoba. Picokara ili bicoka bilo je u više naših primorskih gradova osobito u mjestima gdje su postojali franjevački samostani. Makarski biskup Petar Kačić u svome izvještaju *ad limina* 1649. navodi kako se u Makarskoj nalaze dvije kuće ili dva hospicija picokara Trećeg reda sv. Franje (Pandžić, 1995: 279). Krajem 16.

pokopaju u crkvi sv. Marije *in habitu fratrum ordinis S. Franciscii Tertii Ordinis...*

² Državni arhiv u Zadru (dalje: DAZd), Marcus Antonius de Bassano, sv. I., folio 1.

³ APFTGZ, Marcus Antonius de Bassano, sv. I., sveščić 1., folio 2.

⁴ APFTGZ, Simun Corenich, sv. II., sveščić 1., Op. br. 39.

⁵ APFTGZ, Marcus Antonius de Bassano, sv. II.

⁶ APFTGZ, Nicolaus Drasmilleus, sv. IV., sveščić 8., Op. br. 112.

i početkom 17. stoljeća spominju se hospiciji trećoređica u Omišu (Kovačić, 1975: 50-51). Pretpostavlja se da je franjevački trećoređac bio i Marko Marulić (Fabianich, 1845: 53).⁷

Ovaj kratki pregled razvoja franjevačkog Trećeg reda na hrvatskim prostorima do 17. stoljeća vezan je uglavnom za izvještaje koji se odnose na hrvatsko priobalje, dok za kontinentalnu Hrvatsku nemamo gotovo nikakvih podataka. Veliki broj sačuvanih izvora, od kojih sam naveo samo neke, svjedoči o živom razvoju franjevačkog Trećeg reda na području obalne Hrvatske i otoka. S druge strane nedostatak izvora za kontinentalnu Hrvatsku može nas samo navesti na pretpostavku kako su trećoređske organizacije bile organizirane prije 17. stoljeća i na tom prostoru uz franjevačke samostane, kako je slučaj bio i s primorskim krajevima Hrvatske.

1.3. Treći red u 17. i 18. stoljeću

Početak 17. stoljeća, 1604. godine, papa Klement VIII. određuje da u jednom gradu smije biti samo jedna zajednica franjevačkih trećoređaca. Naime, kako je prvi red sv. Franje bio podijeljen na više grana, svaki je od njih imao svoje odvojene treće redove (Etzi, 1996: 54). Na općem generalnom kapitul u Toledu 1633. naglašava se briga o franjevačkim trećoređcima. Nastojalo se oživjeti evanđeosku Franjinu duhovnost u svijetu. Porastao je broj trećoređaca u Novom svijetu. Krajem 16. stoljeća mnoge su franjevačke trećoređice u Meksiku poučavale indijansku djecu. Na Filipinima i u Americi osnovane su trećoređske zajednice. Posebno brojni bili su sljedbenici sv. Franje među visokim aristokratskim, plemićkim i kraljevskim obiteljima (Etzi, 1996: 67). Papa Urban VIII. 15. svibnja 1628. bulom *Militantis Ecclesiae* odobrava franjevcima konventualcima konstitucije trećeg reda (*I Frati Minori*, 1978: 269). Godine 1686. Generalni kapitul Manje braće (opservanata) u Rimu sastavio je konstitucije za trećoređce u Italiji, Španjolskoj i Portugalu, koje je 1689. odobrio papa Inocent XI. bulom *Ecclesiae catholicae* (Fregona, 2007). Uskoro su ove konstitucije bile prihvaćene od svih trećoređskih zajednica koje su vodila Manja braća.

Tijekom 17. stoljeća franjevci, osobito oni koji su bili ispovjednici kraljevskih i plemićkih obitelji, nastojali su približiti franjevačku duhovnost tom višem društvenom sloju. Pape su propagirali franjevačku duhovnost među višim slojevima društva, koji su se u velikom broju uključivali u Treći red. Budući da trećoređci više nisu mogli izdržavati bolnice, hospitale, ubožnice i humanitarno djelovati, sada je ta područja počela pokrivati viša klasa i plemstvo (Iriarte, 2013: 569).

Kako su crkvene udruge i bratovštine u postridentskom razdoblju imale značajan

⁷ Fabianich ovdje preuzima tvrdnju fra Francesca Marie Appendinija koji je oko 1500. godine tvrdio da je Marulić bio član franjevačkog Trećeg reda.

pastoralni angažman i vrlo prikladan redovničkim zajednicama da se aktivno uključe u pastoral i apostolat, time je i Treći red postao jedno od značajnijih područja aktivnosti. Najvjerojatnije je Treći red djelovao u svakoj franjevačkoj crkvi, a izričito ga u dokumentima spominju najprije 1642. u Zagrebu, a već 1654. navode ime prvog voditelja Nikole Labstatta.⁸ Zatim se Treći red spominje u Varaždinu 1668. godine⁹, potom 1677. u Križevcima¹⁰ i Koprivnici¹¹, a u Čakovcu je osnovan 1732. godine.¹² U drugoj polovici 18. stoljeća osnovan je u Kostajnici, a 1738. u Virovitici (Hoško, 2001: 99) Naziv Treći red sv. Franje upotrebljavaju dokumenti 1732. za zagrebačku bratovštinu¹³, a 1742. za bratovštinu u Varaždinu.¹⁴ Tijekom 18. stoljeća zajednice trećoredaca bit će osnivane po raznim mjestima sjeverne Hrvatske i Slavonije, i to ne samo uz franjevačke samostane nego i u župama koje su pastorizirali franjevci. Slabije je poznata situacija na području Bosne i Hercegovine koja se nalazila pod Osmanlijama. Početkom 17. stoljeća na području Konjica nalazile su se porušene crkve sv. Ante, sv. Elizabete i sv. Roka (Nikić, 1984: 17). I u Bihaću je postojala crkva posvećena sv. Elizabeti, kao i samostan klarisa na obali Krke kod Skradina (Klaić, 1897: 69). Njezin oficij nalazi se u brojnim glagoljskim brevijarima, što nam ukazuje da je kult zaštitnice franjevačkog Trećeg reda bio iznimno raširen u 17. i 18. stoljeću. U djelima 18. stoljeća za franjevačke trećoredce upotrebljava se različite nazive kao što su *bratstvo*, *red*, *zajednica*, *družba* i sl. Zajednica koja je obdržavala Pravilo pape Nikole IV. podijeljena je u tri različite grane, što ukratko opisuje Antun Juranić: *Ovi Treti Red uzdarxi tri, varste Podloxnikov. Pervi jesu onni koi xivu u slogu, i u svojih Mostirih. Drughi jesu onni koi zovuse Terziarij samo od Abbita i Korduna. Tretti jesu onni koi zovuse Terziariji od samoga Korduna i zovuse Cordigeri, i toliko jedni, koliko drugi xivu u svojih vlastitih kuchiah* (Juranić, 1788: 185). Očito je Juranić ovdje poistovjetio Treći red sa sličnom Bratovštinom pojasa sv. Franje ili Cordigerima.¹⁵

⁸ Arhiv Hrvatske franjevačke provincije Zagreb (dalje: AHFPZ), *Matricula officiorum*, ad nomen

⁹ AHFPZ, *Matricula officiorum*, 132.

¹⁰ AHFPZ, *Matricula officiorum*, 192.

¹¹ AHFPZ, *Matricula officiorum*, 201.

¹² AHFPZ, *Matricula officiorum*, 494.

¹³ AHFPZ, *Monumenta*, 541, 577, 596, 662.

¹⁴ AHFPZ, *Monumenta*, II, 26, 130.

¹⁵ Bratovštinu pojasa sv. Franje ili Cordigere osnovao je papa Siksto V., franjevac konventualac i obdario je velikim oprostima i privilegijama te dao ovlast svim granama Franjevačkog reda da je mogu osnivati. Na hrvatskim prostorima brzo se proširila u svim župama gdje su franjevci pastoralno djelovali. Iako Bratovština pojasara nije bila službeno Treći red, imala je mnogo sličnosti s Trećim redom. Trebali su trajno nositi pojas na javnim sastancima, procesijama i na civilnom odijelu. Imali su propisane molitve. Održavali su mjesečne sastanke. Bili su dužni voditi brigu o bolesnima, posjećivati slabije i starije i sve druge obveze i privilegije koje su u svijetu imali trećoredci. Kod nas su osobito bili prošireni na području sjeverne Hrvatske. za njih su izdavani molitveni priručnici, molitveni obrasci i druga duhovna literatura. (Bracsuglevich, 1730: 7-10;

Papa Benedikt XIII. apostolskim je pismom iz 1725. izjavio kako je Treći red *svjetovni red* i razlikuje se od bratovština. K tomu odredio je da osnivati i primati u Treći red može samo general Manje braće. Ova njegova odluka izazvala je velike napetosti tako da je papa 1726. to pravo protegnuo na konventualce i kapucine, a 1628. to pravo dao je i samostanskim trećoređcima (Etzi, 1996: 55).

Fra Lovro Bračuljević u svome djelu *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan o rasprostranjenosti sljedbenika sv. Franje* piše: ... *i dan dana-segni u velikom devozcionu i czini stoi navlastito u Scpagni i Portugalu, gdi nie drugacsie csuti svetogh Franczescha imenovati, toliko od svitovgnih gliudih, koliko od drugih Redova Redovnikah, sebicze nego: Nasc sveti Otacz jer je varlo malo nachi koi nisu u ovome gniegovome trechiemu Redu...*(Bracsuglievich, 1730: 6).

2. Treći sadh ili istolmaccenje Trechega reda - trećoređski časoslov

2.1. Osobitosti franjevačke nabožne književnosti u 18. stoljeću

Poglaviti motiv literarnog stvaranja kontinentalnih franjevaca, neovisno o vremenu, bio je pisanom riječju služiti poslanju Crkve. U vrijeme katoličke obnove, u postridentskom razdoblju, kontinentalni su franjevci razvili jaku i raznoliku literarnu djelatnost. Prevodili su biblijske tekstove, priređivali lekcionare, sastavljali molitvenike i katekizme, pisali propovjedničku literaturu i hagiografije, pisali pjesme, istraživali prošlost svoga reda, Crkve i naroda, sastavljali gramatike i rječnike te davali pravopisne upute. Literarni standard tih djela bio je prilagođen općem kulturnom, napose literarnom standardu određenoga vremena. Cjelokupno franjevačko literarno djelovanje služilo je misterijskom i navjestiteljskom poslanju Crkve (Hoško, Šimunović, 2000: 67).

Veliki je dio naše književnosti 17. i 18. stoljeća, ako je shvaćamo u širem smislu riječi, praktično-nabožnog karaktera, sračunat na neposredno utilitarno djelovanje. Pojavljujući se u sredinama gdje do tada nikakva štiva nije bilo, ta je književnost, koliko god zamagljivala životne probleme, značila dobitak; jer kad se jednom stekla pismenost u širim slojevima, ona je dalje rasla i razvijala se i mimo intencija pokretača, prevladavajući dijalektički početne impulse, stala se kretati prema vlastitoj logici. Jer je veći broj pismenih ljudi koji su trebali konzumirati bezbrojne katekizme, zbirke propovijedi i razne vjerske priručnike bio istodobno osposobljen da čita i druga štiva (Franičević, Švelec, Bogišić, 1974: 183). Tako je pod utjecajem barokne književnosti i prosvjetiteljskih moralno-didaktičkih poučaka, osobito u 18. stoljeću, franjevačka nabožna književnost morala ispuniti tri zahtjeva crkve-

Matanić, 1988: 313; Batorović, 2006: 235-244.)

nog pisanja osobito u književnom baroku: poučavati, pružiti nasladu i poticati. Zadaća poučavanja nije manja nego npr. u katekizamskoj i navjestiteljskoj literaturi. Štoviše, molitvenicima je zadaća prenositi ne samo tradicionalne vjerske obrasce, nego izreći gotovo sve vjerske istine i učenja tako kratko i jasno da budu srž i polog molitvenim iskazima. Ovakva koncepcija bila je dovoljna za katekizme, dok su u molitvenicima i molitvenim priručnicima, kao što je Lipovčićev *Treći sadh*, trebalo još obrazložiti i nadahnuti temeljne molitvene stavove: klanjanje, pohvalu, zahvalu i prošnju. Molitvenici su za molitelja trebali biti izvor utjehe, smirenja, potvrde i opravdanja vlastitog vjerničkog izbora, ali još više poticaj na povjerenje u Boga. Sljedeća zadaća molitvenika bila je da usmjeri svojim sadržajem vjernika na dosljednost u molitvenom životu, opredjeljenju za kršćanski kreposni život i lik vjernika, pritom je nužno bilo uključeno odbacivanje postupaka i mana koje taj vjernički lik krnje ili niječu (Hoško, Šimunović, 2000: 73-74).

Ono što je bitno obilježilo baroknu nabožnu književnost, odnosno njezin pučki izraz, jest da je kroz molitvenike i obredne molitve naglašavala specifično katolički nauk i kulturne oblike, s time da je u 18. stoljeću dobila i prosvjetiteljsku notu s ciljem da se pučka pobožnost uzdigne na višu duhovnu i praktičnu razinu. Stoga je ovo kontekst u kojem treba promatrati i nastanak Lipovčićeva časoslova za trećoredce *Treći sadh*. Zato franjevac Emanuel Hoško zaključuje kako je *ova Lipovčićeva ponuda bila dragocjeno pomagalo da trećoredci ne upadnu u mehaničko nizanje Očenaša jer je po uzoru na Marijino otajstvo u molitvi krunice ponudio na meditaciju otajstvo Kristove muke i smrti. Tko je na Lipovčićev način molio propisane "ure", taj je mogao rado i s osobitom korišću moliti taj "časoslov slavonskih trećoredaca"* (Hoško, 1987: 21).

2.2. Struktura i tumačenje Lipovčićeva trećoredskog priručnika

Slavonski franjevac Emerik Pavić tiskao je 1769. godine u Budimu na hrvatskom jeziku djelo fra Jerolima Lipovčića *Treći sadh ili istolmacenje Trehega reda*. Djelo je bilo namijenjeno franjevačkim trećoredcima, odnosno kako u podnaslovu stoji: *za obadve spole ljudske, to jest: Musske i Xenske glave usagenoga: a od Sveti Otaca Papih potvergjenoga, i od mnog po svitu opchinah obsluxenoga; s razliscitima molitvama, i pismima, za napridovanje duhovno, i visnjeg kraljevstva zadobiche, sviu pravovirni ker stjanah sloxeno, i upisano* (Lipovscevich, 1769: 1). Dakle, već je u podnaslovu navedeno kako je djelo namijenjeno trećoredcima oba spola za njihovo duhovno usavršavanje. Iako je djelo odraz barokne pobožnosti, ono sadrži veliki broj elemenata koji upućuju na prosvjetiteljske tendencije s ciljem podizanja duhovnog života trećoredaca na višu razinu.

Časoslov ima 313 stranica, na kraju mu je dodano pismo pape Benedikta XIII. *Ad futuram rei memoriam*. Strukturirano je na način da je podijeljeno na četrnaest

članaka (*cslanaka*), odnosno poglavlja. Svako od četrnaest poglavlja posvećeno je određenoj temi vezanoj uz Treći red i poticaj na duhovnost, odnosno na bolje upoznavanje samog smisla Trećeg reda i usmjeravanje pobožnosti franjevačkih trećoredaca. Zbog pravnog položaja Trećeg reda kao crkveno priznatog reda najveći dio djela zauzima časoslov kao osnovno redovničko molitveno usmjerenje kroz dan.

Na početku se nalazi *Prikazanje pisaoca svomu s. Ocu Francisku*, gdje između ostalog kaže: *Promissljajuchi pak ja toliku vridnost duhovnu i spasonosnu, kojano nose je po svitu u razliciti kraljevstvih rassirila, i s velikm napridkom dusevnim po tvom Trechem Redu u ustali narodi uzmlaxala jeste, tako, da ne samo manjeg stanja ljudi i xene, negoli i visoko rognjeni i od pervi i glavni vladanjah Gospoda recsenu vridnost s velikim Bogoljubstvom zagerljaju, i nju sstuju; odrediosam na slavu i diku Boxju, na tvoje posstenje, a korist Illyricskoga, iliti slovinskoga naroda tvoga S. Trehega Reda upisati: za dati mu upravilo duhovno jednodussnog i pokornog xivljenja: po kojemunose lahko u Taj dochi moxe. Svemogucstvo dakle Boga Oca, mudrost Boga Sina, i ljubav Duha Svetog nek probude sve pravovirne na pokorno xivljenje, koje nose u S. Trechem Redu zaderxaje, po tvomu utocsisschu S. Oce Francisko* (Lipovscevich, 1769: 7-8). Ovdje autor navodi glavni motiv pisanja ovog časoslova, a to je poboljšanje duhovnog života franjevačkih trećoredaca hrvatskog jezika, odnosno smatrao je potrebitim da i hrvatski (slavonski) trećoredci dobiju primjereni molitveni priručnik za svoj duhovni napredak.

Nakon toga slijedi riječ urednika, odnosno priređivača za tisak fra Emerika Pavića *Doverssioc polubljenim sstiocem*. Pavić izražava zadovoljstvo što je *ovi put u drugima jezici ocsitovan, sada pak po milosti Boxjoj, i trudu pokojnoga mlogo Posstovanoga Oca Fra Jelolyma Lipovscevicha i nassemu Illyricskomu narodu ocsitujete* (Lipovscevich, 1769: 9). Nadalje Pavić kaže kako mu je autor, Lipovčić, ostavio ovo djelo pred svoju smrt kako bi trećoredcima omogućio da duhovno napreduju i da dovrši ono što on nije uspio napisati za života (Lipovscevich, 1769: 10).

Prvo poglavlje (*Cslanak pervi*) nosi naslov *Od pocsetka, i sverhe ovoga trehega Reda* (Lipovscevich, 1769: 1-8) gdje Lipovčić govori o samom Trećem redu, odnosno o njegovom postanku i svrsi. Kaže kako je Franjo Asiški 1221. propovijedajući pokoru po selima i gradovima u gradu Kanari u Umbriji potakao veliko mnoštvo muškaraca i žena koji su htjeli ući u njegov Red, pa dalje piše: *vidivši Sveti Otac, i zakonoša ovu goruću želju njihovu, priviđajući slabost naravi čovičanske, zato da ne rastavi muževe od ženah, da se sasvim ne vide, i da ne ostanu opuščena sel, i varoši, odluči niti sve divojke i žene primiti među duvne, niti sve muške glave primiti u manastire; nego učini ovi treći red, u kome i oženiti mogu kod kućah svojih pokoru činiti, i vinčani pod slatkim jarmom Isukersta, Bogu služiti. Dogodi se ovo četrnaeste godine, posli kako Sveti Otac svit ostavi, i pervi red učini* (Lipovscevich, 1769: 1-2). Lipovčić ovdje ostaje kod tradicionalnog tumačenja kako je Treći

red osnovan 1221. godine i kako je nastao potaknut pokorničkim propovijedanjem Franje Asiškog. Potom nabraja pape koje su potvrdile trećoredsko pravilo. Nakon toga piše kako svrha Trećeg reda *nije druga, nego da braća, i sestre u njemu pribivajući sveto, i čisto život provode, i zapovidi Božje opslužuju, dila duhovna čine, u kripostima napriduju, i da brez teške i oštre pokore budu prilični istim po manastiri zatvorenih redovnikoh* (Lipovscevich, 1769: 2). Lipovčić se kod nastanka Trećeg reda drži predaje prema kojoj su prvi članovi Trećeg reda bili bl. Lukezije i njegova žena Bona, za koje je Franjo Asiški 1222. sastavio Pravilo, a koje je zatim potvrdio papa Nikola IV., da bi se u kratko vrijeme *tako jest se umnožio, da se je po svoj Talijanskoj, Nimačkoj, i po svoj Europi raširio* (Lipovscevich, 1769: 3). Ono što Lipovčić najčešće ističe govoreći o Trećem redu u ovom članku (poglavlju) jest to da je to pokornički red onih koji žive u svijetu, ali je po pravu jednak onima prvog i drugog franjevačkog reda. Zatim govori kako se sam Treći red dijeli na tri *stanja*. Prvi su oni koji žive u samostanima i polažu zavjete kao redovnici, zatim su druge redovnice koje žive samostanski, obje ove skupine podložne su trećoredskom generalu u Rimu. Ovi samostanski trećoredci nisu ustanovljeni od Franje Asiškog, nego Lipovčić kaže kako su nastali kasnije i potvrđeni su 1521. od papa Julija II. i Leona X. Treće *stanje* jesu trećoredci koji žive u svijetu, oni ne žive u samostanima i nisu zavjetovani kao redovnici samostanski trećoredci. Za njih je Franjo Asiški napisao Pravilo 1221. godine i ono je potvrđeno od mnogih papa (Lipovscevich, 1769: 3–4.). Poglavlje (članak) završava time kako su mnogi vladari i prinčevi pristupili Trećem redu ili Bratovštini pojasa *tako da S. Franciska svi svojim Ocem nazivaju* (Lipovscevich, 1769: 8).

Nakon ovog početnog članka u kojem tumači postanak i svrhu Trećeg reda Lipovčić u drugom članku, *Po csemuse razlucsuiie ovi Red od Bratinstva istoga Oca Franciska, i od ostalih Bratinstvah*. Često je među franjevačkim povjesničarima dolazilo do poistovjećivanja Trećeg reda s Bratovštinom pojasa sv. Franje, Lipovčić već u 18. stoljeću naglašava razliku između Bratovštine pojasa i Trećeg reda. Zato na samom početku kaže: *Razlučivanje ovi Treći red od Bratinstva pojasa kopnog S. O. Franciska, iere ovi Treći red od istoga S. Oca jest uzdignut, kako smo gori vidili* (u prvome članku, *op. a.*), *a Bratinstvo pojasa kopnenog nije uzdignuto, niti učinjeno od istog S. Oca, nego mnogo posli od njegova sina, to jest od Oca Pape Sixta V. Drugo, koji su u Bratstvu pojasa kopnenog, oni samo nose pojas, od kako god starješine Reda blagoslovljen, niti imadu kakvu regulu, nego samo nika statuta, ili ti naredjenja od biskupa vlastitog učinjena, a oni koji su u Trećem redu, imaju svoje naredbe, iliti Regulu od Stolice Rimske potvrđenu, i na samo da nose pojas kopneni, nego i hbit, ili misto habita valja nose poveliki od svite pepeljaste Skapular, također derže svoj novicijat, iliti iskušenje za godinu danah, i čine posli procesion, iliti zavečanje, iliti zaviti onu Regulu obsluživati, i to čine u ruku starešine prid licem Cerkve, kao i ostali redovnici, zato fratri od svijju bratstvah, i nose*

križ Redovnički u procesionih, kao i ostali redovnici (Lipovscevich, 1769: 8–9). Lipovčić navodi kako je kod trećoredaca obvezatno opsluživanje Pravila koja je potvrdio papa Nikola IV. i kako su zavjeti koje oni polažu pravi zavjeti (Lipovscevich, 1769: 9). Dakle, pišući o razlikama između Bratovštine pojasara i Trećeg reda Lipovčić jasno razlikuje to da je Treći red crkveno priznati Red, koji je potvrde svoga pravila dobivao od papa, dok je Bratovština pojasara jedna u nizu takvih bratovština koja nema pravnu razinu koju ima Treći red.

U trećem članku *Od Privilegijah, iliti povlasticah Brache, i Sestrah Trechega Reda* Lipovčić progovara o nekim povlasticama koje uživaju trećoredci. Jedna od takvih jest i nošenje habita, ali naglašava kako su kao svjetovnjaci podložni svjetovnoj, a ne crkvenoj vlasti.¹⁶ Što se tiče nošenja habita, kako je do tada bio običaj kod franjevačkih trećoredaca, Lipovčić navodi kako je papa Julije II. odlučio kako bi u Treći red *za privući Principe i ostalu Gospodu u ovi Red, da nenose habit zdvora; nego pod haljinam; i to ne kao habit, nego na priliku jednog povelikog Skapulara, i pojas od konoplje, premda i izvanjske haljine nevalja da su sasvim ohole, gizardave...* (Lipovscevich, 1769: 12–13). Papa Julije II. (1506. – 1513.) pokazivao je veliki interes za franjevački Treći red, on ih je smatrao crkvenim osobama, ali da bi olakšao primanje i viših slojeva u Red odlučio je da se umjesto habita ili tunike nosi škapular, kao znak pripadnosti redu pokornika sv. Franje.¹⁷ Također navodi kako Treći red ima svoga duhovnika koji je određen od Provincijala i kako nitko osim njega ne može primati članove u Red (Lipovscevich, 1769: 13).

Četvrti članak donosi u cijelosti pravilo pape Nikole IV. koje se sastoji od dvadeset poglavlja (Lipovscevich, 1769: 16–29). Nakon toga u petom članku Lipovčić objašnjava *naređenja sverhu Regule ozgo sastavljene, koja je Sveti Otac Papa Inocento XI. u Knjigi svojoj Ecclesiae Catholicae potverdio, i Inocento XII., kako se u Rubrika osobiti Breviara Franciskanski nahodi n. 181. obluživati zapovidio* (Li-

¹⁶ Na Petom lateranskom saboru (1512.–1517.) konstitucijom *Dum intra mentis arcana* od 19. prosinca 1517. franjevački Treći red proglašen je *personae saeculares*, te su tako kao obični vjernici potpali pod civilnu vlast, što do tada nije bio slučaj. Pritom im ostaju neke povlastice, ali su u potpunosti podložni svjetovnim vlastima. Ovom odlukom njihov *Ordo poenitentium* tako postaje pobožna bratovština pokornika. (Cosentino, 1994: 46)

¹⁷ Peti Lateranski sabor definitivno je isključio franjevačke trećoredce iz širokog i privilegiranog društva *personae ecclesiasticae*, u pravnom pogledu oni više nisu bili crkvene osobe kao do tada. On ih je sveo na vjernike s vlastitim zakonima i propisima ali bez izuzeća, odnosno učinio ih je podložnima svjetovnim sudovima. (Etzi, 1996: 270.) Oni su time postali vjernici u svijetu kao i ostali vjernici, osim što imaju svoje specifične propise, odnosno Pravilo, i više nisu izuzeti od civilne vlasti. (Matanić, 1988: 307) Papa Leon X. učinio je korak dalje i 1521. sastavio Pravilo za samostanske trećoredce i trećoredice, čime je jasno razlučio razliku samostanskih trećoredaca od onih u svijetu. (Etzi, 1996: 53.) Iako su i dalje ostale zajednice koje su slijedile Pravilo Nikole IV., Leonovo je Pravilo postavilo čvrstu granicu između trećoredskih redovnika i svjetovnjaka. Premda su i oni koji su opsluživali Pravilo Nikole IV. bili priznati kao pravi red i to sa svećanim zavjetima.

povscevih, 1769: 29). Dakle, u ovom članku detaljno je objašnjeno pravilo pape Nikole IV. (Lipovscevih, 1769: 29-100). Iz ovoga članka može se iščitati kompletno uređenje Trećeg reda prema tumačenjima Pravila, odnosno Konstitucijama, koje su potvrdili pape Inocent XI. i Inocent XII.¹⁸ I daljnja poglavlja bave se uređenjem Trećeg reda u skladu s Pravilom Nikole IV. i Konstitucijama Inocenta XI. Tako se u članku šest, *Nacsin, s kojim valja obrati, i učiniti Officiere Trechega Reda*, donosi cjeloviti obred izabiranja, primanja i obrednog uvođenja u službu članova Trećeg reda koji obnašaju određene službe u bratstvu. Cijeli obred je pojašnjen i popraćen molitvama koje se izgovaraju prilikom uvođenja u određenu službu (Lipovscevih, 1769: 100–126). Zatim članak sedmi, *Što u razloštivih, iliti osobiti skupštinah, i vičih valja činiti i obluživati*, ukratko obrazlaže koje su funkcije skupština i vijeća (Lipovscevih, 1769: 127–132). Potom u osmom članku, *Način primiti, i obući one, koji žele, i išću u ovi Sveti Red*, Lipovčić donosi potpuni obred primanja novih članova u Treći red (Lipovscevih, 1769: 132-150). Članak deveti, nastavlja se na prethodni. Iz samog naslova članka, *Način zavećenje, iliti profesioni sveti učiniti*, posvećen je obredu zavjetovanja novaka Trećeg reda (Lipovscevih, 1769: 150-160). U članku deset, *Od nedilje misečne* (Lipovscevih, 1769: 161-165), Lipovčić kaže sljedeće: *svakoga miseca (kako je gori u reguli i Statuta rečeno) valja da se skupe braća i sestre u jednu nedilju u svoju kapelu, ako imasu, ako nea ono u crikvu Reda, na razgovor duhovni, od koga skupa nikome nije slobodno bez dopušćenja Oca Pohoditelja ostati, koji bez velika uzroka ne može dopustiti na ovi skup doći. Ovu nedilju može Otac Pohoditelj obrati u misecu, koju oće, i budući da u nedilju mlade Bratinstvo konopnog pojasa ima svoj procesion, i čine put križa, zato ovdje u Požegi Trećeg Reda nedilja jest prva po Nedilji mladojn* (Lipovscevih, 1769: 161). U nastavku opisuje sam obred u čime su središtu Litanije sv. Franje. Zanimljiv je i članak jedanaesti, *Od odrišenja generalnoga* (Lipovscevih, 1769: 165-177), ovdje autor kaže kako se *ovo odrišenje zvove Generalno, iliti Poglavito*,

¹⁸ Godine 1686. Generalni kapitul Manje braće u Rimu sastavio je Konstitucije za franjevačke trećoredce u Italiji, Španjolskoj i Portugalu. Godinu dana kasnije papa Inocent XI. potvrdio je 28. lipnja 1689. godine te Konstitucije bulom *Ecclesiae catholicae* i protegnuo ih na cijeli Red, tako da su s vremenom bile prihvaćene od strane svih franjevačkih zajednica širom svijeta. Iako je bilo nadopuna i promjena tijekom vremena ostale su na snazi sve do 1957. kada je Pio XII. dao napraviti nove. (Etzi, 1996: 54.) Ovim Konstitucijama u stvari je uništena autonomija Trećeg reda. Uništen je kapitularni sistem, prestale su veze između bratstava, sve je podložno gvardijanu ili vizitatoru. Dapače, od šest diskreta tri mogu biti redovnici ili svećenici što je samo značilo sužavanje slobode i samostalnosti bratstva. (Andreozzi, 1988: 202.). Već je papa Nikola IV. odredio kako Pravilo Trećeg reda ne obvezuje pod smrtni grijeh, osim ukoliko je netko vezan Božjim i crkvenim zakonima tako da zavjetovanje trećoredaca nije bilo zavjet u strogom smislu riječi nego odluka kojom se obvezuje čvrsto obdržavati Božje zakone poput svih drugih vjernika koji su sadržani u Pravilu i Konstitucijama (Andreozzi, 1988: 214–228.)

općinsko, i najveće; jere po njemu se odrišuje svaki brat, i sestra od svakog prokletstva većeg ili manjeg, od zabranjenja cerkve, ili stvari duovni, i ako je koji misnik od neuredstva (Irregularitte) od zapreke (suspensione) ne služiti Svete Sakramente ili mise ne govoriti, zato se ujedinjuje općini pravovirni i biva dionik sveti Sakeamenata crkve (Lipovscevich, 1769: 165-166). Nakon toga donosi popis dana u godini kada se može dobiti ovaj potpuni oprost, kao i obred primanja oprosta. Na istom tragu ostaje i članak dvanaesti, *Od ostali različiti oproštenja Trećega reda* (Lipovscevich, 1769: 178-217). Ovdje Lipovčić nabraja i druge oproste koje mogu dobiti franjevački trećoredci. Započinje s papinskim povlasticama oprosta danih Trećem redu, zatim donosi kalendar s pojedinim danima i molitvama koje se trebaju moliti dotičnog dana u mjesecu kako bi se dobili oprosti u čistilištu, a posebnu pažnju posvećuje potpunim oprostima u Svetoj Zemlji. Kada piše o oprostima u Svetoj Zemlji, navodi što treba učiniti i što izmoliti kod pojedinog svetog mjesta te koji se oprosti dobivaju kod tih mjesta. Članak završava oprostima koji se dobivaju kod molitve križnog puta i pritom donosi molitvu križnog puta.

U članku trinaestom, *Od Redova, koji su iz ovog reda izašli* (Lipovscevich, 1769: 217-221), Lipovčić nabraja redovničke zajednice nastale na Pravilu Trećeg reda. Pritom kaže sljedeće: *može se slaviti, i uzvisivati ovi Treći red na samo u toliki oprošćenjih, nego i u tomu, jere iz njega, kako loze mloge iz jedniga panja, ili tersa, mlogi drugi Redovi jesu izašli, i po braći, i sestram njegovi jesu utemeljeni...* (Lipovscevich, 1769: 217). On ih nabraja dvanaest: Red pustinjaka sv. Jerolima koje je 1405. osnovao sluga Božji, Karlo de Monte Granario, zatim red sv. Uršule, potom red koji je utemeljila sv. Franciska Rimska, nakon toga red koji je utemeljila sv. Brigita, red koji je utemeljila službenica Božja, Marija Longa, red Franciska od Paule, red koji je osnovao kralj trećoredac Luj IX., tu su zatim redovi koje su osnovali kraljica Sancia u Napulju 1344. godine, red konjanika Svetog Groba Isukrstova osnovan od vojvoda Balduina i Godefroya, Družba Isusova koju je osnovao Ignacije Loyola, franjevački trećoredac, Red uzašašća Isusova na Nebo i kao posljednji, Vojnički red Bezgrešnog začeca osnovan 1624. godine.

Ovih trinaest članaka koji prethode najvećem četnaestom, čine svojevrsan priručnik za franjevačke trećoredce hrvatskog govornog jezika. Lipovčić je ovdje obradio i detaljno prikazao sve segmente organizacije, pobožnosti i obreda vezanih uz djelovanje i duhovni život franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju. No, njegov časoslov, kojemu je posvećen najveći dio ovog djela, ima za cilj upoznati franjevačke trećoredce s duhovnošću koju bi trebali kao takvi njegovati, ali i s povlasticama, oprostima i obredima vezanim uz pojedine teme koje obrađuje, kako bi duhovni život franjevačkih trećoredaca u baroknom razdoblju podigao na višu razinu. Stoga se ovdje može zamijetiti i ona prosvjetiteljska crta slavonskih i podunavskih franjevaca u 18. stoljeću, koja je bez obzira na baroknu strukturu djela očito prisutna i u ovom časoslovu, s krajnjim ciljem podizanja duhove razine članova franjevačkog Trećeg reda.

2.3. Četrnaesti članak i časoslov za franjevačke trećoredce

Do Petog lateranskog sabora, kada je Treći red „sekulariziran“, bio je dio reda pokornika koji je bio u istom rangu kao i zavjetovani redovnici i monasi u samostanima. Kao takav imao je i neke obveze koje su usko vezane uz posvećeni život. Jedna od takvih bila je i obvezatno moljenje časoslova. Tako je i u osmom poglavlju Pravila pape Nikole IV. propisano sljedeće: *Braća svaki dan neka štiju ure, iliti časove od Cerkve naređene; to jeste Matutinu, ili ti Jutarnju, Laude, iliti pofale, Pervu, Treću, Šestu, devetu, Večernju i Kompletu, iliti nadopunjenje... Nenaučeni neka govore za Jutarnju dvanaest Očenaša i za svaku ozgor rečenu uru po sedam Očenaša i Slava Ocu. Na Pervoj i Kompleti, neka nadometnu Virovanje s onom Davidovom pismom: Smiluj se meni, koji štiti ne znadu. Akoli braća određeno ne reknju, u ono doba neka izgovore tri Očenaša za pokoru. A bolesnici na govorenju oviju uras, ni pojedan način nisu dužni. U postu S. Martina, i u korizmi općinskoj sve Cerkve, u cerkve svoje župničke neka na jutarnje ure naročito dođu, već akobi koji razložni uzrok njih smeo* (Lipovscevich, 1769: 23). Konstitucije pape Inocenta XI., tumačeći osmo poglavlje pape Nikole IV., propisuju sljedeće:

I.

Premda Regula S. nikakve uspomene ne čini od Zdrave Marie, sa svi tim i za svakog Očenaša neka se i Zdrava Maria govori nadomećući Slava Ocu, jer je Maria obrana za pomoćnicu i braniteljicu Triu Redova S. Francisca.

II.

Koji Božanstveno Oficije iz Brevijara ili od Bogoljubstva, ili od dužnosti mole, nekaposli Matutine reknju Očenaš, i uspomenu od S. O. Franciska. I posli Officia neka reknju Responsorio: Libera me s molitvom: Deus venie largitor, humane salutis etc. I s otimi za dosta čine za sve ure iliti časove Regule.

III.

Oni, koji Gospino Oficie govore, koji se u Brevijaru zove manje, i od ljudi svitovni zove se veće, to jest s pisamam, iliti s Psalmi i s trima Lectioni, oni nisu ništa više dužni moliti, kako je dopustio i ukazao Papa Inocentio XI. i Inocentio XII. Nisu ništa više dužni moliti ni konjici reda Vojničkog, ako svoga Reda oficie mole; samo to, da i prvi i drugi nadometnu posli Officia, jednu ili drugu molitvu za mertve.

IV.

Terciari misnici ili diaci koji su dužni Breviar moliti, mogu se služiti našim Breviarom Franciskanskim, s našimi sveci i z Direktoriom po dopuštenju Inocentia XII, kako se nahodi i u naših Breviari. Ali isto se razumije da oniu, koji pod našim upravljanjem živu.

V.

Kako god misnici Jutarnju i pofale za drugi dan mogu popodne u četiri sata početi moliti, tako mogu i Terciari onoliko Očenaša i Zdravi Maria reći odma popodne u četiri sata za sutra, koliko ide za Jutarnju i pofale.

VI.

Nije potreba da se Jutarnja u po noći ili posli večere za sutra govori, budući da od toga ni Regula, niti Statuta nikakve uspomene ne čine. Također nije potreba da uz post prid Božić i u korizmi u cerkvi mole, kako Regula opominja, već ako bi moglo biti bez svake teškoće. A bolesnici ako navlastito neće nisu dužni Oficie moliti.

VII.

Koji svoje Oficie ne moli u ono vrime u koje se u općinu običaje moliti, neka za svoju pokoru reče tri Očenaša, i tri Zdrave Marie. Također ne zapovida se, nego samo ponukuje, da svaki dan, ako je moguće krunicu Gospinu govore.

VIII.

Da Terciari s većim bogoljubstvom i s većim duše plodom i koristiju svoje Oficie govore, stavljaje ovdje osobiti način moliti ga (Lipovscevich, 1769: 40–42).

Nakon toga Lipovčić nudi osobiti način moljenja časoslova (Lipovscevich, 1769: 45–60). Prije svakog molitvenog dijela časoslova korisno je stvoriti dobru nakanu posebnom pripravnom molitvom u kojoj se sve moći duše i tijela usredotočuju na samu molitvu i istodobno se obnavlja čin vjere da je molitva prikladan način izricanja hvale Bogu. Zatim Lipovčić donosi uvodnu molitvu za svaku uru časoslova, a svaka molitva ima svoju osobitu usmjerenost, odnosno sadržaj joj je vezan uz pojedine zgode ili otajstva Isusova života.

Kako su trećoređci redovito molili zajedno Jutarnju i Pohvale, Lipovčić daje samo jednu molitvu *prid Jutarnju i pofale od Muke Isusove*. Iz naslova je već razvidno kako je ova molitva usmjerena na Isusovu muku. Počinje molitvom da se moliteljeva molitva nastavi na Isusovu molitvu u Maslinskom vrtu te da se u stopu prati Krista na tome putu patnje sve do smrti. U ovaj dio časoslova uključena je i molitva zahvalnica za Kristovu muku, s time da se nastoji uključiti i neke prošnje kao što su ispunjavanje volje Božje, molitvena skrb za roditelje, prijatelje, grešnike i duše u čistilištu. Tek nakon te uvodne molitve trećoređci počinju nizati dvanaest Očenaša, Zdravomarija i Slava Ocu (Lipovscevich, 1769: 43–45).

Za tzv. male ure uvodne molitve su se sastojale od tri dijela. Prvim dijelom nastoji se pobuditi kod molitelja zahvalnost prema Bogu zbog Kristova otkupiteljskog djela, zato su napose istaknuti pojedini čini njegove muke i smrti. U drugom dijelu molitelju se nudi konkretna tema zahvalnosti, dok se u trećem samo neposredno spominju prošnje i molitvene nakane (Lipovscevich, 1769: 45–50). Tako molitva *prid Pervu iliti Primu* stavlja pred molitelja sve ono što se s Isusom događalo kad su ga povlačili od Kajfe do Pilata i Heroda ističući njegovo strpljivo podnošenje rujanja i podvala. Slijedi niz prošnji u prvom redu za vlastito pokajanje i poboljšanje života, a zatim se moli za papu, biskupe i duše u čistilištu (Lipovscevich, 1769: 45–46). *Molitva prid Trechu, iliti Terciu* stavlja pred molitelje promišljanje o svesmu što se Isusu dogodilo u Pilatovom dvorištu kad je osuđen na smrt. Potom slijedi molitveni poziv kojim se Bogu zahvaljuje za sva dobra koja uživaju pravovjerni

kršćani, za dar krštenja, za poziv u Katoličku crkvu, za sakramente i nadahnuća Duha Svetoga. Slijedi prosidbeni dio u kojem se moli za poniznost i *ostale pristojne kršćanske kriposti* i spominje se kršćanske vladare kako bi svojim podložnicima *u svetinji i pravdi mogli vladati*. Posljednja je prošnja ponovno za duše u čistilištu (Lipovscevich, 1769: 46–47). Kod molitve *prid Šestu iliti Sextu* Lipovčić stavlja u središte razmatranja sve ono što se dogodilo Isusu od prihvaćanja križa do razapinjanja. Zatim u hvalbenom dijelu poziva se molitelja da zahvaljuje na svom pozivu u franjevačkoj zajednici i da moli za sve one koji mole za njega. Slijedi prosidbeni dio u kojem se moli za ustrajnost u franjevačkom pozivu, nošenju životnih križeva i dobro duša u čistilištu *naposli za utišenje siju oniu dušah koje su iz triju Redova S. Franciska u Purgatoriu...* (Lipovscevich, 1769: 47–49). Posljednja mala ura jest *prid devetu ili Nonu* gdje se molitelj treba usredotočiti na Isusovu smrt na križu i oproštajne riječi koje je izrekao svojoj Majci. Potom u hvalbenom djelu molitelj zahvaljuje za Kristova djela otkupljenja i za vlastiti životni križ jer njegovo podnošenje ima vrijednost spasenja. Molitva završava prošnjama: *da možemo zadobiti milost tebe sama, o moj propeti Spasitelju i sverhu svega ljubiti tvoju svetu mu s promišljanjem vazda na pameti imati i promišljati tvoje poljubljene Majke Marie pomoć na čas smerti naše poznati, i srično život naš sveršiti*. Slijedi molitva za bolesne, umiruće i duše u čistilištu (Lipovscevich, 1769: 49–50).

S otajstvima Kristove muke nastavlja se i u molitvi *prid Večernju*. ovdje je u središtu promišljanja događaj kada je Isusovo mrtvo tijelo Marija primila u svoje krilo. Nakon toga molitelj zahvaljuje za životna dobra, moli za pravu ljubav prema bližnjemu, za kršćanske kreposti, za oslobođenje od zla i bolesti, za dobročinitelje, za prijatelje i neprijatelje te naposljetku za duše u čistilištu (Lipovscevich, 1769: 50–51).

Otajstvo Kristove muke dovršava se molitvom *prid doveršenje, iliti Kompletu*. U središtu razmatranja je zaključno otajstvo Kristove muke - polaganje u grob. Zatim se zahvaljuje *za sve darove i milosti koje si o primilostivi Isuse meni i svemu svitu po ovoj tvojoj priblagoslovljenoj Materi Divici Marii milostivo udiliti dostojao se*. Ovaj posljednji dio časoslova snažno je marijanski obilježen i osobito ističe njezino posredništvo. Tako moleći za duše u čistilištu piše: *najposli i za one duše, koje su u Purgatoriu najdražje, i najprimljenije kod poljubljene Matere tvoje Divice Marie, da po njezinoj molitvi nji odonud oslobodiš i primiš u slavu Kraljevstva tvoga Nebeskoga*. I prošnje ove molitve upravljene su radi toga da bi molitelji imali milosti *da prave ljubljene sluge i službenice Marijine postanu* (Lipovscevich, 1769: 51–53).

Nizu Očenaša u ovom trećoredskom časoslovu dodane su i molitve za papu koje prema pisanju autora *vade dušu iz Purgatora* (Lipovscevich, 1769: 55). Radi se o marijanskim molitvama sastavljenim prema razdobljima liturgijske godine.

Ova trodijelna podjela uvodnih molitava časoslova, odnosno usmjerenje molitelja na određeno otajstvo Kristove muke i smrti, nakon čega slijedi hvalbeni dio

i potom prošnje pokazuju onodobno shvaćanje o molitvenim stavovima. Lipovčić ili netko od kojega je preuzeo te molitve bio je duboko usmjeren na duh barokne pobožnosti i usredotočenosti na muku i smrt Isusovu, izostavljajući cjelokupno Kristovo pashalno otajstvo, tj. njegovo uskrsnuće (Hoško, 1987: 21). No, iako Lipovčićev trećoredski časoslov ostaje u okviru barokne pobožnosti već sam način na koji on unosi u moljenje Očenaša i razmatranja Kristove muke pokazuje na prosvjetiteljsku notu slavonskih franjevaca 18. stoljeća, osobito što time želi izbjeći mehaničko nizanje molitava i podići duhovnost trećoredaca na višu razinu.

Osim ovoga Lipovčić u četrnaestom članku ide i korak dalje. Naime, najveći dio ove knjižice zauzima molitva časova. Čime ukazuje na važnost časoslova u svakodnevnom molitvenom životu franjevačkih trećoredaca. Već Konstitucije pape Inocenta XI. predviđaju moljenje časoslova za klerike i bogoslove koji su članovi Trećeg reda. Dok su laici, odnosno svjetovnjaci molili uglavnom Očenaše, za klerike i bogoslove trećoredce predviđeno je bilo moljenje časoslova na ustaljeni način samo s franjevačkim posebnostima. Zato Lipovčić većinu ove knjižice uređuje na takav način da glavninu prostora zauzima klasičan časoslov sa psalmima, himnima, čitanjima i svim onim što klerički časoslov sadrži.

Tako članak četrnaesti započinje popisom izabranih imena onih koji *slaviše i uzvisuje ovi Treći red i tomu, da neima nijednoga stanja Kerščanskog na svitu ljudih i ženah, iz kojega ne bi bilo unišlo i u njega se upisalo* (Lipovscevich, 1769: 221). Zato na početku predstavlja pape, kardinale, careve i kraljeve, hercege i vojvode, grofove i plemiće, carice i kraljice, carske kćeri i princeze koji su bili, ili u njegovo vrijeme jesu, članovi Trećeg reda.¹⁹ Nakon toga slijedi franjevački kalendar, odnosno popis franjevačkih svetaca, blaženika i službenika Božjih oba spola po mjesecima i danima (Lipovscevich, 1769: 287). Na kraju franjevačkog kalendara Lipovčić kaže kako ga je sastavio koristeći *Menologiu S. O. Franciska, u Kronikah triu Redova njegovi i u Martirologiju Reda i u drugima* (Lipovscevich, 1769: 287). Time Lipovčić pred molitelja stavlja kompletirani franjevački svetački kalendar, koji je u prvom redu namijenjen klericima i bogoslovima – članovima Trećeg reda, jer na samom početku spominje kako ovaj kalendar samo upotpunjuje opće svetkovine i spomendane *od kojih valja Ofice i Misu govoriti* (Lipovscevich, 1769: 233). Dakle, ovaj kalendar stavljen je kao uputa za privatnu pobožnost časoslova franjevačkih trećoredaca i nikako ne smije imati prednost pred onim svetkovinama i spomendanima propisanih od Crkve.

¹⁹ Usp. Lipovscevich, 1769: 222–233; U 17. i 18. stoljeću bilo je popularno među pripadnicima viših slojeva društva uključivati se u Treći red. To su svakako podupirali franjevci koji su bili ispo-
vjednici i odgojitelji kraljevskih i plemićkih obitelji te su na taj način približili franjevačku duhov-
nost aristokratskim krugovima tadašnjeg europskog katoličkog kršćanstva. (Grillini, 1995: 38).

Prvo slijedi časoslov Blažene Djevice Marije (*Officie Veliko B. D. Marie*), za koji Lipovčić kaže: *ovo Oficije koji su bili dužni moliti prije nego su u Treći red unišili, mogu ga i u Trećem redu moliti, i nisu dužni drugoga Oficija moliti, kako je u Statuta stavljeno* (Lipovscevich, 1769: 288). Časoslov Blažene Djevice Marije (Lipovscevich, 1769: 358) sadrži kompletiranu molitvu svih časova s himnima i psalmima te s pripadajućim čitanjima i molitvama prikladnim za određeno liturgijsko razdoblje, odnosno prilagođenim molitvama crkvenom liturgijskom kalendaru.

Nakon časoslova slijedi časoslov za pokojne (*Officie ili služba za mertve Duše*) i ovdje Lipovčić napominje: *svaki brat ili sestra triju Redovah S. Oca Franceska koji izmoli ovo za mertve Oficije, kako slidi, svaki put, kad god izmoli, prima oproštenje potpuno od sviju grijah, ali odlučivši isto oproštenje za koju dušu, koja je u mukama očišćenja* (Lipovscevich, 1769: 358). Bez obzira što je časoslov napisan s ciljem da podigne duhovni život franjevačkih trećoredaca, gdje dolazi do izražaja već spomenuta prosvjetiteljska nota slavonskih franjevaca 18. stoljeća, on i dalje ostaje duboko prožet baroknom duhovnošću. Najbolji primjer za to jesu *Petnaest pisama skalinskih* u sklopu časoslova za pokojne, gdje Lipovčić kaže sljedeće: *svaki brat i sestra triju Redovah S. O. Franciska, koji izmoli slidećih petnaest pismah svojima molitvama, kako je doli stavljeno koliko god puta izmoli, svaki put prima oprošćenje potpuno od sviju grijah; ali odlučivši za koju dušu u mukah od očišćenja* (Lipovscevich, 1769: 301). Radi se o nizu od petnaest psalama s popratnim molitvama, koji potiču na pokoru i poniznost.

Iako je sam časoslov napisan s ciljem da podigne duhovnu razinu franjevačkih trećoredaca, odnosno da otkloni mehanički nizanje Očenaša i usmjeri pobožnost na razmatranje Kristove muke i drugih otajstava Kristova života, dakle, bez obzira na ovu prosvjetiteljsku ulogu same knjižice, cjelokupna pobožnost sadržana u njemu ostaje u potpunosti obilježena baroknim utjecajem. Lipovčić ni u jednom tekstu molitava u ovoj knjižici ne izlazi iz okvira barokne pobožnosti.

LITERATURA I IZVORI

- Andreozzi, Gabriele (1988), *Storia delle Regole e delle Costituzioni dell'Ordine Francescano secolare*, Roma.
- Batorović, Mato (2006), „Treći red sv. Franje i bratovštine u Virovitici“, *725 godina franjevaca u Virovitici*, Zagreb-Osijek.
- Bianchi, Carlo Federico (1870), *Zara cristiana*, sv. II, Zara.
- Bracsuglievich, Lovro (1730), *Uzao Serafinske (nascki) goruchie gliubavi, tri put svezan*, Budim.
- Cenci, Cesare (1974a), *Documentazione di Vita Assisiana*, sv. 1, Roma.
- Cenci, Cesare (1974b), *Documentazione di Vita Assisiana*, sv. 2, Roma.
- Cosentino, Giovanni (1994), *L'Ordine Francescano Secolare*, Assisi.
- Cosmi, Stephanus (1688), *Constitutiones synodi*, Split.

- Diplomatički zbornik. Codex Diplomaticus* (1998), Supplementum I., Zagreb.
- Esser, Kaietan (1973), „La lettera da san Francesco ai Fedeli“, *L'Ordine della Penitenza di san Francesco d'Assisi nel secolo XIII*, Roma.
- Etzi, Priamo (1996), *La cura spirituale dell Ordine Francescano secolare*, Assisi.
- Fabianich, Donat (1845), *Memorie storico-letterarie*, Venezia.
- Flood, David, Matura, Tadeè (1975), *The Birth of a Movement: Study of the First Rule of St. Francis*, Chicago.
- Franičević, Marin, Švelec, Franjo, Bogišić, Rafo (1974), *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1974.
- Fregona, Antonio (2007), *L'ordine Francescano Secolare, Storia, legislazione, spiritualita*, Padova.
- Gemelli, Agostino (1935), *Franjevački duh*, Sarajevo.
- Grillini, Giorgio (1995), *Presenza francescana*, Assisi.
- Hoško, Emanuel (1987), „Časoslov nekadašnji slavonskih trećoređaca“, *Brat Franjo*, br. 4., Zagreb.
- Hoško, Emanuel, Šimunović, Domagoj (2000), „Doprinos franjevaca kontinentalne Hrvatske jezikoslovlju i književnosti“, *Mir i dobro*, Zagreb.
- Hoško, Franjo Emanuel (2001), *Franjevci i poslanje Crkve u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb.
- Iriarte, Lazaro (2013), *Povijest franjevaštva*, Zagreb.
- Ivančić, Stjepan Marija (1910), *Povjestne crte o samostanskom III Redu sv. O. Franje po Dalmaciji, Kvarneru i Istri i poraba glagolice u istoj redodržavi*, Zadar.
- I Frati Minori Conventuali. Storia e vita 1209 – 1976* (1978), Roma.
- Juranić, Anton (1788), *Regula tretoga reda s. o. Franciska*, Rim.
- Klaić, Vjekoslav (1897), *Bribirski knezovi*, Zagreb.
- Kovačić, Slavko (1975), *Najstariji izvještaji o stanju Makarske biskupije u Tajnom vatikanskom arhivu (1626. – 1658.)*, Split.
- Lipovcsevich, Jerolim (1769), *Treći sadh ili istolmacenje Trechega reda*, Budim.
- Lupis, Vinicije B. (2000), *Sakralna baština Stona i okolice*, Ston.
- Marinović, Ante (1985), „Dubrovačka legislacija glede prosjačkih redova“, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, Zagreb.
- Matanić, Atanazije (1973), „I penitenti Franciscani dal 1221 al 1289“, *Collectanea Franciscana*, br. 43., Roma.
- Matanić, Atanazije (1988), *I Terziari francescani dal Lateranense V al Tridentino*, Roma.
- Nazor, Berhmana Rozarija (1986), *Lovretske sestre*, Split.
- Nikić, Andrija (1984), „Franjevačka pastorizacija u Hercegovini u 16. stoljeću“, *Brat Franjo*, god. 8., br. 3, Zagreb.
- Odoardi, Giovanni (1973), „L'Ordine della penitenza nei documenti pontifici“, *Collectanea Franciscana*, br. 43., Roma.
- Pandžić, Bazilije (1995), „Izvještaji makarske biskupije sačuvani u Tajnom vatikanskom arhivu“, *Bosna Argentina*, Beč.
- Pazzeli, Raffaele (1989), *St. Francis and The Third order The Franciscan and pre-Franciscan Penitential Movement*, Chicago.

- Pompei, Alfonso (1973), „Il Movimento penitenziale nei sec. XII-XIII“, *Collectanea Franciscana*, br. 43., Roma.
- Rigon, Antonio (1980), *I penitenti di Padova*, Roma.
- Seraphicae legislationis textus originales* (1897), Quaracchi.
- Smičiklas, Tadija (1905), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. III, JAZU, Zagreb.
- Smičiklas, Tadija (1909), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. VII, JAZU, Zagreb.

TREĆOREDSKI ČASOSLOV FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA

Sažetak

Knjižica *Treći sadh, iliti istolmacsenje Trehega reda* fra Jerolima Lipovčića napisana je s ciljem tumačenja uloge Trećeg reda, njegova značenja, ali i da usmjeri pobožnost franjevačkih trećoredaca u 18. stoljeću. Ova knjižica nije samo časoslov nego pravi priručnik za franjevačke trećoredce, koji sadrži sve ono što bi svatko od njih trebao znati o Trećem redu, a u isto vrijeme njome dominira molitva časova, odnosno časoslov kao temeljna dnevna molitva svakog trećoredca. Stoga je ona na određeni način prvi trećoredski časoslov tiskan na hrvatskom jeziku, odnosno, prvi takav priručnik tiskan na hrvatskom jeziku. Samo njezino tiskanje bilo je vođeno namjerom da se bolje upozna Treći red, njegov položaj i njegovo značenje u Crkvi, ali i da se pobožnost franjevačkih trećoredaca podigne na višu razinu kako bi se izbjeglo mehaničko ponavljanje molitava časoslova. Upravo ovdje dolazi do izražaja prosvjetiteljska nota koja je obilježavala franjevačku književnost 18. stoljeća. No, bez obzira na ovu činjenicu molitva časoslova i predložene molitve uz njega ostaju potpuno u okvirima barokne pobožne književnosti, tj. barokne pobožnosti. Prema tome, iako je namjera bila uvjetovana prosvjećivanjem molitvenog života trećoredaca konkretno ostvarenje ostaje potpuno u duhu barokne pobožnosti koja dominira cijelim časoslovom kao obvezatnom dnevnom molitvom članova Trećeg reda sv. Franje.

Ključne riječi: fra Jerolim Lipovčić, Treći red, *Treći sadh*, barok, časoslov, franjevačko prosvjetiteljstvo

THE BREVIARY OF THE FRANCISCAN THIRD ORDER BY FRA JEROLIM LIPOVČIĆ

Abstract

Handbook *Treći sadh, iliti istolmacsenje Trehega reda* of fr. Jerolim Lipovčić was written with the purpose to explain what Third Order is, his meaning, but also to aim the

devotion of Franciscan Third Order in 18 th century. This handbook is not only breviary but real handbook for members of Franciscan Third Order which contains all about Third Order, and in same time it is breviary as basic daily prayer for every member of Third Order. It is first breviary for Third Order printed on Croatian language, or first handbook of that kind printed on Croatian language. Printing of this handbook was primarily with intention that every member of Third Order knows what that order is, and with intention to rise on higher level devotion of members of Third Order so that they can avoid mechanical pray of breviary. This is the reason in which we can see a note of Franciscan Enlightenment, which was characteristic of Franciscan literary in 18 th century. But this breviary rests in his primarily domain the handbook which is totally made in baroque literary stile, better said it is example of baroque devotion. All though the intention of author was to enlighten prayer life of members of Franciscan Third Order it remains completely in the spirit of baroque devotion which dominate in whole breviary as basic daily prayer of members of Third Order of St. Francis.

Key words: fr. Jerolim Lipovčić, Third Order, *Treći sadh*, baroque, breviary, Franciscan Enlightenment

DUSSU CSUVAIUCHE POHOGJENJE.

To jest :

Oniu, koi na Nebeskih Darovih, Milosergju, i
Miloštimah fale, slave, i uzvisuiu iedno Boxanstvo

TROSTRUKA SLAVA,

Illu

Prisvetoga Troistva iz Bogoljubnih Promisljanah,
Uzdisanjah, i Pismicah sklopljena, na Nebu početa, i
na zemlju poslana od tri desetine

ANGJEOSKA KRUNICA,

Koiu

Priuzvišeni, Prisvitli, i Pripodstovani Gospodin,
Gospodin

MARTIN BIRO DE PADANY VESPRIMSKI BISKUP,

U Nedilju Prisvetog Troistva, u svoioi Vesprimskoi Materi
Cerkvi, u vrime Ocfinskog Pohogjenja godine 1746. iest započeo, da
pò ovoi Boxanstvenoi fali, slava Bogu, i postenje veche naplodiše, i rasilri, za sviu,
alki navlastitò pod njegovim Vladanjem, pribivaiuchih Dušah, veche utišenje,
i veselje, svechim Tomacsenjem Prisvetoga Troistva na molitve mlogih
Pravovirnih u iezik Macxarski na svitlost dana.

A sada

Na primilostivu Naredbu njihove Excellencie u iezik Illiriski na Pos-
stenje Prisvetog Troistva prineseno, i u tri dila razdiljeno isto Dušah
csuvaiuche Pohogjenje

Pò O. Fra IEROLYMU LIPOVCSICHU,

Iz POXEGE,

Reda S. O. Franceska Male Brache od obsluxenja Provincie Sreberno-
Bofanske, Bogoslovcu Generalome u Gradu Budimu.

*Svima kolikò Xupnikom, Dušah Pastirom, toliko podloxnim ovcama
njihovim vele korisno.*

Tlacena u Budimu, kod Veronikæ Nottenštajnin, Vdovica. 1750.

*Lipovčičev prijevod knjige Martina Biróa „Dussu csuvaiuche pohogjenje“,
(1750.), (Arhiv Franjevačkog samostana u Našicama)*

Ivan Karlić

SAKRAMENTI KRŠĆANSKE INICIJACIJE U DJELU „DUŠU ČUVAJUĆE POHOĐENJE“ FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA

*Izvorni znanstveni rad
UDK 271.3 Lipovčić, J.*

Uvod

Hrvatsko teološko promišljanje XVIII. stoljeća određivale su, s jedne strane, povijesne prilike u kojima se nalazilo, a s druge europska teološka kretanja i posttridentska katolička obnova. (Fuček, 2004.) Pritom je *specificum* njezin položaj između Istoka i Zapada, na razmeđu katoličanstva, pravoslavlja i protestantizma.

Sustavno teološko promišljanje o Bogu, o Božjoj objavi i vjeri uvijek utjelovljuje u sebi i kulturalnu, narodnu i jezičnu pripadnost. Upravo s obzirom na takvu inkulturaciju ona u sebi sadrži vlastite specifičnosti, ovisno o razdoblju u kojem je stvarana. Tako teologija XVIII. stoljeća doživljava svojevrsan procvat i u Hrvatskoj, posebice s obzirom na količinu objavljivanja djela teološke naravi; hrvatski su teolozi toga doba u mnogočemu osebujni i originalni, unatoč činjenici da je tadašnja katolička teologija umnogome zadana teologijom Tridentskoga sabora, reformacijom i katoličkom obnovom.

Pripadnici hrvatskoga svećeničkoga i redovničkoga staleža uvijek su stoljećima nastojali, između ostalog, podučiti vjeri i kršćanskim istinama hrvatski (slavonski) puk, pri čemu su nastali brojni katekizmi, odnosno djela vjerskog karaktera, s ciljem da vjerničkom puku pruže temeljito (ali na pučki i jednostavan način) pojašnjenja otajstva kršćanske vjere. Tom žanru pripada i djelo „Dušu čuvajuće pohođenje“ (*Dussu csuvaiuche pohogjenje*; Lipovčić, 1850.), objavljeno u Budimu, djelo fra Jerolima Lipovčića (Hoško, 2010: 423–424; Mateljak, 2012.; Pranjković, 2007.). Radi se o djelu pastoralne naravi, svojevrsnom katekizmu, u kojemu fra Jerolim nastoji iznijeti i protumačiti temeljne sadržaje kršćanske (katoličke) vjere, prvotno za hrvatske svećenike i propovjednike, kao i za hrvatski vjernički puk koji obitava razna područja u Mađarskoj, a koji je često bio neuk i slabo upoznat sa sadržajima svoje vjere.

Cilj je ovog rada predstaviti Lipovčićevo djelo¹ koje ima XVI+432+VIII stranica, te napose izložiti njegovo učenje i tumačenje o sakramentima kršćanske inicijacije (krštenje, potvrda, euharistija).

1. Lipovčićevo djelo „Dušu čuvajuće pohođenje“

Lipovčićevo je djelo ugledalo svijetlo dana u Budimu 1750. g., tiskano u tiskari udovice Veronike Nottenstajnin. Nakon naslovne stranice, u suglasju s tadašnjim običajima pri objavljivanju nekog djela s teološkim sadržajem, autor piše pismo „priuzvišenome, prisvitlome gospodinu Martinu Biro, biskupu Vesprinskome“, u kojemu iznosi svoje motive za objavljivanje djela te donosi i kratki sadržaj svoga djela. (Lipovčić, 1750: I–IX.) Nakon uobičajene teološke „cenzure“ i dopuštenja ministra provincijala da se djelo objavi, slijedi Lipovčićev svojevrsni predgovor upućen „Bogoljubnome štioču“, u kojemu pojašnjava sam naslov djela te relativno opširno iznosi sadržaj svog spisa (Lipovčić, 1750: XII–XVI). Svjestan je da „u ovoj knjigi svima ugoditi ne mogu jer je knjiga kao ieczek, koji je jednome sladak, a drugome nije (*Difficile est nimium variis servire palatis*).“ (Lipovčić, 1750: XV) Vrlo je također zanimljivo da fra Jerolim pojašnjava čitatelju „način od slovah u štivenju [...]: sva slova jednako hode u našima ričima, osim ovo pet slideći: C, G, L, N, S.“ (Lipovčić, 1750: XVI).²

Slijedi *Prvi dio* „u komu se ukazuje, kako se čuva Duša i pohodi od Pastirah“ (str. 1–61); ovdje naš franjevac iznosi svojevrsno tumačenje pojmova, primjerice što znači da je „Bog pohodio svoj narod“, kada ga je pohodio – još u vrijeme patrijarha (Abrahama, Izaka i Jakova; usp. Post 12–50), zatim Sudaca i proroka, a na poseban način Bog pohodi narod po Isusu Kristu. Potom fra Jerolim donosi „Pastirsko pismo“ vesprinskog biskupa Martina Biroa iz 1746. g., kojim biskup, svjestan svoje pastirske brige i odgovornosti za vjernike, potiče kršćane na molitvu, kajanje zbog grijeha i ispovijed (str. 9–13). Nakon ovih pobudnih riječi, Lipovčić donosi sedam pjesama, uglavnom o Presvetom Trojstvu, u kojima se poetski govori o vjeri u Božje Trojstvo, nakon čega se (u prozi) i tumače izneseni pjesnički sadržaji (str. 14–61). Tu nalazimo i više molitava „Ocu Nebeskom, Sinu Božjemu i Duhu Svetome“, molitve sv. Augustina, sv. Franje Asiškog, nauk o „Anđeoskoj krunici“ te „Litanije Presvetom Trojstvu“.

U drugom, središnjem dijelu Lipovčićeva djela (str. 62–388; ukupno 75 poglavlja) iznosi se kršćanski nauk o značenju i prepoznavanju kršćana (str. 64–73), o vjeri i o dužnosti poznavanja sadržaja i osnovnih vjerskih istina (str. 73–83: „što

¹ U radu smo se služili originalnim primjerkom Lipovčićeva djela iz 1750. g., koje se čuva u Arhivu Franjevačkog samostana u Zagrebu (Kaptol), pod signaturom RII–8–29.

² Opširnije o ovoj temi usp. Pranjaković, 2007.

zlamenuje“ pojedini članak *Simbola vjere*), a potom se iznosi detaljno i opširno tumačenje kršćanskog *Vjerovanja* (str. 83–134). Slijedi govor o kršćanskim krjepostima (vjera, ufanje i ljubav; str. 134–146), o molitvi (str. 146–149), tumačenje pojedinih dijelova temeljnih kršćanskih molitava *Oče naš* (str. 149–170) i *Zdravo Marijo* (str. 170–179) te pojašnjenje izraza „Ljubav Božja“ (str. 180–183).

Lipovčić zna da su znakovi Božje ljubavi prema ljudima i *Deset Božjih zapovijedi* koje on naširoko tumači vjernicima u čak 13 poglavlja (str. 184–280), nakon kojih pojašnjava i *Pet crkvenih zapovijedi* (str. 280–292). Potom naš franjevački učitelj govori o svetim sakramentima (str. 292–354), o širokoj tematici grijeha, posebice o tzv. *sedam glavnih grijeha* (što su i koji su), te kako se čuvati od grijeha (str. 354–370). Slijedi potom izlaganje učenja o Božjoj milosti, krjepostima i dobrim djelima koje vjernik treba činiti (str. 370–374), o darovima Duha Svetoga, o blaženstvima i o evanđeoskim savjetima (str. 374–378). Sljedeća poglavlja posvećena su uvijek zanimljivoj temi o „posljednjim stvarima“: smrti, paklu, sudu, čistilištu i raj u (str. 379–386), a ovaj dio završava govorom o nebeskim duhovima, tj. anđelima čuvarima (str. 386–388).

Treći dio Lipovčićeva djela započinje s temom molitve, odnosno načina moljenja (str. 389–393). Slijedi potom prijedlog čitateljima, što i kako promišljati, odnosno moliti tijekom sedam dana u tjednu (str. 393–408). Drugo poglavlje ovog dijela opet je posvećeno posebnim molitvama koje svaki kršćanin treba činiti u raznim prigodama: tako se predlažu tekstovi jutarnje molitve, molitve prije početka rada, za pokojne, zatim prije i poslije ispovijedi, prije i poslije pričesti, prije, za vrijeme i nakon sv. mise, molitve blaženoj Djevici Mariji, Isusu, anđelu čuvaru, prije spavanja, sv. Franji i sv. Antunu Padovanskom, sv. Josipu te roditeljima blažene Djevice Marije (str. 408–432).

Lipovčićev svojevrtni katekizam završava „ukazanjem kratkim“ koje je upućeno svećenicima; na šest stranica navodi teme i sadržaje tekstova iz svoje knjige, koji bi njima mogli poslužiti za pripremanje propovijedi u nedjelje i na razne svetkovine. Fra Jerolim Lipovčić završava svoje djelo kazalom važnijih tema („ukazanje ričih“) koje je obradio u svom spisu.

2. Sakramenti kršćanske inicijacije

Izraz *sakramenti kršćanske inicijacije* odnosi se na prva tri sakramenta koji se podjeljuju osobi; to su sakrament krsta, euharistije i potvrde (krizme).³ Sve su civilizacije kroz povijest veliku pozornost pridavale procesu prerastanja iz djetinje u

³ Opširnije o temi sakramenata kršćanske inicijacije usp. Courth, 1997: 119–344; Ikić, 2012: 121–282; Karlič, 2014: 23–137.

zrelu, odgovornu dob. Taj je proces uvijek obilježen nekakvim obredom, različit od društva do društva, a naziva se *inicijacija* ili *uvođenje*. Sama riječ *inicijacija* (lat. *initium*) i označava *početak*, *uvođenje*, *upućivanje u nešto*. U kršćanskom smislu inicijacija se, dakle, odnosi na uvođenje u Crkvu, u kršćansku vjeru, u život Crkve.

Samo krštenje je uvjet i temelj za ostale sakramente te ga se zbog toga i naziva *vratima kršćanske vjere*; tek nakon što se primi krštenje mogu se primati ostali sakramenti. *Krštenje* je inicijacijski obred Crkve jer „učlanjuje” čovjeka u vidljivu Kristovu zajednicu – Crkvu. Ono je, dakle, uvjet ulaska u tu zajednicu i u isto je vrijeme jedno i neponovljivo. *Potvrda* bi se odnosila na postizavanje kršćanske zrelosti, a to znači: drugim sakramentom inicijacije – sakramentom potvrde, snažnije se i samostalnije izražava pritetelovljenje Crkvi, kada krštenik postaje, osnažen Duhom Svetim, kršćanski zreo. Sam naziv *potvrda* ističe i *potvrdu krsta*, čime se dovršava kršćanska inicijacija, i učvršćenje krsne milosti, a sve je to plod Duha Svetoga. (KKC, br. 1289.). Sakrament *euharistije* dovršava kršćansku inicijaciju, a odnosi se na samo življenje kršćanstva. Euharistija omogućava da se „uključenje u Krista” neprestano usavršava, jer ona podsjeća, obnavlja i posadašnjuje pashalni događaj Isusa Krista.

U prvim stoljećima Crkve kršćanska je inicijacija bila jedna cjelina, tj. sakramenti inicijacije podjeljivali su se zajedno, i to u vazmenoj noći. Kasnije je uvedena drugačija praksa: krštenje se podjeljivalo maloj, tek rođenoj djeci a ostali se sakramenti inicijacije podjeljuju zasebno, ovisno o životnoj dobi; takva praksa je ostala do danas u Katoličkoj crkvi, dok se u pravoslavnom kršćanskom istoku krštenje i potvrda podjeljuju i danas zajedno, pri krštenju.

3. Lipovčić o sakramentima kršćanske inicijacije

Lipovčić objavljuje ovu knjižicu, svojevrsni katekizam, „da po njoj tvrdokorni grišnici započmu Boga faliti, i da svoju zločestu volju i odluku od sebe bace...” (Lipovčić, 1750: XIII). Drugim riječima, on poziva ljude na obraćenje Bogu, što je jedan od uobičajenih ciljeva katekizamskih priručnika. To i on sam potvrđuje: „Sverha pak radi koje ova knjižica na svitlost izađe jest jedna jedina, to jest slava Božja i spasenje dušah“ te dodaje: „... na slavu Božju i na duhovnu korist kršćanskog naroda.“ (Lipovčić, 1750: XII).

Prvotni naslovnici Lipovčićeva djela su svećenici-propovjednici („s ovim dilom može se služiti svaki župnik i svaki pripovidalac“) kojima tekstovi mogu poslužiti za poučavanje vjernika kršćanskom nauku te za pripremanje propovijedi i kateheza. Izvore iz kojih crpi građu za svoje djelo navodi sam Lipovčić: „Najveće sam vadio iz Nuclea Catechetica, iz Jakoba Marchancia, iz Reiffenstuela, iz Trina Perfecta, iz Ivana Gerličića i ostalih.“ (Lipovčić, 1750: XIII). Radi se o tada poznatim i relativno popularnim katekizmima koji su prevedeni, pripremani i prilagođa-

vani crkvenim prilikama i okolnostima; tako i naš Lipovčić prevodi i prilagođava kršćanski nauk iz spomenutih djela njemačkoga i talijanskoga govornog područja.

Prije nego će iznijeti manje-više cjeloviti nauk o sakramentima, naš franjevac ukratko iznosi općenito učenje o sakramentima, u skladu s tradicionalnim crkvenim (teološkim) naučavanjem koje stoljećima poznaje kraći teološki traktat „De sacramentis in genere“ (*O sakramentima općenito*). (Lipovčić, 1750: 292–297).

Nakon ovog „uvoda u sakramente“, Lipovčić tumači „što je i kako se valja primiti i davati sveto krštenje“, tj. pripovijeda o sakramentu krsta. (Lipovčić, 1750: 297–302).⁴ U sljedećem poglavlju iznosi „što je i kako se valja primiti sveto krizmanje“, tj. o sakramentu potvrde⁵ (Lipovčić, 1750: 302–306), nakon kojega slijedi tumačenje „što je i u čemu se zadržaje sakramenat od Tila Isusova?“, tj. govor o sakramentu euharistije. (Lipovčić, 1750: 306–319). Osim o temeljnom teološkom nauku o tom sakramentu, Lipovčić govori i o temama koje su usko vezane u euharistiju: „što je potribito i onomu koji se pričešća, i onome koji pričešća“, o dobrima koja se ostvaruju po svetoj pričesti, te tumači „što je pričešće duhovno“ (317–319).

3.1. Sakrament krsta

Lipovčić definira sakrament krsta, odnosno krštenje, kao „pervi i najpotribitiji sakramenat, koji nije drugo nego opranje ili očišćenje duše u čoviku razumnu od griha istočnoga, i od sviju ostalih grihah. koje je on svojom voljom učinio.“ (Lipovčić, 1750: 297). Na vrlo zanimljiv i slikovit način tumači naš autor Adamov, odnosno istočni grijeh; on je „kao nika voćka kad joj se korijen otruje, sve voće otrovano rađa i čini“, te se stoga svaki čovjek, Adamov potomak, rađa u grješnom stanju (tj. sa istočnim grijehom). Sukladno višestoljetnom kršćanskom nauku Lipovčić smatra da je krštenje uvjet (*conditio sine qua non*) za čovjekovo spasenje, jer bez krštenja „duša ne bi nigda mogla vidit slavu Božju.“ (Lipovčić, 1750: 298).

Učenje o nužnosti krštenja za čovjekovo spasenje često se naglašavalo kroz povijest. No, u Poslanici Timoteju se kaže: „*Bog želi da se svi ljudi spase...*“ (1 Tim 2,4). Tu, naizgled, suprotnost crkveni su oci tumačili time kako je Isus nakon smrti, a prije uskrsnuća, sišao u podzemlje i „krstio“ sve pravedne. S vremenom se ta problematika širila i došlo se do svijesti da ima ljudi koji nisu mogli biti kršteni zbog raznih razloga. Od II. st. u Crkvi se smatralo da se krštenje vodom nadomješta *krštenjem krvlju* koje se odnosi na nasilnu smrt ili mučeništvo za kršćansku vjeru (Mt 10,39). Od IV. st. govori se i o mogućnosti krštenja željom, koja može biti izričita i uključna. Bitni elementi krsta želje jesu: prava želja za krštenjem, savršeno kajanje za grijeha i volja prvom zgodom primiti krštenje vodom. (Ikić, 2012: 158–162).

⁴ Za napomenuti je da u svakodnevnom jeziku ljudi obično govore o *sakramentu krštenja*, ali to baš i nije ispravno reći. Naime, sam se sakrament naziva *krst*, a način na koji se on podjeljuje, dakle obred - *krštenje*.

⁵ U našim hrvatskim krajevima uobičajeni su i nazivi *krizma* i *firma* za ovaj sakrament.

Danas se u Katoličkoj crkvi razmišlja i tumači na drugačiji način glede pitanja nužnosti krštenja za spasenje, jer je u Crkvi na neki način prisutnija svijest o sveopćoj djelotvornosti Kristova otkupljenja. Krštenje nije nužno za spasenje kao obred nego kao otajstvo. Krštenje kao obred nužno je za spasenje onih kojima je Evanđelje navješteno, koji su otkrili njegovu vrijednost i koji su imali mogućnost zatražiti sakrament krsta. Drugi vatikanski sabor kaže: „Krist je umro za sve i konačni čovjekov poziv stvarno je samo jedan, i to božanski, te moramo držati da Duh Sveti pruža svima mogućnost da se, na način koji je Bogu poznat, pridruže Kristovu pashalnom misteriju”, tj. da se spase. (*Gaudium et spes*, 22; usp. 19.). Prema tome, ako netko (ne svojom krivnjom) nije čuo za Isusa Krista, a živi po glasu svoje savjesti i po naravnim zakonima (čime zapravo čini Božju volju), iako nije kršten (tj. nije primio obred krštenja), on živi otajstvo, stvarnost krštenja i nema nikakva razloga da ne bude spašen. Bitno je istaknuti da je Bog spasenje vezao uz sakrament krsta, ali on sam nije vezan sakramentima.

Dakle, krštenje je na neki način nužno za spasenje, ali to ne znači da se ne mogu spasiti oni koji su nekršteni. Naime, nauk o nužnosti krštenja za spasenje želi naglasiti da ne postoji nikakvo samootkupljenje i da je spasenje dar Božji.

Lipovčić opisuje uobičajene načine krštavanja: uranjanjem, škropljenjem i polijevanjem naravnom i blagoslovljenom vodom. Današnji crkveni nauk poznaje i tzv. „krštenje u nuždi“ (u smrtnoj opasnosti), prilikom kojega se može rabiti bilo koja voda, pa i neblagoslovljena. Lipovčić također naglašava i tumači kako krštenje može biti trostruko: *krštenje vodom, željom i krvlju*, što je tradicionalno učenje Crkve od njezinih početaka do danas.

Nadalje navodi i riječi krstitelja koji, polijevajući krštenika vodom, govori, „čisto, glasno i razborito ove riči: Ja te krstim u ime Oca, i Sina, i Duha Svetoga.“ (Lipovčić, 1750: 299).

Posebice je zanimljiva činjenica da Lipovčić naglašava kako je redoviti krstitelj svećenik („pastir duhovni“), ali „kada je golema potreba, i pastir se ne može dobiti, onda može svaki, ili bio čovik ili žena, krstiti [...]. Zato valja da župnici babice uče, kako valja krstiti; i ako bi one i krstile, valja da pastir duhovni sve ostale običaje i naredbe crkvene učini, koji se krsteći nisu učinile.“ (Lipovčić, 1750: 299). I danas se u Crkvi naglašava da služitelj sakramenta krsta u potrebi (npr. u smrtnoj pogibelji) može biti svaki čovjek (dakle, i nevjernik), uz uvjet da je došao do uporabe razuma, da ima ispravnu nakanu podijeliti sakrament, da rabi krsnu formulu (tj. polijeva vodom i izgovara riječi), te da ima nakanu činiti ono što Crkva čini. Ako je moguće, takav bi „izvanredni“ djelitelj trebao imati barem jednog svjedoka koji će dokazati da je sakrament podijeljen. Također se i danas naučava da bi bilo dobro da svi kršćani, a posebno oni koji rade u bolnicama, budu točno poučeni kako se krštava. U svakom slučaju, krštenje je valjano ako ga podjeljuje i nekršćanin, jer pravi krstitelj je Isus Krist. U tom kontekstu i Lipovčić spominje i ono što naziva-

mo „uvjetnim krštenjem“. Naime, postoje situacije kada se nema sigurnosti, je li osoba (dijete) krštena ili nije (primjerice, ako ga je krstio neki nevjernik, jer je bilo u smrtnoj opasnosti, ali nije sigurno da je to pravo učinio; ili npr. ako se radi o djetetu koje je ostavljeno, pa se ne zna sigurno, je li kršteno), te se tu radi o „uvjetnom krštenju“ kod kojega se izgovaraju se riječi: „*Ako nisi kršten*, ja te krstim u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.“

Naš franjevac tumači i ulogu kumova kod krštenja te uvjete za kumstvo; kako to i danas Crkva propisuje, kum(ovi) je dužan poučavati svoje kumče vjeri i „zakonu Božjem“, jer je on(a) „duhovni roditelj“ koji bira i daje ime svome kumčetu.

Ime koje se daje djetetu treba biti „koga svetoga koji se u Crkvi svetoj slavi, jer oni sveti čuva i pazi kumče“, tj. njegov je „nebeski zaštitnik“. (Lipovčić, 1750: 301). Da bi to potkrijepio Lipovčić donosi i jedan, po njemu, „čudesan događaj“: „Dogodi se u doljnoj Britaniji godine 1602. da jednu Divičicu hotiući kerstiti dozvaše za kuma jednoga nevirnika, i kada on hotijaše ime niko divje kumčetu naditi, tada čudnovatim načinom ditešce progovori: *Maria jest ime moje*, i zato niti onoga nevirnika za kuma uzeše, niti ono ime, koje on hotijaše nadiše: jer poznadoše da nije volja Božja.“ (Lipovčić, 1750: 301).

Ovakvi nevjerojatni primjeri služili su često propovjednicima kao poticaj i svećenicima i vjernicima da djeci nadijevaju tzv. „narodna i kršćanska“ imena.

Glede *dobara* koja „sveto krštenje čini duši pravo krštenoj“ Lipovčić navodi: očišćenje od grijeha, oprostjenje svih pokora i kazni (ako se krštavaju odrasli), utiskuje Božju milost, postaje se članom Crkve te „stavlja u dušu niko zlamenje duhovno koje u njoj nikada neće pomanjkati o po komu će se uvek poznavati da je krštena“ (Lipovčić, 1750: 302). Radi se o tzv. „neizbrisivom biljegu“: katolička vjera tumači da sakrament krsta u kršteniku ostavlja *neizbrisivi* (duhovni) *karakter* (biljeg ili pečat) po kojem biva trajno sjedinjen s Kristom; stoga se taj sakrament (kao i potvrda i sveti red) ne može ponoviti.

Zaključujući naš govor o sakramentu krsta, razvidno je da Lipovčić vrlo korektno iznosi temeljni kršćanski nauk o tom sakramentu, nauk kakav je u njegovo doba u Hrvatskoj, odnosno u cijeloj Crkvi, bio uobičajen. To naš franjevac čini jednostavnim, jasnim i razumljivim jezikom. Razvidno je također da i nema nekih većih razlika u odnosu na današnje tumačenje i shvaćanje ovog sakramenta; glavna i značajnija razlika je samo u govoru o „nužnosti krštenja za spasenje“.

3.2. Sakrament potvrde

O sakramentu svete potvrde (*sveto krizmanje*) Lipovčić piše vrlo kratko, iznoseći tek osnovni kršćanski nauk. (Lipovčić, 1750: 302–306). Ponajprije iznosi temeljni razlog zbog kojega se podjeljuje ovaj sakrament: kršćanin je dužan svoju vjeru u Boga slobodno i bez straha javno ispovijedati; budući da vjernik ipak ne može sam po sebi posjedovati tu krjepost, potrebno je da se u njemu nastani Duh

Sveti koji će ga jačati i nadahnjivati u ispovijedanju vjere.⁶ Tu „kripost, ili jakost, ili veću obilnost milosti Božje u svetoj viri prima kršćanin po Svetom krizmanju: zato Sveto Krizmanje jest i zove se: potvrđenje Duše kršćanske u milosti Božjoj, da bi lašnje mogla od svijju svojih neprijatelja obraniti se.“ (Lipovčić, 1750: 303).

Već iz ovoga kratkog pojašnjenja razvidno je kako Lipovčić zna za poteškoće koje su se javljale sve do danas, a odnose se na temeljno pitanje: u čemu je razlika između krštenja i potvrde, ako osoba u oba slučaja prima dar Duha Svetoga, odnosno nije li potvrda na neki način ponavljanje krštenja? U tom slučaju bi taj sakrament bio nepotreban. Stoga Lipovčić sažeto iznosi kršćansko shvaćanje sakramenta potvrde te naglašava kako se potvrda javlja uz sakrament krsta od samih početaka Crkve te je se promatra i tumači kao puninu onoga što je započelo krštenjem, a ne tek prihvaćanje nečega što je već prije bilo primljeno („Na svetom krštenju milost se Božja daje na odpuštenje grihah, ali na svetom krizmanju daje se milost jakosti na vojevanje.“; Lipovčić, 1750: 303). I Novi zavjet pokazuje kako se potvrda podjeljivala od početaka Crkve i taj se sakrament podjeljivao novoobraćenicima koji su prethodno bili kršteni; potvrda je, dakle, *usavršavala* krštenje i vjernik se po njoj obogaćuje darovima Duha Svetoga te jasnije vidi i vrši svoje kršćanske dužnosti. Istina je, doduše, da nije uvijek bilo lako teološki razlikovati sakramente krsta i potvrde, budući da je u prvim stoljećima Crkve kršćanska inicijacija bila jedna cjelina: sakramenti inicijacije podjeljivali su se zajedno, za razliku od nešto kasnijih vremena (od IV. – V. st.), kada se uvela praksa odvajanja sakramenta potvrde od krštenja, što je ostalo do danas.⁷

Naš propovjednik također naglašava da je i ovaj sakrament ustanovio Isus Krist, a da ga može podjeljivati samo biskup. Glede ustanovljenja ovog sakramenta, Lipovčić navodi da se to dogodilo na *posljednjoj večeri*, obećavši Crkvi Duha Svetoga, što se i očitovalo na *Duhove*. Suvremena teologija sakramenata je ipak preciznija te tumači da Isus Krist jest ustanovio ovaj sakrament (kao i sve ostale), ali ukoliko ga je obećao, a ne ukoliko ga je konkretno odredio. To znači: nijedno svetopisamsko izvješće ne govori o stvarnom ustanovljenju ovog sakramenta od Isusa Krista, odnosno Isus Krist nije izričitim riječima ustanovio taj sakrament, ali

⁶ Upravo se to na neizravan način potvrđuje u samom nazivu koji se izvodi iz latinske riječi *confirmatio*, što treba razumjeti u smislu *jačanja*, *utvrđivanja*. U našim je hrvatskim krajevima uobičajen i naziv (sveta) *krizma* ili *firma* za taj sakrament. Potvrda se naziva i *sakrament kršćanske zrelosti*, upravo stoga kako bi se naglasila dužnost i odgovornost primatelja ovog sakramenta: pozvan je javno, slobodno i odgovorno ispovjediti onu vjeru koju su za njega na krštenju jamčili roditelji i kumovi. U istočnim (pravoslavnim) se crkvama ovaj sakrament naziva *miropomazanje*, tj. *pomazanje pomašću*, ili *svetim mirom*, tj. „krizmom“.

⁷ Na pravoslavnom se istoku sačuvalo jedinstvo tih dvaju sakramenata, i ta se praksa zadržala do danas: u pravoslavnim se crkvama mala djeca istovremeno krste i krizmaju.

su apostoli bez sumnje prepoznali njegovu volju da se sakrament potvrde ipak slavi i razlikuje od krštenja, iako im nije ostavio točan izgled obreda. Naime, na dan su *Pedesetnice* primili Duha Svetoga već kršteni apostoli, pa su ga polaganjem ruku prenosili i na one koje su tada prethodno krstili. To pokazuje da su sakramenti krsta i potvrde u uskoj vezi, ali da se međusobno i razlikuju.⁸

Lipovčić iznosi na vrlo zanimljiv način i sedam uvjeta koje treba ispuniti onaj koji želi biti *krizman*: da je kršćanin, da nije prije krizman⁹, da ima slobodnu volju primiti ga, da „nije očiti grišnik ili odmetnik od svete vire“ (Lipovčić, 1850: 305), da poznaje kršćanski nauk, da nije u stanju teškoga grijeha te da ima neki ubrus kojim će prekriti na čelu primljeno sveto ulje. Dakako, potvrđenik mora imati i kuma, nastavlja naš pisac, s kojim ga od tada veže „duhovno rodstvo“. To znači da kumovi na potvrdi imaju sličnu ulogu kao i kod krštenja, odnosno zajedno s roditeljima pomažu krizmanicima u njihovu duhovnom rastu: kum je „dužan kao otac duhovni učiti kumče nauku kršćanskom, njega čuvati i paziti, i na svaku kripost Božju nagovarati.“ (Lipovčić, 1750: 306).

3.3. Sakrament euharistije

Sakramentu euharistije („sakrament od Tila i Krvi Isusove“¹⁰) Lipovčić je posvetio puno pozornosti, što je i razumljivo jer ovaj sakrament ipak zauzima posebno mjesto među svim sakramentima (Lipovčić, 1750: 306–319). Naime, od svih obrednih slavija apostolske Crkve u spisima Novog zavjeta ponajviše se govori i posebno mjesto uvijek zauzima upravo euharistija, odnosno *večera Gospodnja* (1 Kor 11,20).

Naš franjevački pregalac vrlo jasno iznosi teološko-pastoralno tumačenje i shvaćanje sakramenta euharistije, koji se uistinu i nisu puno mijenjali tijekom povijesti Crkve. Odmah na početku svoga izlaganja Lipovčić naglašava da se u euharistiji, izgovaranjem svećenikovih riječi posvećenja, kruh pretvara u Isusovo tijelo, a vino u Isusovu krv: „učas nestane bistva kruha, i vina, i postane Tilo i kerv Isukersta: samo kruha i vina ostane slast, miris, prilika, obličje njihovo.“ (Lipovčić, 1750: 306).

⁸ Mnoge Crkve reformacije niječu da je sakrament potvrde ustanovio Isus Krist, prigovaraju da se on po sakramentalnoj milosti ne razlikuje od sakramenta krsta, te da se iz Svetog pisma nigdje ne vidi da je Kristova volja bila da se taj sakrament podjeljuje polaganjem ruku ili mazanjem krizmom.

⁹ I ovaj se sakrament (kao i krštenje i sveti red) može podjeljivati samo jednom jer u osobi ostavlja unutarnji neizbrisiv biljeg (pečat).

¹⁰ Glede naziva za ovaj sakrament u Crkvi se euharistiju različito nazivalo: večera Gospodnja (1 Kor 11, 20), lomljenje kruha (Lk 24, 35; Dj 2, 42.46; 20, 7.11), agape (bratska večera, Jd 12), sveta žrtva, odnosno žrtva zahvalna (Heb 13, 15). Izraz euharistija uobičajen je od konca I. st., i nadovezuje se na Isusovu zahvalu na Posljednjoj večeri koju je blagovao sa svojim učenicima prije nego je bio predan u smrt (Mk 14, 23; Mt 26, 27; Lk 22, 29; 1 Kor 11, 24).

Lipovčić bez zakučastih i vjernicima teže razumljivih detalja te na vrlo sažet način iznosi temeljnu vjersku istinu o sakramentu euharistije, koja se odnosi na *pretvorbu* kruha i vina u Kristovo tijelo i krv, te na *stvarnu Kristovu prisutnost* u euharistiji. Naime, temeljeći svoje učenje na novozavjetnim svjedočanstvima te na drevnoj crkvenoj predaji Tridentski je sabor (1545.–1563.) u *Dekretu o presvetoj euharistiji*¹¹ svečano proglasio (odnosno proglasio dogmom) učenje koje kaže: u euharistiji Isus Krist je prisutan *istinski, stvarno i supstancijalno (vere, realiter et supstantialiter)*, tj. Isusovo tijelo i krv prisutni su ne samo kao u znaku ili po snazi (virtualno) nego *istinski, stvarno i supstancijalno* po transupstancijaciji; ostaju samo *prilike* kruha i vina. U svakom dijelu posvećenog kruha i vina prisutan je sav Isus Krist, i to ne samo u vrijeme blagovanja (tj. euharistijskog slavlja) nego i poslije; stoga je sakrament euharistije dostojan štovanja i klanjanja i izvan misne žrtve. Osim toga, Sabor naglašava i prikladnost pojma *transupstancijacija*: po posveti, cijela supstancija kruha mijenja se u tijelo Kristovo i cijela supstancija vina u krv Kristovu.

Stvarna Kristova prisutnost u euharistiji znači da je Isus Krist doista, stvarno i supstancijalno prisutan i djelotvoran pod prilikama kruha i vina, u svakom od njihovih dijelova; ta prisutnost traje i izvan mise, dokle god te „prilike” traju. (DH, br. 1636–1637).¹² Sabor također potvrđuje da se pretvorba kruha i vina u tijelo i krv Kristovu, naziva *transupstancijacija*. Time se definira vjera Crkve u stvarnu Kristovu prisutnost u euharistiji i u promjenu kruha i vina, kao pretpostavku za tu stvarnu prisutnost.

Naš franjevac napominje također da je vjernicima dovoljno pričestiti se pod jednom posvećenom prilikom, kako bi primili „cijelog Krista“: „ništa manje ne prima oni koji samo prima pod prilikom kruha, a ne vina, nego prima onoliko koliko prima oni koji obodvoje uzima.“ (Lipovčić, 1750: 307).¹³ Naime, do XII. st. vjernici su se (i u zapadnom dijelu Crkve) nerijetko pričešćivali pod obje prilike, a od tada, zbog straha da se ne bi obeščastila Krv Kristova (npr. ako se prolije posvećeno vino), samo pod prilikom kruha. Dakle, iz tzv. praktičnih i pastoralnih razloga zakonito se ustalio kao redoviti način pričešćivanja (u latinskom obredu¹⁴) samo pod prilikom kruha; budući da je Isus Krist sakramentalno prisutan pod svakom

¹¹ Ovaj je *Dekret* donesen na XIII. zasjedanju Sabora (11. X. 1551.; usp. DH, br. 1635–1661).

¹² Ostvarenje Kristove stvarne prisutnosti izražava se terminom *transupstancijacija* (= promjena biti) već od Četvrtoga lateranskog sabora (1215.). Opširnije o tome usp.: Starić, 1981; Karlič, 2014: 99–100; 102–106.

¹³ O pričesti pod jednom i/ili obje prilike naučava i Tridentski sabor u *Dekretu o pričesti* (XXI. zasjedanje, 1562.).

¹⁴ U istočnim kršćanskim crkvama i njihovim obredima pričest pod objema prilikama je redoviti oblik pričešćivanja sve do danas.

prilikom, pričest samo pod prilikom kruha omogućuje da se primi sav milosni plod euharistije, odnosno „čitav“ Isus Krist koji je prisutan i pod jednom prilikom.¹⁵

Crkva vjeruje da je sve sakramente, pa tako i euharistiju, ustanovio Isus Krist, a njezino ustanovljenje je tijesno povezano s njegovom *Posljednjom večerom*, odnosno s njegovom pashalnom žrtvom, tj. s njegovom smrću i uskrsnućem. Lipovčić vrlo kratko govori i o ustanovljenju ovog sakramenta, ali puno detaljnije izlaže nauk po kojemu kruh predviđen za posvećivanje mora biti od „pšenice, od brašna čista, s vodom čistom, pravom i naravnom zamišen, s ognjem izpečen i nepokvaren, u Crkvi latinskoj u prisno, to jest brez kvasa učinjen“ (Lipovčić, 1750: 307–308).¹⁶ Jednako tako naglašava da vino koje se posvećuje mora biti „vino čisto, od zriila grožđa, nepokvareno, nesmerznuto“. (Lipovčić, 1750: 308).

Kako bi potkrijepio vjeru i naučavanje Crkve o pretvaranju kruha (i vina) u pravo Kristovo tijelo (i krv), naš franjevac iznosi i jedno čudo koje se dogodilo u vrijeme sv. Grgura, pape: na oltaru se posvećeni kruh (hostija) pretvorio u pravo meso. (Lipovčić, 1750: 308). Dakako da se ovdje vrlo vjerojatno radi o pastoralnom i katehetskom poticaju i pozivu na vjeru u ono što se na oltaru događa, tj. pretvaranje kruha u pravo Kristovo tijelo i vina u pravu Kristovu krv.

Lipovčić u posebnom poglavlju iznosi i tumači neke konkretne disciplinske odredbe i uvjete kojih se djelitelj pričesti (svećenik) i vjernici trebaju pridržavati prije i nakon svete pričesti: ispovijed, post, primanje posvećene hostije (pričest) na jezik te molitva zahvale Bogu poslije pričesti. (Lipovčić, 1750: 309–314). Posebice upozorava da se odmah nakon pričesti ne smije jesti i piti, pogotovo upozorava da se „na dan pričešćenja ne ide u meanu [gostionicu, nap. I. K.], ne igra u kolu, ne pije odviše“ [...] jer bi to bio „običaj vražji u isti dan u koji su u serce svoje Boga primili, isto serce svoje dati na igre, pijanstva i prožderstva.“ (Lipovčić, 1750: 313). I tom prigodom naš propovjednik iznosi jedan čudesni događaj iz prošlosti (opet povezan sa sv. Grgurom, papom): neki Rimljani su se isti dan i pričestili na misi, a onda „dali su se na časti igre i ostalih svitovnjah razkošah, i udilj doide sverhu nji kuga tako strašna da osamdeset iznenada padoše mertvi.“ (Lipovčić, 1750: 314). Dakako da se i ovaj primjer treba shvatiti prije svega kao parenetski poticaj.

Završavajući govor o sakramentu euharistije, odnosno o sakramentima kršćanske inicijacije, možemo zaključiti da Lipovčić i ovdje, kao i u tumačenju prethodnih sakramenata, vrlo jasno i rječnikom koji je primjeren „običnim“ vjernicima tumači kršćansko učenje o ovom sakramentu, kao i o prethodnim sakramentima kršćanske inicijacije. Posebice naglašava i opširnije tumači sakrament euharistije te otajstvenost stalne Kristove prisutnosti u tom sakramentu, otajstvenost događanja

¹⁵ No, danas je dopušteno da se vjernici pričešćuju pod obje prilike u nekim posebnim prigodama koji imaju veću važnost za duhovni život zajednice ili skupine vjernika.

¹⁶ Napominje također da se u „cerkvi Gerčkoj“ kruh priprema s kvascem.

pretvorbe u euharistiji, kada kruh i vino postaju tijelo i krv Isusa Krista, te činjenicu da je sam Isus Krist utemeljio ovaj sakrament.

Time Lipovčić i ispunja svoj cilj: pružiti vjerničkom puku temeljito, ali i na pučki i jednostavan način, pojašnjenje otajstva kršćanske vjere u sakramentima kršćanske inicijacije. Zbog toga se i ne upušta previše u biblijsko-egzegetska tumačenja ustanovljenja sakramenata (o čemu se u suvremenoj teologiji naširoko i detaljno raspravlja i tumači), u rasprave o povijesno-teološkom kontekstu slavljenja sakramenata, u razne kontroverzije i kriva učenja o sakramentima tijekom povijesti Crkve, a niti u detaljnije izlaganje kršćanske tradicije s obzirom na sakramente. Njemu je dovoljno iznijeti i poučiti vjernički puk ispravnom nauku o sakramentima u vrijeme posttridentske katoličke obnove. Lipovčić je svjestan da svako teološko-pastoralno promišljanje, tumačenje i produbljivanje otajstava kršćanske vjere (u ovom slučaju sakramenata) treba voditi vjernika i prema teološko-pastoralnoj praksi u doslovnom smislu riječi. Tako i ovo njegovo promišljanje i tumačenje o sakramentima kršćanske inicijacije treba voditi prema praksi *življenja sakramenata*, osobno i u zajednici vjernika. Stoga on uvijek ima u vidu ovaj „praktični“ i konkretni vid sakramenata te nastoji raznim primjerima i pričama (za koje vjeruje da su se stvarno i dogodili!) potaknuti kršćanski puk na konkretno življenje sakramenata u vjerničkom životu.

LITERATURA

- Courth, Franz (1997), *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu*, UPT, Đakovo.
- Denzinger, Heinrich, Hünermann, Peter (2002), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i ćudoređu*, UPT, Đakovo (u tekstu: DH).
- Fuček, Ivan (2004), „Teologija i teolozi u Hrvatskoj u 18. stoljeću“, *Obnovljeni život* 59, Zagreb, 3: 355–372.
- Gaudium et spes* (1965), Pastoralna konstitucija Drugoga vatikanskog sabora o Crkvi u suvremenom svijetu, (07. XII. 1965.) u: *Dokumenti*, KS, Zagreb.
- Hoško, Franjo E. (2010), „Jerolim Lipovčić“, *Hrvatski franjevački biografski leksikon* (ur. Hoško, Franjo E., Čošković, Pejo, Kapitanović, Vicko), LZMK, Zagreb, 423–424.
- Ikić, Niko (2012), *Teologija sakramenata. „Gorući grm“ sakramentalne milosti*, KBF-Glas Koncila, Sarajevo–Zagreb.
- Karlić, Ivan (2014), *Sveti sakramenti. Susret s Isusom Kristom u sakramentima Crkve*, KS, Zagreb.
- Katekizam Katoličke Crkve* (1994), HBK, Zagreb (u tekstu: KKC).
- Lipovčić, Jeronim (1750), *Dušu čuvajuće pohođenje (Dussu csuvaiuche pohogjenje)*, Budim.
- Mateljak, Anela (2012), „Stazica duhovna fra Jerolima Lipovčića u kontekstu molitveničke književnosti 18. stoljeća“, *Croatia Christiana periodica* 36, Zagreb, 70: 79–103.

- Pranjković, Ivo (2007), „Slovopis i pravopis fra Jeronima Lipovčića“, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 52, Budimpešta, 357–362.
- Starić, Aldo (1981), „Teološko tumačenje euharistijske Kristove prisutnosti“, *Bogoslovska smotra* 51, Zagreb, 3–4: 239–255.

SAKRAMENTI KRŠĆANSKE INICIJACIJE U DJELU „DUŠU ČUVAJUĆE POHOĐENJE“ FRA JEROLIMA LIPOVČIĆA

Sažetak

Teološko-književno djelovanje franjevac na hrvatskim prostorima ima svoju dugu tradiciju, a prepoznatljiviji i snažniji je impuls pisana kultura franjevac na hrvatskom jeziku imala u XVII. – XVIII. st., tijekom kojih mnogi franjevci pišu svoja djela na narodnom jeziku. Njihova su djela uglavnom duhovnog sadržaja, namijenjena i samim franjevcima, kao pomoć u njihovu pastoralno-katehetskom djelovanju, ali i katoličkom puku koji oni pastoriziraju. Stoga je teološko-književni rad franjevac u to doba bitno određen njihovim pastoralnim potrebama. Izlaganje temelja kršćanskog vjerovanja i nauka te njihova primjena u životu vjernika bila je prvotna nakana njihovih spisa; dakle, njihov je cilj pružiti vjerničkom puku temeljito (ali i na pučki i jednostavan način) pojašnjena otajstva kršćanske vjere. Toj vrsti pripada i djelo fra Jerolima Lipovčića, „Dušu čuvajuće pohođenje“, objavljeno u Budimu 1750. g. Radi se o djelu pastoralne naravi, svojevrsnom katekizmu, u kojemu fra Jerolim nastoji iznijeti i protumačiti temelje kršćanske vjere, prvotno za hrvatske svećenike i propovjednike, kao i za vjernike koji obitavaju razna područja u Mađarskoj.

Cilj je ovog rada sažeto predstaviti Lipovčićevo djelo „Dušu čuvajuće pohođenje“, te napose izložiti njegovo učenje i tumačenje o sakramentima kršćanske inicijacije (krštenje, potvrda, euharistija).

Ključne riječi: fra Jerolim Lipovčić, katolička obnova, katekizam, molitve, sakramenti krsta, potvrde i euharistije.

SACRAMENTS OF CHRISTIAN INITIATION IN BOOK “DUŠU ČUVAJUĆE POHOĐENJE” BY FRA JEROLIM LIPOVČIĆ

Abstract

Franciscan theological and literary work in Croatian regions has a long tradition. However, written Croatian form of Franciscan culture gained a stronger momentum during 17th-18th century, when many Franciscans wrote in national language. The nature of their work was mostly spiritual, aimed at Franciscans themselves as assistance in their catechetical and pastoral work as well as the Catholic laity that was pastored by them. Consequently, theological and literary work of Franciscans of the period was largely defined by their pastoral

needs. The original intent of their writing was to present fundamentals of Christian beliefs and teachings and to apply them in day-to-day life of the believers. Therefore, their objective was to provide thorough explanation of mysteries of Christian faith, albeit in layman and simple terms. One such work is “Dušu čuvajuće pohođenje” by Fra Jerolim Lipovčić, published in Buda in 1750. The work is of a pastoral nature, a catechism of its kind, in which Fra Jerolim attempts to present and explain the fundamentals of Christian beliefs with Croatian clergy and preachers as well as believers who inhabited various Hungarian regions.

The intent of this paper is to present Fra Jerolim’s work “Dušu čuvajuće pohođenje” and in particular to recount his teaching and explanations of the sacraments of Christian initiations (Baptism, Confirmation, Eucharist).

Key words: Fra Jerolim Lipovčić, Catholic restoration, catechism, prayers, sacraments of Baptism, Confirmation and Eucharist.

Branka Tafra – Petra Košutar

SINONIMIJA IZ SLAVONSKOGA DIJAKRONIJSKOGA KUTA

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42 (001)

1. Uvod

Za razvoj hrvatskoga leksika važni su jezični dodiri i utjecaji nekoliko kulturnih krugova, ponajprije mediteranskoga, srednjoeuropskoga i zapadnoeuropskoga, ali i balkanskoga te slavenskoga kruga ćirilometodske pismenosti. Rana trojezičnost hrvatske pismenosti na latinskom, crkvenoslavenskom i narodnom jeziku ostavila je velik trag u leksiku. Hrvatski se književni jezik na štokavskoj osnovi, na temelju kojega se razvio današnji hrvatski standardni jezik, razvijao od renesanse pa je zbog toga dosta riječi nastajalo, osim uobičajenoga kalkiranja i posuđivanja, tvorbom prema tvorbenim zakonitostima štokavskoga sustava. Većina starijih djela sadrži leksik koji se mora promatrati kao sjecište povijesnih kulturnih veza i književnojezičnih konvergentnih silnica koje su objedinjavale književne izričaje na različitim dijalektnim osnovama, i to povijesni put hrvatskoga leksika čini drugačijim u odnosu na druge jezike, što se odrazilo i na leksičko-semantičke odnose, koji, iako univerzalni, pokazuju neka specifična obilježja, kao što je, primjerice, bogata leksička i gramatička sinonimija nastala na dodiru nekoliko hrvatskih književnih mikrojezika. Sinonimija je rezultat povijesnoga razvoja jezika, u hrvatskom slučaju rezultat ponajprije tronarječnoga prožimanja i kulturnoga doticaja s drugim jezicima, ali i razvoja leksika semantičkim i tvorbenim putem¹ te njegova funkcionalnoga raslojavanja.

Povijest hrvatskoga književnoga jezika obilježile su dvije stalnice: bogata sinonimija i izrazito jezično čistunstvo. Za oba obilježja slavonski pisci osamnaestoga stoljeća pružaju obilje primjera. O jezičnom se čistunstvu dosta pisalo pa se možemo samo ovom prilikom podsjetiti na rado citiran *Pridgovor* iz knjižice fra Blaža Tadijanovića (1761): „Kada govoriš svojim slavnim jezikom, nemoj mišati tuđih riči govoreći: *felčer*, *tišljar*, *šmit* i ostalo, nego reci materinskim svojim jezikom: *brijač*, *strugač*, *kovač*, *šilac*, *cipelar* i ostalo.“² Tadijanović izbacuje germa-

¹ O razvoju leksičkoga fonda opširnije Tafra i Košutar, 2009.

² Budući da je ovdje riječ o značenjskim odnosima u leksiku i da slovo nije funkcionalan za raščlambu, primjeri su transkribirani.

STAZICA
DUHOVNA
XIVOTA

VIKOVICSNJEGA

OD

RAZLICSIH, I BOGOLJUBNIH

MOLITVAH

UCSINJENA,

POKOJOJ

Putnici Bogoljubni putujuchi po ovoj dolini od fuzah, mogu lahko svi dati nepriatelje Duhfe, i s' velikim plodom molechi svaki dan, uputiti se u slavu Kraljestva Nebeskoga.

SDOPUSSTENJEM STARESSINAH

CODINE 1761.

Naslovnica Lipovčičeva djela „Stazica duhovna“

nizme koji su se ustalili u njegovoj Slavoniji, a izbacuje ih zato što postoje dobre domaće riječi. Unatoč takvu purističkomu stajalištu u njegovu malom jezičnom priručniku nalaze se mnogi turcizmi, germanizmi, latinizmi, grecizmi, talijanizmi, hungarizmi, galicizmi, koje su popisale Marijana Horvat i Ermina Ramadanović (2012: 325–326). One smatraju da su tri moguća razloga za postojanje posuđenica, ponajprije latinizama, turcizama i germanizama: svećeničko obrazovanje na latinskom, rodna Slavonija bogata turcizmima i zarobljeničtvo u Pruskoj. Tomu treba dodati i Tadijanovićevu literaturu, među kojom je bio najvjerojatnije neki njemačko-francuski jezični priručnik slične koncepcije iz kojega su galicizmi, ali i dodatak s različitim titulama na francuskom jeziku (Tafr, 2012: 81; Košutar, 2013.).

Poznato je da se i Matija Antun Relković, drugi slavonski gramatičar uz Tadijanovića, i u *Satiru* i u svojoj *Gramatici* okomio na posuđenice, posebno na turcizme koji su ostali nakon turskoga povlačenja iz Slavonije te da je unatoč tomu svomu purističkomu stajalištu imao dosta turcizama u svojem djelu (Tafr, 2012: 94). Lipovčić je (1750: XIII) pak izbjegavao latinizme: „Metao sam riči što sam mogao lašnje i za ne učiniti teškoću razumiti.“ S obzirom na to da je pisao za selo, nije „mlogo latinski metao“. Tih nekoliko primjera otkriva ove činjenice: a) hrvatski je pod utjecajem drugih jezika obogaćivao svoj leksički fond, b) posuđenice su stupale u sinonimijske odnose s domaćim riječima, c) pisci su davali prednost domaćim riječima, d) pisci su vodili računa o funkcionalnoj raslojenosti jezika pa su u tekstovima namijenjenim puku izbjegavali učene latinske riječi. Načelno su pisci bili protiv posuđenica, ali se one nalaze u njihovim tekstovima.

Iako su stari pisci bili jezični čistunci kad su posrijedi bile posuđenice iz stranih jezika, u svom književnom jeziku nisu određivali granice unutarjezičnoga posuđivanja. Mnogi su pisci u predgovorima objašnjavali zašto upotrebljavaju riječi iz širega područja nego što bi se to očekivalo. Riječ je o gotovo podudarnim stajalištima o dijalektnoj raznolikosti i teritorijalnoj proširenosti, koja ćemo ilustrirati dvama citatima.

„I ako rič ku najdeš ka polak tebe ne bi bila običajna, procini da jezik naš po vnoгих državah, jest rastrkan, jer nigdi nikako, a nigdi nikako riči unašaju; zato ne jednoj državi, nego i većim želim ugoditi“ (Glavinić, 1628, u: Vončina, 1977: 194). Lipovčić (1750: XV) u predgovoru objašnjava da „nikomu bo neće biti po čudi koja rič“, a slično i Tadijanović (1761) u predgovoru veli: „Metnio sam ja u ovoj knjižici dosta riči koje će se tebi viditi kakono nove i tuđe, ali su one prave ilirske.“

Upravo je posuđivanje riječi, i onih iz drugih jezika, ali i onih iz drugih dijalekata istoga jezika, glavnim izvorom nastanka sinonimnih nizova, koji su drugo glavno obilježje jezika slavonskih pisaca osamnaestoga stoljeća. Već sami nazivi jezika kojim govore Slavonci otkrivaju postojanje više riječi koje imaju isto značenje. Tako Kanižlić jezik imenuje: *ilirički iliti slavonski, ilirijanski, iliriski, slovinski, naš jezik*. „U toj sinonimnoj upotrebi nazivâ rezultate do kojih su došli

hrvatski gramatičari i leksikografi od kraja 16. st. do njegova vremena Kanižlić spaja sa svojim osjećajem pokrajinske pripadnosti, proširujući svako od imenâ *zemlja ilirička...*, *Slovina*, *Slavonija* na cijelu tadašnju Hrvatsku i na sve krajeve koji se tada još nalaze izvan njezinih okvira (Dubrovnik, dijelovi Dalmacije)“ (Vončina, 1979: 278). O sinonimima u slavonskih pisaca pisalo se u kroatistici često, ali se nije pisalo o sinonimiji s teorijskoga stajališta. Stoga će se na primjerima iz slavonske književnosti Lipovčićeva doba istražiti međuleksemski odnosi istoznačnosti u hrvatskom jeziku kao prilog hrvatskoj dijakronijskoj leksikologiji.

U kroatističkim su tekstovima nerijetko navođeni primjeri sinonimnih nizova čiji članovi pripadaju ili raznim dijalektima ili raznim vremenskim odsječcima, ali nije bilo postavljano teorijsko pitanje je li u svim slučajevima zaista riječ o sinonimima, ili su u pitanju druge vrste leksičko-semantičkih odnosa ili pak uopće nema nikakvih semantičkih odnosa među leksemima. Dijakronijska leksikologija zahtijeva mnogo mukotrpnoga istraživanja kad je u pitanju samo jedna jedina riječ, što dobro ilustrira Keipertovo istraživanje leksika u *Danici ilirskoj*, časopisu koji je odigrao ključnu ulogu u standardizaciji hrvatskoga jezika u devetnaestom stoljeću. Taj je slavist, da bi došao do valjanih zaključaka, morao poredbeno istraživati njemačke, srpske, češke ... izvore. Jedino je tako nakon opsežnoga istraživanja mogao ispravno odgovoriti, na primjer, kojim je putem u hrvatski ušla riječ *gledište* (Keipert, 2014 [2008]).

Ovim radom želimo otvoriti nekoliko teorijskih pitanja kao preduvjet sustavnijim povijesnim leksikološkim istraživanjima. Problematika je presložena da bi se moglo ići u širinu pa ćemo se zadržati samo na sinonimiji kao glavnom obilježju povijesti hrvatskoga književnoga jezika, ne ulazeći u raspravu o različitim pogledima na sinonimiju. Ograničit ćemo se na primjere iz slavonske književnosti osamnaestoga stoljeća, iz stoljeća kad je živio Jeronim Lipovčić, jer su tekstovi toga doba prepuni sinonima.³ Posebno nas zanima jesu li kriteriji za određivanje sinonima, kad se i složimo koji su, univerzalni i jesu li sjevremenski, odnosno vrijede li podjednako i za sinkroniju i za dijakroniju.

2. Teorijska polazišta

Teorijska je jezikoslovna literatura o leksičko-semantičkim odnosima pregolema⁴ pa je razumljivo što u njoj postoje vrlo različita stajališta o pojedinoj vrsti lek-

³ Ima ih i u drugih pisaca, npr. u bosanskih je franjevacâ mnoštvo primjera sinonimnih nizova. Uzroci su njihovoj pojavi i njihovim funkcijama raznovrsni (Tafra, 2015).

⁴ Ta se literatura stalno umnožava velikom brzinom. Još je Apresjan (1995: 216) rekao da su leksičkoj sinonimiji posvećene tisuće teorijskih članaka. Poznati izdavač De Gruyter objavio je 2002. velik zbornik posvećen leksikološkim temama u kojem je dio posvećen upravo paradigmatičkim leksičkim odnosima, među ostalim i sinonimiji (usp. Cruse, 2002).

sičko-semantičkih odnosa, pa i neka sporna. Stoga je potrebno na početku odrediti barem glavna teorijska polazišta kojih se držimo u ovom istraživanju, ali odmah i o dvojbama koje se javljaju pri njihovu određivanju. O leksičko-semantičkim odnosima, tako i o sinonimiji, može se govoriti samo ako su zadovoljena ova tri preduvjeta:

- a) isti leksičko-gramatički razred
- b) isti idiom
- c) isti vremenski presjek leksičkoga razvoja.

Ta su tri kriterija temeljna da bi leksemi uopće mogli biti kandidati da s drugima stupe u sinonimijske, homonimijske, paronimijske ili antonimijske odnose. Tek ako zadovolje te kriterije, provjeravaju se kriteriji za pojedinu vrstu leksičko-semantičkoga odnosa. Za sinonimiju to su različiti izrazi i isti sadržaj, za homonimiju jednaki izrazi (u hrvatskom to su homofonski homografi, odnosno istozvučne istopisnice) i različiti sadržaji bez ijednoga zajedničkoga značenjskoga obilježja (nemaju nijedan integralni sem), za antonimiju su različiti izrazi i različiti sadržaji koji imaju barem jedno razlikovno značenjsko obilježje po kojem se njihova značenja nalaze na suprotnim stranama, a za paronimiju slični izrazi i slični sadržaji zbog pripadnosti istoj tvorbenoj porodici zbog čega imaju jak potencijal zamjenjivosti pa njihova zamjena narušava jezičnu normu.

Sinonimija je proučavana s teorijskoga stajališta kao vrsta paradigmatičkih međuleksemskih odnosa ili s praktičnoga kao izbor među leksemima istoga značenja u danom kontekstu te mogućnost njihove zamjene i vezanja uz druge lekseme. Pod sinonimnim nizovima razumijevamo dva ili više leksema koji isto znače, koji imaju, dakle, istu denotaciju, koji pripadaju istomu idiomu i istomu vremenskomu odsječku. Razumijeva se da pripadaju i istoj vrsti riječi jer u suprotnome ne mogu isto značiti. Polisemni leksemi najčešće stupaju u sinonimijski odnos samo s nekim od svojih značenja, a ne u ukupnosti svoje značenjske strukture. Budući da se u kontekstu uvijek ostvaruje samo jedno značenje višeznačnice, istoznačnost se na kontekstualnoj razini može imenovati kao sinonimičnost za razliku od sinonimnosti u jeziku kao sustavu.

Kriteriji su jasni za određivanje vrste leksičko-semantičkoga odnosa, ali unatoč tomu mnogi se slučajevi nalaze na granici te se mogu različito tumačiti. Ukratko ćemo nešto reći o svakom kriteriju s naglaskom na dijakroniju. Prvi kriterij – ista vrsta riječi – za sinonimiju ne može biti dvojbena jer riječi različitih vrsta ne mogu značiti isto, pa ipak i on može biti sporan u onim slučajevima kad granice među vrstama riječi nisu jasne, npr. kod konverzije kad riječ iz jedne vrste prelazi u drugu vrstu. Upravo sinonimijski odnosi mogu riješiti dvojbu o tome kojemu leksičko-gramatičkomu razredu pripada sporna riječ. Primjerice, nemogućnost sinonimijskoga vezanja glavnih brojeva *stotinu*, *tisuću* i sl. kad označuju točno izbrojenu

količinu otvara pitanje kojoj vrsti riječi pripadaju riječi *stotinu*, *tisuću* iz primjera *stotinu sam puta pomislio, muči ju tisuću problema*. U tim je primjerima moguća sinonimna zamjena priložima *mnogo*, *bezbroj*, *puno*, a budući da je mogućnost supstitucije jedan od glavnih kriterija za identificiranje sinonimije, sinonimna je zamjena valjan kriterij da te riječi uvrstimo u priloge.

Što se tiče drugoga kriterija – pripadnost istomu idiomu – odgovor na pitanje što je isti idiom može biti višeznačan. Hrvatski je jezik u odnosu, na primjer, na češki drugi idiom, dijalekt je u odnosu na književni jezik također drugi idiom, jezik Miroslava Krležje može se smatrati posebnim idiomom u odnosu na jezik Tina Ujevića iako su obojica pisala hrvatskim jezikom. Određujući granice sinonimije, nameće se još jedno teorijsko pitanje. Naime, ako smatramo da su sinonimi istoznačne riječi samo unutar jednoga idioma, je li svako prenošenje teksta iz jednoga u drugi idiom prijevod, odnosno je li u tom slučaju riječ o semantičkim ekvivalentima, a ne o sinonimima kako literatura sugerira? Hrvatska je riječ *glagol* u odnosu na češku *sloveso* semantički ekvivalent, tj. istovrijednica, jednako kao i hrvatska riječ *rod* za češku riječ *rod*. *Glagol* i *sloveso* nisu sinonimi iako označuju isti pojam, ali ni hrvatska riječ *rod* i češka *rod* nisu jedna, ista riječ, pa se u oba slučaja češke riječi prevode na hrvatski. Prema postavljenim kriterijima u hrvatskom standardnom jeziku *pomidor* i *rajčica*, *vanjkuš* i *jastuk* te *avlija* i *dvorište* nisu sinonimi jer samo drugi član tih parova pripada standardnomu jeziku, dok prvi pripada dijalektima (*pomidor* čakavskim, *vanjkuš* kajkavskim, a *avlija* štokavskim), dakle drugim idiomima. Također u standardnom jeziku nisu sinonimi ni *glava*, *bulja*, *čelenka*, *tikva*, *tintara*; *kosa*, *flora*, *griva*, *skalp*, *zurka*; *jedinica*, *kolac*, *kulja*, *kec* (Samarđžija, 1995: 20) jer samo *glava*, *kosa*, *jedinica* pripadaju standardnomu, a ostale riječi pripadaju žargonu. Dakle, sa sinkronijskoga stajališta teritorijalna (*magarac*, *tovar*) i vremenska (*smrdiš*, *bromid*) raslojenost leksika sužava prostor sinonimiji, dok stilska raslojenost (*urin*, *mokraća*) unutar standardnoga jezika ne bi trebala biti preprekom za sinonimijske odnose. Budući da standardni jezik nije prihvatio *pomidor*, ta riječ u standardnom jeziku ne može biti istoznačnica za *rajčica*, jednako kao što *sloveso* nije istoznačnica za *glagol*. Riječi iz različitih jezičnih sustava ne mogu biti istoznačnice, ali mogu biti semantički ekvivalenti ako referiraju na isti referent. Istoznačnost je ostvariva u jednom idiomu, a istovrijednost (ekvivalencija) u dvama idiomima.

Ako se tako gleda na semantičke odnose u leksiku, onda bi prenošenje teksta iz jednoga u drugi idiom bilo *prevođenje*.⁵ Taj je kriterij lakše primijeniti na suvremene idiome jer je i svijest o njima mnogo jasnija nego u prošlosti i jer postoji kodifikacijska norma prema kojoj bi u hrvatskom standardnom jeziku isti status s

⁵ O shvaćanju pojma *prevođenje* usp. Kovačić, 2015.

normativnoga gledišta trebale imati riječi *arija* (posuđenica u čakavskom), *vazduh* (srpski), *air* (engleski), *luft* (*Luft*, njemački), jer nijedna od tih riječi, iako se upotrebljavaju u hrvatskom jeziku, ne ulazi u standardni jezik, npr. *Hđdi vān na āriju* (Ivančić Dusper i Bašić, 2013: 49, s. v. ārija); *Ona širi ruke, i, mjesto krvi i mesa, grli vazduh i mrak* (Matoš)⁶; *Šta se bojite pa to je zrak, luft je to!* (Šovagović)⁷; *Blizu deset tisuća ljubitelja glazbe poznatog kantautora Đorđa Balaševića istinski i do kraja bilo je zadovoljno Open air koncertom u subotu navečer u međimurskom selu Domašincu*⁸. Prateći sinonimiju s dijakronijskoga aspekta, provjerit ćemo taj kriterij i vidjeti hoće li ga biti moguće primijeniti, a ako hoće, koliko ćemo pritom moći biti dosljedni.

Treći kriterij – isti vremenski presjek jezičnoga razvoja – dolazi do izražaja najviše pri izradi rječnikâ sinonima jer „синхронность представляет один из существенных пределов для квалификации лексики с точки зрения синонимических отношений“ (Bogatova, 1984: 83). Rječnik sinonima popisuje i opisuje sinonime iz vremena u kojem on nastaje, ali može i iz nekoga prošloga vremena, npr. mogao bi se napraviti rječnik sinonima u hrvatskom književnom jeziku u osamnaestom stoljeću.

Kad se sinonimija, ili neki drugi leksičko-semantički odnos, gleda iz dijakronijske perspektive, vidi se da u svakom vremenskom presjeku postoji prelijevanje jezičnih elemenata iz prošloga i suvremenoga razdoblja, kao što je to i u drugim područjima ljudskoga stvaralaštva. U upotrebi jedno vrijeme supostoje starije i novije riječi za isti pojam jednako kao što supostoje stariji i noviji oblici pa se među njima razvija sinonimijski odnos. Ako se danas u rječniku suvremenoga jezika natuknica *abak* tumači mjesto definicijom sinonimom *računalo*, a *lug* sinonimom *pepeo*, onda se treba zapitati jesu li to zaista sinonimni parovi jer današnji govornici, osim u rijetkim mjesnim govorima, ne upotrebljavaju riječ *lug*, a pogotovo ne *abak*, s tim da je *računalo* hrvatska riječ za *kompjuter*, što *abak* sigurno nije. *Abak* i *lug* u današnje su vrijeme arhaizmi i ne stupaju u sinonimijske odnose s drugim riječima, ali su u nekom drugom razdoblju mogle biti sinonimi, npr. *pepel*, *lug* u hrvatsko-latinskom rječniku *Gazophylacium* (1740) Ivana Belostenca. To je samo dokaz da je nastanak, ali i raspad sinonimije dijakronijski proces, odnosno da svako vrijeme ima svoje sinonimne nizove.

⁶ <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.12954.Cijelibr.16.6.1.0> (Pristupljeno 18. 10. 2016.)

⁷ <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.13146.Cijelibr.1.6.1.0> (Pristupljeno 18. 10. 2016.)

⁸ <http://riznica.ihjj.hr/philocgi-bin/getobject.pl?c4.13065.Cijelibr.128.6.1.0> (Pristupljeno 18. 10. 2016.)

3. Sinonimni nizovi s dijakronijskoga i sinkronijskoga stajališta

Starija hrvatska književnost obiluje primjerima leksema koji se nižu jedan do drugoga, a koji znače isto. Kroatisti ih nazivaju kontaktnim sinonimima, oni su uočljivi jer su u nizu. Sinonimni su nizovi uobičajeni u rječnicima, i današnjim, i starim, i hrvatskim, i stranim, ali su u hrvatskom slučaju dvije posebnosti: članovi tih nizova ne pripadaju istomu idiomu te se takvi nizovi ne nalaze samo u rječnicima nego i tekstovima, npr. *čardin, alti giardin, alti vartao illi cvitchnak* (Tafra, 2012: 51) ili *skula aliti nauk, čatrnja aliti bunar, medika aliti likarija, sat aliti ura, bližnjik aliti susid* (Tafra, 2015: 127). Sinonimni se nizovi sreću već u prvim prijevodima na staroslavenski jezik. „Presudna je za stvaranje sinonima bila široka geografska rasprostranjenost prvoga slavenskog književnog jezika.“ Stoga su autori prvih slavenskih prijevoda „dopuštali i varijante unutar istoga tvorbenog sustava i varijante iz različitih dijalekata“ pa su sinonimne parove činile najčešće tvorbene dublete: *dobrorodije, dobrorodьstvo* ili domaća riječ i posuđenica: *stьklѣnica, alavastrь; sьtьnikь, kenturionь*. Ako su bile dvije domaće riječi, par su činile starija i novija riječ, a znale su biti jedna iz glagoljičnoga korpusa, a druga iz ćirilichnoga: *životь, žiznь; otokь, ostrovь*. Ponekad je sinonimni niz imao i više članova: *kьnigy, bukьvi, pisьmę* (Damjanović, 2005: 46–47).

Iako se ti leksički nizovi nazivaju sinonimnim, pa smo ih tako i ovdje nazvali, treba utvrditi jesu li uvijek posrijedi sinonimi. U hrvatskom jeziku sinonimni bi nizovi bili, primjerice: *đavao, vrag; učenik, đak; brzo, hitro, žurno, časkom*. Hrvatski se govornici slažu da ti leksemi i izvan konteksta imaju isto značenje pa je to potvrda njihove sinonimnosti. Prema postavljenim kriterijima *tovar, magarac, osel i kenjac* nisu sinonimi, iako referiraju na isti referent (lat. *Equus asinus asinus*), jer pripadaju različitim idiomima; samo *magarac* pripada standardnomu jeziku, a ostali pripadaju dijalektima. Jednako tako sinonimi nisu *vrač i liječnik, mudroslovlje i filozofija* jer su *vrač i mudroslovlje* arhaizmi. U leksikološkoj se literaturi takvi primjeri, zato što referiraju na isti referent, proglašavaju sinonimima, odnosno vrstom sinonimije – bliskoznačnicama, što je neprihvatljivo jer nema kriterija za određivanje što je bliskoznačnost.⁹ Petrović (2005) navodi više primjera iz suvremene književnosti (npr. *Govorim o svom vrijednom štićeniku, o kokotu, pijevcu, pijetlu, orozu ...*; str. 191) te za sinkronijski opis, nasuprot povijesnomu nazivu *kontaktna sinonimija*, predlaže naziv *međudijalektna sinonimija*. Budući da nema međujezične sinonimije, antonimije, homonimije i sl., onda ne bi trebalo biti ni međudijalektna jer je riječ o različitim sustavima. Premda Petrović (2005) pravi razliku između leksičko-semantičkih odnosa u sustavu (sinonimnost) i u kontekstu

⁹ Usp. raspravu „Bliskoznačni odnosi u leksiku“ u: Tafra, 2005.

(sinonimičnost), ipak izjednačuje sinonimne primjere s posuđenicama, arhaizmima, kolokvijalizmima, dijalektizmima itd., a nije isti odnos između navedenih primjera *kokot, pijevac, pijetao, oroz* ili *rođendan, ročkas* te *debljina, pretilost* jer su u prva dva niza standardnojezične riječi samo *pijetao* i *rođendan*, a u drugom su i *debljina* i *pretilost*.

U hrvatskom se slučaju može govoriti o čakavskoj, kajkavskoj i štokavskoj književnoj stilizaciji, dakle o trima književnim mikrojezicima, ali nijedan u prošlosti nije potpuno „čist“ zbog obilja raznodijalektnih leksičkih i gramatičkih sinonima koji u nekim slučajevima daju jeziku obilježje hibridnosti, koja je tolika da u pisaca sedamnaestoga stoljeća u zrinsko-frankopanskom kulturnom (ozaljskom) krugu čini četvrti književni mikrojezik. Stoga sinonimija, gledana iz dijakronijskoga književnojezičnoga kuta, traži dodatna objašnjenja.

Već je rečeno da tekstovi slavonskih pisaca osamnaestoga stoljeća obiluju sinonimima. Dok su oni opravdani u Belostenčevu rječniku jer je on koncipiran kao tronarječni rječnik, što ponajbolje potvrđuje slovopisno rješenje autorova prezimena: Bëllosztëněcz, postavlja se pitanje zašto su upravo slavonski pisci posezali za sinonimima, odnosno zašto im je trebalo da jedan pojam imenuju na različit način. Premda postoji više razloga zašto se sinonimi uopće upotrebljavaju, za slavonske je pisce tu i jedan dodatni razlog. Naime, Slavonija se kasno uključila u književne tokove pa su se njezini pisci ne samo stilski uklapali u hrvatsku književnost nego su joj se i leksikom pokušali približiti te su sinonimi služili za razumijevanje manje poznatih riječi koje su se dotad nalazile u hrvatskoj književnosti. Za ilustraciju neka posluži nekoliko primjera iz jezičnih priručnika slavonskih pisaca osamnaestoga stoljeća jer se upravo u njima nalazi obilje kontaktnih sinonima. Fra Blaž Tadijanović ne niže samo riječi iz svoga Rastušja, nalaze se tu riječi koje je našao u drugih pisaca ili koje je čuo od govornika iz drugih krajeva: *sat, ura; svak, šurjak; crnilo, tinta; barjak, zastava; testija, koršov; čuprija, most; tuča, led; znojiti se, potiti se; drmati, cimati; šuti, muči; nova godina, mlado lito* itd. Relković (1767) također u svom aneksnom rječniku ima sinonimne nizove: *grad, led; dud, murva; sud, odlučak; krojač, terzija; ćurčija, krznar; haznadar, kinčnik; galge, višala; srča, staklo; kose, vlasi; meštar, školnik*, ali i u konverzacijskim primjerima: *Je li gospodar doma (kod kuće), Dajte mi još jedan vanjkuš (uzglavnik), Dajte mi jedan hitac šprije (sačme)* itd. U rječniku fra Marijana Lanosovića (1778) leksički su nizovi: *stig (stjeg), zastava, barjak; bječva, čorapa; ocet, kvasina, sirčet; ponjava, lincun; kupa, bukara, buklija; čoja, svita, sukno; postupaj, skalín, basamak; sapun, midlo* itd. Među tim riječima osim štokavskih, slavonskih, ima i kajkavskih (*kupa, kupica, ocet, poculica, tancovanje* itd.) i čakavskih (*kvasina, vrtao, lincun, skalín* itd.), ali i bohemizam *midlo* (češ. *mýdlo*). Slično je autor postupao i u konverzacijskim primjerima: *Ja sam šavač (krojač), Je li gospodin kod kuće (doma), Divojka je (cura je)*. Osim leksičkih sinonima slavonski pisci, i ne samo oni, unose nerijetko

i gramatičke sinonime, primjerice Lanosović ima *s mojima, mojimi*, dok Kanižlić ima i po šest oblika za pojedini padež (Vončina, 1975: 98), što svakako nije obilježje ni jednoga štokavskoga idioma.¹⁰

Na osnovi analize primjera leksičkih i gramatičkih istoznačnih nizova iz povijesti hrvatskoga književnoga može se zaključiti da nije uvijek posrijedi sinonimija. Riječ je o trima procesima:

- a) unutarjezično variranje
- b) unutarjezično posuđivanje
- c) međujezično posuđivanje.

Unutarjezično variranje nije sinonimija, ali ima jednaku funkciju kao i sinonimi: za isti sadržaj služi više izraza, a obuhvaća fonološko variranje kao što su nizovi različitih refleksa jata: *sino, sijeno, seno; breg, brig, brijeg; posle, posli, poslije; did, djed; vitar, vjetar* (Tafra, 2012). Suvremenomu standardnomu jeziku pripadaju samo jekavski odrazi jata, a ostali pripadaju drugim jezičnim sustavima (Tafra, 2018). Sinonimi, pak, nastaju dijakronijskim procesima, najčešće:

- a) tvorbom
- b) posuđivanjem
- c) oživljavanjem
- d) sinonimizacijom sekundarnih značenja.

Tvorbom nastaju istokorijenski (Lanosović: *glasonac, glasonoša; stidljiv, stidan; potrebit, potreban*) i raznokorijenski sinonimi (Lanosović: *hitar, brz*¹¹; *težački, seljanski; krupan, debel*). Posuđivanje može biti unutarjezično (Tadijanović: *znojiti se, potiti se*) i inojezično (Relković: *krojač, terzija*). Oživljavanje je karakteristično za pojedina razdoblja zbog izvanjezičnih razloga. Tako je devedesetih godina prošloga stoljeća oživljeno dosta hrvatskih riječi koje su jedno vrijeme bile u sinonimijskom odnosu s postojećim (*proračun, budžet; veleposlanik, ambasador* itd.). Za sinonimizaciju sekundarnih značenja primjeri bi se mogli naći tek u kontekstu, npr. *isplivati, izvući se, izići (iz teškoća, nevolje, dugova)*.

Unutarjezično posuđivanje kao izvor sinonimije može se tumačiti jednako kao i posuđivanje iz drugih jezika jer je riječ o različitim idiomima. Posuđenice, da bi stupale u sinonimijske odnose, moraju prvo biti prihvaćene u standardni jezik. No, s dijakronijskoga stajališta vidljivo je da su književnici, a osobito leksikografi uzimali cijeli hrvatski jezik kao jedan idiom bez obzira na dijalektnu šarolikost.

¹⁰ Obilje gramatičke sinonimije zorno pokazuje tablica imeničnih nastavaka u trinaest slavonskih pisaca iz osamnaestoga stoljeća u: Despot, 2005: 133.

¹¹ Ne izdvajamo posebno netvorbene riječi jer one mogu biti sinonimni parnjak s tvorbenom.

Pritom treba imati na umu da postoji osim raznodijalektnoga miješanja i raznovremensko miješanje jer se zahvaća vrlo često i u dijakroniju pa pisci iskorištavaju jezične jedinice koje više nisu u upotrebi, koje su otišle u povijest. Osnovno je povijesno književnojezično načelo da su svi hrvatski organski idiomi moguć izvor jezičnoga posuđivanja u književni jezik. Pritom supostojanje starijih i novijih oblika te istoznačnih oblika i leksema postaje pravilom, a ne slučajnošću.

Premda svaki od leksičko-semantičkih odnosa u leksikologiji otvara beskonačnost različitih mišljenja, utvrdili smo kriterije koji su isti i za dijakroniju i za sinkroniju, ali su promjenjivi parametri. Sa sinkronijskoga pak stajališta budući da je riječ o više književnih mikrojezika, kontaktološki se odnosi trebaju promatrati jednako bilo da je riječ o odnosima između hrvatskoga jezika i drugih jezika ili između triju narječja i njihovih književnih stilizacija. U povijesti je postojala općehrvatska sinonimija koja je imala:

- a) integrirajuću književnojezičnu funkciju (stvaranje naddijalektnoga kulturnoga idioma)
- b) objasnidbenu (objašnjavanje čitateljima raznih dijalekata nepoznate riječi).

Kad bi se danas priznala općehrvatska sinonimija, opasno bi se poremetila javna komunikacija. Dovoljno je samo spomenuti situaciju u kojoj je hotelski gost novčano kažnjen jer je ukrao *pinjure*, *šugomane*, *pjate* te da se on žalio, a da je na drugostupanjskom sudu njegov predmet došao pred suca kajkavca. Standardnost se nekoga jezika mjeri po njegovoj kodificiranosti koja zahvaća i leksik, a međudijalektna interferencija može, primjerice, imati stilsku funkciju u književnosti.

4. Zaključak

U proučavanju leksičko-semantičkih odnosa potrebno je prvo odrediti kriterije za svaku pojedinu vrstu odnosa, ali je potrebno ponajprije razlikovati dijakroniju i sinkroniju, književni jezik i standardni jezik te jezik kao sustav i njegove ostvaraje, odnosno paradigmatičke i sintagmatičke odnose. U jeziku kao sustavu ne supostojaju *kupa*, *bukara*, *buklija*, ali u književnim ostvarajima moguć je i takav istoznačni niz. Ako se tako pristupa sinonimiji, onda nema mjesta raznim tipologijama, npr. istoznačnice i bliskoznačnice, pravi i kvazisinonimi, potpuni i nepotpuni, relativni i apsolutni i sl. Kad se odrede kriteriji, tada su dvije riječi ili više njih sinonimi ili nisu.¹² Premda su kriteriji za određivanje što su sinonimi univerzalni jer vrijede za bilo koji idiom, ali su i svezremenski jer vrijede za bilo koje vrijeme, dijakronijski

¹² Takvo je stajalište usamljeno, ali je metodološki dosljedno. „Б. Тафра заузима једну од екстремних позиција у вези са синонимијом – наспрот већини аутора који не признају истозначнице, она не верује у постојање блискозначница“ (Dragičević, 2007: 256).

pristup sinonimiji u hrvatskom književnom jeziku, oprimjeren sinonimnim nizovima iz djela slavonskih pisaca osamnaestoga stoljeća, nameće potrebu za redefiniranjem nekoliko pojmova ako želimo ostati u granicama svoga teorijskoga modela u kojem nije dovoljno da riječi referiraju na isti referent pa da budu samo zato sinonimi. One moraju pripadati i istomu idiomu. S obzirom na to da navedeni primjeri ne zadovoljavaju taj kriterij, moguća su dva tumačenja iz dijakronijske perspektive: ili redefinirati pojam idiom ili redefinirati posuđivanje, ali u oba slučaja rezultat je isti, u sinonimijske odnose stupaju riječi koje sa sinkronijskoga stajališta ne bi bile sinonimi, što ćemo ilustrirati jednim primjerom. U suvremenom standardnom jeziku *ocat*, *kvasina* i *sirće* nisu sinonimi jer samo *ocat* pripada standardnom jeziku, a ostale riječi pripadaju dijalektima. Budući da su to različiti idiomi, među riječima se ne uspostavljaju leksičko-semantički odnosi. Možemo zamisliti školski udžbenik za buduće kuhare u kojem bi se te tri riječi miješale, ili udžbenik za veterinare u kojem bi se izmjenjivali nazivi *tovar*, *magarac*, *osel*, *kenjac*. Komentar je suvišan, ali je potrebno dodati da se na tim primjerima vidi potreba da se u znanosti luče pojmovi *standardni* i *književni jezik*. U književnom jeziku nema granica za sinonimiju, ona je čak poželjna, ali standardni jezik obično bira jednu od više mogućnosti radi svoje stabilnosti. Budući da je u osamnaestom stoljeću hrvatski jezik u fazi standardizacije, da nije još standardiziran, može se samo govoriti o književnom jeziku (Tafra i Košutar, 2011).

Izgrađujući opći jezik stariji su pisci posegnuli za leksičkim i gramatičkim sinonimima koji su bili i raznodijalektni i raznovremenski, dakle općehrvatski. U tom smislu cijeli se hrvatski jezik shvaća kao jedan idiom. Drugo je moguće tumačenje da je organska osnova književnoga jezika svakoga pisca prepoznatljiva, slavonski su pisci ikavski štokavci, riječi iz te osnove ujedno su dominantne sinonimnih nizova, a ostali su sinonimi posuđenice bilo da su iz drugih jezika ili iz drugih domaćih idioma. Tako nazivi *computer* i *računalo* nisu danas sinonimi, ali jest sinonim *komputer* jer ga je prihvatio hrvatski standardni jezik. Lanosoviću su *ocet* i *kvasina* posuđenice, sekundarne riječi u njegovu književnom jeziku, a *sirćet* je primarna, njegova, slavonska, pa je zato dominantna sinonimnoga niza. Izjednačuje se posuđivanje iz drugoga jezika i unutarjezično posuđivanje pa obje vrste posuđenica kao sekundarne riječi stupaju u sinonimijske odnose s primarnim riječima u autorovu jeziku. „Unoseći raznodijalektne elemente u svoja djela, stariji su pisci pružali svojim čitateljima mogućnost izbora prema vlastitomu osjećaju poznatosti i pravilnosti, a naslanjajući se nerijetko na starija djela i preuzimajući štošta iz njih, nekad svjesno, a nekad i nesvjesno, uspostavljali su kontinuitet književnoga jezika“ (Tafra, 2015: 122) i pritom gradili naddijalektni kulturni idiom. Slavonski su pisci osamnaestoga stoljeća upravo sa svojom štokavštinom obogaćenom sinonimima iz ostale hrvatske književnosti bili kohezijska spojnica koju je osnažio i široko prihvaćen pojednostavljen jednoznačni slovopis.

LITERATURA

- Апресјан (1995): Ј. Д. Априесјан, *Интегрално описане језика и системна лексикографиа*, Школа „Језики руској културе“, Москва.
- Belostenec, Ivan (1740), *Gazophylacium*, Zagreb.
- Bogatova (1984): Г. А. Богатова, *Историа слова как объект руској историческој лексикографии*, АНСССР, Москва.
- Cruse, D. Alan (2002), „Paradigmatic relations of inclusion and identity III: Synonymy“, u: *Lexikologie / Lexicology* : Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen / An international handbook on the nature and structure of words and vocabularies, ur. D. A. Cruse i dr., 1. svezak, Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- Damjanović, Stjepan (2005), *Staroslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Despot, Loretana (2005), *Jezik slavonskih franjevaca (do preporoda)*, Filozofski fakultet, Osijek.
- Dragičević (2007): Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике. Београд.
- Horvat, Marijana, Ermina Ramadanović (2012), „Jezikoslovni priručnik Blaža Tadijanovića“, u: Blaž Tadijanović, *Svaschta po mallo illiti kratko sloxenyne immenah i ricsih u illyrski i nyemacski jezik*, Magdeburg, 1761; pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Ivančić Dusper, Đurđica, Martina Bašić (2013), *Rječnik crikveničkoga govora*, Centar za kulturu, Crikvenica.
- Keipert, Helmut (2014 [2008]), „Prevođenje iz druge ruke u Gajevoj »Danici ilirskoj«“, u: *Obzori preporoda: Kroatističke rasprave*, FFpress, Zagreb.
- Košutar, Petra (2013), *Hrvatsko jezikoslovlje 18. stoljeća u suodnosu s europskim*, Doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Kovačić, Mislav (2015), *Filološki i teološki rad Bogoslava Šuleka na hrvatskom izdanju Novoga zavjeta*, Doktorski rad, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Lanosović, Marijan (1778), *Neue Einleitung zur slavonischen Sprache*, Osijek.
- Lipovčić, Jerolim (1750), *Dussu csuvajuče pohogjenje*, Budim.
- Petrović, Bernardina (2005), *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Relković, Matija Antun (1767), *Nova slavonska i nimacska grammatika*, Zagreb.
- Samardžija, Marko (1995), *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika*, Udžbenik za 4. razred gimnazije, Školska knjiga, Zagreb.
- Tadijanović, Blaž (1761), *Svaschta po mallo illiti kratko sloxenyne immenah i ricsih u illyrski i nyemacski jezik*, Magdeburg; pretisak, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2012.
- Tafra, Branka (2015), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka (2012), *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

- Tafra, Branka (2015), „Raznolikošću do jednosti – franjevački put književnojezične ujedna-ke“, *Zbornik o Stipanu Margitiću*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Fra Stipan Margitić i Bosna srebrena (1650.–1750.)“, Sarajevo, 22.–24. svibnja 2014, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Institut za latinitet BiH, Zagreb, 113–134.
- Tafra, Branka (2018), „Leksičko-semantički odnosi u hrvatskom jeziku iz dijakronijske perspektive“, u: *Историческая лексикология славянских языков*, Москва (u tisku).
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2009), „Rječotvorni modeli u hrvatskom jeziku“, *Suvremena lingvistika*, 67 (1): 87–107.
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2011), „Nova periodizacija hrvatskoga književnoga jezika“, *Filologija*, 57: 185–204.
- Vončina, Josip (1975), „Jezik Antuna Kanižlića“, *Rad JAZU*, 368: 5–172.
- Vončina, Josip (1977), *Analize starih hrvatskih pisaca*, Čakavski sabor, Split.
- Vončina, Josip (1979), *Jezičnopovijesne rasprave*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

SINONIMIJA IZ SLAVONSKOGA DIJAKRONIJSKOGA KUTA

Sažetak

Na primjerima iz slavonske književnosti osamnaestoga stoljeća istraženi su sinonimijski odnosi u hrvatskom jeziku kao prilog hrvatskoj dijakronijskoj leksikologiji. U kroatistici su često navođeni sinonimni nizovi čiji članovi pripadaju ili raznim dijalektima ili raznim vremenskim odsječcima, ali nije bilo postavljano teorijsko pitanje je li u svim slučajevima zaista riječ o sinonimima, ili su u pitanju druge vrste leksičko-semantičkih odnosa ili pak uopće nema nikakvih semantičkih veza među leksemima. Ovim je radom otvoreno nekoliko teorijskih pitanja kao preduvjet sustavnijim povijesnim leksikološkim istraživanjima, a uzeta je sinonimija kao glavno obilježje povijesti hrvatskoga književnoga jezika.

Gljučne riječi: sinonimija, kontaktni sinonimi, dijakronijska leksikologija, hrvatski književni jezik, slavonski pisci

SYNONYMY FROM THE DIACHRONIC ANGLE OF SLAVONIA

Abstract

As a contribution to Croatian diachronic lexicology synonymic relations in Croatian language were explored on the examples of Slavonian literature of the eighteenth century. Croatology often addresses synonymic sequences whose elements belong either to various dialects or various periods of time, but the theoretical question has never been raised on whether in all cases they are really synonyms, or other types of lexical-semantic relations or there is no semantic link between the lexemes at all. This work has opened several theoretical questions as a prerequisite for more systematic historical lexical research, and synonymy was taken as a major feature of the history of the Croatian literary language.

Key words: synonymy, contact synonyms, diachronic lexicology, Croatian literary language, Slavonian writers

Marinko Šišak

JEROLIM LIPOVČIĆ I TRADICIJA FRANJEVAČKIH PUČKIH KALENDARA

Pregledni rad
UDK 271.3 Lipovčić, J.

Uvod

U svojem rukopisu *Scriptores interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti* franjevački provincijal fra Josip Jakošić iznoseći kratke podatke o životu Jerolima (Hieronymusa) Lipovčića, donio je i popis njegovih radova. Na posljednjem mjestu, pod točkom 5 naveo je da je Jerolim Lipovčić izdavao ilirski kalendar od 1745. do 1755. („5. *Calendarium Illyricum ab an. 1745. ad 1755.*“) (Šrepel, 1899: 124). Ovaj Jakošićev rukopis objavio je Milivoj Šrepel u *Građi za povijest književnosti hrvatske* zajedno s nastavkom koji su pisali različiti autori a proteže se do godine 1830. (*cum continuatione a 1830*), a čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu (Šrepel, 1899: 119 i d.)

Pogledamo li Lipovčićeve kasnije biografije zabilježene u relevantnim publikacijama, primjerice *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*, *Hrvatskom biografskom leksikonu*, knjizi *Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda* Tome Matića, *Franjevačkoj književnosti u Bosni u XVIII. stoljeću* Marka Karamatića i drugdje, rijetko nailazimo na taj podatak, a ako ga netko i spominje (poput HBL-a ili Tome Matića), onda se poziva na ovaj navod iz Jakošićeva rukopisa koji je objavio Milivoj Šrepel. Je li to indicija da je ovaj Jakošićev podatak upitan ili sporan? Usput rečeno Jerolima Lipovčića ni njegovih djela uglavnom nema niti u svim povijestima književnosti. Tako ga primjerice niti kanonska Kombolova *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, uopće ne spominje. Jedan od rijetkih književnih povjesničara koji je naveo ime i neke podatke o Jerolimu Lipovčiću bio je Šime Ljubić. Šime Ljubić u svojem *Ogledalu književnosti jugoslavjanske* donosi kratak životopis s popisom djela, s netočnim podacima o rođenju i smrti, ali i bez spomena biografskog podatka o uređivanju kalendara: „Lipovčić Jerko, iz Požege, gdje je ugledao bieli sviet g. 1717. Franjevac srebrno-bosanske države, učitelj mudroznanja u Baji a za deset godina bogoslovja u Budimu, čuveni pripoviedalac, definator i državni namiestnik u svom redu (1765), preminu g. 1769.“ (Ljubić, 1864-1869: II, 493) Budući da nisu zabilježena niti Lipovčićeva autorska i poznata djela, teško je očekivati da bi se i takav podatak koji se odnosi na izdavanje ili uređivanje neke publikacije poput kalendara, koje je najčešće bilo

anonimno, mogao pronaći u tim kratkim bilješkama o ovom franjevačkom piscu. Ante Sekulić u svojoj knjizi *Hrvatski pisci u Ugarskom Podunavlju od početka do kraja XVIII. stoljeća* o Jerolimu Lipovčiću donosi osnovne biografske podatke: da je bio rodom iz Požege (28. X.1716. – 20.VI.1766.), da je studirao u Kaloči (1733.), zatim u Budimu gdje je svršio i bogoslovske nauke. Predavao je filozofiju u Baji, poslije pak bogosloviju u Budimu (1745. – 1755.). U knjizi je šire obrađen veći broj autora, ali Jerolim Lipovčić nije. (Sekulić, 1993: 139)

Ipak, svi noviji istraživači pučkih slavonskih kalendara, Jakošičev podatak o Lipovčićevoj ulozi u izdavanju iliričkih kalendara najčešće ponavljaju i ne propituju ga, odnosno ne dovode u pitanje: „Kalendare su priređivali, a bilo ih je nekoliko: Đuro Rapić (za 1743. i 1744.), Jerolim Lipovčić (1745. – 1755.), Emerik Pavić je u Budimu od 1746. do 1780. uređivao kalendar, tu je zatim Marijan Lanosović (1778. – 1786.), kalendar za 1792. opremio je Ivan Matković, slijedi ga Aleksandar Tomiković (*Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički*; Osijek, 1793. – 1817).“ (Dukat, 1923: 36). Ovaj redosljed u izdavanju prenose dalje Milovan Tatarin (Tatarin, 2006a: 108, Tatarin, 2006b: 291) Tatjana Kren (Kren, 2009: 85), Marijana Borić (Borić, 2014: 341, 342) i drugi.

I.

Pučki kalendari ostavili su znatnog traga i bili su važnom sastavnicom prosvjetiteljskih nastojanja koja su zahvatila i Slavoniju. Bilo je to doba obilježeno mirom u Srijemskim Karlovcima (1699.) kada je Slavonija oslobođena od Turaka i doba teških gospodarskih, ali i svih drugih prilika. Turci su ostavili narod u teškom stanju, osiromašen i neprosvijećen. Reljković je u svojem *Satiru* opisao slavonske prilike koje je ostavio turski školski sustav trima riječima: sijelo, kolo i divan:

„Po tri skule svagdi ostaviše
I u svakom selu namistiše
Prva skula naziva se „prelo“,
Druga „divan“ iliti „posilo“,
Treća „kolo“, gdi se uče igrat
I svakakve lakrdije pivat.“
(Reljković, 1974: 159)

Teške su bile i zdravstvene prilike, primjerice 1738. i 1739., kada je u gotovo cijeloj Slavoniji harala kuga, pa je samo u Požegi od te bolesti u dva mjeseca umrlo 858 ljudi. Biskupov desetnik Nikola Šimunković javlja: „Jedna je vulica prazna ostala, da neima više nego sedam žena“. (Ujević, 1932: 61)

Marijaterezijanskim reformama od godine 1740. prosvjetiteljska načela pro- vode se u cjelokupnom društvenom i državnom životu. Osnivaju se gospodarska

društva, potiču obrti, jača industrija i trgovina, grade se prometnice, osnivaju škole, reformira školski sustav, a u drugoj polovici stoljeća sekularizira se država, oduzimaju se mnoge privilegije plemstvu i svećenstvu.

Carica Marija Terezija godine 1745. osniva tri nove slavonske županije: Virovitičku, Požešku i Srijemsku, koje slavonsko plemstvo, u strahu od germanizacije i utjecaja Beča 1750. na saboru u Požunu priključuje Ugarskoj.

Novoj orijentaciji u provođenju apsolutističke politike Marije Terezije, a potom i njezina sina Josipa II., bio je potreban i državni aparat i kadrovi koji će uvoditi reforme i obrazovati, barem kad je riječ o našim krajevima, mahom neprosvijećeni i nepismeni puk.

U tom smislu trebao je poslužiti i Matija Antun Reljković i njegov *Satir iliti divlji čovik*, koji je svojom koncepcijom i duboko zasnovanim prosvjetiteljskim zahtvatom, postao (a dugo vremena i ostao) bestseller koji je naišao na široku recepciju. U trenutku kad objavljuje drugo izdanje svoga djela 1779. u Osijeku, Reljković u predgovoru konstatira da mu od tisuću pet stotina primjeraka tiskanih sedamnaest godina ranije u Dresdenu nije ostao nijedan. Dugo nakon ovog izdanja i mnogih drugih koji su mu slijedili, Reljković ostaje pučko štivo za slavonski puk (Ujević, 1932: 31). Osim pozitivnih reakcija i podržavatelja, Reljković je doživio i osporavanja. Prednjačio je u tome franjevac Đuro Rapić koji je ustao u obranu narodnih običaja koje je Reljković ismijavao i osuđivao, a kasnije su mu se pridružila i subraća Antun Ivanošić i Josip Stojanović. Crta razmimoilaženja polazila je od Reljkovićevih prosvjetiteljskih nakana i osporavanja.

Tim prosvjetiteljskim nastojanjima, ali na drugačiji način, također su u dugom razdoblju služili i pučki kalendari koji su sadržavali kalendarske i astrološke podatke, upute za rad u polju ili kućnom gospodarstvu u pojedinim danima, mjesecima i godišnjim doba, a neki i zdravstvene savjete. Kalendari su sadržavali i duljinu dana i noći, popis pomičnih svetkovina, ali i druge gospodarske podatke: raspored sajmovi u pokrajini, kamatni račun i drugo. Dakako, kalendare su koristili samo oni koji su bili pismeni, najčešće svećenstvo i poneki pismeni seljak.

Pučki kalendari su imali manje-više shematiziranu strukturu koja u raznim izdanjima varira. Na prvom mjestu je kalendarij, popraćen podacima o vremenu i svetcima, potom zabavno-poučni dio u kojem se donose obiteljski, gospodarski i zdravstveni savjeti; uz ovaj blok najčešće idu književni prilozi; obvezan dio svakog kalendara je i sajmovnik, odnosno raspored proštenja te u novijim kalendarima oglasni, reklamni dio. Kalendari koji su izlazili na latinskom jeziku u Varaždinu i Zagrebu donosili su izvode ne samo iz Kačića, nego i Ivana Lučića, Petra Katančića i Daniela Farlatija, važne za nacionalnu historiografiju. (Fancev, 1933: xv-xvi) Neki kalendari su donosili imena „dostojanstvenika i službenika“, vojnih časnika ili crkvene shematizme. (Dukat, 1923: 35)

Najbliži (najsličniji) onom koji je izlazio u doba u kojem je izdavanje kalendara Jakošić pripisao Lipovčiću, jest kalendar iz 1766. izdan u Budimu kod Leopolda Francisca Landerera koji je licencu za tiskanje kalendara dobio od carice Marije Terezije. Kasnije su tu licencu naslijedili žena i sin, ali budući da je sin Michael bio osuđen na smrt zbog sudjelovanja u pobuni, tiskaru je nakon njegove smrti vodila kćer Katarina.¹ Kalendar, koji je donosio nazive mjeseci i na „iliričkom“ i na latinskom, sadržavao je pregled crkvenih blagdana, ali i dugoročnu prognozu vremena po danima. Također, donosio je i stari kalendar te zodijačke znakove, mjesечеve mijene, ali i znakove po danima kada se mogu obavljati određeni poslovi – lov riba, ptica, sječa drva, striža ovaca itd., te raspored sajмова. Uz ovaj praktični dio kalendar je sadržavao i poučno-zabavni dio. U kalendaru za 1766. to je pripovijest s pjesmama o vitezu Juri Kastriotiću ili Skenderbegu (*Izpiszavanye Sivlenya y csinih Gyure Kastriotitsa drugacs Skanderbeg ozvana*). Opis života i viteškoga vojevanja Jure Kastriotića ili Skenderbega zauzimalo je 31 od 48 tiskanih stranica i doneseno je u prozi, ali s ponekim stihom iz Kačića. Kačić je bio raširen i poznat po cijelom hrvatskom prostoru. Njega je u kontinentalnoj Hrvatskoj popularizirao Baltazar Adam Krčelić, a među franjevcima Emerik Pavić koji je dopjevao Kačića i dio njegovoga *Razgovora* preveo na latinski jezik. Osim njega, u Slavoniji je najomiljenija knjiga bila knjiga Grgura Peštalića *Dostojna plemenite Bačke starih uspomena, starih i sadašnjih i drugih slovinske kervi delijah slava* izdana u Kaloči 1790. (Sekulić, 1993: 87; Fancev, 1933: xvi-xvii)

Osim proznog priloga o junačkim bitkama protiv Turaka, kalendar je sadržavao i neka medicinska uputstva, ali prilog se temeljio više na praznovjerju i nadri- liječništvu. Tako je primjerice za održavanje dobrog vida pisac preporučio da se uhvati živa vrana, izvade joj se oči, nanižu na konac i nose oko vrata. Oči će se tako obraniti od svake bolesti. Iz prikazanih sajmovā („vašarah“) , „navlastito u onih državah, u koji pribivaju Iliri“, a to su države u Mađarskoj s „desne i lijeve strane Dunava, Tise i po Bačkoj; po Srimu i Slavoniji, po Banatu i okolišu“, kalendar je očigledno definirao područje u kojem je računao na recepciju i pozornost, odnosno prodaju.

Prilog o Juri Kastriotiću zvanom Skenderbeg uvrstio je i Nagy u kalendar za 1813., ali u tom kalendaru nije završen nego je najavljen njegov nastavak sljedeće godine. Međutim, on nije uslijedio ni sljedeće ni iduće dvije godine. (Dukat, 1916: 145). Prozni dijelovi u zabavnom dijelu kalendara kasnije su se mijenjali. Tako je primjerice za godine 1814. i 1815. donesena jedna ljubavna storija, epistolarni ljubavni roman između Bogdana i Marijane, vjerojatno po uzoru na njemački predložak ili njegov izravni prijevod. (Dukat, 1916: 151)

¹ Leopold Franciscus Landerer vodio je tiskaru od 1754. do 1771., potom nekoliko godina žena i sin, a od 1779. do 1801. kći Katarina. Ana Landerer preuzima tiskaru od 1802. i vodi do 1817. (Nemeth, 1818: 46, Tatarin, 2007: 135).

Nagyjev kalendar za 1817. donio je opširan članak o običajima i načinu života predkršćanskih Slavonaca te njihovim pogrebnim običajima (Dukat, 1916: 153).

Osim praktičnih naputaka i korisnih obavijesti, kalendaru su počeli donositi poučno-zabavne sadržaje zbog kojih ulaze u povijest hrvatske, prvenstveno pučke književnosti. Ovu zabavnu stranu pedesetak godina kasnije nakon Reljkovića, u prvoj polovici XIX. stoljeća opisao je Alojzije Brlić pišući svojem sinu Andriji Torkvatu u Beč: „ – Novine su podučavanje, Danica podučavanje, Zora je podučavanje, sve knjige što se pišu – sve je podučavanje; za koga je ovo podučavanje? za nikoga jer nitko neštije. – Puk se podučava sa smišnim stvarima, ljudi traže Ezopovih fabula, traže Relkovića Satira, traže svake godine kalendar; koji ima više smišnoga, taj je dražji, od novih traže kadkad pismarice – drugo puk neće da štije, još je dite, još se hoće da zabavlja.“ (Tatarin, 2007: 150).

II.

Kada je riječ o izdavanju pučkih kalendara na hrvatskim prostorima ta tradicija postoji od konca XV. stoljeća nadalje. Koliko je poznato prvi kalendar na hrvatskome jeziku pojavljuje se 1582. Do tada su se kalendaru prepisivali ručno ili nabavljali iz inozemstva – Italije ili Njemačke. Prvi kalendar bili su višegodišnji, udešeni za veći broj godina, poput kalendara u crkvenim obrednicima. Kalendaru su se izdavali s molitvenicima ili drugim nabožnim knjigama.

Prvi tiskani kalendar objavljuju franjevci na bosanici. Napravio ga je fra Matija Divković i pridodao svojem *Nauku krstjanskom* koji je tiskan 1611. u Mletcima. I sljedeći kalendaru koje bilježimo vezani su u Bosni i Dalmaciji uz franjevce. Uskopljanin fra Ivan Bandulavić 1613. pridodaje kalendaru svojim *Pištalama i evanđeljima*. Nakon njega i Andrija Kačić Miošić u *Ritualu Rimskom istumačenom Slovinski* iz 1640. objavljuje kalendar. Između toga je zabilježen kalendar koji je 1617. izdao splitski jezikoslovac i izdavač crkvenih knjiga Matija Alberti (1561. – 1623.). I mnogi drugi franjevci Bosne Srebrene tiskaju kalendaru: fra Stipan Margitić Jajčanin uz svoje djelo *Ispovijed krstjanska* (Mleci, 1704.), fra Luka Terzić (*Pokripljenje umirućih*, Mleci, 1704.), fra Petar Knežević (*Pištale i evanđelja*, Mleci, 1773.), fra Toma Babić (*Cvit razlika mirisa duhovnoga*, Mleci, 1726) i fra Augustin Miletić (*Istomačenje stvari potribitiji nauka krstjanskoga*, Rim, 1828.). Svi ti kalendaru bili su namijenjeni područjima u kojima su franjevci djelovali. Kajkavski Hrvati dobivaju prvi kalendar 1651. kojeg je napravio isusovac Nikola Krajačević, a iza njega Juraj Mulih tek 1748. I u Slavoniji kalendaru izdaju isusovci – Antun Kanižlić u *Maloj i svakomu potribnoj bogoslovnici* iz 1763. Prema navodu iz ljetopisa budimskog franjevačkog samostana, zabilježeno je da je Emerik Pavić završio pripremu za tiskanje iliričkog kalendara, pretpostavlja se za godinu 1847. Franjevačke kalen-

dare Pavić je izdavao vjerojatno sve do svoje smrti 1780.² Potom je kalendar uređivao Marijan Lanosović (1778. – 1786.), kalendar za 1792. godinu opremio je Ivan Matković (jedini koji nije bio franjevac), slijedi ga Aleksandar Tomiković (*Novi i stari svetodanik iliti kalendar ilirički*, Osijek, 1793. – 1817.)³, njegov je rad nastavio Adam Filipović Heldentalski s *Novim i starim kalendarom slavonskim* (Osijek, 1822. – 1867., a možda i do smrti 1871.). Potom s izdavanjem nastavlja Antun Nagy sa štokavskim *Novim i starim kalendarom iliričkim* (Budim / Pešta, 1813. – 1823.), odnosno *Kalendarom horvatskim* 1813. i 1818., (Dukat, 1916:127), a od 1836. do 1855. godine Ignjat Alojzije Brlić u Budimu izdaje *Novouređeni ilirski kalendar iliti Svetodanik*. (Tatarin, 2007: 135). Kada je Antun Nagy 1813. počeo izdavati u Budimu kalendare tiskao je „horvatski“ (kajkavski) i ilirički (štokavski). Kajkavski je tiskao u 700 primjeraka, ali ga nije uspio prodati jer je još 1806. Novoselska tiskara u Zagrebu počela izdavati *Horvatski kalendar*, a 1801. izišao je Mikloušičev stoljetni kalendar (Dukat, 1923: 142).⁴

Iz toga doba imamo sačuvan i zagrebački kalendar iz 1745. Koncem sedamnaestoga stoljeća kalendare je počeo izdavati Pavao Ritter Vitezović, ali ni svi njegovi kalendari nisu sačuvani. Iz razdoblja od 1691. kada je izdao *Meszecschnik hervatski* koji nije sačuvan, odnosno 1692. (sačuvano je jedanaest listova) do 1705., za koje se pretpostavlja da je izdavao svoje godišnje kalendare, sačuvalo ih se samo četiri. Iz kasnijeg vremena sačuvalo se ponešto primjeraka pojedinog kalendara. Primjericice, Vladoje Dukat 1923. navodi da osječki Muzej Slavonije posjeduje Nagyjeve kalendare od 1813. do 1819. (Dukat, 1923: 128).

III.

Tradicija Slavonije i Podunavlja u izdavanju pučkih kalendara započinje u prvoj polovici XVIII. stoljeća. Kalendari su više-manje redovito izlazili, a prema tvrdnjama nekih povjesničara, ponekad ih je istodobno bilo nekoliko. Slavonski franjevac Đuro Rapić priredio je kalendare za 1743. i 1744. Prema Jakošičevoj tvrdnji Jerolim Lipovčić uređivao je *Calendarium Illyricum* od 1745. do 1755., dok je Emerik Pavić uređivao kalendar u Budimu od 1746. do 1780.

² Podatak da je Pavić uređivao budimski kalendar do 1780. donosi Dukat (Dukat, 1923: 37) i pretpostavlja da je od 1770. izlazio osječki kalendar(?). Taj osječki poznat nam je od Tomikovića, ali i ovdje postoji preklapanje: naime, Tomiković je izdavao kalendar od 1778., a Pavić do 1780. Znači li to da su u te tri godine postojala dva ilirička kalendara koje su izdavali franjevci: budimski i osječki, tj. Pavićev i Tomikovićevo?

³ Jakošić bilježi da ga je izdavao samo za tu godinu, ali Marijan Jaić je dopunio Jakošičev spis informacijom da je kalendar uređivao sve do 1817. (Šrepel, 1899: 145).

⁴ Opširan pregled povijesti izdavanja kalendara u Hrvatskoj donosi Vladoje Dukat (Dukat, 1923), dok pregled franjevačkih kalendara donosi Marijana Borić (Borić, 2014).

Izdavanje kalendara podlijegalo je određenim pravilima, odnosno licenciranju koje su tiskari morali dobiti od vlasti. Propisi su bili vrlo strogi i o njima se vodilo računa. Tako su županije redovito dobivale okružnice kojim ih se obavještavalo o tome tko je dobio privilegij za tiskanje knjiga, odnosno tko je izgubio to pravo pa mu se zabranjuje tiskati određene tiskovine. (Malbaša, 1978: 20) U Osijeku je postojala tiskara već 1735., ali kalendari su se počeli izdavati tek dolaskom osječkog tiskara Ivana Martina Divalda koji ih je počeo tiskati unatoč tome što nije imao dopuštenje (licencu). Pretpostavlja se da je uspio otisnuti kalendar za 1779., ali to nije potpuno sigurno jer se nisu još pronašli primjerci kalendara iz te godine. Pronađen je kalendar za 1792. iz njegove tiskare, što može značiti da je istekla licenca budimskom tiskaru Landereru za tiskanje kalendara. Do tada su se ilirski kalendari tiskali u Ugarskoj, u tiskarama koje su imale licencu (Budim, Presburg i Raab).

Ta prva osječka tiskara djelovala je u franjevačkom samostanu 1735., čak 250 godina nakon izuma Gutenbergova stroja (Malbaša, 1978: 6, 11). Tiskara je funkcionirala najvjerojatnije sve do 1772., kada je 19. rujna carskom naredbom zabranjen rad tiskarama koje nemaju privilegij, odnosno 1774. kada ju je gradska uprava oduzela franjevcima jer radi „na štetu njene jurisdikcije“ te zbog toga što „je istrošena i slabo opremljena“ i, ne najmanje važno, da je „zaostajala porezom“. (Malbaša, 1978: 15–17). Zanimljivo je istaknuti da je vrlo malo knjiga na hrvatskom izišlo iz ove tiskare. Koliko je poznato, svega dvije. Jedna od njih bila je i Lipovčićeva *Stazica duhovna života* (1767.). Druga je bila *Razgovor duhovni od svetoga Bone mučenika* (1754.). (Jakić, 1968: 256).

Ivan Martin Divald dobiva 25. listopada 1775. dozvolu za otvaranje tiskare, nakon što je izučio zanat u Budimu kod Katarine Landerer. Tiskaru je Divald, odnosno njegovi nasljednici držao od 1775. – 1857. (Malbaša, 1968: 18).

„Da bi povećao svoju zaradu, dao se Divald na tiskanje kalendara, no time je došao u sukob s tiskarima iz Ugarske koji su imali carski privilegij za izdavanje kalendara, također i ilirskog, pa su tužili Divalda kr.ug. namjesničkom vijeću. Tužitelji bili su njegova bivša principalka Katarina Landerer iz Budima, koja je imala privilegij za ilirski kalendar, zatim Georgius Streisig iz Raaba i Kristian Steder iz Presburga.“ (Malbaša, 1978: 19).

Za razumijevanje povijesti, okolnosti i važnosti tiskanja i distribucije kalendara osobito je važno razmotriti odgovore koje je Divald poslao na tužbu konkurentskih tiskara. U njima je prikazano stanje i problematika izdavanja pučkih kalendara u Slavoniji toga doba. Odgovori su usustavljeni u pet točaka:

1. Na optužbu da tiska kalendare na istom području kao i licencirani izdavači, Divald odgovara da mu nije poznato da se privilegij određen za Ugarsku proteže i na Slavoniju i Srijem;

2. Divald tvrdi da su kalendari iz Raaba loše otisnuti pa je publika nezadovoljna, a oni iz Budima su puni pogrešaka; kalendari iz Presburga uopće ne dolaze u ove krajeve;
3. Divald odbija tužbu da je kalendare kopirao, odnosno radio po uzoru na ove kalendare, nego ih je radio prema potrebama ovdašnje publike i prilikama koje ovdje vladaju;
4. Na kraju, Divald ističe da će tiskanje kalendara njemu pomoći u opremanju tiskare boljim slovima jer nauke ovdje ne cvjetaju i prihodi su mu mali;
5. Uz iznesene argumente kojima se brani od optužbi, Divald je upotrijebio još jedan. On, naime tiskanjem kalendara ovdašnjim knjigovežama daje posla, jer su oni na kalendarima iz Ugarske obično na gubitku budući da stižu sa zakašnjenjem, i to najprije listovi u boji (obično prvi arak), a tek potom zadnji arci. „Ilirski kalendar, za koji udova Landerer ima privilegij još i sada dok ova tužba traje, nije stigao ovamo. Zbog toga ga je autor ilirskog kalendara, ugledni i za učeni svijet zaslužni pater zamolio⁵, isto kao i publika koja vlada samo ilirskim jezikom, da on taj kalendar uredi i za ovdašnju publiku tiska, a također i njemački kalendar.“ (Malbaša, 1978: 19). Potpuno je razumljivo zašto je Divald tražio odobrenje za tiskanje njemačkog kalendara. Naime, tiskara je djelovala u Osijeku koji je bio „najstariji njemački grad na jugoistoku“ jer su se od 1722. do kraja stoljeća u nekoliko kolonizacijskih valova Nijemci naseljavali na područje Banata, Srijema i Slavonije. Iako su oni osnivali čista etnička sela, ipak ih je najveći broj doseljavao u miješana hrvatsko-njemačka sela (kao što je bio slučaj u svim dijelovima Austrije i Ugarske), pa je, primjerice već 1795. u Zagrebu izdana hrvatska gramatika za Nijemce što je dokaz da je stanovništvo čiji je materinji jezik bio njemački, bilo brojno. (Geiger, 1991: 324).

IV.

Podatak da je Jerolim Lipovčić uređivao i izdavao pučke kalendare za slavonski puk prvi je naveo fra Josip Jakošić. Mnogi drugi poput M. Pavića, koji navodi da je Antun Nagy „nadovezao pretrgnutu nit kalendara naših [slavonskih], koje je ako nas pamet nevara započeo poznati fra Rapić (god. 1743. i 1744.), onda nastavio Emerik Pavić (god. 1754. – 1780.).“ (M. Pavić 1889: 229, prema Dukat: 1916: 143). Dakle, nema spomena Jerolima Lipovčića. Provincijal Jakošić (1738. – 1804.) bilježi podatke 1795. što bi moglo značiti da je dobro poznao te podatke o Lipovčićevu djelovanju jer je rođen 1734., a već 1750. se zaredio. (Šrepel, 1899: 116). Svoje bilješke zapisao je 1795., četrdesetak godina kasnije.

⁵ M. Malbaša smatra da je riječ o fratru Marijanu Lanosoviću. (Malbaša, 1978: 19).

Fra Jerolim Lipovčić je dijelom, ukoliko je Jakošićeva tvrdnja istinita, dio te duge tradicije izdavanja kalendara, odnosno stoji joj gotovo na samome početku. Vrijeme koje Jakošić navodi podudara se s godinama kada je Lipovčić predavao teološke predmete na Generalnom učilištu u Budimu. To je razdoblje od 1745. – 1756., pa je bilo lako pretpostaviti da je u Budimu mogao pripremiti i tiskati i kalendare. Međutim, zabilješka iz kronike budimskog franjevačkog samostana ozbiljno dovodi u pitanje ovaj podatak. Naime, u samostanskoj kronici 25. 10. 1746. fra Stjepan Vilov je zabilježio: „Hodie finita est compositio calendariorum Illyricorum per patrem Vicarium (sc. Pavić) facta; quod quidem onus a Patre guardiano (sc. Vilov) impositum fuerat (AFSB, *protocollum*, I, 97, 345.) [Danas je dovršeno sastavljanje ilirskih kalendara po ocu vikaru (tj. Paviću); taj je posao zadao otac gvardijan (tj. Vilov)].⁶ „Treba svakako napomenuti da se u navedenoj rečenici kaže da je Pavić u listopadu završio kalendar za 1747. godinu. Jer, te su publikacije za nadolazeću godinu morale biti u prodaji najkasnije u prosincu tekuće godine.“ (Tatarin, 2006b: 290). Teško je pretpostaviti da bi dvojica franjevaca radila dva kalendara za tu godinu, što znači da ne može nikako biti istina da je Lipovčić bio urednikom kalendara za navedenu godinu. To ozbiljno dovodi u pitanje i autorstvo (prirediteljstvo) i idućih godina koje mu je pripisao Jakošić. Naime, Kukuljević u svojoj *Bibliografiji* navodi da je Emerik Pavić izdavao u Budimu ilirske kalendare od 1754. do 1780. Ovu tvrdnju potkrepljuje i Franjo Emanuel Hoško u *Hrvatskom franjevačkom biografskom leksikonu*: „Od S. Vilova preuzeo je [Emerik Pavić] uređivanje hrv. kalendara i nastavio ga izdavati do smrti.“ (Hoško, 2010: 434). To također proturječi podatku o Lipovčićevoj ulozi i razdoblju u kojem je navodno uređivao ove publikacije. (Dukat, 1923: 36)

Pučki kalendari bili su proizvodi koji su trajali kratko, svega jednu godinu. Naime, već u to doba, dakle sredinom 17. stoljeća, uvriježilo se tiskanje kalendara za jednu godinu iako je ranije prevladavao običaj tiskanja kalendara za duža razdoblja, što znači da su se tretirali kao roba kratkog trajanja. (Dukat, 1923: 18; Bazala, 1978: 97)

Vjerojatno je to glavni razlog zbog čega se većina tiskanih kalendara nije sačuvala i nije pronađen niti jedan primjerak kalendara iz doba na koje se odnosi podatak o uredništvu kalendara pripisanih Jerolimu Lipovčiću. Neki primjerci kalendara iz ranijih razdoblja sačuvani su, primjerice jedan nepotpuni i ujedno najstariji sačuvani iz 1653. u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu koji se čuva u Zbirci rijetkosti pod signaturom R 1903. Ovaj kalendar najstariji je poznati

⁶ Ovaj podatak donosi i Ante Sekulić: „Spomenuti Stjepan Vilov povjerio je 1746. redovničkom subratu E. Paviću uredništvo hrvatskog kalendara (*compositio calendariorum Illyricorum*), a iste je godine Pavić napisao *Principia Illyrica, Principia Latina versa in Illyrica* i *Vocabularium*.“ (Sekulić, 1993: 84)

kalendar na hrvatskome jeziku iako nosi naziv „novi“ što znači da je vjerojatno postojao i stariji, raniji kalendar. (Bazala, 1978: 97). Osim ovoga, sačuvan je slavonski kalendar iz 1766. koji bi bio vremenski najbliži razdoblju u kojem je kalendare uređivao Lipovčić. Opis i naslovnu stranicu ovog kalendara donio je Vladoje Dukat 1923. Alojzije Brlić koji je 1842. izdao izvadke iz starih kalendara i tiskao ih pod naslovom: *Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1842. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ussiku. Slovima Divaldovim privileg. Knjigotisca*, pišući o kalendarima Emerika Pavića, koje je posjedovao za godine 1761. i 1767. donio je bilješku: „Nota. Od ovih o.m.p. Pavića kalendara nejmam više nego ova dva, iz kojiju ovo vadim. Može bit da se još gdigod koji nahodi. Vridno bi bilo da se ove zabave saberu i opet nanovo štampaju. U kog bi se, dakle, koji stari kalendarić ilirski našao, dobro bi bilo da se objavi kod izdatelja ovog kalendara.“ (Tatarin, 2006b: 294)

Koliko je to bila komercijalizirana i unosna roba, govori i svojevrsan propagandni spot iz sredine XIX. stoljeća. Naime, Ignjat Brlić je u knjžici iz koje su prilozi iz različitih godišta *Novouređenog ilirskog kalendara iliti Svetodanika*, objavio na kraju sastavak „Ovome kalendaru otac njegov“:

Ajde, ajde, Kalendaru
Kao trgovac po pazaru,
Ti se trudi za krajcaru,
Meni, sebi, kući, caru,
Služit valja i zaslužiti,
Makar moro drvom plužiti.
Ti si jeftin vrlo dosta,
Olba vina više košta,
Olbu vina začas spije,
Od nje hasne više nije,
A ti služiš svu godinu,
Otca, sina i rodbinu.
Na vino se tad ne smije
Dokle njega ne popije,
A posli ga zaboravi,
Kad u grlo njegov probavi,
A ti za smih i za nauk
Služiš kano vridni pauk.
Tko te uzme, posluži ga,
I od mene pozdravi ga.
Tko ne kupi, nek ostavi
Pa s neznanjem nek se bavi.

S Bogom idi kalendaru,
Po slavonskom svom ataru,
I po Bosne svi prostori,
Bog neka ti put otvori.

(Tatarin, 2006a: 117-118)

Zaključak

Pučki kalendari igrali su iznimno važnu ulogu u povijesti hrvatske pismenosti i književnosti. Kalendar su prije novina ili drugih sredstava priopćavanja, svojom praktičnom formom i sadržajem utjecali na podizanje čitateljskog interesa kod najširih slojeva pučanstva, poglavito kod onih malobrojnih koji su znali čitati, a onda prenosili poruke izravno ili posredno pretežitom dijelu puka koji je bio nepismen. Kalendar je bio periodična publikacija, ograničena trajanja, ali upravo zbog toga vrlo aktualna i potrebna. Mala džepna knjižica omogućavala je svakom onom tko je bio pismen da ga nosi sa sobom i da se njime služi u različitim prilikama. Sigurno je da su se prozni sastavci koje su kalendari objavljivali, a osobito i pjesme koje su se sastavljale i u njima tiskale, čitale u različitim krugovima, privatno ili javno. Sve to utjecalo je na stvaranje čitateljskog ukusa, na prosvjeđivanje puka i na stvaranje potrebe za knjigom. Kalendar su bili roba koja se lako prodavala i tiskanje kalendara bilo je unosan posao za tiskare koji su se borili za ekskluzivna prava tiskanja i distribucije kalendara. Franjevci su tu odigrali također važnu ulogu. Franjevačka djela gotovo u pravilu donose i kalendare, a u Slavoniji počinju ih tiskati i kao zasebne publikacije. Franjevci to čine za prosvjetljenje i zabavu puka, ali također vode računa da puk usmjeruju prema crkvenim pravilima. Upravo zbog toga oni su najžešći kritičari Reljkovićevih knjiga jer u njima prepoznaju narušavanje postojećeg reda i propagiranje svjetovnih ideja koje se suprotstavljaju crkvenom naučavanju. Ali isto tako, poput Emerika Pavića, šire Kačićevu pjesmaricu diljem Slavonije i *Razgovor ugodni* čine svehrvatskim bestselerom. Moguće je, iako je malo vjerojatno jer nema dokaza i vrlo teško bi bilo dokazati da je i Jerolim Lipovčić u jednom dijelu svojeg rada u Budimu bio urednikom ili autorom iliričkih kalendara. Pogotovo i zbog toga jer se iz toga razdoblja nije sačuvao nijedan primjerak kalendara. Moguću rekonstrukciju takvih uradaka možemo učiniti jedino prema kasnijim kalendarima od kojih su se poneki sačuvali. Pronađe li se koji primjerak kalendara iz godina koje provincijal Jakošić pripisuje Lipovčićevu uređivanju, moći ćemo pouzdano utvrditi je li Lipovčić uopće radio ove publikacije i tek onda procijeniti njihovu vrijednost i značenje u cjelokupnoj povijesti tiskane knjige i književnosti u Slavoniji. Do tada možemo samo govoriti o pretpostavci, vrlo labilnoj i po svemu sudeći netočnoj, da je Lipovčić bio urednikom ilirskog

kalendara u razdoblju koje navodi Jakošić. Moguće jest da je za neku od tih godina Lipovčić i pripremio kakav kalendar, ali dok se ne pronađe neki primjerak teško je tu tvrdnju držati istinitom i provjerenom.

LITERATURA

- Bazala, Vladimir (1972), *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- Borić, Marijana (2014), „Doprinos franjevacu tradiciji hrvatskih pučkih kalendara“, u: *Zbornik o Emeriku Paviću. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Emerik Pavić i franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj“*, Osijek, 23.-25. svibnja 2013., ur. Pavao Knezović i Marko Jerković, Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 337-354.
- Čošković, Pejo, Pranjko, Klara (2013): „Jerolim Lipovčić“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Dukat, Vladoje (1916), „Dvije tri o životu Požeženina Antuna Nagyja“, *Rad JAZU*, knj. 93(1916): 113-164.
- Dukat, Vladoje (1923), „Iz povijesti hrvatskog kalendara“, *Narodna starina*, vol. 7, no. 4., str. 15-38.
- Fancev, Franjo (1933), „Uvod“, u: *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*. Skupio i uvodom popratio dr. Franjo Fancev, Zagreb, JAZU. Str. VII-XLVI.
- Geiger, Vladimir (1991), „Nijemci u Hrvatskoj“, *Migracijske i etničke teme*, vol 7 (3-4): 319-334.
- Hoško, Franjo Emanuel (2010), „Lipovčić, Jerolim“, u: *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i BiH, str. 337-338.
- Ivezić, Mladen (1997), *Hrvatski kalendari*, Hrvatski forum, Zagreb, 242 str.
- Jakić, Tomislav (1968), „Pojava štamparstva u Slavoniji i njegov utjecaj na razvoj slavonske književnosti“, u: *Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“*. *Zbornik referata*, Vinkovci, 20-22. septembra 1966., Vinkovci – Zagreb: 255-260
- Kren, Tatjana (2009), „Slavonski pučki kalendari u svjetlu astronomije, religije i kulture“, *Prirodoslovlje* 9 (1-2). Hrvatski prirodoslovci 18. Znanstveni skup Odjela za prirodoslovlje i matematiku Matice hrvatske, Vukovar 16. i 17. listopada 2009., str. 79-112.
- Ljubić, Šime (1878), *Ogledalo stare književnosti jugoslavjanske 1-2*, Rieka 1864. – 1869. Emidije Mohorić.
- Malbaša, Marija (1978), *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb, str. 146.
- Malbaša, Marija (1993), „Divald“, u: *Hrvatski biografski leksikon*, 3 (Č-Đ), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, str. 400-401.
- Nemeth, Johannes (1818), *Memoria typographiarium incltyi regni Hungariae et magni principatus Transsilvania*, Pešta.
- Reljković, Matija Antun (1974), *Satir iliti divji čovik*, Glas Slavonije, Osijek.

- Pavić, Matija (1889), „Književna slika Slavonije u prvoj polji 19. vieka“, *Glasnik biskupija bosanske i sriemske*, XVII, Tiskom Biskupijske tiskare, Đakovo.
- Sekulić, Ante (1993) *Hrvatski pisci u Ugarskom Podunavlju od početka do kraja XVIII. stoljeća*, Prinosi za povijest književnosti u Hrvata, Autori i djela, knjiga II., Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra PEN-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, ur. Stjepan Šešelj, Zagreb.
- Šrepel, Milivoj (1899), „Jakošićev spis *Scriptores Interamniae*“ u: *Građa za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb, JAZU, knj. 2/1899: str. 116–153,
- Tatarin, Milovan (Tatarin 2006a), „Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike (Kalendar Ignjata Alojzija Brlića)“, u: *Raslojavanje jezika i književnosti*. Zbornik radova 34. Seminara zagrebačke slavističke škole, FF press, Zagreb 2006., str. 107–141.
- Tatarin, Milovan (Tatarin 2006b): „Je li se što sačuvalo od kalendara Emerika Pavića?“, u: *Zbornik Franje Emanuela Hoška. Tkivo kulture*, urednica s. Nela Veronika Gašpar, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, Teologija u Rijeci, Rijeka, 2006., str. 289–314.
- Tatarin, Milovan (2007), „Jedan zaboravljeni slavonski kalendar iz 18. stoljeća“, u: *Dani hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, vol. 33, no. 1, 131–185.
- Ujević, Mate (1932), *Hrvatska književnost. Pregled hrvatskih pisaca i knjiga*. Jeronimska knjižnica, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb.

JEROLIM LIPOVČIĆ I TRADICIJA FRANJEVAČKIH PUČKIH KALENDARA

Sažetak

Franjevci imaju dugu tradiciju u objavljivanju pučkih kalendara na cijelom prostoru bivše Bosne Srebre. Jerolim Lipovčić, prema tvrdnjama Josipa Jakošića iz njegova rukopisa *Scriptores interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti* bio je autorom ili prirediteljem iliričkih kalendara koji su izlazili u Budimu, od 1745. do 1755. Međutim, iz toga razdoblja nije se sačuvalo niti jedan primjerak kalendara iz kojega bi se mogao potvrditi ili opovrgnuti ovaj podatak. Uz to, kronika budimskog franjevačkog samostana zapisom svjedoči da je za jednu od ovih godina (1746., odnosno 1747.), kalendar priredio Emerik Pavić. Taj zapis ozbiljno dovodi u pitanje autorstvo i sudjelovanje Jerolima Lipovčića u pripremi i objavljivanju ilirskih (slavonskih) kalendara kao važnog dijela pismenosti u Slavoniji i sastavnog dijela pučke književnosti.

Gljučne riječi: franjevački pučki kalendari, Slavonija, osječka tiskara

JEROLIM LIPOVČIĆ AND THE TRADITION OF THE FRANCISCAN FOLK CALENDARS

Abstract

Franciscans have maintained a long-standing tradition of publishing folk calendars in the former Bosna Srebrena region. According to account given by Josip Jakošić in his manuscript *Scriptores interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae anno 1795 conscripti*, Jerolim Lipovčić was either author or editor of Illyrian calendars published in Buda between 1745 and 1755. However, no calendar copy from that period survived to enable us to corroborate or reject that information. Additionally, chronicles of Franciscan monastery in Buda bears witness that the calendar for one of the years from that period (1746, i.e. 1747) was edited by Emerik Pavić. This record casts serious doubts on authorship and participation of Jerolim Lipovčić in preparation and publication of Illyrian (Slavonian) calendars as an important building block of literacy in Slavonia and an important part of folk literature.

Key words: Franciscan Folk Calendars, Slavonia, printing office in Osijek

Franjevački samostan u Našicama

Silvija Lučevnjak

NAŠIČKI FRANJEVCI I KULTURNI KRAJOLIK 18. STOLJEĆA

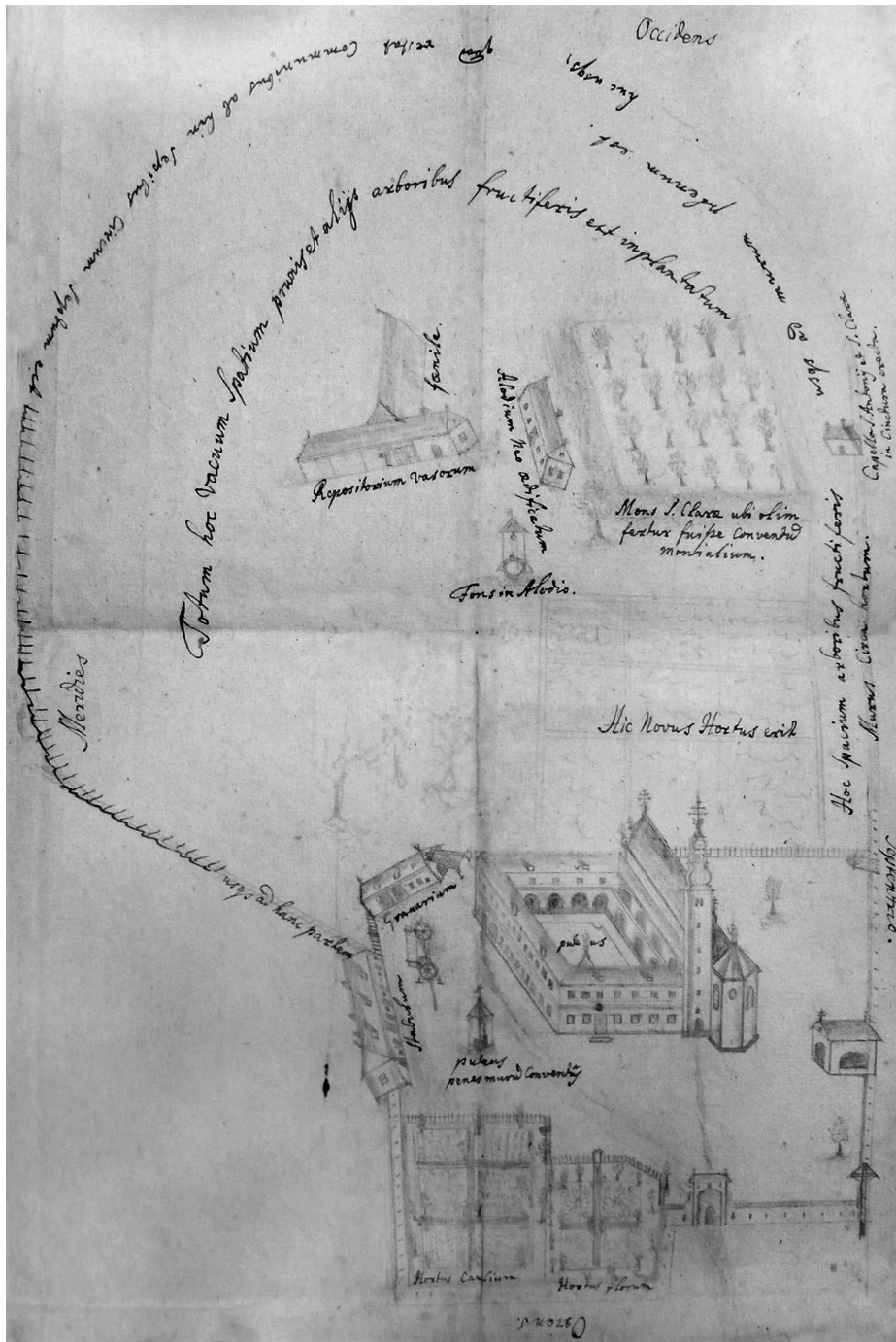
Izvorni znanstveni rad
UDK 271.3 (497.5 Našice) (091)

Uvod

Značaj franjevačke zajednice u Našicama u ovom se radu sagledava u kontekstu pojma „kulturni krajolik“, kako ga je u svojim radovima promovirao dr. sc. Iain Robertson, povjesničar subspecijaliziran za (su)odnos historiografskih i geografskih istraživanja, a već je korišten u analizi doprinosa franjevačke duhovnosti na području kontinentalne Hrvatske. (Zovko, 2014: 185) Kulturna slika ovoga prostora bitno je obilježena franjevačkim utjecajem, jer su u navedenom razdoblju franjevci iznimno utjecajna snaga na području duhovnih, društveno-ekonomskih, političkih i kulturnih procesa. U tom smislu propituje se odnos franjevac našičkog samostana i njihov utjecaj na prostor našičkog kraja, ali i širi prostor istočne Hrvatske u razdoblju 18. stoljeća.¹ Našički kraj dijelio je sudbinu ostalih slavonskih mjesta u povijesnim procesima koji su tijekom 18. stoljeća promijenili njegov kulturni krajolik. Glavne okosnice tih promjena vezane su s jedne strane uz proces dekameralizacije, odnosno refeudalizacije ovoga prostora, a s druge strane uz snažnu prisutnost franjevačke redovničke zajednice u Našicama. Najznačajnije vlastelinske obitelji ovoga kraja u tom su vremenu Pejačevići i Mihalovići, no njihova će se vlastelinstva značajnije gospodarski razvijati tek tijekom 19. stoljeća. Stoga su u vremenu 18. stoljeća važni pokretači kulturnih promjena na ovome području bili franjevci našičkog samostana, s neprekinutom tradicijom djelovanja od kraja 13. stoljeća.

U radu će se sintetizirati podaci o postojanju relevantnih publikacija za ovu temu te upozoriti na publicirane i npublicirane povijesne izvore, koji istraživačima omogućuju sagledavanje kulturnih prilika u našičkom kraju tijekom 18. sto-

¹ Pojam „našički kraj“ nije geografski i historiografski precizno određen. Danas ga najčešće promatramo kao prostor Grada Našica i susjednih općina Feričanci, Donja Motičina, Đurđenovac i Podgorač. U kontekstu ovoga rada smatramo ga prostorom zavičaja. Iako zavičajna povijest ima u hrvatskoj historiografiji duboke korijene, ona se smatra „otvorenim konceptom“, ali i „najjačim uporištem oblikovanja kreativne kulture povijesnog mišljenja“. (Roksandić, 2006: 27, 30)

Crtež franjevačke crkve i samostana u Našicama te samostanskog posjeda iz 1766. godine, (Arhiv Franjevačkog samostana u Našicama)

ljeća. Naglasak će biti stavljen na primarno franjevačke izvore, ali i druge, izvan franjevačkoga kulturnog kruga, koji ih nadopunjavaju ili im služe kao korektiv. Pri tome će se istaknuti najznačajniji dosezi našičkih franjevaca na području likovne umjetnosti, književnosti, glazbe i školstva.

Središnom 18. stoljeća zbio se i važan događaj kada je, nakon dugog razdoblja pripadanja Provinciji Bosne Srebrene, našički samostan ušao u sastav Provincije sv. Ivana Kapistrana, koja ga je približila kulturnom utjecaju podunavskog i srednjeeuropskog područja. Radikalna obnova našičkog crkvenog i samostanskog prostora tijekom druge polovice 18. stoljeća i oprema prvorazrednim baroknim inventarom može se objasniti upravo u svjetlu tih promjena. Uz ovaj, najočigledniji i do danas najreprezentativniji iskaz dosegnutih novih kriterija na području likovne umjetnosti, arhitekture i primijenjene umjetnosti, našički je samostan bio i izvoriste novih kretanja na području školstva, književnosti i drugih područja kulture. Naime, djelovanjem franjevačkih škola u Našicama je postignuta zavidna razina opremljenosti samostanske knjižnice, a u svećeničkom i profesorskom kadru nalazimo najistaknutija imena onodobne slavonske društvene i kulturne scene (npr. Bulajić, Bačić, Lanosović, Matković, Spaić). Također, opsegom skromno, ali povijesno značajno, Našice se tijekom 18. stoljeća počinju javljati i u publiciranim radovima.

Našički franjevački izvori 18. stoljeća

Povijest našičke franjevačke crkve i samostana u 18. stoljeću, a posredno i širega zavičaja, može se iščitavati iz relativno malobrojnih, no stoga vrlo vrijednih povijesnih izvora, među kojima se uvjetno može napraviti temeljna razlika na „franjevačke“ i „nefranjevačke“ izvore. Većina historiografskih radova relevantnih za ovo razdoblje u povijesti našičkog kraja bazira se na tim podacima, a dio njih je i objavljen. Posebno je zanimljivo istražiti kako su sami franjevci koristili arhivsko gradivo nakupljeno u njihovim samostanima u pisanju povjesnice svoga postojanja na području današnje istočne Hrvatske, pa tako i u Našicama. Uz određenu dozu nekritičnosti i nedosljednosti u korištenju i interpretiranju podataka, što suvremeni historiografi problematiziraju kod sagledavanja njihovog doprinosa, ovo su i dalje temeljna polazišta za istraživanje povjesnice 18. stoljeća na ovome prostoru.

Kod sagledavanja franjevačkih izvora, posebno mjesto zauzimaju oni koji su nastali ili se čuvaju u Našicama. U našičkom franjevačkom samostanu nalaze se brojni tekstovi koji su iznimno vrijedno povijesno vrelo za istraživače raznoga profila. Među njima je u historiografskim radovima često korišten rukopisni tekst koji se kontinuirano (u tri sveska) vodio u našičkom franjevačkom samostanu na latinском jeziku od 1739. do 1906. godine, a od tada na hrvatskom jeziku. U izvorniku ovaj tekst nosi naslov *Protocollum antiqui conventus Divi Antonii thaumaturgi Nassicis* (u prijevodu „Zapisnik drevnog samostana Svetog Antuna čudotvorca u

Našicama“, dalje u tekstu „Zapisnik“) i pripada historiografskom žanru kronike ili anala, koji donosi prikaz zbivanja po godinama, a sadržajno je određen onodobnom praksom u pisanju takvih tekstova, kao i osobnim stajalištima te odabirom tema samostanskih zapisničara. Originalni rukopis čuva se u arhivu Franjevačkog samostana u Našicama, a za povijest 18. stoljeća važan je prvi svezak, koji se odnosi na period od 1739. do srpnja 1864. godine. „Zapisnik“ je prilikom sređivanja samostanske knjižnice i arhiva (oko 1985.) restauriran u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, pri čemu su obnovljeni najoštećeniji listovi, što je omogućilo njegovu transkripciju i objavljivanje.² Tiskanjem „Zapisnika“ ovaj je povijesni izvor postao pristupačan širokoj čitateljskoj publici, kao i zainteresiranim stručnjacima. Priređivači tiskom objavljenog dijela „Zapisnika“ (Šime Demo, Maja Rupnik Matasović, Tamara Tvrtković i Milan Vrbanus) obuhvatili su u prvoj knjizi razdoblje od 1739. do kraja 1787. godine, a izvorni latinski tekst objavljen je s paralelnim hrvatskim prijevodom. (Demo i dr., 2010: I) U drugoj knjizi priređivačima se pridružio i Mislav Gregl, a pokriveno je razdoblje od 1788. do 1820. godine. (Demo i dr., 2012: II.) I prva i druga objavljena knjiga ima opsežan kritički aparat i stručne predgovore koji doprinose boljem uvidu u složenu strukturu i sadržaj tekstova te olakšavaju stručnjacima raznih profila korištenje ove povijesne građe kao vrijednog izvora za proučavanje različitih aspekata povijesti franjevaštva, ali i općenite kulturne slike našičkog kraja i istočne Hrvatske u 18. stoljeću.

Među tim je podacima zanimljivo istaknuti razne pučke pobožnosti i običaje, što nam daje mogućnost uvida u etnografsku baštinu našičkog kraja. Među tim je običajima posebno istaknuto slavljenje blagdana svetaca – zaštitnika određenih mjesta u našem zavičaju. Tako se posebno spominju proslave blagdana sv. Mihaela u Seoni i Zoljanu (gdje je postojala i crkva istog titulara!), pobožnost sv. Hermenegilda u Donjem Zoljanu (zvanom Donja Mala), pobožnost sv. Luke evanđelista u Londžici. (Demo i dr., 2010: I, 33) Posebno su bile poznate tzv. procesije naroda u Našicama za blagdane sv. Antuna Padovanskog, Veliku Gospu te sv. Roka (kretala se do danas nepostojeće kapelice). (Demo i dr., 2010: I, 183, 213) U Vukojevcima se posebno slavio sveti Antun Opat, a samostanski kroničar s dozom žaljenja piše da se na blagdane sv. Petra i Pavla te Rođenja Blažene Djevice Marije u našičkoj

² Izdavački projekt na publiciranju „Zapisnika...“ pokrenuli su Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Zavičajni muzej Našice, Franjevački samostan sv. Antuna Padovanskog u Našicama, Grad Našice i Hrvatski institut za povijest. Veliki doprinos pokretanju ovog projekta dali su tadašnji župnici i gvardijani našičkog samostana, fra Ivan Mikić i fra Dragutin Bedeničić te provincijal Hrvatske franjevačke provincije, fra Željko Železnjak, a projekt ima potporu i današnjeg našičkog župnika i gvardijana, fra Zorana Bibića te aktualnog provincijala fra Ilije Vrdoljaka.

crkvi ne isplati slaviti svetu misu, jer sav narod odlazi u Košku, odnosno u Kutjevo na proštenja. (Demo i dr., 2010: I, 175, 185, 217, 223) U zapisu samostanske kronike iz 1787. godine doznajemo da su u Našicama bile zabranjene „maškare“, očigledno omiljen običaj u narodu. (Demo i dr., 2010: I, 209)

Prema samostanskom Zapisniku, u Našicama je 1786. ukinut običaj „ljelje“ i zvonjenja protiv nevremena. Potonji se običaj ipak revitalizirao i postoji do danas, no „ljelje“ su iščeznule iz kulturne tradicije našičkog kraja.³ (Demo i dr., 2010: I, 163, 187)

Samostanski kroničar bilježi i brojne događaje koji su se zbivali pretežno u javnome prostoru grada. Bile su to na primjer mlade mise, koje su se pretvarale u velike svečanosti i bankete s brojnim uzvanicima, javne rasprave u našičkoj crkvi, prolazak vojnih postrojbi kroz mjesto, blagoslov vojnih zastava, dolazak crkvenih veledostojnika (npr. biskupa na krizme, kojima je nazočilo i po tisuću krizmanika), a Našice su zabilježile i dva prolaska cara Josipa II., prvo kao prijestolonasljednika, a onda i cara, 1783. godine. (Demo i dr., 2010: I, 109) Većina tih manifestacija bila je popraćena, a dijelom i financirana, od strane plemićke obitelji Pejačević.⁴

Nažalost, direktnih podataka o nekim važnim aspektima zavičajne povijesti, poput gospodarstva, nema u „Zapisniku“. No, neki se zaključci o toj temi mogu izvući i posredno. Samostanski kroničari tijekom 18. stoljeća vrlo detaljno opisuju klimatske prilike, pa su podaci o sušama, poplavama, raznim nevremenima i sličnom, često zastupljeni u „Zapisniku“. Iz toga se vidi da je ovo bio prvenstveno poljoprivredni kraj, ovisan o meteorološkim uvjetima. No, iz niza usput spomenutih podataka može se doznati još ponešto, poput podatka iz 1787. godine, kada se u „Zapisniku“ navode košnice u franjevačkom vrtu, što svjedoči da su se franjevci bavili pčelarstvom. (Demo i dr., 2010: I, 213)

Franjevački samostan u Našicama stoljećima je stvarao i čuvao ostalo vrijedno arhivsko gradivo, koje nije toliko poznato u javnosti pa stoga niti dovoljno korišteno u različitim istraživanjima. To su materijali poput matica krštenih, vjenčanih i umrlih, popisa krizmanih (potvrđenih), Statusa animarum i Knjiga lukna, mjesta koja su pripadala župi, ali i mjesta u drugim župama u kojima su našički franjevci

³ Običaj „ljelja“ ili „kraljica“ je naziv za ophod, pjesme i ples posebno odjevenih djevojaka sa sabljama, koji je u tradicijskoj kulturi sjeverne Hrvatske povezan s crkvenim blagdanom Duhova, a revitaliziran je u selu Gorjani kod Đakova. Kao najstariji publicirani izvor o ovome običaju navodi se tekst „Narodni slavonski običaji“ Luke Ilića Oriovčanina iz 1846. godine. Običaj je od 2009. godine upisan na UNESCO-voj listi nematerijalne svjetske baštine. (Lović, 2012: 17)

⁴ Pejačevići su unatoč povremenim sukobima s našičkim franjevcima bili patroni ove župe, s određenim obavezama ali i povlasticama. U našičkoj crkvi su se vjenčali, krstili i sahranjivali članovi obitelji. U „Zapisniku“ primjerice čitamo kako je grof Žigmund u našičkoj crkvi 8. rujna 1791. vjenčao kćer Anu Mariju za valpovačkog vlastelina Josipa Ignaca baruna Hilleprand von Prandau, kojemu je ovo bio treći brak. Vjenčao ih je đakovački biskup Matej Franjo Krtica.

vodili pastoral.⁵ Nakon Drugog svjetskog rata matice krštenih, vjenčanih i umrlih povučene su iz vjerskih zajednica u državne arhive i danas se jedan dio starijeg našičkog arhivskog gradiva te vrste nalazi u Državnom arhivu u Osijeku. Arhivsko gradivo koje je ostalo u Našicama pohranjeno je, nakon što je 1987. godine bila uređena i za javnost otvorena knjižnica franjevačkog samostana, u tzv. trezoru knjižnice. No, gradivo je tamo bilo odloženo bez posebne organizacije i popisa. Nedavno je ovo gradivo sređeno i popisano, što omogućuje korisnicima bolje snalaženje i pretraživanje, a dio materijala vrlo je zanimljiv za istraživanje povijesti 18. stoljeća.⁶ Na primjer, izdvajamo sljedeće rukopise s tog popisa:

1. Matice vjenčanih (Našice?), od 1717. godine
2. Matice umrlih (Miholjac), 1722. – 1773.
3. Matice potvrđenih (Našice?), od 1777.
4. Status animarum (Podgorač), 1794.
5. Status animarum (Našice), od 1794.
6. Knjiga vizitacije (Našice?), 1783.
7. Župski spisi razno (Našice), 18. st.
8. Dokumenti, dopisi samostana (Našice), 18. st.
9. Nacrti samostana (Našice), 18. st.
10. Razno (samostan, Našice), 18. st.
11. Pisma provincijala – generalnih vizitatora u Našicama, od 1764.
12. Pisma biskupa, od 1782.
13. Red bogoslužja – običajnici crkve u Našicama, od 1777.
14. Rukopisi filozofskih i teoloških predavanja, od 1717.
15. Nekrologiji, od 18. st.

Posebno mjesto u popisu arhivskog gradiva našičkog franjevačkog samostana zauzima Glazbeni arhiv. Dio te građe publicirali su 1980. ugledni muzikolozi Ladislav Šaban i Zdravko Blažeković (Šaban i Blažeković, 1980: 82-85), a detaljno

⁵ U 18. stoljeću područje župe koju vode našički franjevci puno je veće od današnjeg, a osim Našica obuhvaćalo je niz manjih i većih seoskih naselja (Breznica, Ceremošnjak, Granice, Klokočevci, Londžica, Martin, Motičina, Novo Selo, Pribiševac, Seona, Šipovac, Sušine, Zoljan). Osim tih mjesta, našički su franjevci vodili i pastoral u drugim župama. (Dubravec i dr., 2015: 55-56)

⁶ Gradivo je 2013. godine, uz dopuštenje fra Dragutina Bedeničića, gvardijana Franjevačkog samostana Našice, sredo i popisao Mato Batorović, umirovljeni muzealac iz Iloka, uz pomoć djelatnica Hrvatske narodne knjižnice i čitaonice Našice (mr.sc. Blaža Pavlović-Radmanović, ravnateljica Knjižnice, Katarina Lulić, mr. informatologije i Dora Dvoržak, mr. informatologije). Pomoć u tehničkim poslovima pružio je Ante Boljkovac, suradnik u samostanu. Izrađena su dva popisa gradiva: 1.) FRANJEVAČKI SAMOSTAN SV. ANTUNA PADOVANSKOG NAŠICE / POPIS ARHIVSKE GRAĐE FRANJEVAČKOG SAMOSTANA / 1.SAMOSTANSKI ARHIV i 2.) FRANJEVAČKI SAMOSTAN SV. ANTUNA PADOVANSKOG NAŠICE / POPIS ARHIVSKE GRAĐE FRANJEVAČKOG SAMOSTANA / 2. ŽUPNI ARHIV.

su ga pregledali i popisali u ožujku 1982. godine.⁷ Kasniji istraživači također su isticali njegovu vrijednost. (Golenić, 1988.; Kinderić i Riman, 1999.) Noviji uvid u ovaj arhiv obavila je muzikologinja Helena Novak Penga, koja smatra da je to jedna od međunarodno važnih glazbenih zbirki, koja još čeka svoju pravu valorizaciju.⁸ Naime, našička crkva ima orgulje od 1710. godine, a sadašnje su postavljene 1776. godine. Različite muzikalije, posebno pjesmarice, odnosno kantuali, sačuvani u samostanskom arhivu svjedoče o tome što se i kako pjevalo na misi i vjerskim pobožnostima ne samo u našičkom samostanu, već i širem prostoru Provincije Bosne Srebrene i kasnije Provincije sv. Ivana Kapistrana. Glazba izvođena u našičkom samostanu sigurno je utjecala i na razvoj svjetovne glazbe. „Zapisnik“ spominje brojne školovane orguljaše u 18. stoljeću. Najvrjednijim djelom smatra se „*Liber Cantus*“ rukopisna zbirka crkvenih skladbi nastala 1737. godine, djelo o. Filipa Vlahovića Kapušvarca (rođen u Kapušvaru u Mađarskoj, prije 1700.). Vrijednost ovoga djela je velika, ne samo za zavičajnu povijest već i za opća kretanja u sakralnoj glazbenoj umjetnosti sjeverne Hrvatske onoga vremena. Iako se najčešće ističe glazbena vrijednost ove zbirke, ovdje treba istaknuti i značajnu književnu vrijednost djela, dakle posebno vrijedne tekstove kojima je opremljen rukopis, a također su djelo fra Filipa. U knjizi se izmjenjuje hrvatski i latinski jezik, a prisutni su i neki izrazi na talijanskom jeziku. Stilske i grafijske jezične karakteristike tipične su za prestandardno razdoblje hrvatskoga jezika. (Lučevnjak, 2000: 22-23)

Među posebno vrijednom starom građom (tzv. *rara*) su i drugi rukopisi te tiskane liturgijske muzikalije iz 18. stoljeća. Za sada je u razmjerno velikom fondu Glazbenog arhiva identificirano 439 jedinica, a Novak Penga smatra da se ovu zbirku muzikalija „ne bi trebalo promatrati kao izdvojen lokalitet i samostojnu zbirku vezanu samo uz našički kraj, već tražiti veze s drugim franjevačkim samostanima i drugim institucijama prvenstveno sjeverne Hrvatske. Budući da su neki franjevački arhivi već posve obrađeni, posao ipak ne kreće od apsolutne ništice, a uobičajena faktografija potrebna je kao temelj veće interpretacije i kontekstualizacije.“

Uz arhivsko građivo, posebno vrijedan materijal za poznavanje povijesti 18. stoljeća u Našicama čini fond knjiga u samostanskoj knjižnici, koji je nepresušno vrelo istraživačima različitog profila. Našička knjižnica stručno je uređena i otvorena za javnost još 1987. godine, a već tada je istaknuto značenje fonda knjiga 18. stoljeća. (Jurinec, 1988: 45-61) Iako među tim djelima nema puno publikacija koje su autorima, izdavačima i temom djela vezane uz zavičaj, već samo njihovo postojanje u Našicama govori nam puno o povijesti 18. stoljeća kroz prizmu franjevac kao stvaratelja i korisnika ovoga fonda. Sadržaj dijela knjižnice koji je vezan uz

⁷ Ovaj popis nije publiciran, no može se konzultirati u arhivu našičkog samostana.

⁸ Helena Novak: Glazbena zbirka knjižnice franjevačkog samostana u Našicama (rukopis, 2000.), Zavičajni muzej Našice, Odjel muzejske knjižnice – zbirka rukopisa.

18. stoljeće, odabir autora i naslova, oprema knjiga, izdavači i tiskari te način nabave knjiga i organizacije knjižnice u tome vremenu otkriva nam puno o kulturnim dosezima našičkih franjevaca tog razdoblja, ali i široj kulturnoj klimi u kojoj su djelovali. Taj segment povijesti franjevaca u novije se vrijeme intenzivnije obrađuje (Bošnjaković, 2013: 204-228.), a korisnicima će ovaj dio fonda biti dostupniji nakon završetka digitalizacije knjižničkog kataloga u sklopu projekta kojeg vodi Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda.⁹

Našički franjevački samostan bio je i jezgra razvoja zavičajnoga školstva, kao bitne sastavnice kulturnog razvoja ovoga kraja. Prisutnost velikog broja franjevačkih pitomaca i njihovih profesora, među kojima su zastupljena najuglednija imena slavonskog i hrvatskog teološkog, ali i znanstvenog te književnog kruga (Bulajić, Bačić, Lanosović, Matković, Spaić, ...), ostavila je izniman trag u kulturnom krajoliklu našega zavičaja. Njihov je boravak u Našicama bio ograničen samostanskim zidovima, no iskoraci u javnost, odnosno u lokalnu zajednicu su postojali. Pri tome posebno ističemo javne obrane teza u našičkoj crkvi, koje su studenti sa svojim profesorima branili pred odličnicima ovoga kraja. To su bile prave svečanosti u kojima je sudjelovala ondašnja društvena elita, a o njihovoj važnosti govore tiskane teze tih rasprava ili tezariji, koji se mogu smatrati prvim zavičajnim tiskovinama, a od kojih su neki i sačuvani u samostanskoj knjižnici. (Lučevnjak, 2000: 31) Potrebno je istaknuti da se među tim tezarijima svojim oblikom i vrhunskom tiskarskom opremom ističe djelo „*Theses philosophicae juxta mentem Doctoris Subtilis ... publico certamini exponit f. Andreas a Possega clericus professus ... Propugnabuntur publice in Templo S. Antonii Nassizzarum Fratrum Minorum ... adiuvante adm. v. p. Josepho Battinich : a Brodio ...*“. Radi se o tekstu tiskanom (vjerojatno na svili!) na jednom ovećem listu, odnosno u formi današnjih plakata. U gornjem dijelu se nalazi pravokutno polje s likom sv. Antuna koji u naručju drži dijete Isusa, a desno kod nogu mu je cvijet ljiljana i u pozadini bazilika sv. Antuna u Padovi. Ispod njegovih nogu je natpis u kartuši, a ispod se nazire grb, vjerojatno grb Reda male braće (franjevaca). Oko svečevoga lika teče natpis na talijanskom jeziku: VERA EFFIGE (... nečitko) MIRACOLOSO S. ANTONIO DA PADOA NELLA CELESTIA DI

⁹ Cijeli je projekt započeo 2011. godine, kada je započela i obrada starih i rijetkih knjiga u programu CROLIST u dvije knjižnice (u Požegi i na Trsatu). Teži se širenju projekta po cijeloj Provinciji, kako bi i ostali samostani mogli građu koju posjeduju i čuvaju dati na korištenje javnosti. Cilj je da se ti zapisi nađu u zajedničkom elektroničkom katalogu Knjižnice Hrvatske franjevačke provincije Sv. Ćirila i Metoda, odnosno u Skupnome katalogu hrvatskih knjižnica. Uz fra Vatroslava Frkina, koji godinama predano radi na očuvanju i katalogiziranju građe u Provinciji, najzaslužniji za ovaj projekt su umirovljeni knjižničari Fila Bekavac-Lokmer i Juraj Lokmer. U Našicama se ovom projektu priključila Hrvatska narodna knjižnica i čitaonica Našice.

VENETIA.¹⁰ Ispod grba je natpis u kartuši, čiji nam sadržaj zasada nije poznat. Pravokutno polje okruženo je bujnim vegetabilnim motivom, a u donjem dijelu grafike je velika, barokna kartuša s tekстом tezarija.¹¹ To su filozofske teze u duhu Ivana Duns Škota (*Johannes Duns Scotus*) koje je fra Andrija iz Požege branio u našičkoj crkvi pod mentorstvom o. Josipa Batinića. Za sada nije utvrđeno gdje je tiskana ova grafika, no s obzirom da se radi o vrlo kvalitetnom radu, mora se pretpostaviti da je u pitanju neka renomirana tiskara, možda čak i talijanska. Naime, u vremenu pretpostavljenog nastanka našičkog tezarija u Slavoniji još nema tiskare, a svakako će biti zanimljivo usporediti ovaj tezarij s tiskanim tezarijem o. Filipa Radnića iz 1742. godine. Inače, Marija Malbaša je Radnićevo djelo smatrala prvom osječkom tiskovinom. (Malbaša, 1978: 13)¹² Riječ je o tekstu tiskanom na dnu jedne oveće slike, otisnute na žutoj svili. U tekstu se radi o obrani teoloških teza s tekstem teza, predgovorom i posvetom koje su otisnute u baroknoj kartuši ispod slike. Ovaj opis izrazito korespondira s opisom našičkog tezarija. O tome da je plakat tiskan daleko izvan Našica, odnosno puno prije dana obrane teza u našičkoj crkvi, svjedoči i činjenica da je pri dnu teksta tezarija otisnuta samo godina, a ostavljena su prazna mjesta za mjesec, dan i sat obrane, kako bi se ti podaci naknadno mogli dopisati.

Franjevci su bili i začetnici svjetovnoga školstva na ovome području, pa se tako među samostanskom braćom još 1762. posebno navodi i „učitelj svjetovne mladeži“. (Demo i dr., 2010: I, 43) Prva našička svjetovna škola otvorena je 1778. godine u kuriji obitelji Pejačević, s franjevcima kao prvim profesorima, koji će to ostati još dugi niz godina.

U kontekstu ovoga rada mora se spomenuti još jedan vrijedan izvornik za istraživanje zavičajne povijesti 18. stoljeća. Iako se arhitektura i oprema našičke crkve ne smatraju povijesnim izvorom u užem smislu, likovni jezik bogate barokizacije ovoga prostora, najintenzivnije od početka do druge polovine 18. stoljeća,

¹⁰ Crkva Santa Maria della Celestia (zapravo Santa Maria Assunta in Cielo, pa od toga u narodu zvana Celestia) nalazila se u Veneciji, u dijelu grada zvanom Castello. Godine 1569. uništena je u požaru Arsenala, jer se nalazila odmah uz njega. Ponovo je sagrađena i posvećena 1611. godine. Pod Napoleonom je 1810. sekularizirana i postupno srušena. Jedna od kapela bila je posvećena Sv. Antunu Padovanskom, a u njoj je stajala njegova slika ili (još vjerojatnije) skulptura, koja je poslužila kao predložak za ovu grafiku. <https://it.wikipedia.org/wiki/Chiesa_di_Santa_Maria_della_Celestia> (zadnji pristup 12. siječnja 2017.)

¹¹ Tekst tezarija je publiciran u prilogama Zbornika „Kačić“ (br. 16 iz 1984., str. 49–50) i datiran u 1726. godinu, a poznat nam je i s fotografije izvornika koji se čuva u arhivu župe Sućuraj na otoku Hvaru. Na fotografiji se nazire da je godina tiskanja zapravo 1736., no kako se izvornik nije mogao konzultirati do završetka ovoga rada, taj podatak treba naknadno provjeriti.

¹² Godine 2009. je u knjižnici franjevačkoga samostana u Šarengradu pronađena osječka tiskovina pet godina starija od ove, do sada smatrane najstarije tiskovine u Osječkoj bibliografiji. Riječ je o molitveniku „Otajstva vire“ iz 1737. godine, na četiri stranice (Knežević, 2007/2008: 31–39).

posredno nam puno govori od kulturnoj klimi ovoga kraja i stavlja Našice visoko na kartu vrijedne kulturne baštine. Obnova kompleksa našičke crkve i samostana relativno je dobro opisana u recentnim franjevačkim izvorima, posebno u „Zapismiku“, a nedavni konzervatorsko-restauratorski radovi donijeli su i nove spoznaje o ovoj važnoj temi. (Ivanušec, 2010) Prema mišljenju stručnjaka, ovo je jedan od najljepših barokiziranih sakralnih prostora sjeverne Hrvatske, a u kontekstu teme ovoga rada posebno ističemo jedan detalj na kojem je jedan od prvih poznatih nam likovnih prikaza našičkog samostana, vrijedan ne samo u likovno-estetskom, već i dokumentarno-povijesnom smislu. Na krajnjoj ukлади visokih naslona drvenih klupa na sjevernom zidu kora sačuvan je reljef s likom franjevca koji poziva laika u samostan, dok ih iz oblaka gleda lik sv. Antuna Padovanskog. Prikazano je istočno pročelje samostana, svetište crkve i toranj, s vjernim detaljima arhitekture, pa možemo slobodno reći da je to prva „razglednica“ našičke crkve i samostana te vrijedan izvor za poznavanje izgleda franjevačkog kompleksa sredinom 18. stoljeća.

Franjevački izvori 18. stoljeća izvan Našica

Osim navedenih povijesnih izvora koji se čuvaju u našičkom franjevačkom samostanu, u kontekstu teme ovoga rada treba istaknuti i ostale franjevačke izvore koji su sačuvani izvan Našica. Iako se primarno u njima nalaze sadržaji koji nisu vezani za naš zavičajni prostor, u njima se mogu naći i podaci zanimljivi za Našice i našički kraj. Na primjer, to su kronike drugih slavonskih franjevačkih samostana te ostalo arhivsko gradivo Provincije Bosne Srebrene, odnosno od 1757. godine Provincije sv. Ivana Kapistrana, kojoj je pripao našički samostan. Dio tih izvora je publiciran, pa je tako postao pristupačnijim i istraživačima prošlosti našičkog kraja.¹³

Temeljno djelo za povijest franjevaca na području današnje istočne Hrvatske nastalo je 1730. godine u franjevačkom samostanu u Velikoj, pod naslovom „*Paraphrastica et topographica expositio totius almae provinciae Bosnae Argentinae fratrum minorum de observantia*“. Smatra se da ga je sastavio nepoznati franjevac za vrijeme provincijalata o. Ivana Kopijarevića Stražemanca (Stražeman kod Velike, 1673. – Velika, 1757.), koji je na čelu provincije bio od 1729. do 1732. godine (Hoško, 2014: 18). No, iako je ovo djelo prepisivano još u stoljeću svoga nastanka te služilo kao polazište za druge povijesne tekstove praktično sve do naših dana, ostalo je nepublicirano do nedavno. Izvornik nam je poznat prema prijepisu iz 1735. godine, a preveo ga je i objavio Stjepan Sršan pod Stražemančevim autorstvom. (Stražemanac, 1993; Stražemanac, 2010.) Ovaj je rad iznimno važno svje-

¹³ Na primjer, tiskom su objavljeni ljetopisi, odnosno kronike franjevačkih samostana u Slavonском Brodu, Šarengradu i Osijeku.

dočanstvo o samostanima franjevačke Provincije Bosne Srebrene, pa tako i onoga u Našicama. Neki samostani su u svojim kućnim povijestima (ljetopisima, kronikama) koristili ovaj tekst i iz njega prepisivali odlomke, pa se i u prvoj knjizi našičkog „Zapisnika“ donosi prijepis podataka koji se odnose na ovaj samostan. Taj su opis koristili brojni istraživači našičke prošlosti, koji ga u svojim radovima manje ili više doslovno citiraju (u prijevodu s latinskog). Među njima su i franjevački pisci koji su tijekom 20. stoljeća objavili najznačajnije knjige o povijesti Našica – fra Placido Belavić, fra Julije Jančula, fra Srećko Majstorović i fra Paškal Cvekan.

Stražemančevom se (tada neobjavljenom) kronikom franjevačke Provincije Bosne Srebrene izdašno koristio i najznačajniji historiograf franjevačke prisutnosti u prostoru Podunavlja tijekom 18. stoljeća, fra Emerik (Mirko) Pavić. U njegovom poznatom djelu „*Ramus viridantis olivae...*“, tiskom objavljenom 1766. godine, opisana je i povijest franjevačkog samostana u Našicama, a za zavičajnu je kulturu važno istaknuti da je inicijator nastanka ovoga djela bio tadašnji provincijal Josip Blagoje, rođen u Našicama oko 1720. godine. On je naložio svim samostanima Provincije sv. Ivana Kapistrana da dostave niz podataka kojima se Pavić služio u sastavljanju djela. (Hoško, 2014: 19) Uz segmente Pavićevog djela koji se odnose na Našice u kontekstu ovoga rada važno je istaknuti da je u sređivanju našičkog franjevačkog arhiva pronađen i nedavno objavljen crtež crkve, samostana i okolnog samostanskog posjeda te prateći dopis od 25. travnja 1766. godine. (Batorović i Pavlović-Radmanović, 2013: 180–181) Crtež našičkog samostana izuzetno je vrijedan doprinos poznavanju ne samo izgleda franjevačkog kompleksa, već i funkcioniranja franjevačke zajednice sredinom 18. stoljeća, jer su u njoj precizno označeni i razni gospodarski objekti (ostave, kolnica, spremišta poljoprivrednih proizvoda, samostanska pekara, itd.), voćnjak, vrtovi i sl. Autor ovoga crteža i popratnog dopisa u Budim je fra Jeronim iz Bača, a zanimljivo je istaknuti da u pismu (na hrvatskom jeziku), autor posebno pozdravlja „svog imenjaka“ i budimskog lektora, pa iako ga precizno nije imenovao, prepoznajemo da je riječ o fra Jeronimu Lipovčiću. Batorović i Pavlović Radmanović ispravno zaključuju da je crtež poslan u Budim kako bi poslužio kao ilustracija u Pavićevoj knjizi, no uvidom u tu publikaciju, odnosno objavljenju grafiku na kojoj je karta Provincije s ucrtanim samostanima, ustanovljeno je da Pavić nije iskoristio ovaj predložak. No, sličan crtež našičkog samostanskog kompleksa, koji je mogao nastati na temelju predloška nastalog u Našicama, susrećemo u djelu objavljenom u Budimu 1829. godine pod naslovom „*Recensio Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano*“ autora Grgura Čevapovića u kojem je otisnuta kao prilog „*Mappa Calcographica Conventuum Provinciae S. Ioannis a Capistrano*“ na kojem se nalazi i prikaz našičkog samostana.

Pavić u svome djelu navodi da Našice leže među gustim šumama, a da su nekada bile puno veće mjesto, o čemu svjedoči i velika, stara župna crkva Svetoga

Trojstva. Pavić spominje i da su u mjestu još uvijek vidljivi ostaci samostana klariša. Uz opis Našica Pavić je objavio i pjesmu na slavonskoj ikavici o štovanju svetoga Antuna Padovanskog u Našicama, što je kasnije prenio i fra Placido Belavić u svojoj knjizi. (Belavić, 1995: 12–13) Ova je pjesma iznimno značajna za zavičajnu književnost, jer se opjevani događaji zbivaju u Našicama.

Još jedan značajan franjevac 18. stoljeća ostavio je relativno malen, no vrijedan trag na obzoru zavičajne kulturne baštine. Radi se o Matiji Petru Katančiću (Valpovo, 1750. – Budim, 1825.), vjerojatno najznačajnijem znanstveniku poznoga baroknog i ranog klasicističkog perioda u ovome dijelu Hrvatske. Bio je pjesnik, književni teoretičar, prevoditelj, leksikograf, povjesničar, arheolog, numizmatičar, geograf i kartograf. Godine 1788. svećenik Antun Ivanošić spjevao je kraću pjesmu u čast pedesetogodišnjice misništva poglavara našičkog franjevačkog samostana, o. Ivana Pavlovića (u osmercima). Kako je tada Ivanošić bio na položaju upravitelja kaptolske župe sv. Marije u Zagrebu i nije mogao osobno doći u Našice, pjesmu je donio te je pred gostima ispjevao o. Matija Petar Katančić. Tom prigodom bila je u Našicama izvedena i „Poskočnica Pana i Taliže“ koju je spjevao sam Katančić. (Marijanović, 1983: 88–92)

Ostali važniji izvori 18. stoljeća za Našice

Povijesni izvor relevantni za zavičajnu povijest 18. stoljeća nastali izvan franjevačkih zajednica vrlo su važni za stvaranje kompletne slike kulturnog krajolika tog vremena. Prvenstveno tu mislimo na izvore koji su nastali izvan franjevačkog kruga, no unutar katoličke crkvene hijerarhije. Nakon godina sporenja o pripadnosti Đakovačkoj ili Zagrebačkoj biskupiji, područje Našica pripalo je Zagrebačkoj biskupiji, no dijelovi Slavonije i dalje su se tijekom 18. stoljeća pastorizirali iz našičkog samostana, kako je to bilo uvriježeno još za osmanske vladavine. Postepeno je biskupijski kler (Zagrebačke, Đakovačke i Pečuške biskupije) preuzimao te nadležnosti i kompetencije našičkih fratara znatno su smanjene tijekom stoljeća. U publiciranom gradivu kanonskih vizitacija i povjesnicama katoličkih župa istočne Hrvatske ipak se mogu pronaći mali, no dragocjeni segmenti vezani uz našičke franjevece ili dio zavičajnog prostora. (Brüsztle, 1999; Sršan, 1995; *Visitationes...*, 2005)

Ostala povijesna građa 18. stoljeća može se smatrati važnom nadopunom informacijama koje crpimo iz franjevačkog ili općenito crkvenog kruga. Našice u 18. stoljeću pripadaju području Virovitičke županije unutar Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Za poznavanje političke i gospodarske povijesti našičkog prostora, koja je značajno utjecala i na kulturne odnose ovoga kraja, neophodno je koristiti ove izvore, no do danas su oni ostali slabo istraženi, odnosno npublicirani. Najveći napredak na tom području ostvario je povjesničar dr. sc. Milan Vrbanus, koji se

intenzivno bavi gospodarskom poviješću Slavonije krajem 17. te 18. stoljeća. U dosadašnjem je radu proučavao i publicirao različito arhivskog gradivo iz fondova koji se odnose na područje Slavonije, pa tako i Virovitičke županije. Dio radova odnosi se upravo na našički kraj u 18. stoljeću i vrijedan je prilog zavičajnoj povjesnici.¹⁴

Što se tiče književnih djela, Našice se u 18. stoljeću u takvim izvorima javljaju tek u tragovima, pa je stoga za našu zavičajnu kulturu izuzetno vrijedno djelo čija se gotovo cijela radnja zbiva u našičkom kraju. Riječ je o komičnoj poemi „Sličnorični nadpis groba Zvekanovoga“ iz 1784. godine, koja nije bila objavljena sve do 19. stoljeća, pa joj je i autorstvo bilo sporno. No, nepobitno je ustanovljeno da je poema nastala u plodnoj književnoj radionici Antuna Ivanošića (Osijek, 1748. – Križevci, 1800.), kao rijedak primjer humora u onodobnoj slavonskoj književnosti. Svećenik Ivanošić je autor nevelikog, ali vrlo raznovrsnog i kvalitetnog opusa koji ga uvrštava u sam vrh hrvatske književne povijesti tog razdoblja, a u vrijeme nastanka djela bio je župnik u Čađavici. Sadržaj poeme vjerojatno je bio književni odgovor na uvrede koje mu je zadao fra Antun Zvekan iz našičkog franjevačkog samostana. U tekstu je oštrom satirom opisan život jednoga pustopašnoga franjevca koji na samrtnoj postelji nabraja svoje grijeha i traži oprost od samostanske braće. Radnja je smještena u našički kraj, od mjesta Klokočevci (gdje Zvekan usniva svoj san o smrti), preko našičkog franjevačkog samostana do mjesta Seona. Spjev je izazvao veliki odjek u javnosti, pa su ga prepisivanjem i usmenom predajom širili diljem Slavonije i Hrvatske, a tako se pronosila (oštra i satirična!) i slika o našičkom kraju i njegovim franjevcima. Godine 1884. preporoditelj Ivan Trnski napisao je prema ovome tekstu svoju pjesmu „Zvekan opet na svijetu“. (Lučevnjak, 2007: 25-26)

Iznimno vrijedan izvor za poznavanje zavičajne povijesti predstavlja i peti svezak unutar edicije „Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća“ u izdanju Hrvatskog instituta za povijest. (Horbec i dr., 2002). U ovim se izdanjima objavljuju prve detaljne topografske karte područja današnje Hrvatske, a našički je kraj zastupljen unutar sveska koji obrađuje Virovitičku županiju. Pri tome je vrijedan ne samo kartografski dio publikacije, već i onaj tekstualni u kojem se nalazi dvojezičan vojni opis svake kartografske sekcije (na njemačkom izvorniku i u suvremenom hrvatskom prijevodu). S obzirom da su knjige opremljene i uvodnim studijama te iscrpnim toponomastičkim kazalima, svaki istraživač povijesti ovoga kraja mora ih smatrati neophodnim izvorom. Karte su nastale radom habsburške vojne kartografije tijekom tzv. Jozefinske topografske izmjere (1764.

¹⁴ Cjelovita bibliografija ovoga znanstvenika može se konzultirati na stranici < <http://bib.irb.hr/lista-radova?autor=225735> > . (zadnji pristup 12. siječnja 2017.)

– 1785.) i Franciscejske topografske izmjere (1808. – 1869.). Originalna je građa pohranjena u Zbirci karata u Ratnom arhivu u Beču, a smatrala se vojnom tajnom sve do sredine 19. stoljeća. Kao prva organizirana izmjera hrvatskih zemalja ova povijesna građa daje najstariji detaljni topografski prikaz našega zavičaja i opis teritorijalno-upravnog ustroja te predstavlja jedan od temeljnih izvora za niz daljnjih istraživanja, ne samo na području historiografije, nego i na području historijske geografije, hidrografije, toponomastike i sl. S obzirom da su kartografski podaci iznimno detaljni, po prvi puta su zabilježena te opisana i najmanja naselja našičkog kraja, prostori šuma, poljoprivredne površine, putevi, rijeke, potoci, jezera itd. Na tim se kartama može vidjeti da su Našice okružene gustim šumama, kako su to naglašavali i onodobni drugi rijetki zapisi. Naravno, fizički je krajolik utjecao na cjelokupni život ovoga područja, pa tako i na njegov kulturni krajolik, a mjesno je stanovništvo svojim djelovanjem vremenom mijenjalo fizionomiju ovoga područja. Primjerice, na kartama je prisutan niz toponima koji se spominju i u raznim franjevačkim izvorima, a koje još i danas poznajemo kao udomaćene nazive pojedinih dijelova Našica, okolnih šuma, rječica i slično (npr. Paličevci, Golo brdo ili Tavanac, Našička Rijeka, Brezik, Porečki gaj, Makloševac, Meštrovice, Gentije, Matanovci, Darna itd.). Detaljniji pogled na kartu Našica otkriva relativno malo naselje s tek tri značajnija objekta: kasarne na istočnom ulazu u grad (kasarne i događaji vezani uz vojsku često se spominju u franjevačkim izvorima), u sredini mjesta župna crkva sv. Trojstva i franjevački samostanski kompleks na zapadnom dijelu središnjeg trga. Dvorca obitelji Pejačević još nema, no na mjestu današnjeg perivoja vidljiva je velika kultivirana površina (livada?) koja na istočnoj strani završava objektom nalik brani, ispred koje se nalazi veća vodena površina. Možda je tu riječ o ribnjaku, koji se spominje i u franjevačkim izvorima, a bio je uzrokom sukoba između franjevac i Pejačevića. Sjeverno od Našička Rijeka vidljivo je područje današnjeg Šipovca, kojeg su Pejačevići također preuzeli od franjevaca (također uzrok sukoba oko vlasništva), a koje je tada bilo u funkciji zvjerinjaka, odnosno uzgajališta divljači (označeno na karti kao „Thier-Garten“), kako je to bilo uobičajeno na plemićkim imanjima toga vremena.

Među publiciranim su djelima važni radovi pisaca koji su osobno posjetili ovaj dio Hrvatske, pa tako i našički kraj. Među njima je zanimljiva knjiga Friedricha Wilhelma von Taubea iz 1778. godine pod naslovom: *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthymes Syrmien*. To je bila prva knjiga o Slavoniji i Srijemu objavljena u Njemačkoj a dugo se koristila kao jedina i osnovna informacija o tim područjima te je mnogo citirana i korištena u izvorniku, jer je tek nedavno objavljen hrvatski prijevod. (Taube, 2012) Iako se Našice u toj knjizi spominju tek u nekoliko rečenica, koristili su ga drugi historioografi našega kraja, pa recimo i Placido Belavić donosi prijepis Taubeovog teksta u svom radu. (Belavić, 1995: 8–9)

Krajem 18. stoljeća nastalo je najobuhvatnije djelo tog tipa iz pera činovnika u službi austrijske vojske, Franza Stefana Engela (oko 1752. – iza 1822.). On je 1786. godine dovršio rukopis „*Beschreibung der Königreich Slavonien und Herzogthums Syrmien*“, u kojem nalazimo i vrijedan odlomak o Našicama u kojem tvrdi da našički posjed u vlasništvu grofa Pejačevića ima 14 sela, no da su same Našice loše izgrađeno mjesto, u kojem ističe franjevački samostan, novouređenu konjaničku kasarnu, a nedaleko od nje pecaru potaše i topionicu stakla (Engel, 2003: 38).

Vrlo je zanimljivo spominjanje manufakture stakla, o čemu Engel piše i nešto kasnije, spominjući da su u šumi nedaleko Našica njemački doseljenici podigli staklanu, što bi se moglo odnositi na područje Našičke Breznice ili Seone (Engel, 2003: 54). Posredno se i u franjevačkim izvorima nalazi trag ove važne gospodarske grane u našem zavičaju, koje su bile i prve manufakture na prostorima Slavonije. Naime, u „Zapisniku“ se upravo krajem 18. stoljeća počinju spominjati svećenici zaduženi za „njemački narod“, što upućuje na postojanje značajnije grupe stanovnika njemačke jezične skupine, koji su bili glavni radnici u tim staklanama. (Demo i dr., 2012: II, 19)

Zaključak

Našički kraj snažno je obilježila višestoljetna prisutnost franjevačke redovničke zajednice sa središtem u Našicama. Oni su u vremenu 18. stoljeća bili najvažniji pokretači promjena i ostavili važan trag na području likovne umjetnosti, arhitekture, primijenjene umjetnosti, školstva, književnosti i drugih područja kulture. Djelovanjem franjevačkih škola u Našicama je postignuta zavidna razina opremljenosti samostanske knjižnice, a u svećeničkom i profesorskom kadru bila su najistaknutija imena onodobne slavonske društvene i kulturne scene (Bulajić, Bačić, Lanosović, Matković, Spaić, ...). Također, opsegom skromno, ali povijesno značajno, našički se kraj u 18. stoljeću počeo javljati i u historiografskim i književnim radovima domaćih (Pavić, Ivanošić), ali i stranih autora (Taube, Engel). U radu je dan pregled različitih povijesnih izvora za zavičajnu povijest 18. stoljeća, s posebnim naglaskom na one proistekle iz franjevačkog kruga. Mnogi od tih izvora čuvaju se u knjižnici našičkog franjevačkog samostana, pa je ona svakako najznačajnije polazište za buduća istraživanja ovoga područja.

LITERATURA

- Batorović, Mato, Pavlović Radmanović, Blaža (2013), „Arhiv franjevačkog samostana u Našicama“, *Knjižničarstvo - glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje*, god. 17, Osijek, 1: 179-182. <http://www.knjiznicarstvo.com.hr/wp.../219_Batorovic_Pavlovic-Radmanovic_2013_1.>. (zadnji pristup 12. siječnja 2017.)
- Belavić, Placido (1995), *Našice : povjesničke crtice*, Zavičajni muzej Našice, Našice. Pre-tisak izd. iz 1911.
- Bošnjaković, Renata (2013), „Antun Bačić i razvoj našičke franjevačke knjižnice u 18. stoljeću“, u: *Zbornik o fra Antunu Bačiću* (ur.: Tatjana Melnik), Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sermiensia et Baranyensia, knj. 13, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Slavonski Brod, Našice, 204-228.
- Brüsztle, Josip (1999), *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
- Demo, Šime (prir.) i dr. (2010), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga I (1739.-1787.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb.
- Demo, Šime (prir.) i dr. (2012), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga II (1788.-1820.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb.
- Dubravec, Edda, Samaržija, Zdenko (2015), *Društvena angažiranost redovničkih zajednica u Baranji, Slavoniji i Srijemu*, Alberta-Osijek, Osijek.
- Engel, Franz Stefan (2003), *Opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srema*, Matica srpska, Novi Sad.
- Golenić, Sebastijan (1988), „Glazbeni fundus knjižnice franjevačkog samostana u Našicama“, u: *Knjižnica Franjevačkog samostana u Našicama* (ur.: Vladimir Erdeš), SIZ kulture i tehničke kulture općine Našice, Franjevački samostan Našice, Našice, 62-67.
- Horbec, Ivana (prir.) i dr. (2002), *Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. st. : Virovitička županija*, sv. 5, Hrvatski institut za povijest, Zagreb.
- Hoško, Emanuel (2014) „Pavićev povijesni spis Ramus viridantis olivae“, u: *Zbornik o Emeriku Paviću* (ur.: Pavao Knezović, Marko Jerković), Knjižnica Tihi pregaoci, knj. 12, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 13-24.
- Ivanušec, Ratko (2010), *Franjevačka crkva sv. Antuna Padovanskog sa samostanom u Našicama : konzervatorsko istraživanje i obnova*, Franjevački samostan u Našicama, Zavičajni muzej Našice, Našice.
- Jurinec, Franjo (1988), „Djela pisaca 18. stoljeća u knjižnici franjevačkog samostana u Našicama“, u: *Knjižnica Franjevačkog samostana u Našicama* (ur.: Vladimir Erdeš), SIZ kulture i tehničke kulture općine Našice, Franjevački samostan Našice, Našice, 45-52
- Kinderić, Petar Antun, Riman, Marija (1999), „Glazba u franjevačkim samostanima kontinentalne Hrvatske“, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja* (ur.: Marija Mirković, Emanuel Hoško), Klovićevi dvori, Zagreb, 120-121.

- Knežević, Ivana (2007-2008), „Osječka bibliografija – od prikupljanja do digitalizacije : Zavičajna zbirka Essekiana knjižnice Muzeja Slavonije Osijek“, *Knjižničarstvo - glasnik Društva knjižničara Slavonije i Baranje*, god. 11.-12., Osijek, 1-2: 31-39.
- Lović, Ivan (2012), *Gorjanske ljelje : nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske upisano na UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*, Kulturno-umjetničko društvo „Gorjanac“ Gorjani, Gorjani.
- Lučevnjak, Silvija (2000), *Blago našičkih franjevaca*, Franjevački samostan u Našicama, Zavičajni muzej Našice, Našice.
- Lučevnjak, Silvija (2007), „Pregled zavičajnih tekstova, autora i izdavaštva našičkog kraja“, u: *Našički zbornik*, Našice (ur.: Silvija Lučevnjak), br. 8, Ogranak Matice hrvatske u Našicama, Našice, 11-84.
- Malbaša, Marija (1978), *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.
- Marijanović, Stanislav (1983), *Povratak zavičajnicima : (književnopovijesne ekspozicije)*, Radničko sveučilište „Božidar Maslarić“, Izdavački centar Revija, Osijek.
- Roksandić, Drago (2006), „Zavičajna povijest : pojmovni izazovi“, u: *Zbornik : Prvi hrvatski simpozij o nastavi povijesti „Zavičajna povijest u interkulturalnom kontekstu“ Opatija, od 27 do 29. studenoga 2003.* (ur. Marijana Marinović i Drago Roksandić), Filozofski fakultet u Zagrebu, Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Zagreb, 25-31.
- Sršan, Stjepan (1995), *Katoličke župe u istočnoj Hrvatskoj 1733./34. godine*, Povijesni arhiv u Osijeku, Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek.
- Sršan, Stjepan (prir.) (2005), *Visitaciones canonicae. Kanonske vizitacije : Valpovačko-miholjačko područje : (1730. – 1830.)*, sv. III, Državni arhiv u Osijeku, Biskupija Đakovačka i Srijemska, Osijek.
- Stražemanac, Ivan (1993), *Povijest franjevačke provincije Bosne srebrenne*, Latina&Graeca, Zagreb.
- Stražemanac, Ivan (2010), *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrenne*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
- Šaban, Ladislav, Blažeković, Zdravko (1980), „Izvještaj o dvogodišnjem sređivanju triju glazbenih zbirki u Osijeku i o pregledu glazbenih rukopisa i knjiga u franjevačkim samostanima u Slavoniji i Srijemu“, *Arti musices : muzikološki zbornik*, god. 11, Zagreb, 1: 3-114.
- Taube, Friedrich Wilhelm (2012), *Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijema*, Leipzig 1777., 1778., Državni arhiv u Osijeku, Osijek.
- Zovko, Valentina (2014) „Utjecaj franjevačke duhovnosti na oblikovanje kulturnog krajolika kontinentalne Hrvatske u razdoblju srednjeg vijeka“, u: *Zbornik o Emeriku Paviću* (ur.: Pavao Knezović, Marko Jerković), Knjižnica Tihi pregaoci, knj. 12, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 185-204.

NAŠIČKI FRANJEVCI I KULTURNI KRAJOLIK 18. STOLJEĆA

Sažetak

Našički kraj je u povijesnim procesima tijekom 18. stoljeća doživio bitne promjene. One su najviše bile rezultat ponovnoga uvođenja feudalnoga sistema te njegovog utjecaja na stanovništvo i gospodarstvo ovoga područja. Te su promjene utjecale i na kulturu ovoga kraja, u kojem su najznačajniju ulogu imali franjevci, prisutni u Našicama još od srednjega vijeka. Oni su u vremenu 18. stoljeća bili najvažniji pokretači kulturnih događanja ne samo u ovome kraju, već i diljem Slavonije, gdje su vodili brojne župe. Nakon što je našički samostan u drugoj polovici stoljeća pripao franjevačkoj Provinciji sv. Ivana Kapistrana, dovršena je velika obnova crkvenog i samostanskog prostora te njegova oprema prvorazrednim baroknim inventarom. Našički je samostan bio i mjesto važnih zbivanja na području školstva, književnosti i drugih područja kulture. Djelovanjem franjevačkih škola u Našicama je postignuta zavidna razina opremljenosti samostanske knjižnice, a među svećenicima možemo naći najistaknutija imena franjevačkog kruga (Bulajić, Bačić, Lanosović, Matković, Spaić, ...). Također, našički se kraj tijekom 18. stoljeća počinje javljati i u publiciranim radovima domaćih i stranih autora, a dio franjevačkih radova nastao je upravo u Našicama, iako je tiskan izvan zavičaja. Sve ove promjene bitno su utjecale na razvoj ne samo Našica, već i čitavoga našičkog kraja, a mogu se pratiti u nizu važnih povijesnih izvora. Među njima posebno mjesto zauzima publicirana i nepublicirana građa našičkog franjevačkog samostana, koji je najznačajnije polazište za povijesna istraživanja našega zavičaja u 18. stoljeću, ali i širega prostora istočne Hrvatske.

Ključne riječi: Našice, franjevci, knjižnica franjevačkog samostana

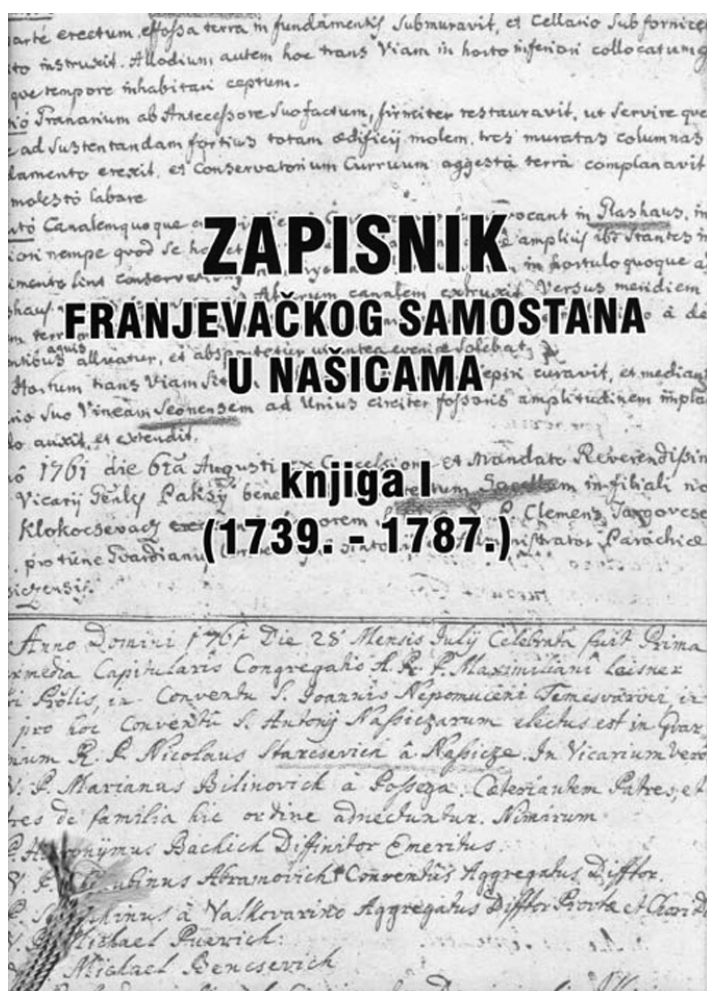
FRANCISCANS OF NAŠICE AND CULTURAL LANDSCAPE IN 18TH CENTURY

Abstract

Našice region saw fundamental changes in the historical developments of 18th century. These were mostly a result of re-introduction of feudal system and its influence on habitants and the economy of the region. The changes also reflected on the culture in the region, where Franciscans played the most significant role since the middle ages. During the 18th century they were the most important movers of cultural developments, not only in this region, but throughout the wider region of Slavonia, where they were running many parishes. After the Našice monastery was incorporated into Franciscan Province of St. John of Capistrano in the second half of the century, the church and the monastery underwent major restoration and were furnished by state-of-the art baroque inventory. Našice monastery was also a place of important events in the field of education, literature and other areas of culture. Franciscan schools in Našice elevated inventory of the monastery library to a remarkable level and some of the most prominent names of the Franciscan Circle (Bulajić, Bačić,

Lanosović, Matković, Spaić, ...) were among the priests. The region of Našice is featured in published works of national and authors from abroad during the 18th century. It was indeed in this region where some of the works by the Franciscans were written, although they were printed elsewhere. All these developments had a substantial impact on the development of not only Našice, but the entire Našice region as well and the development can be traced through a number of important historical sources. Of those sources, published and non-published material of Franciscan Monastery of Našice is of particular importance for historical research of our home region as well as the wider area of East Croatia in 18th century.

Key words: Našice, Franciscans, Franciscan Monastery Library

Naslovnica Zapisnika Franjevačkog samostana u Našicama, 2010.

1170 139
ORDO CONFUSUS,

SEU
CONCLUSIONES THEOLOGICÆ.

DE
Peccatis, Virtutibus Moralibus,
& Legibus.

Ad Mentem Doctoris Subtilis JOANNIS
DUNS-SCOTI *exposita.*

Quas

Inter Minores Majori, inter Ma-
jores Minorum Maximo, Thaumatur-
gorum Magno, Mirabili, non amplius
Mirando, semper Miro, non ultero
Mirabili

Contingit **DIVO ANTONIO**

PADUANO. *Possega*

Offert in Clientelare obsequium

R. P. HIERONYMUS LIPOVCSICH,
à POSSEGA,

SS. Theologiæ Lector Generalis in Ec-
clesia S. P. Francisci Stigmatizati Provinciæ
S. Crucis Bosnæ-Argentinz, Ordinis Minorum
Regularis Observantiæ Budæ in Aquaticâ,
Defendentibus.

Relig. FF. P. JOSEPHO SRIMCSEVICH,
à Possegâ, & F. HYACINTHO PEYER à Viennâ
ejusdem Ordinis, & Provinciæ Studentibus
Generalibus

Die 12. Mensis Junii 1753.

BUDÆ,

Typis Leopoldi Francisci Landerer Typog.

Jedan od dvaju tiskanih tezarija koji su branili Josip Srimčević i Hijacint Peyer, tiskan u Budi 1753.

Renata Bošnjaković

Prosvjetiteljska uloga našičkih franjevaca i samostanska knjižnica u 18. stoljeću

*Izvorni znanstveni rad
UDK 026 (497.5 Našice) (091)*

Uvod

Višestoljetna prisutnost franjevaca u Našicama, od kraja 13. st., uvelike je utjecala na društveni, kulturni i gospodarski razvoj mjesta i okolice. Važnost našičkog franjevačkog samostana bila je osobito velika za vrijeme osmanske vladavine, kada je, uz samostan u Velikoj, bio jedno od središta pastoralnog i obrazovnog djelovanja. Pastoralno djelovanje našički su franjevci nastavili obavljati i tijekom 18. st. Obrazovna djelatnost u samostanu se odvijala povremeno, djelovanjem srednjih i visokih učilišta unutar franjevačkog obrazovnog sustava a prosvjetiteljsku ulogu našički su franjevci obavljali i u okviru javne pučke škole, otvorene u Našicama krajem 18. stoljeća. Njihov je doprinos na području školstva i obrazovanja do sada nedovoljno istaknut u zavičajnoj literaturi, pa se ovaj rad bavi prosvjetiteljskom ulogom našičkih franjevaca tijekom 18. st. i značaju njihove samostanske knjižnice u toj djelatnosti. Kao izvori korišteni su našička samostanska kronika, rukopisi i knjige sačuvane u knjižnici, postojeća literatura o povijesti franjevačkih škola (prvenstveno djela fra Emanuela Hoška), a podaci su upotpunjeni i vlastitim istraživanjima o ovoj temi.

Našički je samostan u srednjem vijeku pripadao Zagrebačkoj franjevačkoj kustodiji u sastavu Ugarske provincije sv. Marije, no njegovi su se članovi povukli nakon što je osmanska vojska osvojila trgovište Našice 1532. godine. Tijekom druge polovine 16. st. franjevci Provincije Bosne Srebrene proširili su svoje djelovanje na područje Slavonije, pa tako i Našica. No, zbog podržavanja lokalnih ustanika, protjerani su obližnje mjesto Motičinu. Početkom 17. st. dobili su pristanak osmanskih vlasti da se vrate u Našice te poprave samostan i crkvu. (Hoško, 2010: XXI-XXII)

Kao jedini organizirani čimbenik crkvenog djelovanja među slavonskim katolicima, franjevci Bosne Srebrene usmjerili su svoj rad na pastoralnu službu i izgradnju vjerskog života te nastojali organizirati *novicijate* i druge odgojno-obrazovne institucije potrebne za izobrazbu svog podmlatka, osobito za one članove provincije koji će postati svećenici. Pravo na to djelovanje temeljili su na povelji

sultana Mehmeda II. iz 1463., a osmanske su im vlasti iznimno dopuštale i školovanje izvan države.

Novicijat i gramatičke škole u Našicama

Članovi Bosne Srebrene organizirali su gramatičke škole u svojim samostanima, čija je zadaća bila osposobiti franjevačke pitomce za studij na filozofskim učilištima i bogoslovnim školama. Tijekom osmanske vladavine u Slavoniji su djelovala samo dva njihova samostana (Našice i Velika), u kojima su djelovali novicijati i gramatičke škole tijekom 16. i 17. stoljeća. (Hoško, 2002: 16, 196) Nakon Bečkog rata (1683.–1699.) i oslobođenja Slavonije i Podunavlja od osmanske vlasti, franjevci Bosne Srebrene radili su na podizanju kvalitete svojih školskih ustanova, kako bi dostigli razinu ondašnjih europskih standarda u formiranju budućih svećenika, po uzoru na isusovačke škole. Provincijal Franjo Travničanin (1699. –1702.) bio je začetnik organiziranih napora u razvoju franjevačkih škola te je prekinuo običaj prema kojem su svi samostani otvarali *novicijate* za franjevačke kandidate sa svojeg područja. On je 1699. odredio da se novaci mogu okupljati samo u četirima samostanima (*kućama novicijata*): Našice, Velika, Zaostrog i Visovac. (Hoško, 2002: 198)

Početak 18. st. franjevački su kandidati (novaci) tijekom boravka u samostanskom *novicijatu* dijelom pohađali isusovačke gimnazije, a dijelom učili u samostanskim *gramatičkim školama*, koje bi u današnjim terminima odgovarale stupnju osnovne škole. Viši stupanj obrazovanja (tzv. *humaniora*) budući su svećenici dobivali u *profesoriju*, koje je franjevački red prihvatio kao odgojne i školske ustanove. (Hoško, 2002: 208–209) Tek potom odlazili su na studij filozofije, odnosno teologije.

Odredba provincijala Marka Bulajića iz 1706. određivala je trogodišnje trajanje školovanja u *gramatičkim školama* (za razliku od šestogodišnjeg isusovačkog modela). Na zasjedanju Upravnog vijeća Bosne Srebrene u Osijeku, 19. siječnja 1708., odlučeno je da se takva škola osnuje i u Našicama, a odluku Vijeća odobrio je 23. lipnja 1708. opći povjerenik Franjevačkog reda Celestin iz Milana, što je našičkoj *gramatičkoj školi* dalo veći značaj. Ovdje su se trebali obrazovati mladići iz bosanskog i prekosaškog područja provincije, a o svakom je kandidatu samostan s čijeg područja dolazi slao izvještaj školi. Ona je učenicima trebala pružiti usmjerenu izobrazbu, prvenstveno u latinskoj gramatici i sintaksi. (Hoško, 2002: 205) Posebni, od provincijala odobreni ispitivači, nadzirali su rad škole i provjeravali znanje učenika.

U našičkom se samostanu *profesorij* spominje 1723., kada je provincijal Augustin Tuzlak odlučio kako 16 novaka treba ostati u samostanu, jer se ovdje uspostavila i takva škola. (Hoško, 2002: 208) Ona je u Našicama djelovala od 1724.

kao odgojni zavod s programom nastave koji slijedi sadržaj isusovačkih završnih razreda gimnazije, tzv. *humaniora*. *Profesorij* je zapravo bio četvrta nastavna godina *gramatičke škole* i trajao je godinu dana, a u njemu je nastavljeno podučavanje u gramatici i retorici na višem stupnju. (Hoško, 2011: 51)

Nije poznato koliko su dugo djelovali *gramatička škola* i *profesorij* u Našicama, no potonji se posljednji puta spominje 1734. godine. Nakon toga počelo se franjevačke pitomce usmjeravati prema isusovačkim gimnazijama, što je postalo uobičajen način njihove srednjoškolske izobrazbe do kraja 18. stoljeća. Djelovanje *gramatičke škole* zasigurno se odrazilo i na društveni život u Našicama, jer su tu školu vjerojatno pohađali i mladići iz mjesta. Nije isključeno da su prve tri godine školu slušali i oni koji se kasnije nisu pridružili franjevcima, već su stečeno znanje koristili u školskom i upravnom ustrojstvu ondašnjeg društva. (Hoško, 2011: 51)

Zanimljivo je ustanoviti je li nastavni plan *gramatičkih škola* ostavio određeni trag u fundusu samostanske knjižnice. On je početkom 18. st. bio isti kao za vrijeme osmanskog vladanja, odnosno nastavna osnova bila je izrazito usmjerena usvajanju dostatnog znanja latinskog jezika. Prve se godine usavršavalo čitanje, pa su se učenici zvali *tabulisti*, jer su koristili pločice za učenje tzv. alfabetarija ili slovnice i vježbali se pišući na pločice (*table*). U drugom su razredu učili latinsku gramatiku po Eliju Donatu i Emmanuelu Alvarezu. Zato su redovito drugoškolce nazivali *donatisti*. U trećem razredu učenici su čitali Ciceronova djela i kod toga koristili latinske rječnike. Učitelj je poučavao učenike i vjeronauk, pisanje latiničom i bosančicom te nešto matematike. (Hoško, 2011: 52)

Kada je našička *gramatička škola* počela s radom u njoj su korištene Donatove i Alvarezove gramatike. (Hoško, 2011: 52) Do danas je u samostanskoj knjižnici sačuvana latinska gramatika Emmanuela Alvareza, čije je prvo (od mnogih) izdanja bilo 1572. u Lisabonu. U Našicama je sačuvano izdanje iz 1758. godine.¹ Samostan je zasigurno imao i ranija izdanja ove knjige, no vjerojatno su uništena uslijed čestog korištenja i zamijenjena drugim priručnicima. U samostanu je sačuvan i rječnik Ambrozija Calepina (Ambrogio Calepino), koji je bio potreban za čitanje Ciceronovih djela, a prvotno je tiskan u Veneciji 1610. godine. Doživio je mnoga izdanja, a u Našicama je sačuvano izdanje iz 1700. godine.²

Početkom 18. st. franjevci su koristili stranu literaturu, ali i pisali vlastite rječnike i gramatike. Pretpostavlja se da je za potrebe učenika franjevačkih škola u Velikoj i Našicama 1710. nastao hrvatsko-latinski rječnik Matije Jakobovića, koji

¹ Alvarez, Emmanuel. *Emmanuelis Alvari...De Institutione Grammatica: Libri Tres*. Venetiis: Ex Typographia Remondiniana, 1758.

² Calepino, Ambrogio. *F. Ambrosii Calepini...Dictionarivm...* Venetiis : Apud Antonium Bortoli, 1700.

je danas sačuvan u rukopisu (Hoško i Šimunović, 1999: 68) pa pretpostavljamo da se koristio i u našičkom samostanu.

Od 1712. u radu tih škola mogla se koristiti gramatika Tome Babića,³ a godinu kasnije tiskana je i gramatika Lovre Šitovića.⁴ Ove gramatike, tiskane tijekom stoljeća u nekoliko izdanja, bile su očit znak da je Provincija Bosna Srebrena početkom 18. st. školovanju svojih novaka posvetila osobitu skrb. Danas u našičkom samostanu ta djela nisu sačuvana, no opravdano je pretpostaviti da su bila korištena.

Provincija Bosna Srebrena utemeljila je 1708. i svoja učilišta teologije u Velikoj, Zaostrogu, Visovcu, Fojnici i Našicama, kao škole *moralnog bogoslovlja*. No, one su bile najniži stupanj takvih škola i mogle su samo privremeno zadovoljiti potrebe školovanja franjevačkih kandidata za svećenike. (Hoško, 2002: 199) Iako je takvo učilište utemeljeno i u Našicama (s profesorom Antunom Ilijićem), ne spominje se u idućim godinama, pa nije jasno je li uopće počelo djelovati. Stoga se ovaj podatak može smatrati samo kratkotrajnom pojavom u razvojnom putu prosvjetiteljskog djelovanja našičkih franjevaca na putu prema utemeljenju visokih filozofskih i teoloških učilišta.

Visoka filozofska i teološka učilišta u Našicama

Rad filozofskih i teoloških učilišta na području kontinentalne Hrvatske sustavno se može pratiti tek u posttridentskom razdoblju. Na samom početku 18. st. Zagrebačko veleučilište unutar Provincije sv. Ladislava postalo je generalno učilište 1. razreda. Franjevci u Slavoniji i Podunavlju u 18. st., najprije u Bosni Srebrenoj, a zatim Provinciji sv. Ivana Kapistrana, imali su dva generalna učilišta 1. razreda, budimsko i osječko. To su najugledniji školski zavodi, gdje su se okupljali najistaknutiji franjevci tijekom 18. st. Godine 1699. u Budimu se osnovalo filozofsko učilište, a desetljeće kasnije tom je učilištu pridružena četverogodišnja bogoslovna škola. Navedena učilišta 1722. ušla su u sastav generalnog učilišta 1. razreda. Budimskom su veleučilištu pripadala filozofska učilišta u Baji, Arađu i Mohaču, učilišta moralnog bogoslovlja u Radni i Temišvaru, odnosno teološke škole pokrajinskog značaja u Radni i Temišvaru, a zajedno su činile *budimski krug* franjevačkih visokih škola. (Hoško, 2002: 24)

U Osijeku je filozofsko učilište djelovalo od 1708., a od 1724. i teološka škola. One su 1735. postale ustanove jedinstvenog Generalnog učilišta 1. razreda. Osječkom veleučilištu su se priklonila filozofska učilišta u Požegi, Brodu, Vukovaru i Iloku te ona s povremenim radom u Petrovaradinu, Đakovu, Našicama i Baču,

³ Babić, Toma, *Prima grammaticae institutio...* Venetiis : per Bortoli Occhi 1712.

⁴ Šitović, Lovro, *Grammatica Latino-Illyrica...* Venetiis : Typis Antonii Bortoli, 1713.

kao i škola moralnog bogoslovlja u Petrovaradinu, koja je kasnije prerasla u školu pokrajinskog značenja. Navedene škole pripadale su *osječkom krugu* franjevačkih visokih škola. (Hoško, 2002: 24–25)

U samostanima Provincije Bosne Srebrene već su 1699. osnovana prva učilišta filozofije. U našičkom samostanu uspostavljeno je 1725. filozofsko učilište koje je vodio Josip Batinić (Demo i dr., 2010: I, 5), no već je iduće školske godine preseljeno u drugi samostan. (Hoško, 2011: 319) Zanimljivost u djelovanju ovih škola su javne rasprave, na kojima se provjeravalo znanje studenata, pa ih je pripremao profesor koji je postavljao teze za raspravu. Danas su dokumenti o takvim javnim raspravama dragocjeno svjedočanstvo o dosezima naučavanja predavača filozofije tijekom 18. st. u Provinciji Bosni Srebrenoj. Josip Batinić je prvi među profesorima tiskao teze javne rasprave ili tzv. *tezarije*. (Hoško i dr., 2010: 46) Tako je tiskom objavio filozofske teze javne rasprave održane u našičkom samostanu pod naslovom: *Theses philosophicae juxta mentem Doctoris Subtilis ... publico certamini exponit f. Andreas a Possega clericus professus ... Propugnabuntur publice in Templo S. Antonii Nassizzarum Fratrum Minorum ... adiuvante adm. v. p. Josepho Battinich: a Brodio... ... a. 1726 (S. 1).*⁵ Smatra se da je to prvi tiskani popis postavki iz filozofije u Slavoniji. Premda naslov tezarija ne naglašava koje gradivo izražavaju sačuvane postavke, može se zaključiti da su obuhvaćale gradivo iz logike. (Hoško, 2011: 318–319) Uz veliku vrijednost tezarija kao dokumenta o povijesti franjevačkog školovanja, u smislu tiskovine on predstavlja prvo našičko zavičajno izdanje, iako mu zasada nije poznato mjesto tiskanja.

Filozofsko učilište u Našicama je 1728. nastavilo djelovati kroz trogodišnji nastavni plan filozofije s profesorom Petrom Ivanovićem (Petar iz Pakraca), koji se spominje i u sljedeće dvije nastavne godine (1729. – 1731.). Zanimljivo je spomenuti da je ovaj profesor započeo svoj novicijat u Našicama, 6. prosinca 1714. godine. (Hoško, 2011: 319–320)

Nastavu na našičkom filozofskom učilištu 1731. preuzeo je Ivan Stupnik. Vjerojatno je riječ o kasnijem poznatom profesoru Ivanu Lukiću, koga dokumenti redovito nazivaju Ivan iz Velike, ali je Lukić bio rođen u Skomnici koja leži uz Stupnik, a oba mjesta su nedaleko Velike. On je 1732. prešao sa svojim studentima iz Našica u Požegu. (Hoško, 2011: 320) Za svoje studente sastavljao filozofske i teološke priručnike koji su sačuvani u rukopisu u Baču, Iloku, Vukovaru i Osijeku. (Hoško i dr., 2010: 346) Predavač na našičkom učilištu od 1733. do 1734. bio je Augustin Jurčević, a zatim je i on prešao na požeško učilište (Hoško, 2011: 321). Nakon toga se filozofsko učilište u Našicama ne spominje dvadesetak godina.

⁵ Dokument se navodno čuva u arhivu župnoga ureda u Sućuraju na Hvaru kojega vode franjevci. Mjesni franjevački samostan danas pripada Franjevačkoj provinciji Presvetog Otkupitelja, koja je osnovana 1735., no 1726. on je, kao i našički samostan, pripadao Provinciji Bosne Srebrene.

Za ponovno osnivanje studija filozofije u našičkom samostanu 1755. vjerojatno je bio zaslužan tadašnji provincijal Antun Bačić, inače dugogodišnji našički gvardijan. Za nastavnika studija bio je postavljen Lovro Kozarević. On je držao do zahtjeva franjevačkog školstva da se pred javnošću provjerava znanje studenata. U tri je navrata pripremio teze za javnu raspravu u kojoj su po dva njegova studenta u našičkoj crkvi branila postavke. Tako je 7. kolovoza 1757. pripremio postavke iz logike, a obrana je bila posvećena Antunu Bačiću. Druga je bila rasprava iz opće fizike 29. siječnja 1758., pred Filipom Penićem, prvim provincijalom novoosnovane Provincije sv. Ivana Kapistrana. Posljednji puta su 7. svibnja 1758. studenti branili teze iz opće filozofije. (Demo i dr., 2010: I, 17, 27, 33, 35) Kozarević je kroz ove teze za javnu raspravu predstavio ukupan program filozofske nastave s temama iz logike, opće fizike i opće filozofije, no ni tezariji niti njegova predavanja nisu sačuvani.

Nakon Lovre Kozarevića filozofsko učilište u Našicama preuzeo je 28. lipnja 1758. Ladislav Spaić. Sljedeće godine njegovi studenti Franjo Lalić (član Provincije Presvetog Otkupitelja) te Pascal Dule i Juraj Martinović (članovi Provincije sv. Ivana Kapistrana) branili su teze iz opće logike. Na kraju svog trogodišnjeg predavanja filozofije Spaić je vodio još dvije javne rasprave. Dana 25. siječnja 1761. studenti Andrija Ivičević (iz Provincije Presvetog Otkupitelja), Šimun Bukvić (iz Provincije sv. Ivana Kapistrana) i Antun Gašić (iz Provincije Bosne Srebrene sv. Križa) branili su teze iz opće filozofije. Sljedećeg je dana student Pascal Dule branio postavke iz sveukupnog filozofskog gradiva. Nakon ovih javnih obrana Spaić je završio svoje djelovanje na našičkom filozofskom učilištu. (Demo i dr., 2010: I, 35, 37) O njegovu djelovanju u Našicama svjedoče dva filozofska spisa u rukopisu, ustvari njegova predavanja, koja se čuvaju u Budimu. Predavanja su zapisala dvojica njegovih studenata, a dio i on sam, pa se tako u cijelosti čuvaju pod naslovom *Philosophia rationalis seu Logica item Ontologia seu Metaphysica*, Nassicis, 1758.–61. i *Tractatus in universam Aristotelis Physicam*, Nassicis, 1759. (Hoško, 2011: 323)

Od 1766. do 1769. ponovno je djelovao filozofski studij u Našicama, a vodio ga je Juraj Martinović. Zanimljivo je istaknuti da je on, kao student u Našicama, 1759. javno branio postavke iz opće logike svog učitelja Ladislava Spaića. Martinović je 9. kolovoza 1767. održao jedinu javnu raspravu u našičkoj crkvi i sam je obranio svoje teze „vrlo oštro i uspješno“ uz sudjelovanje studenata Simona Krantza i Bonaventure Ulakića. (Demo i dr., 2010: I, 61) U Našicama su nastala njegova predavanja iz svih filozofskih predmeta: *Logica*, *Metaphysica*, Nassicis (1767. – 68.) i *Physica generalis et particularis*, Nassicis, (1768. – 69.), koja se danas čuvaju u Baču. (Dadić, 1999: 91)

Franjo Brkljačić predavao je na filozofskom učilištu u Našicama od 1769. do 1770. godine. U našičkoj crkvi u dva je navrata predsjedavao javnim raspravama iz svih filozofskih predmeta, koje su vodili njegovi studenti. Tezarij tih rasprava

sadrži sedam teza iz uvoda u filozofiju, jedanaest iz logike, dvanaest iz metafizike, sedamnaest iz opće i deset iz posebne fizike. Objavljeni su pod dvjema različitim naslovima *Assertiones ex universa philosophia...in Ecclesia Sancti Antonii Paduani Nassicis...*, 1770. i *Propositiones ex universa philosophia... in Ecclesia Sancti Antonii Paduani Nassicis...*, 1770. (Hoško i dr., 2010: 85) Vjerojatno su tiskani u osječkoj franjevačkoj tiskari, koja je djelovala u periodu od 1735. do 1774. i tiskala teze i rasprave za potrebe učilišta unutar Provincije. Iako nema naznake tiskare, može se pretpostaviti da su teze, objavljene prvenstveno za potrebe obrazovanja franjevačkih kadrova, tiskane u osječkoj franjevačkoj tiskari jer u bližoj okolici nije postojala tiskara (najbliža se otvara u Pečuhu 1773.) (Malbaša, 1978: 13) Oba su ova tiskana tezarija sačuvana u Našicama, kao i iznimno vrijedna djela za našičku zavičajnu baštinu, jer ih možemo, uz Batinićeve tiskane teze, smatrati prvim našičkim tiskovinama. Ovi tezariji nisu sadržajem ili mjestom tiskanja vezani uz našički kraj, no načinom nastanka i korištenja dio su naše zavičajne kulture. U tom kontekstu ove tiskovine su jedinstven kulturno-povijesni dokument, koji oslikava kulturne dosege vremena te svjedoči o mjestu i okolnostima u kojima su nastali.

Nakon Brkljačića nastavnik filozofskog učilišta u Našicama bio je Izak Mayerl, koji je doveo studente iz Iloka. Najvjerojatnije je s tim studentima u Našicama završio drugu i treću nastavnu godinu (1770. – 1772.). Poslije ovoga učilište u Našicama jedno vrijeme nije djelovalo. (Hoško, 2011: 327)

Ponovno djelovanje filozofskog studija u Našicama samostanska kronika zabilježila je 19. listopada 1779., kada je u Našice sa šest studenata došao profesor Cecilijan Öckl, koji je u nastavi slijedio državni program, propisan 1774. godine. Öckl je 26. lipnja 1780. održao javnu raspravu iz logike i čiste matematike, a branili su je Blaž Vuković, Josip Tureczek, Emerik Folk, a suprotstavljali su se franjevci Lovro Staklenčić, Silvester Hungar i Josip Blagojević. U kolovozu 1780. samostanska je kronika zabilježila lektora filozofije Heinricha Neumanna i poimence studente filozofije: Davida Engertha, Krizostoma Marevića, Leopolda Vogla, Ivana Karga, Andriju Vidakovića, Stanislava Langerera i Kajetana Webersika. Cecilijan Öckl sljedeće godine sa studentima je otišao u Brod i nakon toga kronika ne spominje filozofski studij do 1783., kada je navela da su teološki i filozofski studiji u samostanima ukinuti te premješteni na sveučilište u Budim. (Demo i dr., 2010: I, 95, 97, 115)

Osobit značaj djelovanju filozofskih učilišta u našičkom samostanu daje činjenica kako su se ovdje održavali natječaji za nastavnike filozofije. Samostanska kronika bilježi dva takva slučaja. Prvi se dogodio 21. svibnja 1758. kada je u Našicama započelo osmodnevno natjecanje za lektore (nastavnike) filozofije i na kojem je bilo prisutno šest kandidata, od kojih su petorica bili potvrđeni za lektore filozofije. Prosudbu natjecajnog ispita obavljalo je pet sudaca. Drugi se put spominje kako je natjecaj za nastavnike filozofije započeo 1. kolovoza 1776. i trajao sedam dana

bez prekida. Pisac kronike naveo je imena kandidata koji su stekli naslov lektora filozofije: Adrijan Zubanović, Prokopije Complecter, Julijan Bartolović, Mansuet Stephan, Nepomucen Fetmayer i Leonard Fridrich. (Demo i dr., 2010: I, 35, 75)

Značajno je istaknuti da su u našičkoj samostanskoj knjižnici sačuvana tri sveška filozofskih spisa u rukopisu, koji su nastali u drugim samostanima. Autorstvo spisa *Physica seu octo libri Physicorum*, Baja, 1733. i *Philosophia moralis et metaphysica*, Baja, 1734.⁶ nije sa sigurnošću utvrđeno, ali se pripisuju Luki Čiliću. (Dadić, 1999: 90) U drugom svesku je spis Filipa Matkovića *Philosophia naturalis seu Physica generalis* nastao u Slavonskom Brodu 1767.⁷ Matković se potrudio preciznim crtežima ilustrirati predavanja iz fizike. On je kasnije, u vrijeme nastanka prvog popisa knjiga našičke samostanske knjižnice, bio našički gvardijan i župnik. Treći svezak sa spisima nastao je u Budimu 1766. i nosi naslov *Universa philosophia naturalis*, a autor mu je Mijo Pitinčević.⁸ U našičkoj samostanskoj knjižnici čuva se i rukopis *Theologia moralis seu cursus theologicus...descriptus autem a venerando Patre Fr. Philippo Wlahowich a Kapusvar, Oppaviae, 1717.*⁹ Rukopis predstavlja školski priručnik u koji je Filip Vlahović Kapušvarac zapisivao bilješke tijekom svog studija u Opavi u Češkoj. Rukopis je oblikovan u knjigu i bogato ukrašen ilustracijama. Zahvaljujući ovom manuskriptu ustanovljeno je točno autorovo prezime. (Lučevnjak, 2000: 28)

Našička samostanska kronika donosi podatak da je u periodu od 1773. do 1779. ovdje djelovao i studij moralne teologije. U kronici pronalazimo podatke o studentima, njihovim javnim raspravama i ispitima, kao i o uglednim franjevcima predavačima na studijima. Tijekom godina na njemu su predavali profesori: Pascal Dule, Petar Velikanović, Petar Čavčić, Christophor Kellerer, Celestin Schneider, Silvester Hungar, Leander Köppl, Ivan Tadić i Juraj Rapić. Navode se i studenti moralne teologije, a zanimljivo je da su ga 1774. pohađali i studenti iz Bugarske provincije. Kronika ističe i da je 1776. u Našicama održan opći ispit iz moralne teologije s temama: 1.) o ljubavi prema neprijateljima, o mržnji, sablazni i bogohu-ljenju; 2.) o prisezi, zavjetu, neutemeljenoj osudi; 3.) o kleveti, ogovaranju, uvredi i ismijavanju. Ispitivači su bili provincijalni ministar i profesori moralne teologije Petar Čavčić i Celestin Schneider (Demo i dr., 2010: I, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 77, 81, 83, 87, 88, 91). Kao i filozofski i teološki studiji, i studij moralne teologije je ukinut u samostanima 1783. te premješten na sveučilište u Budim.

U samostanskom arhivu čuva se sedam svezaka teoloških spisa u rukopisu iz 18. stoljeća. Unutar svezaka nalazi se više teoloških spisa, ponekad i nekoliko au-

⁶ Svezak sa spisima čuva se unutar našičkog samostanskog arhiva pod sign. B-XVI-2.

⁷ Svezak sa spisima čuva se unutar našičkog samostanskog arhiva pod sign. B-XVI-7.

⁸ Svezak sa spisima čuva se unutar našičkog samostanskog arhiva pod sign. B-XVI-6.

⁹ Svezak sa spisima čuva se unutar našičkog samostanskog arhiva pod sign. B-XVI-1.

tora. Predavanja Hijacinta Campiona nalaze se u dva sveska.¹⁰ Jedan svezak sadrži nekoliko razrada teoloških pitanja Alojzija Nemetha.¹¹ U pojedinim svescima uvezana su djela nekoliko autora, pa se tako u jednom nalaze djela Josipa Paviševića i Kristofora Tribskorna.¹² U jednom su svesku djela trojice autora: Josipa Paviševića, Kristofora Tribskorna i Ladislava Jezika.¹³ Ponekad je u svescima uvezano više autora i više njihovih zasebnih radova pa imamo primjer da se u jednom svesku nalaze djela trojice autora (Kristofora Tribskorna, Ladislava Spaića i Josipa Paviševića) s više njihovih radova.¹⁴ Dva rada Kristofora Tribskorna uvezana su u jedan svezak, no u njima nije navedeno mjesto nastanka.¹⁵

Uz školske uredbe i propise, ovi sačuvani filozofski i teološki rukopisi vjerno oslikavaju sadržaj nastavne osnove i provedbu programa u franjevačkim visokim školama. Namjera spisa je bila izrazito školska, tj. udžbenička, a pisani su latinskim jezikom koji je bio nastavni jezik ondašnjeg školovanja. Rukopisi i tiskane teze iz filozofije i teologije, koje su branili studenti pred javnošću, posebno su važni za upoznavanje sadržaja onovremenog filozofskog i teološkog učenja kod Hrvata. (Hoško, 1999: 49) Sačuvani rukopisi u Našicama već su obrađivani u raznim publikacijama, no podaci o njima nisu u skladu s izvorima, pa će se ovoj temi morati posvetiti veća pažnja. Oni predstavljaju važno ishodište za istraživanja stručnjaka raznih profila, poput teologa, filozofa, latinista i dr.

¹⁰ Campion, Hijacint, *De gratia; De Angelis; De statu mortuorum et resurgentium, Paradiso et Inferno; De indulgentiis*. Budim, 1763., sign. B-XVI-3 i Campion, Hijacint, *De sacramentis in genere; De sacramentis in specie*. Budim, 1764., sign. B-XVI-4.

¹¹ Nemeth, Alojzije, *De inefabili Dominica Incarnationis Mysterio*. Budim, 1761; *De traditionibus*. Budim, 1762.; *De Vera Christi Ecclesia*. [s.l.], [s.a.]; *De Romano Pontifice*. [s.l.], [s.a.]; *De Conciliis*. Budim, 1763., sign. B-XVI-5.

¹² Pavišević, Josip, *Tractatus de divina gratia; Tractatus de angelis*. Osijek, 1768; 1769. i Tribskorn, Kristofor, *De exteriore Dei cultu*. Osijek, 1768., sign. B-XVI-8.

¹³ Pavišević, Josip, *De divina verbi incarnatione*. Osijek, 1769.; Tribskorn, Kristofor, *De divina revelatione sive de verbo Dei scripto*. Osijek, 1769. i Jezik, Ladislav, *Compendium trium tractatum scilicet de actibus humanis, legibus et virtutibus theologicis*. Osijek, 1769., sign. B-XVI-9.

¹⁴ Tribskorn, Kristofor, *De statu mortuorum*. Budim, 1772.; Spaić, Ladislav, *Tractatus de Divina gratia*. Budim, 1772.; Pavišević, Josip, *Tractatus Primus... de Deo ejuque divinis attributis*. Osijek, 1770.; Pavišević, Josip, *Tractatus Secundus...de invisibilitate Dei, de ipsius intellectu ac voluntate ac de Dei providentia*. Osijek, 1771.; Tribskorn, Kristofor, *De Mistico Christi Corpore eiusque capite et membris*. Osijek, 1770., sign. B-XVI-11.

¹⁵ Tribskorn, Kristofor, *Tractatus theologicus de Deo Trino et Creatore.; De immaculata Deiparae conceptione*. [s.l.], 1774, sign. B-XVI-12.

Knjige u samostanu tijekom 18. stoljeća

Povijesni izvori svjedoče da je gramatička škola u Našicama djelovala i za vrijeme osmanske vladavine. Sukladno uredbama franjevačkog reda samostan je morao imati onoliko knjiga koliko je potrebno nastavnicima tih škola, pa se može pretpostaviti da je i u našičkom samostanu postojao određeni knjižni fond, kao i sustav posudbe knjiga (Bošnjaković, 2014: 65). No, sustavna izgradnja knjižnog fonda počinje tijekom prve polovine 18. st., jer je uspostava povremenih učilišta u našičkom samostanu nametnula tu potrebu. Informacije o nabavi knjiga nalazimo na samim knjigama i u samostanskoj kronici. Ključna osoba bio je tadašnji našički gvardijan Antun Bačić, koji je tijekom 1748./49. nabavio 93 sveska knjiga za samostan (Bošnjaković, 2013: 214). Danas su to neke od najvrjednijih knjiga u posjedu našičke franjevačke knjižnice.

Tijekom druge polovine 18. st. nabava knjiga može se pratiti na osnovi rukopisnih *ex librisa* na knjigama i samostanske kronike. U navedenom periodu knjige su pristizale kontinuirano, o čemu svjedoči i samostanska kronika 1762. godine. Tada je zabilježeno da su iz Venecije nabavljeni predmeti za svetište (*pro choro*), među kojima je i 11 svezaka knjiga, a za crkvu (*pro ecclesia*) je nabavljeno 16 svezaka knjiga za crkvene obrede. Nadalje, kronika navodi da su nabavljene i knjige za knjižnicu (*pro bibliotheca libri*). U popisu knjiga za knjižnicu navedeni su pisci, naslovi djela i format knjiga, a nabavljeno je 17 svezaka. (Demo i dr., 2010: I, 45) Ovo su izuzetno bitni podatci, jer se prvi puta spominje knjižnica u našičkom samostanu. Postojanje knjižnice u tom vremenu potvrđuju i zapisi na knjigama, jer se počinje pojavljivati natpis *Libraria / Bibliotheca*, a ne dotadašnji termin *pro Conventu*. Kada je 1787. ukinut brodski franjevački samostan, njegova je imovina prenesena u obližnje samostane, pa tako i u našički, kamo su donesene knjige i police za knjižnicu. (Demo i dr., 2010: I, 231) Knjige tada nisu bile popisane, ali po nekim *ex librisima* u našičkoj knjižnici zaključujemo da su pripadale broskom samostanu.

O sustavnom prikupljanju knjiga za našički samostan svjedoči i knjiga *Dussu csuvaiuche Pohogjenje*,¹⁶ koju je preveo Jeronim Lipovčić. Na knjizi se nalazi osobni zapis vlasnika knjige, izvjesnog fra Šimuna iz Dubočca: *RaczStein / Pro simplici usu P(atris) Fr. / Simonis a Dubocsacz / 1751*. Uz tu je oznaku vlasništva dodan i zapis: *Expost(e?) Spectat / ad Conventum Nassiciensem*. Prvi zapis označava da je fra Šimun knjigu kupio godinu dana nakon tiskanja, dok drugi zapis svjedoči da je knjiga u određenom trenutku pripala našičkom samostanu i to vjerojatno prije sredine 60-ih godina 18. st., jer se navodi njezina pripadnost samostanu, a ne knjižnici. (Bošnjaković, 2013: 215)

¹⁶ Bíró, Martin, *Dussu csuvaiuche Pohogjenje...* Budim: Tlacsena kod Veronike Nottenstajnin, vdovicae, 1750.

Uredbe Crkve i franjevačkog reda zahtijevale su da u samostanu jedan fratar vodi brigu o knjigama. Našička kronika spominje knjižničara tek u drugoj polovini 18. st., iako je vjerojatno i prije postojala osoba zadužena za knjige ali u samostanskoj kronici nisu navedene tabule (ili tablice) samostanskog osoblja. Povremeno djelovanje visokih škola u samostanu potaknulo je veću nabavu knjiga i stvorilo potrebu da se određena osoba brine o knjigama i knjižnici. Stoga, dvije godine nakon nabave knjiga iz Venecije, kronika 1764. spominje prvoga knjižničara (*bibliothecarius*) našičkog samostana, Mihaela Benčevića. Nakon njega se kao knjižničar 1765. spominje Serafin iz Vukovara. (Demo i dr., 2010: I, 39, 41, 47, 51)

U kasnijim godinama kronika samo povremeno bilježi knjižničare, iako *ex librisi* svjedoče da u samostanu postoji osoba koja se brine o nabavi knjiga za knjižnicu. Ponovni spomen knjižničara uslijedio je tek poslije deset godina, vjerojatno vezano uz djelovanje studija moralne teologije (1773. – 1779.). Tada su lektori moralne teologije ujedno bili i samostanski knjižničari, npr. Celestin Schneider (1775.), Leander Köppl (1776.), Ivan Tadić (1777.), Marko Zličar (1778.), Lovro Staklenčić (1779., 1780., 1783., 1797., 1798.), Hijacint Mandikić (1781., 1782.) i Marijan Lanosović (1784.). (Demo i dr., 2010: I, 71, 77, 81, 87, 91, 97, 101, 103, 111. i Demo i dr., 2012: II, 45, 53.) Od 1784. do 1789. samostanska kronika ne donosi podatke o službi pojedinih članova u samostanu, koji se ponovo donose za razdoblje od 1789. do 1797., no bez podatka o samostanskom knjižničaru. To se može dovesti u vezu s podatkom da je 1783. zabranjen rad svim franjevačkim učilištima na području Provincije sv. Ivana Kapistrana, pa tako i u našičkom samostanu.

Franjevački su samostani imali knjižnične inventare (kataloge) kao evidenciju o knjigama koje posjeduju, ponajviše kao dokument o vlasništvu, ali i instrument poslovanja knjižnice. Prvi poznati nam katalog našičke knjižnice *Inventarium Librorum qui Bibliotheca Conventus Nassiciensis reperiuntur* broji 330 naslova i 539 svezaka knjiga. Ispisan je rukom na 12 stranica uvezanih konopcem. Knjige su popisane abecedno prema naslovu s podatkom o broju svezaka. Na kraju popisa nalaze se potpisi svjedoka i na posebnom papiriću dodan tzv. suhi žig našičkog samostana.

Budući da popis nije datiran, vrijeme njegova nastanka moguće je utvrditi prema vremenu obnašanja funkcija navedenih franjevacu i boravku u našičkom samostanu. Potpisani su Marijan Bilinović, Filip Medarić i gvardijan Filip Matković iz našičkog samostana te provincijal Ladislav Spaić. Svi potpisani franjevci boravili su u našičkom samostanu u periodu 28. kolovoza 1774. do 24. kolovoza 1775., a provincijal Ladislav Spaić boravio je u Našicama u prvoj kanonskoj vizitaciji od 6. do 13. srpnja 1775. godine. (Demo i dr., 2010: I, 65, 69) Ovi podatci potvrđuju da je popis knjiga napravljen u periodu između kolovoza 1774. i srpnja 1775. godine. Činjenica da popis sadrži samo naslove ili dijelove naslova, bez autora, godine, imena izdavača ili mjesta izdanja indicira da je nastao u žurbi, vjerojatno neposredno prije

Spaićeve vizitacije našičkog samostana u srpnju 1775. godine. (Bošnjaković, 2013: 222). Zanimljivo je istaknuti kako je provincijal Spaić bio predavač na filozofskom studiju u Našicama od 1758. do 1761., a samostanska knjižnica čuva i Matkovićev rukopis iz 1767. godine.

Sve aktivnosti vezane uz knjige i knjižnicu mogu se povezati s djelovanjem učilišta u našičkom samostanu i potrebu da se oni opskrbe određenom knjižnom građom, no i s općim potrebama franjevaca toga vremena. Gore navedeni popis knjiga vjerojatno je nastao pod utjecajem prosvjetiteljskih nastojanja s kraja 18. st., kada su državne vlasti usklađivale djelovanje franjevačkih visokih filozofskih i teoloških škola i tražile uvid u fondove njihovih knjižnica.

Nakon zabrane djelovanja franjevačkih učilišta 1783., prestale su do kraja 18. st. djelovati sve takve škole na području Provincije sv. Ivana Kapistrana, pa tako i one u našičkom samostanu. No, našički franjevci aktivno su sudjelovali u obrazovnom sustavu javnog školstva. Nakon što je 1774. država preuzela brigu o svjetovnom školstvu i započela sustavno otvaranje javnih škola, franjevci su 1778. počeli voditi javnu pučku školu u Našicama. Nastava se održavala u kuriji Žigmunda (Sigismunda) grofa Pejačevića, a polaznici su bili dječaci i djevojčice s područja našičkog vlastelinstva.

Zaključak

Višestoljetna prisutnost franjevaca u Našicama uvelike je utjecala na društveni, kulturni i gospodarski razvoj mjesta i okolice. Posebno je važan njihov veliki doprinos na području školstva i obrazovanja. Podaci o franjevcima i našičkom samostanu prije osmanske vladavine vrlo su oskudni, pa saznanja o knjigama nema. U vrijeme osmanske vladavine u našičkom su samostanu, jednom od dvaju samostana u Slavoniji, djelovali franjevci Provincije Bosne Srebrene. Izvori navode da je tijekom 17. st. u samostanu djelovala gramatička škola i novicijat, što pretpostavlja postojanje određenog knjižnog fonda za održavanje nastave.

U 18. st. ovdje povremeno djeluju franjevačka učilišta u rangu današnjih srednjih i visokih škola, a franjevci su od 1778. vodili i prvu javnu pučku školu u Našicama. Franjevačka učilišta postojala su povremeno, no ostavili su važne tragove svog obrazovnog djelovanja kroz rukopisna predavanja i tiskane teze, koje smatramo i prvim zavičajnim tiskovinama. Sačuvani rukopisi i samostanska kronika prvorazredan su izvor za povijest franjevačkog i našičkog školstva, u kojem su djelovali eminentni članovi franjevačke zajednice, a njihova je djelatnost okupljala i obrazovanu elitu čitavoga kraja. Povremeno djelovanje franjevačkih učilišta nametnulo je potrebu stvaranja određenog knjižnog fonda, što je potaknulo organiziranje i uređenje našičke samostanske knjižnice te nastanka prvog za sada poznatog popisa knjiga. Sačuvano knjižno blago našičkog franjevačkog samostana

danas je svjedočanstvo prisutnosti i obrazovnog djelovanja franjevacu u Našicama, ali i svjedočanstvo visokog intelektualnog dometa franjevacu tijekom 18. stoljeća.

LITERATURA

- Bošnjaković, Renata (2013), „Antun Bačić i razvoj našičke franjevačke knjižnice u 18. stoljeću“, u: *Zbornik o fra Antunu Bačiću* (ur.: Tatjana Melnik), Bibliotheca Croatica: Slavonica, Sermiensia et Baranyensia, knj. 13, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Slavonski Brod, Našice, 204–228.
- Bošnjaković, Renata (2014), „Knjige našičkog franjevačkog samostana u 17. stoljeću“, u: *Hrvatski jezik i pisana riječ XVII. stoljeća* (ur.: Marko Samardžija), Stoljeća hrvatskog jezika, Riječ; Privlačica, Vinkovci, 63–77.
- Dadić, Žarko. (1999), „Prirodoslovno filozofski rukopisi i tezariji u knjižnicama franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda“, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, (ur.: Marija Mirković, Emanuel Hoško), Klovićevi dvori, Zagreb, 85–92.
- Demo, Šime (prir.) i dr. (2010), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga I (1739.–1787.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb.
- Demo, Šime (prir.) i dr. (2012), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga II (1788.–1820.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb.
- Hoško, Emanuel, Šimunović, Domagoj (1999), „Doprinos franjevacu kontinentalne Hrvatske u jezikoslovlju i književnosti“, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, (ur.: Marija Mirković, Emanuel Hoško), Klovićevi dvori, Zagreb, 65–82.
- Hoško, Emanuel (1999), „Franjevci i škole u kontinentalnoj Hrvatskoj“, u: *Mir i dobro : umjetničko i kulturno nasljeđe Hrvatske franjevačke provincije sv. Ćirila i Metoda o proslavi stote obljetnice utemeljenja*, (ur.: Marija Mirković, Emanuel Hoško), Klovićevi dvori, Zagreb, 43–64.
- Hoško, Emanuel (2002), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Hoško, Emanuel (2010), „Višestoljetni apostolski rad našičkih franjevacu“, u: *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga I (1739.–1787.)*, (prir.: Šime Demo i dr.), Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb, XXI–XLXXX.
- Hoško, Emanuel (ur.) i dr. (2010), *Hrvatski franjevački biografski leksikon*, Hrvatski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Hoško, Emanuel (2011), *Slavonska franjevačka učilišta*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Lučevnjak, Silvija (2000), *Blago našičkih franjevacu*, Franjevački samostan u Našicama, Zavičajni muzej Našice, Našice.

Malbaša, Marija (1978), *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Hrvatsko bibliotekarsko društvo, Zagreb.

PROSVJETITELJSKA ULOGA NAŠIČKIH FRANJEVACA I SAMOSTANSKA KNJIŽNICA U 18. STOLJEĆU

Sažetak

Višestoljetna prisutnost franjevacu u Našicama uvelike je utjecala na društveni, kulturni i gospodarski razvoj mjesta i okolice. Posebno je važan, no nedovoljno istaknut, njihov veliki doprinos na području školstva i obrazovanja. Prve obrazovne institucije postojale su u vrijeme osmanske vladavine, kada je našički samostan bio jedan od dva slavonska samostana Provincije Bosne Srebrene u kojima se obrazovao svećenički kadar.

Početak 18. st. franjevci ulažu velike napore u podizanje školskih ustanova kako bi dostigli razinu ondašnjih europskih standarda u obrazovanju budućih svećenika, pa se tijekom stoljeća nastavlja prosvjetiteljska djelatnost našičkih franjevacu kroz povremeno djelovanje srednjoškolskih i visokoškolskih učilišta. Nakon zabrane djelovanja franjevačkih učilišta, 1783. prestaju djelovati i našička. No, kada država preuzima brigu o školovanju djece, našički franjevci nastavljaju obrazovnu djelatnost tako što su od 1778. vodili javnu pučku školu u Našicama. Podatke o školama, studentima, njihovim javnim raspravama i ispitima, kao i o uglednim franjevačkim profesorima pronalazimo u samostanskoj kronici, koju su franjevci počeli voditi 1739. godine.

Uspostava ovih učilišta nametnula je potrebu stvaranja određenog knjižnog fonda, što je potaknulo organiziranje i uređenje našičke samostanske knjižnice. Vjerojatno na poticaj države, a u skladu s prosvjetiteljskim reformama školstva, u našičkom samostanu 1774./75. nastaje prvi za sada poznati popis knjiga. Knjižno blago našičkog franjevačkog samostana danas je svjedočanstvo prisutnosti i obrazovnog djelovanja franjevacu u Našicama i široj okolici.

Ključne riječi: franjevački samostan u Našicama, franjevci, franjevačke škole, samostanska knjižnica, 18. stoljeće.

THE ENLIGHTENMENT ROLE OF NAŠICE FRANCISCANS AND THE MONASTERY LIBRARY IN THE 18TH CENTURY

Abstract

The centuries-long presence of the Franciscans in Našice has considerably affected the social, cultural, and economic development of the town and its surrounding area. Especially important, although not emphasized enough, is their great contribution in the field of education. The first educational institutions were present at the time of Ottoman rule, when the Našice monastery was one of the two Slavonian monasteries of the Bosna Srebrena Province, utilized for the education of clergymen.

In the beginning of the 18th century, the Franciscans put great effort into developing educational facilities in order to achieve the standard of European education of future clergymen. Therefore, the enlightenmental role of Našice franciscans is continued throughout centuries by periodical activity of middle and higher educational institutions. After the prohibition of Franciscan educational institutions in 1783, the Našice institution ceases its activities as well. However, once the government took control over the education of children, Našice franciscans continue their educational activities by running an elementary school, starting in 1778. The information on schools, students, their public debates and exams, as well as on the distinguished franciscan professors, are found in the monastery chronicle, which was started by the franciscans in 1739.

The foundation of these institutions has imposed a need for creating a certain library archive, which encouraged the organization and arrangement of the Našice monastery library. Probably due to governmental incentive, and in accordance to the enlightenmental educational reforms, the first known book record is created in the Našice monastery in 1774/75. Today, the literary wealth of the Našice franciscan monastery is a witness of the presence and educational activity of Franciscans in Našice and its surrounding area.

Key words: Našice Franciscan monastery, the Franciscans, Franciscan educational institutions, monastery library, 18th century

Zdenko Samaržija

PASTORALNA DJELATNOST FRANJEVACA NA VALPOVŠTINI I DONJOMIHOVLAČKOM KRAJU

Pregledni rad
UDK 271.3 (497.5) (091)

Vrela i literatura

Razvoj franjevačkog pastoralna za vladavine Osmanlija i nakon njih Habsburga rekonstruiramo iz franjevačkih vizitacija i vizitacija Zagrebačke pa Pečuške biskupije (koji se čuvaju u Vatikanu, u dijecezanskim arhivima hrvatskih i mađarskih biskupija i nadbiskupija te arhivima franjevačkih samostana u Požegi i Splitu), zapisima u arhivu Valpovačkog vlastelinstva (koja je u Državnom arhivu u Osijeku), pismohranama župa današnjeg Donjomiholjačkog i Valpovačkog dekanata (Samaržija, 1999a; Samaržija, 2000) i kronikama osječkog i našičkog franjevačkog samostana (Sršan, 1993; Demo i dr., 2010: I).

O eklezijastičkoj povijesti Slavonije (Buturac, 1970), pa onda i o franjevačkom pastoralu u porječju Karašice (Samaržija, 1999b; Samaržija, 2015), pisalo se puno. Ivan Stražemanac i Emerik Pavić pobrojali su rezidencije i župe u kojima su na pastoralu franjevci (Sršan, 1993; Pavić, 1766). Obojica se služe kartom koja se nalazi u Mađarskom državnom arhivu i kojoj hrvatska historiografija nije do sada pridavala pažnju.¹ Joseph Koller (1782) analizira genezu župa Valpovštine na temelju vatikanskih arhiva. Njihovi radovi poslužili su kasnijim autorima pa i autorima šematizama Pečuške biskupije i Josephu Brüstleu (Brüstle, 1999) Autori monografija župe Viljevo (Crnčan i dr., 2003), Podravski Podgajci (Zefiq i dr., 2002), Harkanovci (Samaržija, 1999b) i Valpovo (Čuržik, 1996), kao i autori monografija Donjega Miholjca (Hamm, 1998; Andrić, 2010), Valpova (Čuržik, 1994; Mažuran, 2004) i Ladimirevaca (Grgić, 1994) te monografija osnovnih škola u Košji i Petrijevcima (Sršan, 1988), nedovoljno često konzultiraju arhivalije i prepisuju Brüstleove navode s očitim nelogičnostima. Emanuel Hoško je vrsnom kliometrijom pretresao vrela i trasirao razvoj franjevačkog pastoralna u donjoj Podravini, no pomalo je zanemario terenska istraživanja a personalije pastoralnih radnika nisu uvijek u fokusu njegovog istraživačkog interesa (Hoško, 1985; Hoško 1995).

¹ Magyar országos levéltár (*dalje*: MOL), fond A 108 - Ungarn und Siebenbürgen, kutija 12., Horvát és szlavyon ügyekre 1732. – 1764., svezak Karte.

Položaj kršćana u porječju Karašice za vladavine Osmanlija

Rasap srednjovjekovne crkvene strukture

Svećenstvo i redovništvo u kasnom srednjem vijeku ovisi o patronu. Patron je osiguravao sredstva za funkcioniranje župe ili samostana. Za uzvrat svećenici služe nekoliko misa za zdravlje ili koju drugu nakanu patrona. Po osmanskom osvajanju filantropija zemaljskih gospodara usmjerena je prema islamskoj vjerskoj zajednici. Osmanski moćnici nisu prepoznali karitativne i socijalne potencijale katoličkoga klera pa se svećenstvo i redovništvo moralo izboriti – u relativno nepovoljnim okolnostima – za ekonomsku neovisnost. Proces je usporavalo teološko obrazovanje koje je zanemarilo racionalno vođenje gazdinstava i svećenstvu je trebalo vremena da se učvrsti u porječju Karašice.

Licencijati

Dijecezanske svećenike na pastoral u župe Valpovštine slali su naslovni biskupi Smedereva i vikari ugarskih biskupija čijim su područjem vladale Osmanlije, a koji su stolovali u Nijemcima. Nedostatak svećenika povremeno su nadomjestili licencijati (*licenca*, lat. *dozvola*) koji su propovijedali, bili prisutni na ženidbama i vodili pokope. Licencijate su obrazovali velički i mohački franjevci, isusovci u Beogradu i Pečuhu i dijecezanska škola u Nijemcima (Fancev, 1934: 24, 27; Brüsztle, 1999: 70).

Kalvini

Bonifacije Drakolić, stonski biskup, piše 1571. godine kako je katoličkih svećenika u Slavoniji malo, samo u većim mjestima i selima udaljenim od glavnih cesta. Bartol Kašić (1612./1618.) navodi da je razlog uspješnoga širenja protestantizma u nedostatku katoličkog svećenstva. Mise se rijetko služe, još rjeđe se ispovijeda i pričešćuje, a takvu situaciju koriste kalvini koji su bili bolje organizirana kršćanska zajednica (Buturac, 1970: 43).

Obnova katoličkih struktura

Drukčija situacija u vjerskom životu katolika zavladała je nakon 1575. godine, kada su franjevci naselili Veliku, sagradili samostan i zasadili vinograde, osnovicu ekonomske neovisnosti, i Velika je postala crkveno središte slavonskih katolika s gimnazijom i novicijatom. Ubrzo su franjevci, uz dopuštenje osmanskih vlasti, naselili našički i voćinski samostan i započeli pastoralni rad, koji je podrazumijevao i brigu o zdravlju ljudi i životinja, za što su potrebna biomedicinska znanja i znanja o racionalnom vođenju gazdinstva (Samaržija, 2015: 35–42).

Godina 1600.

Biskup Baličević je 1600. godine obišao Valpovštinu. Navodi da su kalvini uzurpirali neke crkve, ali da nema većih problema u životu katolika (Buturac, 1970: 41).

Bartol Kašić

Bartol Kašić, isusovac, spominje Križevce (rudina kod Brođanaca), Kuzmince (današnji Ladimirevci), Viljevo, Tiborjance, Marijance, Moroslavce (kod Donjeg Miholjca) i Gregurevce (kod Šljivoševaca) u kojima je ispovijedao, služio mise, pričešćivao i krstio djecu i starce. Ukorio je svećenike koji su živjeli u grijehu i imali prilježnice i narodu je tumačio zasade katoličke vjere. Razgovarao je s kalvinima i luteranima i nastojao kod lokalnih vlasti ishoditi povlastice za katoličke svećenike (Kašić, 1999: 68–70, 96–109).

Petar Katić

Petar Katić, prizrenski biskup (1618. – 1621.), vizitirao je Križevce, Kuzmince, Marijance i Gregurevce. Uspio je privoljeti valpovačkoga kadiju da naredi protestantima da katolicima vrate neke crkve (Buturac, 1970: 69).

Antun Matić

Antun Matić, skradinski biskup (1615. – 1625.) i upravitelj Bosanske biskupije, krizmao je u Viljevu i Kuzmincima (Buturac, 1970: 70).

Fra Jerko Lučić

Djelovanje Jeronima (Jerka) Lučića značilo je prekretnicu u duhovnom životu katolika u Slavoniji u prvoj polovici 17. stoljeća. Unatoč mnogim osobnim teškoćama, prijetnjama i osporavanjima, izborio se kod osmanskih vlasti za obnovu našičkoga samostana, koji su 1620. (ili 1621.) godine franjevci ponovno naselili i razvili još jedno katoličko središte (Draganović, 1982: 6, 73–99; Draganović, 1983: 7, 33–79). Narednih godina obnovili su crkve u blizini Osijeka i Valpova i, vjerojatno, sagradili gotički dio crkve u Svetom Đurđu.

Petar Masarecchi – najstariji spomen franjevačkog pastorala

Petar Masarecchi, srijemski biskup, zapisao je 1623. i 1624. te 1632. godine da je u Viljevu župnik franjevac kojeg je na službu poslao provincijal. U Karaševu je župnik Luka, dijecezanski svećenik. U Križevcima je Nikola, dijecezanski svećenik rodom iz Posavine – on obavlja pastoral u još dvije župe, koje su nekad imale svećenika, ali ga više ne mogu izdržavati. U Kuzmincima je Vinko, dijecezanski svećenik rodom iz Dubrovnika (Jelenić, 1915; Vanino, 1934a: 4; Vanino, 1934b; Draganović, 1937: XXXIX, 36–41).

Toma Ivković

Toma Ivković, skradinski biskup i upravitelj Bosanske biskupije, između 1626. i 1630. godine vizitirao je župe Valpovštine i u Koški krizmao 181, u Kuzmincima 161, a u Križevcima čak 220 vjernika (Draganović, 1934; 65–78).

Nesuglasice dijecezanskoga svećenstva i franjevaca

Nakon biskupa Ivkovića, upravitelj Bosanske biskupije postao je fra Lučić. Odmah su smederevski biskup i vikari ugarskih biskupija čije je područje pod vlašću Osmanlija upozorili Lučića da ne poseže za župama Karaševo, Kuzminci, Križevci i Viljevo jer pripadaju Pečuškoj biskupiji. U ograničavanju franjevačkoga utjecaja istaknuo se Petar Sabbatini (Crnčan i dr., 2003: 75–81).

Godina 1650.

Na sastanku u Nijemcima spominju se, među ostalim, dijecezanski svećenici iz Viljeva, Karaševa, Kuzminaca i Križevaca (Buturac, 1970: 175).

Godina 1660.

Iscrpan izvještaj o stanju župa i crkvi u porječju Karašice sastavio je 1660. fra Petar Nikolić, vikar zagrebačkoga biskupa. U Bocanjevcima su crkva Sv. Lovre, građena tvrdim materijalima i obnovljena protekle godine, i crkva Sv. Jelene, građena drvetom. Župnik je fra Marin Orahovčanin. U Viljevu je crkva Sv. Andrije, a župnik je Toma, dijecezanski svećenik iz Požeštine. U Brođancima su crkve Sv. Križa, Sv. Ivana Krstitelja i Sv. Jurja, sve građene tvrdim materijalima. U Kuzmincima su crkve Sv. Kuzme i Damjana i Sv. Marije (Marjančaci) građene tvrdim materijalima. Župnik je Martin iz Kaptola, dijecezanski svećenik. U Karaševu je crkva Sv. Nikole. Župi pripadaju Petrijevcima, a na pobožnosti dolaze i osječki katolici (15 trgovačkih obitelji). Župnik je dijecezanski svećenik Nikola Stipanović, Požežanin. U Koški je „*starinska crkva nalik crkvi Svih Svetih u Motičini. Lijepa je i velika, opskrbljena s nužnim za službu (Božju). Na službu je iz našičkog samostana poslan neki brat Martin*“. Brat Martin nije bio zaređeni svećenik nego redovnik pa je u koškanskoj crkvi misa služena samo nedjeljom i blagdanima, jer je tada u Košku dolazio svećenik iz našičkoga samostana² (Fermendžin, 1892: 495–496; Barlé, 1907: 169–172).

Župa u Valpovu

Turci su Valpovo preoblikovali u orijentalni grad: približno 3.000 muslimana živjelo je u Valpovu, Donjem Mihaljcu i Moslavini. U vlastelinskoj i gospodar-

² Nadbiskupski arhiv Zagreb (*dalje*: NAZ), fond Kanonske vizitacije, 4/IV, 302.

skoj utvrdi živjela je gradska elita, a u podgrađu brojni muslimani, listom trgovci i obrtnici. Dvorska kapela Sv. Ladislava, kralja, preuređena je u džamiju sa šarenim minberom (propovjedaonicom). Podgrađe je podijeljeno u tri mahale. U gradu su pet islamskih bogomolja, hamam, medresa, mekteb i deseci dućana. Djelovala je i derviška zajednica. Pred raspad osmanske vlasti u Valpovu je osnovana katolička župa. Župnik je bio Bernardin Jelić, franjevac našičkoga samostana (Čelebi, 1967: 490–491; Mažuran, 2004: 82).

Pod vlašću Habsburga

Rezidencije

Dijecezanske strukture u porječju Karašice nestale su s rasapom osmanske vlasti – nadomjestili su ih franjevci našičkoga samostana koji su podignuli 1688. godine rezidencije u Valpovu, Donjem Miholjcu i Petrijevcima.

Pastoralni ispit

Nakon položenog župničkog ispita franjevece je na pastoralni rad slao gvardijan. Na župama su živjeli asketski. Svi darovi pripali su samostanu, a župnici su zadržali samo nužno za prehranu, grijanje i odijevanje. Domaćice su starije od šezdeset godina i nisu živjele u rezidenciji.

Franjevačke vizitacije

Gvardijan, provincijali, činovnici dijeceza i biskupi često su pregledavali imovinu župe i župne kuće te blagajnu, urednost oltara, oltarskoga ruha i svetohraništa i pratili vode li župnici-franjevci uredno matice. Fra Luka Ibrišimović navodi 1694. godine da franjevci našičkoga samostana, među ostalim župama, obavljaju pastoral u Valpovu i Petrijevcima. Ivan de Vietri zabilježio je 1708. godine kako franjevci na župama, uz katehezu, poučavaju djecu čitanju i pisanju. U Valpovu je župnik fra Stjepan (rođen je 1655. godine u Pečuha, a na službi u Valpovu je od 1705. godine), a u Donjem Miholjcu fra Mijo iz Osijeka.

Fra Augustin Tuzlak, provincijal Bosne Srebrene, u vizitaciji 1723. godine bilježi u Valpovu fra Ferdinanda Jelića, župnika, i fra Miju Valpovčanina, kapelana. U Petrijevcima fra Grgura Benačića, a fra Franju Snedeka u Donjem Miholjcu (Hoško, 1985: 17, 96–97; Čuržik, 1995: 28).³

Juraj Dumbović, kanonik Zagrebačke biskupije, našao je 1730. godine u Valpovu župnika fra Stjepana iz Pečuha, u Donjem Miholjcu fra Andriju To-

³ NAZ, fond Kanonske vizitacije, 4/IV. str. 212.; Franjevački samostan u Požegi, fond *Miscellanea* 1. signatura A - 1.

maševića (od 1728.), a u Petrijevcima fra Bernardina Sepčevića (Sršan, 2005: 3–7).⁴

Matice

Franjevci valpovačke rezidencije vode matice: krštenih (1721.), vjenčanih (1722.) i umrlih (1723.). U Donjem Mihaljcu matice vode od 1722. godine, a matice župe Petrijevcima od 1726. godine (Kašić, 1999: 102, 120).⁵

Valpovačko vlastelinstvo (1721.)

Franjevci našičkoga samostana i Zagrebačka biskupija su potpisali ugovor s Valpovačkim vlastelinstvom (Karaman, 1962: 17)⁶ o obavljanju pastoralna u rezidencijama⁷ – nakon 1733. godine ugovor je verificirala Pečuška biskupija. Pastoral u Koški nisu obavljali franjevci valpovačke rezidencije već franjevci našičkog samostana, o čemu svjedoči ugovor sklopljen 1738. godine. Prema tom ugovoru Valpovačko vlastelinstvo za služenje misa (i obavljanje dušobrižničke službe) našičkome samostanu uplaćivalo je 40 forinti na godinu, a Koškani su po svakoj misi darivali franjevce. Razlog ovoj zavrzami je sigurnosno-komunikacijske prirode: goleme hrastove i bukove šume bile su idealan zaklon hajducima i stanište zvijeri (vukova i medvjeda), a putovanje od Našica do Koške bilo je manje rizično nego putovanje od Valpova do Koške.⁸

Zagrebačka biskupija i našički franjevački samostan s jedne i Valpovačko vlastelinstvo s druge strane sklopili su i ugovor o ubiranju crkvene desetine. U Državnome arhivu u Osijeku unutar fonda Valpovačkoga vlastelinstva postoji nekoliko kutija spisa o prikupljanju crkvene desetine.⁹

Godina 1733.

U popisu župa, koji su nakon razgraničenja biskupija obavili u zimu 1733./34. godine upravitelji Valpovačkoga vlastelinstva i franjevci Bosne Srebrene, piše i o mihaljačkoj, petrijevačkoj i valpovačkoj župi i njihovim filijalama. Golema valpo-

⁴ NAZ, fond Protokoli 29/I.; Kanonske vizitacije arhidakonata Gušče i Svetače 1730. – 1746., 66–68.

⁵ Arhiv župe Valpovo, fond Matice: *Libri baptizatorum sub felici gubernio parochiae Valpovien-sis, tomus I.* 1721. – 1736., *tomus II.* 1736. – 1748., *tomus III.* 1748. – 1763., *et cetera.*

⁶ MOL, fond Mikrofilmek a filmtárban, *Acta nobilium* 1724. – 1784., Verőce megye, B 1115; DAO, arhiv Valpovačkog vlastelinstva, Genealogische Notizen über die Familie Hilleprand von Prandau, 1–39. (*dalje*: DAO, AVV). Karaman, 1962: 17.

⁷ MOL, fond A 31, *Litterae capitulorum* 1650. – 1765., kutija 1, *Capitulum Quinque-Ecclesiense* 1701. – 1737.

⁸ DAO, fond mikrofilm, svitak 452.

⁹ DAO, AVV, *Conscriptiones decimae*, 1723. – 1775., spis 1725.

vačka župa imala je 25 filijala i u njoj su na pastoralu tri franjevca: Nijemac službuje u dvorskoj kapelici, a dvojica franjevac Hrvata – župnik i kapelan – propovijedaju hrvatskim jezikom i dijele sakramente Valpovčanima i seljacima u filijalama. Zidane crkve su u Marjančacima, Marijancima i Šljivoševcima, a bogomolje u ostalim filijalama građene su balvanima ili drvenim gredama s ispunom od pruća i blata pa su iznutra ožbukane i objeljene. Pokrivene su slamom. Vizitator predlaže da se u Šljivoševcima osnuje župa koja bi za filijale imala Rakitovicu (koja je filijala miholjačke župe), Čamagajevce, Poreč, Golince, Beničance i Laciće.

Miholjačka župna crkva Sv. Mihovila arkandela zidana je, u novije vrijeme obnovljena, no svejedno treba popravak i ličenje. Zidane crkve su u Viljevu i Svetom Đurđu, a u Moslavini (koja je na području Zagrebačke biskupije), Rakitovici i Podgajcima su drvene kapele.

Između 1730. i 1733. godine na mjestu ruinirane petrijevačke srednjovjekovne drvene crkve Sv. Nikole sagrađena je crkva od balvana, što potvrđuju kasnije vizitacije. Pored crkve je prostrani župni dom. Petrijevačka župa imala je filijale Ladimirevce (u kojima je zidana crkva Sv. Kuzme i Damjana), Satnicu, Bizovac, Novake, Habjanovce, Brođance (u kojima je zidana crkva Sv. Križa) i Martince. U ataru Martinaca prema Budimcima je crkva Sv. Petra, koja je bez krova. Vizitator predlaže da se osnuje župa u Brođancima koja bi za filijale imala Habjanovce, Onsevo (?) i Martince (Sršan, 1991: 49–50, 61–62, 76–77).

Kanonska vizitacija 1738.

Crkva Bezgrešnog začeca blažene djevice Marije podignuta u Valpovu u novije vrijeme „u talijanskom obliku (tako su nazivali baroknu gradnju)... U župnoj knjižnici je mnogo knjiga“. Upravitelj župe je fra Antun Bačić (od 1736. godine). U dvorskoj kapelici Presvetoga Trojstva službu na njemačkom jeziku vodi Marijan Moser (od 1734. godine), koji vodi i zasebne matice – na žalost, matica je nestala. Pomoćnik je fra Kerubin Abramović.

Župna crkva u Donjem Miholjcu posvećena je Svetom Mihovilu arkandelu. Upravitelj župe je Petar Zrnić (od 1735. godine). Marko Knežević je i učitelj i zvonar.

Župna crkva Sv. Nikole u Petrijevcima građena je drvenim gredama na kamenim temeljima. Župnik je fra Jakob Majstorović (od 1736. godine) (Sršan 2005: 9–37).

Kanonska vizitacija 1745.

Pokraj valpovačke župne crkve sagrađena je rezidencija od opeke. Upravitelj župe je fra Kerubin Abramović. Nikola Bosanac propovijeda hrvatskim jezikom, Barnaba iz Granica je njemački propovjednik u dvorskoj kapelici.

Župnik u Donjem Mihaljcu je fra Andrija Kengelović. Želeći se zaštititi od kuge, Mihaljčani podižu kapele s titularima protukužnih svetaca. („... vidjeh na povišenom mjestu unutar ograde drvenu kapelicu. Ona je po zidovima omazana blatom. Podignuta je u vrijeme kuge, posvećena blaženim zaštitnicima protiv kuge od kuge...“).

Crkva Sv. Nikole u Petrijevcima nedavno je obnovljena. Svod lađe je obojan raznim bojama, a svetište je „obojano poput zvjezdanog neba“. Župnik je fra Nikola rodod iz Pleternice.

Od nekadašnjih filijala župe Petrijevcima – Brođanci, Habjanovci, Martinci – ustanovljena je župa Brođanci. U središtu sela podignuta je drvena župna crkva, a na groblju je zidana crkva Našašća Svetoga Križa. Župnik je fra Mihovil Peulić/Peulić (Sršan, 2005: 39-53; Kašić, 1999: 25).

Kanonska vizitacija 1754.

Upravitelj valpovačke župe je fra Kerubin Abramović. Primalja je Mara Milošević. Kapelica Sv. Roka je pokraj vojarnje, kapelica Sv. Marka u istočnom dijelu grada, a kapelica Sv. Križa na groblju.

Župni dom u Donjem Mihaljcu sagrađen je prije dvije godine. Župnik je fra Martin Hercegović, a kapelan također franjevac našičkoga samostana. U Mihaljcu je kapelica Sv. Roka, a druga je izvan grada posvećena Sv. Marku. U župi su primalje Ana Baba i Uršula Bockac.

Crkva Sv. Nikole u Petrijevcima podignuta je drvenom građom na čvrstim temeljima. U selu je kapelica Sv. Marka. Župnik fra Antun Janković marljivo vodi matice i brižan je prema župljanima. U župi je već tri godine.

Brođančani su sami sagradili crkvu i lijepo je uredili. Župnik fra Filip rodod iz Kapošvara marljivo vodi matice i u župi je već 8 godina. U župi su primalje Magdalena Balić i Katarina Starčević.

„Filijala Koška udaljena je od Valpova, svoje matice 3,5 sata... Upravlja se već dugo vrijeme zbog lakšeg pristupa iz našičkog samostana reda sv. Franje Provincije Bosne Srebrene, smještenog u Zagrebačkoj biskupiji s dopuštanjem zemljišnog gospodara, od kojeg isti samostan godišnje prima 40 forinti za 100 misnih žrtvi... Mjesni upravitelj fra Bernardin Sekulić ima jurisdikciju te je prema svjedočanstvu vjernika u podjeli sakramenata i naviještanju Božje riječi revan i marljiv... Matična knjiga ove filijale čuva se u našičkom samostanu“ (Sršan, 2005: 55–99).

Župe i franjevci župnici i kapelani u drugoj polovici 18. stoljeća

Župa Valpovo

Upravitelji župe bili su Gerard iz Valpova (1761. – 1764., vjerojatno rođen u Nardu), Klement Targovčević (1764.), Ivan Kapistran Glavaš (1765.) i Ivan Pau-

lović/Pavlović (1778. – 1781.). Ilirski propovjednici – kapelani – bili su August Žarković, Bernard Gucić (Gučić), Grgur iz Valpova, Antun Zvekan, Andrija Šimić, Karlo Crnogatić, Tadija Matić, Antun Janković, Augustin Somborčević, Antun Lukić i Ilija Jelić te Bartolomej Pelanović, vjeroučitelj. Jedan franjevac propovijedao je njemačkim jezikom i na misi svirao orgulje (fra Vitus (Veit) Tribl od 1761. do 1765.; Matej Roidl: 1777.), a kapelani propovjednici hrvatskim jezikom i pastoral su obavljali i u filijalama.

Župa Donji Miholjac

Upravitelji župe Sv. Mihaela arkandela, u Donjem Miholjcu bili su Ivan Pavlović (1761. – 1778.) i Filip Matković iz Dubočca između 1778. i 1781. godine, a kapelani Pavao Perković (Peraković), Filip Čakalić, Šimun Bukvić, Antun Zvekan, Damjan Vinčazević, Antun Janković, Ignacije Mareković, Lovro Pavić, Ilija Jelić i Silvestar Jakobović.

Župa Brođanci

Upravitelji župe u Brođancima bili su franjevci Jerko (Hieronymus) Franić između 1761. i 1764. godine (iz našičkoga samostana), Andrija Blažević između 1764. i 1774. godine (fra Andrija je 1765. godine prešao iz našičkog u osječki samostan) te Stjepan Lipljanić (1776. – 1781.).

Župa Petrijevci

U Petrijevcima su upravitelji župe bili Antun Janković (1753.), Antun Sanković (1754.), Martin Topalović 1755. i 1757. godine, Marko od Vukovara (1759.), Filip iz Fojnice (1760. – 1762.), Emerik Katić 1766. i između 1768. i 1771. godine, Marijan Bilinović (1772. – 1773.), Antun Huter (1774. – 1781.), a pomoćnici su bili Marijan Bilinović (1765.), Simon Petrinić 1766., 1767., 1769. i 1770. godine, Petar Surić (1771. – 1772.), Stjepan Lipljanić (1773. – 1774.), Fabijan Vrbanović (1776.), Julije Mirković 1777. i 1778. godine, Andrija Lišćević (1779.) i Bazilije Ratković (1780.).

Župa Marijanci

Župa u Marijancima ustanovljena je 1746. godine. 1776. je za upravitelja župe došao franjevac osječkoga samostana Ilija Jelić, koji je zbog toga prešao u našički samostan (živio je u valpovačkoj rezidenciji). Nakon njega župom je upravljao Antun Janković.

Župa Šljivoševci

Župa u Šljivoševcima ustanovljena je 1767. godine. Za filijale je imala Radikovce, Golinice, Poreč, Beničance, Kućance i Laciće. Antun Pavković je prvi žu-

pnik (živio je u valpovačkoj rezidenciji), a Franjo Kovačević iz Podvinja posljednji šljivoševački župnik – franjevac (1778. – 1781.) (Sršan, 1993: 39, 40, 46, 47, 53, 54, 55, 58, 64, 65, 68, 73, 76, 77, 78, 80, 85, 88, 91; Demo i dr., 2010: I: 35, 39, 47, 65, 77, 81, 89, 91, 97, 99, 101).

Godina 1766.

Da Pečuška biskupija kani reorganizirati crkvenu strukturu Valpovštine i donjomiholjačkoga kraja, svjedoči lepeza izvješća koje su zabilježili službenici Pečuške biskupije. Službenici su često pohodili župe cisdravskoga dijela biskupije pa su za ovo razdoblje u Dijecezanskome arhivu u Pečuhu izdašna vrela. Pečušku biskupiju zanimala je gospodarska snaga svakoga sela, prometna povezanost s Valpovom, Petrijevcima i Miholjcem, stanje zidanih i drvenih crkvi, župskih stanova i crkvene imovine¹⁰. Administracija Pečuške biskupije, odnosno franjevci na službi u župama, popisali su 1766./67. godine katolike Valpovačkog vlastelinstva.¹¹

Župa Koška

Godine 1771. osnovana je župa u Koški. Za filijale ima Harkanovce, Ivanovce i Zelčin, koji su do tada bili u sastavu valpovačke župe. Odmah po osnivanju župe počinju se voditi župni protokol, matica krštenih, vjenčanih i umrlih. Maticu krštenih, vjenčanih i umrlih su koškanski župnici vodili u jednoj knjizi.¹² Iz *Kronike* našičkoga samostana i koškanskih protokola može se zaključiti da su upravitelji koškanske župe bili Julije Mirković (njega se uz Košku vezuje još od 1755.), Bernardin Balić (1774.; čovjek visok i jak; njegov je štap, piše u *Ljetopisu* župe Harkanovci, bio neobično velik i debeo i dugo se čuvao u knjižnici našičkoga samostana), Demetrije Mandić (1776.), Bartolomej Matijević (1777. – 1779.) i August Karađuković (Karađuzović) (1779. – 1781.). Koškanske matice vodili su, osim župnih upravitelja, Stanislav Glavašević, Lovro Staklenčić i Silvester Hungar, koji se navode u više navrata, a jednom ili nekoliko puta spominju se Laurencije Funker, Marko Gužić, Andrej Hailer, Stjepan Matijević, Marijan Bilinović, Luka Čakalić, Ivan Kapistran Glavaš (koji je kao dušobrižnik sudjelovao u Sedmogodišnjem ratu), Donatus Kern, Fabijan Bartolović, Petar Velikanović, Bernard Pucić, Filip Matković, Franjo Kovačević, Cristofor Kellerer, Julijan Bartolović (u *Ljetopisu* župe Harkanovci o fra Bartoloviću piše da je rođen u Koški, da je bio čovjek lijepa izgleda, da je bio vrlo pobožan i da je primjerom redov-

¹⁰ Dijecezanski arhiv Pečuh (dalje: DAP), *fond Miscellanea* 1781.; DAO, fond Mikrofilm, spis 1778.; DAO, fond Mikrofilm, svitak 452.

¹¹ DAP, fond *Conscriptio districtus sclavonialis Quinque-Ecclesiensis anni 1766.*

¹² Pismohrana župe Koška, fond Matice; DAP, fond *Jurisdictioni Almae Dioeceseos Quinqueecclesiensis subjecti*. B. a. spisi 55/1755.; DAP, fond *Conscriptio districtus sclavonialis Quinqueecclesiensis anni 1766.*

ničkoga života mnogima davao utjehu; bio je profesor filozofije, a umro je u Osijeku 7. lipnja 1777. godine.). Antun Zvekan, Marko Micar, Petar Čačić, Demetrije Mandić, Filip Medarić, Stjepan Lipljanić, Andrija Šimić, Ivan Činičić, Damjan Vinčazević, Ilija Ružić, Stjepan Klorić, Filip Čevizović, Bartol Pelanović, Bernardin Pucić, Hijacint Mandikić, franjevac Bonaventura, Antun Janković, Šimun Bukvić, Celestin Vališić, Bazilije Ratković te Filip Matković iz Požege i Urban Perenčević iz Valpova: oni se navode i u maticama ostalih župa današnjega Donjomiholjačkog i Valpovačkog dekanata (Demo i dr., 2010: I: 65, 77, 81, 93)¹³.

Dijecezanski svećenici

Godine 1781. župe na Valpovštini i u donjomiholjačkom kraju koje su desetljećima vodili franjevci predane su dijecezanskim svećenicima. Kapitularni vikar Pečuške biskupije Đuro Nunković – nakon smrti biskupa Klime stolica pečuškoga biskupa je nekoliko godina upražnjena – zahvalio se franjevcima i zamolio da čuvaju župnu imovinu. Dana 29. travnja prvoga dijecezanskoga donjomiholjačkoga župnika Antuna Šarića u službu je uveo Stjepan Ađić, pečuški kanonik i nekadašnji župnik tovarnički. Antun Šarić postao je prvi dekan tek osnovanog Valpovačkoga dekanata i on je u lipnju, srpnju i kolovozu 1781. godine u župe Valpovačkog dekanata uveo dijecezanske svećenike. U Valpovu je uveo u službu Ignaca Piškura i kapelana Eustahija Gotliba, u Petrijevcima Antuna Domaćinovića, u Marijancima Grigura Odabašića, u Šljivoševcima Ignaca Dombaya, u Koški Martina Karapandžića i u Brođancima Stjepana Đurića (Kašić, 1999: 26, 74, 98, 102, 122, 145, 152, 163; Adriányi, 1986: 78-82). Nakon dolaska dijecezanskih svećenika u župe Valpovštine to je područje podijeljeno u Petrijevački dekanat i Valpovački dekanat.¹⁴

Ipak, u većim župama kao kapelani ostaju osječki i našički franjevci (iz vrela nije razvidno je li samostanima za kapelansku službu honorar isplaćivala Pečuška biskupija ili Valpovačko vlastelinstvo), a kao propovjednici često navraćaju u župe i filijale Valpovštine i donjomiholjačkoga kraja. Tako su, na primjer, Ivan Balatović (1782.) i Blaž Vuković (1784.), franjevci našičkoga samostana ostali na pastoralu u Marijancima (Sršan, 1993: 93, 96, 97, 101, 104, 106, 108, 111; Demo i dr., 2010: I: 99, 101, 113, 121).

Zaključak

Obilje je povijesnih vrela rasutih po budimpeštanskim, pečuškim, kaločkim, zagrebačkim i osječkim arhivima te arhivima franjevačkih samostana (Split, Našice, Požega, Bač) i pismohranama župa današnjeg Donjomiholjačkog dekanata

¹³ Pismohrana župe Koška, fond Matice.; Ljetopis župe Harkanovci, 7-8.

¹⁴ *Conspectus et schematismus episcopatus Quinqueecclesiarum arum pro anni 1782, Quinqueecclesiis 1783.*

(Viljevo, Donji Mihaljac, Marijanci, Šljivoševci, Veliškovci) i Valpovačkog dekanata (Valpovo, Harkanovci, Koška, Petrijevi, Brođanci) iz kojih rekonstruiramo pastoral našičkih i osječkih franjevaca u porječju Karašice.

Župna središta, titulari crkava i svećenstvo donje Podravine između 1600. i 1680. godine:

Središte župe	Titular	1600.	1612./18.	1620.	1623./24.	1630.	1646.	1655.	1660.	Oko 1680.
Karaševo	Sv. Nikola	–	–	–	DS	–	+	–	DS	–
Brođanci/ Križevci	Sv. Ivan	–	+	–	DS	+	+	+	+	–
	Sv. Ivan Krstitelj									
	Sv. Juraj									
Koška	Sv. Petar	–	–	–	–	+	–	–	Fra/L	–
Kuzminci/ Ladimirevci	Sv. Kuzma i Damjan	+	+	+	DS	+	+	–	DS	–
Marjančaci	Sv. Marija	–	–	–	–	–	–	–		
Valpovo	?	–	–	–	–	–	–	–	–	Fra
Marijanci	Sv. Marija Magdalena	–	+	+	–	–	–	–	–	–
Gregurevci	Sv. Grgur	–	+	+	–	–	–	–	–	–
Bocanjevci	Sv. Lovro	–	–	–	–	–	–	–	Fra	–
	Sv. Jelena									
Tiborjanci	Sv. Tiburcije	–	+	–	–	–	–	–	–	–
Sv. Đurađ	Sv. Juraj	–	–	+	–	–	–	–	–	–
Moroslavci	?	–	+	–	–	–	–	–	–	–
Viljevo	Sv. Andrija	–	+	+	Fra	–	+	–	DS	–
?	?	–	+	–	–	–	–	–	–	–

Skraćenice:

– ne spominje se u vrelu;

+ spominje se u vrelu, no bez podataka tko obavlja pastoral,

DS dijecezanski svećenik;

Fra: pastoral obavlja franjevac;

Fra/L: pastoral obavlja licencijat

Već u prvoj polovici 17. stoljeća vrela bilježe franjevce na službi u župi Viljevo, a kako se bliži kraj osmanskoj vladavini tako raste udio franjevac našičkoga samostana na župama porječja Karašice.

Župa	1623/24.	1660.	o. 1680.
Karaševo Petrijevc			
Bocanjenci		Marin Orahovčanin	
Koška		Martin	
Križevci/Brodanci			
Valpovo			Bernardin Jelić
Marijanci			
Štjivoševci			
Donji Miholjac			
Viljevo	NN		

Još dok su trajale borbe za oslobađanje Slavonije, franjevci našičkoga samostana osnivaju donjomiholjačku, valpovačku i petrijevačku rezidenciju iz kojih vode pastoral u okolnim selima.

	Petrievc	Valpovo	Donji Miholjac
1708.		Stjepan iz Pečuha (Ž)	Mijo iz Osijeka
1723.	Grgur Benačić	Ferdinand Jelić (Ž) Mijo Valpovčanin	Franjo Snedek
1730.	Bernardin Sepčević	Stjepan iz Pečuha	Andrija Tomašić
1738.	Jakob Majstorović	Antun Bačić (Ž) Marijan Moser (Nj) Kerubin Abramović	Petar Zrnić (Ž) Marko Knežević

Početak tridesetih godina 18. stoljeća počinju voditi matične knjige krštenih, vjenčanih i umrlih (i knjige protokola) koje su prvorazredno onomastičko i demografsko vrelo, a u korelaciji s podacima iz arhiva Valpovačkoga vlastelinstva omogućuju rekonstrukciju života stanovnika župa današnjeg Donjomiholjačkog i Valpovačkog dekanata.

Petrijevci	Valpovo	Donji Miholjac
1745.		
Nikola iz Pleternice	Kerubin Abramović (Ž) Nikola Bosanac (I) Barnaba iz Granica (Nj)	Andrija Kengelović
Antun Janković (1753.)		
1754.		
Antun Janković	Kerubin Abramović (Ž)	Martin Hercegović
Martin Topalović (1755. i 1757.) (Ž)	Gerard iz Narda (1761. – 1764.) (Ž)	Ivan Pavlović (1761. – 1778.) (Ž)
Marko od Vukovara (1759.) (Ž)	Klement Targovčević (1764.) (Ž)	Filip Matković iz Dubočca (između 1778. i 1781.) (Ž)
Filip iz Fojnice (1760. – 1762.) (Ž)	Ivan Kapistran Glavaš (1765.) (Ž)	Pavao Perković (Peraković)
Emerik Katić (1766. i između 1768. i 1771.) (Ž)	Ivan Pavlović (1778. – 1781.) (Ž)	Filip Čakalić
Marijan Bilinović (1772. – 1773.) (Ž)	August Žarković (I)	Šimun Bukvić
Antun Huter (1774. – 1781.) (Ž)	Bernard Gucić (Gučić) (I)	Antun Zvekan
Marijan Bilinović (1765.)	Grgur iz Valpova (I)	Damjan Vinčazević
Simon Petrinić (1766., 1767., 1769. i 1770.)	Antun Zvekan (I)	Antun Janković
Petar Surić (1771. – 1772.)	Andrija Šimić (I)	Ignacije Mareković
Stjepan Lipljanić (1773. – 1774.)	Karlo Crnogatić (I)	Lovro Pavić
Fabijan Vrbanović (1776.)	Tadija Matić (I)	Ilija Jelić
Just Mirković (1777. i 1778.)	Antun Janković (I)	Silvestar Jakobović
Andrija Lišćević (1779.)	Augustin Somborčević (I)	
Bazilije Ratković (1780.)	Antun Lukić (I)	
	Ilija Jelić (I)	
	Bartolomej Pelanović (vjeroučitelj)	
	Vítus (Veit) Tribl (Nj; između 1761. i 1765.)	
	Matej Roidl (Nj; 1777.)	

Brođanci	Marijanci	Šljivoševci	Koška
Mihovil Peuvic (1745.)			
Filip iz Kapošvara (1754.)			Bernardin Sekulić (1754.)
Jerko (Hieronymus) Franić (između 1761. i 1764.) Andrija Blažević (između 1764. i 1774.) Stjepan Lipljanić (1776. – 1781.)	Ilija Jelić (1776.) Antun Janković	Antun Pavković (1767.) Franjo Kovačević iz Podvinja (1778. – 1781.)	Julije Mirković (1755.) (Ž) Bernardin Balić (1774.) (Ž) Demetrije Mandić (1776.) (Ž) Bartolomej Matijević (1777. – 1779.) (Ž) August Karađuković (1779. – 1781.) (Ž)

Godine 1766./67. franjevci su po nalogu Pečuške biskupije izradili poimenični popis katolika svih sela Valpovačkoga vlastelinstva koji bilježi rodbinske veze unutar obitelji i njihove godine starosti, što omogućuje izračun faktora za preciznije izračunavanje demografskih podataka u drugim godinama za koje imamo broj parova, odraslih muškaraca ili neki drugi demografski pokazatelj.

Godine 1781. franjevci se povlače u samostan i prepuštaju pastoral dijecezanskim svećenicima Pečuške biskupije, što, dakako, nije prekinulo snažne veze stanovnika donje Podravine i franjevac osječkog i našičkog samostana.

LITERATURA

Adriányi, Gabor (1986), *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns, Die Neuorganisierung der katholischen Kirchen in den von Türken befreiten Gebieten Ungarns (1686. – 1780.)*, München.

Andrić, Stanko (2010), „Srednjovjekovna crkva u Donjem Miholjcu“, u: *Donji Miholjac od XI. do XX. stoljeća*, Slavonski Brod.

Barlé, Janko (1907), *Popis župa u donjoj Slavoniji od god. 1660.*, Kraljevski zemaljski arhiv, Zagreb.

Brüsztle, Jozsef (1999), *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine* (preveo S. Sršan), Osijek 1999.

Buturac, Josip (1970), *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb.

Crnčan, Mirko, Dević, Antun (2003), *Župa Viljevo*, Viljevo.

Čelebi, Evlija (1967), *Putopis – odlomci o jugoslovenskim zemljama* (preveo H. Šabanović), Sarajevo.

Čuržik, Vilko (1994), *Valpovo i Valpovština*, Valpovo.

Čuržik, Vilko (1996), *Valpovačka župa*, Valpovo.

Demo, Šime (prir.) i dr. (2010), *Zapisnik franjevačkog samostana u Našicama knjiga I (1739.-1787.)*, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod i dr., Našice, Slavonski Brod, Zagreb.

Draganović, Krunoslav (1934), „Izvjješća fra. Tome Ivkovića, biskupa skradinskoga iz godine 1630“, u: *Croatia sacra*, Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, Zagreb.

Draganović, Krunoslav (1938), „Izvjješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katoličkog naroda u Bugarskoj, Srbiji, Slavoniji i Bosni godine 1623. i 1624.“, u: *Starine JAZU*, XXXIX., Zagreb: 1-48.

Draganović, Krunoslav (1982), „Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638.)“, u: *Croatia christiana periodica*, vol. 6., br. 10: 73-99.

Draganović, Krunoslav (1983), „Biskup fra Jeronim Lučić“ (o. 1575. – 1643.) i njegovo doba, u: *Croatia christiana periodica*, vol. 7, br. 11: 33-69.

Fancev, Franjo (1934), „Građa za povijest isusovačkog kolegija“, u: *Starine JAZU*, XXXVII., Zagreb.

Fermendžin, Euzebije (1892), *Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum, requestis ab anno 925. usque ad annum 1752*, Zagrabiae.

Grgić, Darko (1994), *Ladimirevci, drevno slavonsko selo*, Ladimirevci.

Hamm, Josip (1998), *Upoznajte Donji Mihaljac*, Donji Mihaljac.

Hoško, Franjo Emanuel (1985), „Slavonsko-podunavski dio Bosne Srebrene u doba njezinih dvaju dioba“, u: *Kačić*, 17, Split.

Hoško, Franjo Emanuel (1995), „Slavonski dio zagrebačke biskupije nakon oslobođenja od Turaka“, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094. – 1994.*, Zagreb.

Jelenić, Julijan (1915), *Kultura i bosanski franjevci*, Svjetlost, Sarajevo.

Karaman, Igor (1962), *Valpovačko vlastelinstvo*, JAZU, Zagreb.

Kašić, Bartol (1999), *Život Bartola Kašića*, (preveo S. Sršan), Osijek.

Koller, Joseph (1782), *Historia episcopatus Quinque-ecclesiarum* I., II., Posonii.

Krstitelj de Vietri, fra Ivan (1885), „Generalni komisar za bosansku provinciju izvještava o stanju iste i o ponašanju braće“, u: *Starine JAZU*, XVII, Zagreb.

Mažuran, Ive (2004), *Valpovo: Sedam stoljeća znakovite prošlosti*, Poglavarstvo grada Valpova, Valpovo.

Pavich, Emericus á Buda (1766), *Ramus viridantis olivae seu topographica descriptio provinciae nuper Bosnae Argentinae jam vero s. Joannis Capistrano nuncupatae per Ungariam, Slavoniam, Syrmium et Banatum diffusae*, Budae.

Samaržija, Zdenko (1999a), „Župe današnjeg valpovačkog i donjomiholjačkog dekanata do 1781. godine“, u: *Glas Slavonije*, feljton srpanj-kolovoz, Osijek.

Samaržija, Zdenko (1999b), *Župna crkva Snježne gospe u Harkanovcima*, Harkanovci.

Samaržija, Zdenko (2000), „Vrela i literatura o Valpovštini“, u: *Valpovački 1 godišnjak*, 5, Valpovo.

Samaržija, Zdenko (2015), „Slavonski fragmenti“, u: *Hrvatska revija*, 2, Zagreb.

Sršan, Stjepan (1988), *200 godina školstva i prosvjete u Petrijevcima i povijest Petrijevac*, Petrijevci.

Sršan, Stjepan (1991), „Katoličke župe u Slavoniji, Baranji i Srijemu u srednjem vijeku (1332. – 1337.)“, u: *Dometi*, 24., Rijeka.

Sršan, Stjepan (1993), „Ljetopis franjevačkog samostana u Osijeku“, u: *Osječki ljetopisi* (preveo S. Sršan), Osijek.

Sršan, Stjepan (2005), *Kanonska vizitacija (III), Valpovačko-miholjačko područje 1730-1830.* (preveo S. Sršan), Osijek.

Stražemanac, Ivan (1993), *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene* (preveo S. Sršan), Zagreb.

Vanino, Miroslav (1934a), „Predlozi Bartola Kašića svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.)“, u: *Croatia sacra* 4, Zagreb.

Vanino, Miroslav (1934b), „Isusovci u Beogradu u 17. i 18. Stoljeću“, u: *Vrela i pri-nosi* 4, Sarajevo.

Zefiq, Froq, Dević, Antun (2002), *Župa Podravski Podgajci*, Podravski Podgajci.

PASTORALNA DJELATNOST FRANJEVACA NA VALPOVŠTINI I DONJOMIHOĻJAČKOM KRAJU

Sažetak

Autor rekonstruira razvoj pastoralna Valpovštine i donjomiholjačkoga kraja. Od prvog spomena franjevca na župi (prva polovica 17. stoljeća) do 1781. godine, kada franjevci našičkoga i osječkoga samostana prepuštaju pastoral dijecezanskim svećenicima Pečuške biskupije, vrela navode približno 120 franjevac koji su pastoralno djelovali u župama današnjeg Donjomiholjačkog i Valpovačkog dekanata.

Ključne riječi: franjevci, pastoral, Valpovština, donjomiholjački kraj

PASTORAL ACTIVITY OF THE FRANCISCANS IN THE TERRITORY OF VALPOVO AND DONJI MIHOĻJAC

Abstract

The author reconstructs the development of the pastoral work in the territory of Valpovo and Donji Miholjac. From the first mention of a Franciscan friar in the parish (the first half of the 17th century) until 1781, when Franciscans of the Našice and Osijek monasteries left the pastoral work to the diocesan priests of the Pécs Diocese, sources mention some 120 Franciscans who engaged in pastoral activity in the parishes of today's Donji Miholjac and Valpovo Deanery.

Key words: Franciscans, pastoral activity, Valpovo and Donji Miholjac territory

Zdravka Martinić-Jerčić – Tamara Tvrtković

KRONIKA ZNANSTVENOGA SKUPA „JEROLIM LIPOVČIĆ I NJEGOVO DOBA“

Sedamnaesti znanstveni skup u nizu „Tihi pregaoci“ bio je posvećen fra Jerolimu Lipovčiću i njegovom dobu u povodu 300. obljetnice njegova rođenja. Franjevac Jerolim Lipovčić rođen je 28. listopada 1716. u Požegi, gdje je pedeset godina kasnije i umro, pa je 2016. bila godina dvostrukih godišnjica kad je posrijedi ovaj slavonski „tihu pregalac“. Kao i svi do sada, i ovi su „Tihi pregaoci“ potaknuli znanstvenike raznih struka da svojim prinosima obogate ovaj skup. U organizaciji ovoga skupa sudjelovali su: predsjednik organizacijskog odbora doc. dr. sc. Marinko Šišak s Odsjeka za kroatologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, fra Zoran Bibić, gvardijan Franjevačkog samostana u Našicama, Silvija Lučevnjak, ravnateljica Zavičajnog muzeja Našice, Zdravka Martinić-Jerčić i izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković s Odsjeka za hrvatski latinitet Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu te mr. sc. Krešimir Žagar, gradonačelnik Našica.

Budući da je skup organiziran u suorganizaciji Zavičajnog muzeja Našice, Franjevačkog samostana u Našicama i Ogranka Matice hrvatske u Našicama, a u okviru Dana franjevačke kulture, svi su se sudionici uputili u Našice, koje su bile izuzetno dobar i gostoljubiv domaćin. Sudionici iz Zagreba krenuli su u Našice sa Sveučilišnog kampusa „Borongaj“ 5. svibnja 2016. godine. Po dolasku u Našice svi su gosti smješteni u hotel „Park“. Kao uvod u skup sudionici su iste večeri posjetili koncert u crkvi sv. Antuna Padovanskog koji je bio organiziran u sklopu Dana franjevačke kulture u Našicama. Na koncertu je izveden „Requiem“ Gabriela Fauréa u izvedbi zbora i solista Hrvatskog narodnog kazališta iz Osijeka te uz sudjelovanje mješovitog zbora mladih iz osječke donjogradske župe Preslavnog imena Marijina. Bio je to lijep i nadahnut početak ovog znanstvenog skupa.

Znanstveni dio skupa započeo je 6. svibnja 2016. godine pozdravnim govorima domaćina i organizatora ovoga skupa u lijepo uređenoj i opremljenoj dvorani „Emaus“ u sklopu Franjevačkog samostana sv. Antuna Padovanskog. Tako su se skupu na početku pozdravnim riječima obratili ravnateljica Zavičajnog muzeja u Našicama Silvija Lučevnjak, provincijal franjevačke Provincije sv. Ćirila i Metoda fra Ilija Vrdoljak, gradonačelnik grada Našica mr. sc. Krešimir Žagar te u ime organizatora Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu doc. dr. sc. Marinko Šišak. U dvorani su se tijekom cijelog skupa moglo pregledati i sva dosadašnja izdanja zbornika posvećenih prethodnim skupovima „Tihih pregalaca“, a veći dio skupa su pratili i pažljivo slušali i učenici Srednje škole Isidora Kršnjavoga u pratnji svoje profesorice hrvatskog jezika Marije Pepelko.

Nakon pozdravnih govora započeo je radni dio skupa podijeljen u dvije sjednice. Prvom su sjednicom predsjedali izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković i doc. dr. sc. Marinko Šišak. O Lipovčićevu putu od nastavnika do voditelja pokrajinske zajednice govorio je prof. dr. sc. fra Franjo Emanuel Hoško s Katoličko-bogoslovnog fakulteta, Teologije u Rijeci, a o obitelji Lipovčić, požeškom građanstvu i franjevcima u osamnaestom stoljeću izlaganje je održao dr. sc. Robert Skenderović iz Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. Slijedilo je izlaganje dr. sc. Milana Vrbanusa također iz slavonske Podružnice Hrvatskog instituta za povijest, a ujedno i rodnom iz Našičkog Markovca. On je govorio o društveno-ekonomskim i političkim prilikama u Požegi tijekom života Jerolima Lipovčića, dok je doc. dr. sc. Kristina Milković s Odsjeka za povijest Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu pružila uvid u razmišljanja na Bečkom dvoru o Slavoniji 1767. godine s naglaskom na instrukciju koju je Marija Terezija izdala za zapovjednog generala Slavonije. Prof. dr. sc. Ivan Karlić s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu svoje je izlaganje posvetio sakramentima kršćanske inicijacije u djelu „Dušu čuvajuće pohodeenje“ fra Jerolima Lipovčića, a prof. dr. sc. Zlata Šundalić s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku bavila se u svojem izlaganju Lipovčićevim djelom „Trechi sadh“. Posljednji izlagač na prvoj sjednici bio je mr. sc. Daniel Patafta s Katoličkog bogoslovnog fakulteta iz Zagreba, također s izlaganjem o djelu „Trechi sadh“, ali s teološkog gledišta.

Nakon kraće pauze i okrjepa koju su pripremili ljubazni domaćini u samostanu pod brižnom rukom gvardijana fra Zorana Bibića, započela je i druga sjednica pod predsjedavanjem doc. dr. sc. Kristine Milković i dr. sc. Roberta Skenderovića. Taj je dio skupa započeo filološkim izlaganjima, pa je dijakronijski pogled na sinonimiju iz slavonskog kuta iznijela prof. dr. sc. Branka Tafra s Odsjeka za kroatologiju Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, dok je dr. sc. Silvija Čurak s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Osijeku govorila o slavonskoj grafiji 18. stoljeća. U nastavku je Silvija Lučevnjak, ravnateljica Zavičajnog muzeja u Našicama izlagala o našičkim franjevcima i kulturnom krajoliku 18. stoljeća, a Renata Bošnjaković također iz našičkog Muzeja ukazala je na prosvjetiteljsku ulogu našičkih franjevaca i dala uvid u fond samostanske knjižnice u 18. stoljeću. Svoj doprinos ovome skupu izlaganjem o demografskim kretanjima Koške, sredinom i u drugoj polovici 18. stoljeća dao je i Zdenko Samaržija i sam rodnom iz Koške. Na kraju skupa izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković s Odsjeka za hrvatski latinitet Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu upoznala nas je s latinskim izvorima u kojima se spominje Jerolim Lipovčić, a doc. dr. sc. Marinko Šišak s Odsjeka za kroatologiju s Hrvatskih studija iznio je istraživanja vezana uz Jerolima Lipovčića kao autora pučkih kalendara.

Skup je završio u ranim popodnevnim satima zajedničkim ručkom u hotelu „Park“, nakon čega su se svi sudionici uputili svojim kućama. Tako je završio još

jedan skup posvećen tihim pregaocima, a fotografije kao i ovaj zbornik ostaju trajna uspomena na još jedno lijepo znanstveno druženje.

*Radni dio skupa: Silvija Lučevnjak, Kristina Milković,
Robert Skenderović, Renata Bošnjaković*

Sudionici skupa u dvorani „Emaus“ Franjevačkog samostana u Našicama: fra Ilija Vrdoljak, provincijal, Zdenko Samaržija, Renata Bošnjaković, fra Danijel Patafta, Milan Vrbanus, Silvija Čurak, Silvija Lučevnjak, Ivan Karlić, Tamara Tvrković, Branka Tafra, Marinko Šišak, Robert Skenderović, Kristina Milković, fra Zoran Bibić, gvardijan Franjevačkog samostana u Našicama

Dosadašnja izdanja „Tihih pregalaca“

KAZALO IMENA OSOBA I MJESTA

- Abraham 132
Abramović, Kerubin 214, 215, 220, 221
Adriányi, Gabor 218
Adžić, Stjepan 218
Alberti, Matija 163
Aleksandar Haleški, sv. 14
Alvarez, Emmanuel 195
Andreozzi, Gabriele 120
Andrić, Stanko 203
Andrija iz Požege 181
Anglija 90
Antun Padovanski, sv. 9, 42, 46, 49, 133, 176, 178, 180, 184, 225
Apresjan, Jurij Dereniković 148
Arad 196
Aroly de, grof 42
Arslanovci 55
Assisi 94
Augustin, sv. 132
Austrija 166
- Baba, Ana 215
Babić, Josip 73
Babić, Toma 11, 163, 196
Bač 16, 17, 41, 183, 196, 197, 198
Bačić, Antun 21, 30, 32, 33, 40, 175, 180, 187, 198, 202, 214, 220
Bačka 13, 21, 162
Baja 7, 13, 14, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 40, 79, 159, 160, 196
Balatović, Ivan 200
Balduin I., jeruzalemski kralj 121
Baličević, Franjo 210
Balić, Bernardin 217, 222
Balić, Karlo 14
Balić, Magdalena 215
Banat 162, 166
Bandulavić, Ivan 163
Barle, Janko 211
Barnaba iz Granica 214, 221
Bartolović, Fabijan 217
- Bartolović, Julijan 200, 217
Bassano, Marcus Antonius de 112
Bašić, Martina 151
Batinić, Josip 181, 197, 199
Batorović, Mato 115, 178, 183
Bavarska 109
Bazala, Vladimir 167, 168
Bebrić, Luka 17, 43, 44
Beč 48, 57, 109, 161, 163, 186
Bedeničić, Dragutin 176, 178
Bekavac-Lokmer, Fila 180
Belavić, Placido 183, 184, 186
Belgija 90
Belostenec, Ivan 151, 153
Benačić, Grgur 212, 220
Benčević, Mihael 203
Benedikt XIII., papa 115, 116
Benedikt XIV., papa 40
Beničanci 214, 216
Beograd 12, 29, 209
Bernardin Sienski, sv. 110
Bernardin, fra iz Skadra 112
Bettera, Baro 93
Bianchi, Carlo Federico 111
Bibić, Zoran 176, 225, 226, 227
Bilinović, Marijan 203, 216, 217, 221
Biro da Padany, Martin 18, 28, 29, 34, 80
Bizovac 214
Blagoje, Josip 7, 21, 22, 25, 26, 33, 36, 37, 39, 50, 183
Blagojević, Josip 199
Blažeković, Zdravko 178
Blažević, Andrija 216, 222
Bocanjevci 211, 219, 220
Bockac, Uršula 215
Bogatova, Galina Aleksandrova 151
Bogdanović, David 30
Bogišić, Rafo 115
Boljkovac, Ante 178

- Bona (Buonadonna) žena bl. Lukezija 118
- Bonaventura, sv. 15, 39, 94
- Borić, Marijana 160, 164
- Bosanac, Nikola 214, 221
- Bösendorfer, Josip 36, 37
- Bosna 21, 31, 90, 163, 169, 223
- Bosna i Hercegovina 21, 114
- Bošnjaković, Renata 9, 180, 193, 202, 204
- Bračuljević, Lovro 18, 115
- Bračuljević, Lovro stariji 40
- Bratulić, Josip 94
- Braudel, Fernand 98
- Brezik, naselje 186
- Breznica, naselje 178
- Brigita, sv. 121
- Britanija 137
- Brkljačić, Franjo 198, 199
- Brek, Mijo 14
- Brlić, Alojzije v. Brlić, Ignjat Alojzije
- Brlić, Andrija Torkvat 163
- Brlić, Ignjat Alojzije 163, 164, 168
- Brlić, Ignjat v. Brlić, Ignjat Alojzije
- Brod v. Slavonski Brod
- Brođanci 211, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 222
- Brúsztle, Josip 184, 208, 209
- Buday (Buda), Emerik 12, 28, 32, 82, 87
- Budim 7, 8, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 79, 80, 81, 83, 105, 107, 116, 132, 143, 159, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 171, 183, 184, 192, 196, 198, 199, 200, 201, 202
- Budimci 214
- Budinić, Šime 92
- Bukvić, Šimun 198, 216, 218, 221
- Bulajić, Marko 19, 175, 180, 187, 190, 194
- Bustisa, Bernardino 110
- Buturac, Josip 56, 57, 59, 74, 208, 209, 210, 211
- Calepino, Ambrogio (Ambrozije) 195
- Calvin (Kalvin), Jean 46
- Campion, Hijacint 36, 201
- Caraffa di Stigliano, Carlo Ferdinand 55, 56, 60, 64
- Carigrad 90
- Caro, vizitator iz Firenze 109
- Castello, dio Venecije 181
- Celestin iz Milana 194
- Cenci, Cesare 112
- Ceremošnjak 188
- Cerničanin, Josip 11, 32
- Ciceron, Marko Tullije 195, 204
- Cipar 90
- Complecter, Prokopije 200
- Corenich, Simun 112
- Cosentino, Giovanni 119
- Cosmi, Stephanus (Stjepan) 111
- Courth, Franz 133, 147
- Crnčan, Mirko 208, 211
- Crnogatić, Karlo 216, 221
- Cruse, Alan D. 148
- Cvekan, Paškal 73, 183
- Cvitanović, Luka 112
- Cvitanović, Stanica 112
- Čačić, Petar 218
- Čađavica 185
- Čakalić, Filip 216, 221
- Čakalić, Luka 217
- Čakovec 114
- Čamagajevci 214
- Čavčić, Petar 200
- Čelebi, Evlija 212
- Čepin 56
- Češka 90
- Čevapović, Grgur 18, 20, 30, 38, 50, 183
- Čevizović Filip 218
- Čilić, Luka 18, 32, 200
- Činičić, Ivan 218
- Čorkalo, Katica 80, 102
- Čuržik, Vilko 208, 212

- Čošković, Pejo 35, 50
 Ćurak, Silvija 226
- Dadić, Žarko 198, 200, 208
 Dalmacija 19, 20, 21, 91, 112, 148, 163
 Damjanović, Stjepan 152
 Darna 186
 Demo, Šime 74, 176, 177, 181, 187, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 208, 217, 218
 Despot, Loretana 154
 Deželić, Velimir 29, 30, 31, 50
 Dimitrović, Nikola 92
 Divald, Ivan Martin 165, 166, 168
 Divković, Matija 163
 Domaćinović, Antun 218
 Dombay, Ignac 218
 Dominković, Modest 36
 Donat, Elije 195
 Donja Motičina 183
 Donji Miholjac 216, 219, 220, 221, 222, 223
 Donji Zoljan (Donja Mala) 186
 Draganović, Krunoslav 210, 211
 Dragičević, Rajna 155
 Drakolić, Bonifacije 209
 Dresden 161
 Drškoveci 55
 Dubočac 202, 216, 281
 Dubravec, Edda 178
 Dubrovnik 111, 148, 211
 Dugi otok 111
 Dukat, Vladoje 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168
 Dule, Pascal 198, 200
 Dumbović, Juraj 212
 Dunav 73, 162
 Duns Scotus (Škot), Ivan (Duns Scotus, Johannes) 14, 15, 16, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 181
 Dvoržak, Dora 178
- Đakovo 11, 177, 196
 Đurđenovac 173
- Đurđević, Ignjat 93
 Đurđević, Stijepo 93
 Đurić, Stjepan 218
- Emovci 55
 Engel, Antun 12
 Engel, Franz Stefan 187
 Engerth, David 199
 Esser, Kajetan 109
 Esterházy, Franjo 41
 Etzi, Priamo 108, 113, 115, 119, 120
- Fabianich, Donat 113
 Faenza 109
 Fancev, Franjo 161, 162, 209
 Farlati, Daniele 161
 Fauré, Gabriel 225
 Feričanci 173
 Fermendžin, Euzebije 211
 Fetmayer, Nepomucen 200
 Filip iz Fojnice 216, 221
 Filip iz Kapošvara 222
 Filipini 113
 Filipović, Heldentalski Adam 164
 Filipović, Jeronim 40
 Filipović, Marko 34
 Flandrija 110
 Flood, David 109
 Fojnica 196
 Folk, Emerik 199
 Forko, Josip 29, 30, 49, 50, 80, 105
 Francisca, sv. Rimaska 121
 Francisco (Franjo), sv. od Paule (Paulski) 121
 Francuska 90, 109, 110
 Frangeš, Ivo 80, 105
 Franičević, Marin 115
 Franić, Jerko (Hieronymus) 216, 222
 Franjo Travničanin 19, 194
 Franjo iz Korčule 112
 Franjo, sv. Asiški 27, 44, 82, 85, 86, 109, 110, 117, 118, 122
 Fregona, Antonio 109, 113
 Fridrich, Leonard 200

- Friedrich II., kralj 56
Frkin, Vatroslav 42, 44, 80, 83, 180
Fuček, Ivan 131
Funker, Laurencije 217
- Gajtančić, Đuro 17, 33, 43
Galikowski, Antonius Maria 15
Garzia, Michael 36, 37
Gassler, Mate 33, 43
Gasteiger, Dominik 42
Gašić, Antun 198
Gavrilović, Slavko 57, 66, 71, 73, 74
Geiger, Vladimir 166
Gemelly, Agostino 111, 112
Gentije, predio u blizini Našica 186
Georgijević, Krešimir 30, 51, 80, 102, 105
Gerard iz Narda 221
Gerard iz Valpova 215
Gerkich, Joannes 36, 37
Gerličić, Ivan 18, 134
Giugnoni, Klement 40
Glavaš, Ivan Kapistran 215, 217, 221
Glavašević, Stanislav 217
Glavinić, Fran 147
Godefroy de Bouillon 121
Goldschinner, Emanuel 17, 33, 43
Golenić, Sebastijan 179
Golinci 214, 216
Golo brdo (Tavanac) 186
Gorjani 177
Gortan, Veljko 20
Gotlib, Eustahije 218
Granice 178, 214, 221
Graz 73
Grčka 90
Gregl, Mislav 176
Gregurevci 210, 219
Grgić, Darko 208
Grgur, sv., papa 141, 219
Grgur IX., papa 108, 109, 110, 111
Grgur iz Valpova 216, 221
Grillini, Giorgio 125
Gucić (Gučić), Bernard 216, 221
- Gulin, Vjekoslav 98
Gundulić, Ivan 92
Gušče 213
Gutenberg, Johann 165
Gužić, Marko 217
- Habjanovci 214, 215
Habsburška Monarhija 21, 72
Hailer, Andrej 217
Hamm, Josip 208
Harkanovci 208, 217, 218, 219
Hercegović, Martin 215, 221
Hercegovina 21
Herman, Gabriel 28
Herod 123
Hilleprand von Prandau, Josip Ignac 177, 213
Holzleitner, Miljenko 42, 44, 80, 83
Honorije III, papa 94, 108, 109
Horbec, Ivana 185
Horvat, Marijana 147
Hoško, Franjo Emanuel 7, 11, 12, 19, 20, 22, 31, 32, 34, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 47, 50, 53, 74, 79, 80, 81, 116, 125, 131, 201, 208, 212, 226
Hrvatska 72, 107, 112, 113, 114, 131, 137, 148, 162, 164, 173, 175, 176, 177, 179, 182, 184, 185, 186, 190, 196
Hugolino, kardinal 109
Hungar, Silvester 199, 200, 217
Huter, Antun 216, 221
Hvar 28, 181, 197
- Ibrišimović, Luka 212
Ikić, Niko 135
Ilić Oriovčanin, Luka 177
Ilijić, Antun 196
Ilok 16, 42, 178, 196, 197, 199
Inocent III., papa 109
Inocent XI., papa 112, 119, 120, 122, 125
Inocent XII., papa 119, 120, 122
Iriarte, Lazaro 110, 113

- Italija 49, 109, 110, 113, 120, 163
 Ivan a Campane 15
 Ivan iz Velike v. Lukić, Ivan
 Ivan Nepomuk, sv. 30
 Ivančić Dusper, Đurđica 151
 Ivančić, Stjepan Marija 111, 112, 131
 Ivanošić, Antun 92, 161, 184, 185, 187
 Ivanovci 217
 Ivanović, franjevac 16
 Ivanović, Petar (Petar iz Pakraca) 197
 Ivanušec, Ratko 182
 Ivičević, Andrija 198
 Ivković, Toma 211
 Izak 132
- Jadran 19
 Jadrijević, Andrija 111
 Jaić, Marijan 20, 164
 Jakić, Tomislav 165
 Jakobović, Matija 195
 Jakobović, Silvestar 216, 221
 Jakošić, Josip 18, 20, 22, 27, 28, 30, 79, 80, 159, 160, 162, 164, 166, 167, 169, 170, 171, 172
 Jakov 132
 Jančula, Julije 183
 Janković, Antun 215, 216, 218, 221, 222
 Janković, Bartol 41
 Janković, Josip 12, 13, 17, 18, 28, 30, 32, 33, 40, 41, 42, 44
 Jelčić, Dubravko 80, 105
 Jelenić, Julijan 13, 14, 31, 40, 210
 Jelić, Bernardin 212, 220
 Jelić, Ferdinand 212, 220
 Jelić, Ilija 216, 221, 222
 Jerolim (Jeronim), sv. 90, 121
 Jeronim iz Bača 183
 Jeruzalem 45, 90
 Jezik, Ladislav 201
 Ježić, Slavko 30, 80, 105
 Josip, patrijarh 46
 Josip, sv. 42, 133
 Josip I., kralj 73
 Josip II., car 161, 177
- Jugović, Tomo 75
 Julije II., papa 119
 Juranić, Anton 114
 Jurčević, Augustin 197
 Jurinec, Franjo 179
 Jurković, Bartol 12, 32
- Kačić Miošić, Andrija 163, 167, 181
 Kačić, Petar 112
 Kajfa 123
 Kaloča 12, 25, 30, 31, 32, 79, 160, 162
 Kalvarija 92
 Kanara, grad 117
 Kanižlić, Antun 74, 93, 147, 148, 154, 163
 Kapušvar (Kapusvar) 179, 200
 Karađuković (Karađuzović), August 217, 222
 Karagić, Luka 40
 Karaman, Igor 55, 56, 57, 73, 213
 Karamatić, Marko 35, 79, 80, 81, 86, 159
 Karapandžić, Martin 218
 Karapandžić, Petar 40
 Karaševo 211, 219, 220
 Karašica, rijeka 208, 209, 211, 212, 219, 220
 Karg, Ivan 199
 Karlić, Ivan 8, 131, 133, 140, 226
 Karlo III., kralj 56, 57, 60, 73
 Kastriotić, Juraj (Skenderbeg) 162
 Kašić, Bartol 93, 209, 210, 213, 215, 218
 Katančić, Matija Petar 20, 93, 161, 194
 Katičić, Radoslav 10
 Katić, Emerik 216, 221
 Katić, Petar 210
 Kaurić, Herman 55
 Keglević, Josip 74
 Keipert, Helmut 148
 Kellerer, Christophor 200, 217
 Kempf, Julije 55, 56, 57, 59, 72, 73, 74, 75
 Kengelović, Andrija 215, 221

- Kern, Donatus 217
Kesić, Nikola 40
Kinderić, Petar Antun 179
Kinnoter, Anđeo 17, 33, 43
Klaić, Vjekoslav 114
Klement VIII., papa 14, 15, 39, 113, 116
Klement XIII., papa 39
Klimo, Gyorgy 219
Klokočevci 179, 185
Klorić, Stjepan 219
Kljajić, Stipe 55
Knezović, Antun 30
Knezović, Pavao 8, 27
Knežević, Ivana 182
Knežević, Marko 214, 220
Knežević, Petar 163
Kniewald, Dragutin 91
Koller, Joseph 208
Kolonić, Leopold 73
Kombol, Mihovil 80, 105, 159
Komušina 55
Konjic 114
Kopijarević Stražemanac, Ivan 11, 13, 36, 40, 182, 208
Köppl, Leander 200, 203
Koprivnica 114
Körbler, Đuro 29, 30
Korčula 112
Kostajnica 114
Košić, Vlado 74
Koška 177, 208, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 226
Košutar, Petra 8, 145, 147, 156
Kotor 112
Kovačević, Franjo iz Podvinja 217, 222
Kovačić, Antun Slavko 31, 32, 35, 43, 50
Kovačić, Mislav 150
Kovačić, Slavko 113
Kozarević (Kozarović), Lovro 17, 33, 43, 198
Krajačević, Nikola 163
Krantz, Simon 198
Kravar, Zoran 95
Krčelić, Baltazar Adam 162
Kren, Tatjana 160
Krist, Isus 47, 86, 132, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 180
Krišto, Milan 27, 37
Krizolog, Petar 48
Križevci 114, 185
Križevci, selo u Valpovštini 210, 211, 219, 220
Krka 111
Krlježa, Miroslav 150
Krtica, Matej Franjo 177
Kržanić, Krsto 15
Kučanci 216
Kukuljević Sakcinski, Ivan 28, 29, 79, 80, 83, 93, 105, 167
Kutjevčanin, Andrija 11
Kutjevo 73, 177
Kuzminci v. Ladimirevci
Kvesić, Nikola 30
Lacići 214, 216
Ladimirevci 210, 214, 219
Lalić, Franjo 198
Landerer, Ana 162
Landerer, Francisco (Franciscus) Leopold 29, 43, 47, 48, 83, 162, 165, 166
Landerer, Michael 162
Langer, Stanislav 199
Lanosović, Marijan 93, 153, 154, 156, 160, 164, 166, 175, 180, 187, 190, 191, 203
Lastrić, Filip 13, 41, 74
Latinović, Petar 44, 46
Laze, selo 56, 57
Leaković, Bernardin 80
Leisner, Maximilian 36, 38
Lekai, kardinal 20
Leon X., papa 119
Leopold I., kralj 73
Lipljanić, Stjepan 216, 218, 221, 222
Lipovac, Petar 12, 13, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 42, 43

- Lipovčić (Lipovcsevich, Lipovcsich), Jerolim (Jeronim), Hieronymus, Jerko) 7-10, 11, 12, 13-18, 21, 22, 25-33, 38-41, 43, 45-50, 53, 55, 74, 75, 79-83, 80-101, 105, 107, 116-121, 123-126, 128, 129, 131-144, 147, 48, 159, 160, 162, 166-172, 183, 202, 225, 226
- Lipovčić, obitelj 226
- Lisabon 195
- Lišćević, Andrija 216, 221
- Logar, Janez, 82, 83
- Lokmer, Juraj 180
- Lombard, Petar 14, 15, 16, 39
- Lombardija 110
- Londžica 176, 178
- Longa, Marija 121
- Lopašić, Radoslav 55
- Lossgott, Stanislav (Stanko) 17
- Lović, Ivan 177
- Lovričević, Matej 112
- Loyola, Ignacije 121
- Lucić, Ljubo 43
- Lučevnjak, Silvija 9, 171, 179, 180, 185, 200, 225, 226
- Lučić, Ivan 161
- Lučić, Jeronim (Jerko) 210, 211
- Luj IX., kralj 121
- Luka, župnik u Karaševu 210
- Lukezije, blaženi 118
- Lukić, Antun 216, 221
- Lukić, Ivan 16, 17, 33, 43, 197
- Lulić, Katarina 178
- Lupis, Vinicije B. 111
- Luther, Martin 46
- Ljubić, Šime 28, 79, 80, 105, 159
- Mađarska 21, 90, 131, 143, 162, 179
- Majstorović, Jakob 214, 220
- Majstorović, Srećko 183
- Makarska 112
- Makloševac 187
- Malbaša, Marija 165, 166, 181, 199
- Maljevac, Antun 33, 43
- Mandić, Demetrije 217, 218, 222
- Mandikić, Hijacint 203, 218
- Marchanci, Jakob 18, 134
- Mareković, Ignacije 216, 221
- Maretić, Tomo 49, 50
- Marević, Krizostom 199
- Margitić, Stipan 163
- Marija Terezija 56, 57, 73, 161, 162, 214, 216, 218, 219, 220
- Marijanci 210, 214, 216, 218, 219, 220, 222
- Marijanović, Stanislav 184
- Marinović, Ante 111
- Marjančaci 211, 214, 219
- Marko od Vukovara 216, 221
- Marković, Antun 28, 40
- Martin 178
- Martin iz Kaptola 211
- Martin, župnik u Koški 220
- Martinci 214, 215
- Martinić-Jerčić, Zdravka 225
- Martinović, Juraj 198
- Marulić, Marko 113
- Masarecchi, Petar 210
- Matanić, Atanazije 108, 109, 115, 119
- Matanovci 186
- Matasović Rupnik, Maja 176
- Mateljak, Anela 29, 50, 80, 81, 101, 105, 131
- Matić, Antun 210
- Matić, Tadija 216, 221
- Matić, Tomo 11, 18, 20, 30, 31, 49, 74, 80, 105, 159
- Matijević, Bartolomej 217, 222
- Matijević, Stjepan 217
- Matković, Filip 175, 180, 187, 190, 191, 200, 203, 204, 216, 217, 218, 221
- Matković, Ivan 160, 164
- Matković, Jako 29
- Matoš, Antun Gustav 151
- Matošević, Luka 22, 41
- Matura, Thaddée 109
- Mayerl, Izak 199

- Mayron, Franjo 14
 Mažuran, Ive 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 64-66, 68, 69, 71, 207, 212
 Mecić (Mecich), Šimun 40, 74, 93, 96, 97
 Medarić, Filip 203, 218
 Medić, Filip 74
 Mehmed II., sultan 194
 Meksiko 113
 Meštrovice 186
 Micar, Marko 218
 Mihalović, obitelj 173
 Miholjac v. Donji Miholjac
 Mijo iz Osijeka, župnik u Donjem Miholjcu 212, 220
 Mikić, Ivan 176
 Mikloušić, Tomaš 164
 Milano 90
 Miletić, Augustin 163
 Milka, ud. pok. Tomašina Skorobogatog 112
 Milković, Kristina 226
 Milošević, Mara 215
 Mirković, Julije 216, 217, 222
 Mirković, Just 221
 Mle(t)ci v. Venecija
 Mohač 38, 196
 Mojsije 45, 46
 Monte Granario, Karlo de 121
 Moroslavci 219
 Moser, Marijan 214, 220
 Moslavina 211, 214
 Motičina 178, 193, 211
 Mulih, Juraj 163
 Mužević, Antun 75

 Nagy, Antun 162, 163, 164, 166
 Napoleon Bonaparte 181
 Napulj 110, 121
 Napuljsko Kraljevstvo 109
 Nard 215
 Našice 7, 9, 11, 19, 22, 81, 130, 172-180, 183-187, 190, 191, 194-200, 203-207, 213, 218, 223, 226, 228
 Našička Breznica 187
 Našička Rijeka 186
 Našički Markovac 226
 Nazor, Berhmana Rozarija 111
 Nemeth, Alojzije 201
 Nemeth, Johannes 162
 Neumann, Heinrich 199
 Nijemci, mjesto 166, 209, 211
 Nikić, Andrija 114
 Nikola, župnik u Križevcima 210
 Nikola, župnik u Petrijevcima 211
 Nikola IV., papa 89, 109, 110, 118, 119, 120
 Nikola iz Pleternice 215, 221
 Nikolić, Petar 211
 Nottestein (Nottenstajnin), Veronika 29, 132
 Novak Penga, Helena 179
 Novak, Bernardin 34
 Novak, Slobodan Prosperov 30, 80, 105
 Novaki 214
 Novo Selo 178
 Nunković, Đuro 218
 Nyomarkay, Istvan 80

 Njemačka 90, 109, 163, 186

 Obrovac 111
 Ockl, Cecilijan 199
 Odabašić, Grgur 218
 Odoardi, Giovanni 109
 Olovo 27, 31
 Opava 200
 Orahovčanin, Marin 211, 221
 Osijek 7, 12, 13, 14, 18, 19, 22, 28, 30, 33, 34, 35, 40, 42, 56, 78, 81, 160, 161, 164, 165, 166, 172, 178, 182, 185, 194, 196, 197, 201, 208, 210, 212, 213, 218, 220, 224, 225, 226
 Osmansko Carstvo 55

 Padova 112, 180
 Pag 111
 Pago, Petrus de 111

- Pakrac 197
 Paličevci 186
 Pandžić, Bazilije 112
 Papušlić, Antun 13, 40, 42, 74
 Patačić, Aleksandar 56
 Patačić, Gabrijel 12, 28, 32, 41
 Patafta, Daniel 8, 101, 107, 226
 Pätsch, Petar 71
 Pavelić, Milan 95, 96, 97
 Pavić, Emerik (Mirko) 13, 17, 18, 22, 30, 32, 33, 34, 37, 79, 81, 82, 83, 87, 93, 95, 116, 117, 160, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 183, 208
 Pavić, Lovro 216, 221
 Pavić, Matija 167
 Pavišević, Josip 22, 42, 201
 Pavković, Antun 216, 222
 Pavlović, Antun 12, 33, 41
 Pavlović (Paulović), Ivan 184, 216, 221
 Pavlović-Radmanović, Blaža 178, 183
 Paxi, Ivan 75
 Pazzeli, Raffaele 108
 Pečuh 199, 209, 212, 217, 220
 Pejačević, Ana Marija 177
 Pejačević, Franjo Ksaver Ivan 74
 Pejačević, Jakob Petar 74
 Pejačević, Matija III. 74
 Pejačević, obitelj 173, 177, 181, 186
 Pejačević, Žigmund (Sigismund) 187, 204
 Pelanović, Bartol(omej) 216, 218, 221
 Penić, Filip 198
 Pepelko, Marija 226
 Perenčević, Urban 218
 Perković (Peraković), Pavao 216, 221
 Pešta 164
 Peštalić, Grgur 93, 162
 Petar, sv. 46
 Petričević, Nikola 73
 Petrijevci 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221
 Petrinić, Simon 216, 221
 Petrovaradin 42, 43, 82, 196, 197
 Petrović, Bernardina 152
 Petrović, Matija 73
 Peuvić (Peulić), Mihovil 215, 222
 Peyer, Hijacint 17, 33, 48
 Pilat, Poncije 123
 Pio XII., papa 120
 Pischhoff, Adalbertus 36, 37
 Piškur, Ignac 218
 Pitinčević, Mijo 200
 Pjanić, Augustin 20, 40
 Pleternica 215
 Podgajci v. Podravski Podgajci
 Podgorač 173, 178
 Podravina 208, 219, 222
 Podravski Podgajci 208, 214
 Podunavlje 9, 12, 13, 19, 20, 21, 40, 164, 183, 194, 196
 Poerius, Bonaventura 15, 16, 39
 Pompei, Alfonso 108
 Poreč, naselje u Slavoniji 214, 216
 Porečki gaj 186
 Portugal 90, 110, 115, 120
 Posavac, Zlatko 15
 Posavina (Posavlje) 21, 210
 Posilović, Pavao 10
 Potrebnica, Filip 56, 59, 72, 74
 Poyoro, Celestin 41
 Požega 7, 8, 10, 11, 12, 19, 22, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 42, 44, 48, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 83, 120, 159, 160, 180, 181, 196, 197, 208, 212, 218, 225, 226
 Požeština 211
 Požun (Bratislava) 13, 161
 Pranjko, Klara 35, 50
 Pranjković, Ivo 131, 132
 Presburg 165, 166
 Pribiševac 178
 Provincija Bosna Srebrena 7, 8, 11, 12, 13, 19, 20, 21, 25, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 74, 79, 163, 175, 179, 182, 183, 193, 194, 196, 197, 198, 204, 212, 213, 215

- Provincija Bugarska 200
Provincija Presvetog Otkupitelja 197, 198
Provincija sv. Ćirila i Metoda 44, 180, 225
Provincija sv. Ivana Kapistranskog 7, 8, 20, 21, 22, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 41, 43, 79, 101, 107, 175, 179, 182, 183, 196, 198, 203, 204
Provincija sv. Ladislava 13, 40, 41, 196
Provincija sv. Marije 193
Pruska 147
Pucić, Bernard(in) 217, 218
- Raab 165, 166
Radić, franjevac 16
Radikovci 216
Radna 196
Radnić, Mihovil 40
Radnić, Filip 181
Radonić, Bonaventura 15
Rakitovica 214
Ramadanović, Ermina 147
Rapić, Juraj (Đuro) 74, 160, 161, 164, 166, 200
Rastušje 153
Ratković, Bazilije 216, 218, 221
Ravena 13
Reiffenstuel (Reifensthül), Johann Georg 18, 134
Relković (Reljković), Matija Antun 147, 153, 154, 160, 161, 163, 169
Retfala 56
Rezar, Vlado 30
Richard da Mediavilla 14
Rigon, Antonio 112
Rim 13, 90, 111, 113, 118, 120, 163
Riman, Marija 179
Rimini 109
Robertson, Iain 173
Roidl, Matej 216, 221
Roksandić, Drago 173
Ružić, Ilija 218
- Sabbatini, Petar 211
Sali 111
Samarđžija, Marko 150
Samaržija, Zdenko 9, 208, 209, 226
Sancia (Sancha), napuljska kraljica 121
Sarajevo 29
Satnica 214
Schneider, Celestin 200, 203
Seklić, Dominik 42
Sekulić, Ante 43, 80, 160, 162, 167
Sekulić, Bernardin 215, 222
Senta 55
Seoci 55
Seona 176, 178, 185, 187
Sepčević, Bernardin 213, 220
Serafin iz Vukovara 203
Serbelloni, Ivan Krstitelj 74
Sicilija 109
Sigl, Dominik 41
Siksto V., papa 114
Skadar 112
Skenderović, Robert 22, 59, 66, 226
Skomnica 197
Skorobogat, Tomašin 112
Skradin 114
Slavonija 8, 9, 10, 20, 21, 29, 30, 32, 40, 55, 56, 72, 73, 74, 75, 93, 101, 114, 147, 148, 153, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 181, 184, 185, 186, 187, 193, 194, 196, 197, 204, 208, 209, 210, 220, 226
Slavonski Brod 38, 72, 182, 196, 199, 200
Smederevo 209
Smičiklas, Tadija 60, 111
Snedek, Franjo 212, 220
Solar, Milivoj 93, 94
Sombor 17, 33, 41, 43
Somborčević, Augustin 216, 221
Sova, Ilija 17, 34, 42
Spaić, Ladislav 175, 180, 187, 198, 201, 203, 204
Split 111, 208, 218
Srijem 13, 21, 165, 166, 186

- Srijemac, Ivan 40
 Srijemski Karlovci 19, 160
 Srimčević, Josip 17, 33, 42, 48
 Sršan, Stjepan 182, 184, 208, 213, 214, 215, 217, 218
 Staklenčić, Lovro 199, 203, 217
 Starčević, Katarina 215
 Starhemberg von, Guido 55, 73
 Starić, Aldo 140
 Steder, Kristian 165
 Stephan, Mansuet 200
 Stipanović, Nikola 211
 Stjepan, župnik u Valpovu 212
 Stjepan iz Pečuha 212, 220
 Stojanović, Josip 161
 Stojčević, Andrija 34
 Stražeman 182
 Streisig, Georgius 165
 Stupnik, Ivan v. Lukić, Ivan
 Stupnik, naselje 197
 Sućuraj 181, 197
 Surić, Petar 216, 221
 Sušine 178
 Svetačje 213
 Sveti Đurađ 210, 214, 219

 Šaban, Ladislav 178
 Šafařík, Pavel Jozef 28, 80
 Šarengard 181, 182
 Šarić, Antun 218
 Šibenik 19, 111
 Šimić, Andrija 216, 218, 221
 Šimun iz Dubočca 202
 Šimunković, Nikola 160
 Šimunović, Domagoj 115, 116, 196
 Šipovac 178, 186
 Šišak, Marinko 9, 159, 225, 226
 Šišić, Ferdo 55
 Šišljagović, Mijo 42
 Šitović, Lovro 11, 196
 Šljivoševci 210, 214, 216, 218, 219, 220, 222
 Šovagović, Fabijan 151
 Španjolska 90, 94, 110, 113, 120

 Šrepel, Milivoj 159, 164, 166
 Šundalić, Zlata 8, 18, 49, 50, 79, 80, 81, 226
 Švigelj, Dionizije 20
 Švelec, Franjo 115

 Taban, dio Budima 45
 Tadić, Ivan 200, 203
 Tadijanović, Blaž 145, 147, 153, 154
 Tafra, Branka 8, 145, 147, 148, 152, 154, 156, 226
 T(a)rgovčević, Klement 215, 221
 Tatarin, Milovan 93, 160, 162, 163, 164, 167, 168, 169
 Taube, Friedrich Wilhelm 186, 187
 Tekól, Thaddhaeus à 82, 87
 Temišvar 196
 Terzić, Luka 163
 Thauszy, Franjo 55, 73, 75
 Tiborjanci 210, 219
 Tiringija 109
 Tisa 162
 Toledo 15, 113
 Toma, župnik u Viljevu 211
 Tomaš(ev)jić, Andrija 213, 220
 Tomašević, Antun 16, 17
 Tomiković, Aleksandar 160, 164
 Topalović, Martin 216, 221
 Tribl, Vitus (Veit) 216, 221
 Triebskorn, Kristofor 201
 Trnski, Ivan 185
 Trsat 180
 Tukulj (Tököly), dio Budima 45
 Tureczek, Josip 199
 Tuzlak, Augustin 194, 212
 Tvrtković, Tamara 176, 225, 226

 Ugarska 18, 161, 165, 166
 Ujević, Mate 160, 161
 Ujević, Tin 150
 Ulakić, Bonaventura 198, 218
 Umbrija 94, 117
 Urban VIII., papa 113
 Ursula, sv. 90

- Vajaj de Vaya, Ladislav 56
Vajkovics, Emericus 83
Vališić, Celestin 218
Valpovčanin, Mijo 212, 220
Valpovo 184, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221
Valpovština 9, 208, 209, 210, 211, 217, 218
Vanino, Miroslav 74, 210
Varaždin 114, 161
Vatikan 208
Vedano, Joseph Maria de 82
Velagić, Zoran 80, 81
Velika 11, 19, 32, 182, 193, 194, 195, 196, 197, 209
Velikanović, Ivan 22, 41
Velikanović, Petar 200, 217
Veliškovci 219
Venecija 11, 30, 163, 181, 195, 202, 203
Vidaković, Andrija 199
Videk, Nevenka 93
Vidovci 55
Vietri, Ivan de 212
Vilov, Stjepan 12, 18, 30, 32, 33, 35, 40, 41, 43, 47, 167
Viljevo 208, 210, 211, 214, 219, 220
Vinčazević, Damjan 216, 218, 221
Vinko, župnik u Kuzmincima 210
Virovitica 114
Visoko 27, 31
Visovac 194, 196
Vitaljić, Andrija 93
Vitezović, Pavao Ritter 46, 164
Vizivaros, dio Budima 45, 48
Vlahović, Filip (Kapušvarac) 179, 200
Vodnik (Drechsler), Branko 30, 80
Vogl, Leopold 199
Vončina, Josip 147, 148, 154
Vrana 111, 112
Vrbanović, Fabijan 216, 221
Vrbanus, Milan 8, 55, 66, 74, 176, 184, 226
Vrdoljak, Ilija 176, 225
Vrhovci 56, 57
Vučetić, Pavao 73
Vukojevci 176
Vukovar 13, 16, 21, 37, 196, 197
Vuković, Blaž 199, 218
Vuković, Pavao 33, 43
Vyskočil, Capistranus 15
Wadding, Luka 15
Webersik, Kajetan 199
Werneck, Josip 75
Witmann, Stephan 71
Zadar 111, 112
Zaglav 112
Zagreb 114, 132, 159, 161, 164, 166, 167, 176, 184, 225, 226
Zaostrog 194, 196
Zebić, Benedikt 22, 33, 36, 37, 39, 43
Zefiq, Froq 208
Zelčin 217
Zlatar, Andrea 94, 98
Zličar, Marko 203
Zoljan 176, 178
Zomborlić, Emerik 34, 42
Zovko, Valentina 171
Zrnić, Petar 214, 220
Zubanović, Andrija 200
Zvekan, Antun 185, 216, 218, 221
Žagar, Krešimir 225
Žarković, August 216, 221
Železnjak, Željko 176

ZBORNİK O JEROLIMU LIPOVČIĆU

Nakladnik

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Za nakladnika

Mario Grčević

Korektura i izrada kazala

Zdravka Martinić-Jerčić

Marinko Šišak

Tamara Tvrtković

UDK:

Ružica Grbešić

Računalna priprema teksta i korica

Totalno drukčije j.d.o.o.

Tisak

Sveučilišna tiskara, d.o.o.

Trg Republike Hrvatske 14, Zagreb

Otisnuto u prosincu 2018.

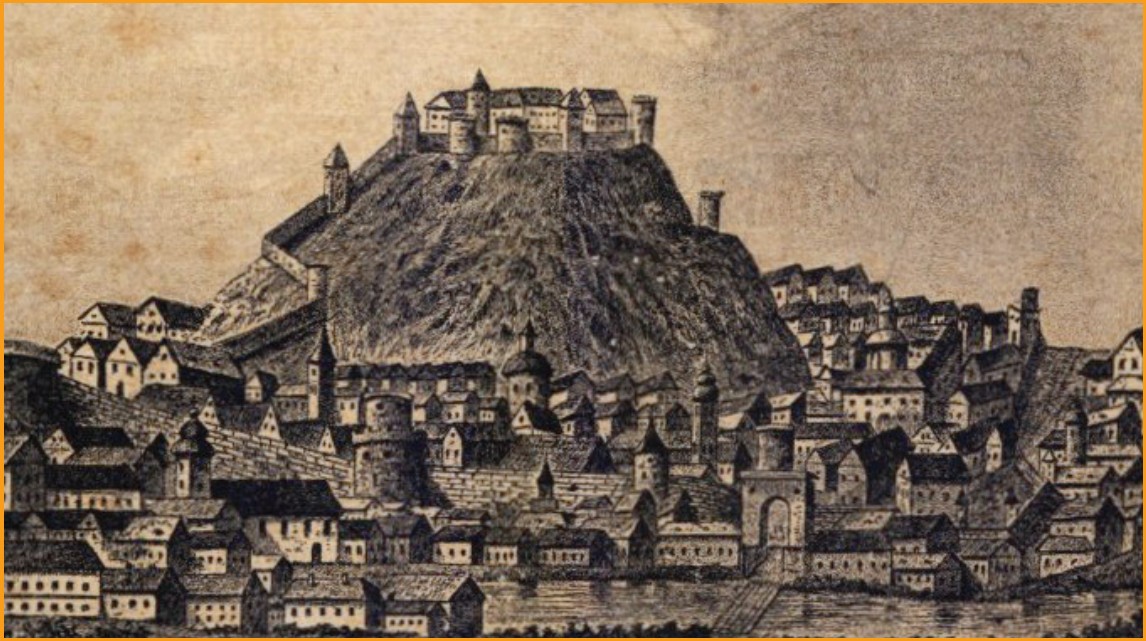
CIP zapis je dostupan u računalnome
katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001013433.

ISBN 978-953-7823-71-9

Tiskanje ove knjige novčano je pomoglo Ministarstvo znanosti i
obrazovanja Republike Hrvatske i Zavičajni muzej Našice.

Cijena: 120 kn

ISBN 978-953-7823-71-9

9 789537 823719 >